ЛЕСАЖ

ІСТОРІЯ

ЖІЛЬ БЛАЗА

ІЗ САНТІЛЬЯНИ

ЛЕСАЖ
ІСТОРІЯ
ЖІЛЬ БЛАЗА
ІЗ САНТІЛЬЯНИ

ДЕРЖАВНЕ
ЛІТЕРАТУРНЕ
ВИДАВНИЦТВО

ALAIN-RENÉ LE SAGE

(1668 — 1747)

HISTOIRE DE GIL BLAS DE SANTILLANE

(1715 — 1735)

TOME PREMIER

(Livres I à V)

ÉDITIONS LITTÉRAIRES D'ÉTAT

1935

АЛЕН-РЕНЕ ЛЕСАЖ

(1668 — 1747)

ІСТОРІЯ ЖІЛЬ БЛАЗА ІЗ САНТІЛЬЯНИ

(1715 — 1735)

ТОМ І

(книги I — V)

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
1935

Переклад з французької за редакцією В. Державина

Редактор *Микола Новицький.* Худ. оформлення та гравюри на дереві *М. Котляревської.* Техкер *А. Квінт.* Коректор *С. Брагинська.*

„ЖІЛЬ БЛАЗ“ І БУРЖУАЗНИЙ РЕАЛІСТИЧНИЙ РОМАН

I

„Лесаж — батько сучасного реалістично-побутового роману“. — Трудно сказати, хто перший підніс це твердження, але нема, здається, жодного огляду історії французької літератури, щоб у ньому не було цих слів. Кажучи їх, певна річ, мають на увазі Лесажа як автора „Жіль Блаза“. Від нього ведуть лінію і до англійського роману звичаїв XVIII ст. — до Фільдінга, до Смоллета — і до французького звичаєописового роману того ж століття — до романів Маріво Ретіф-де-ла Бретона — і далі — шукаючи рис подібності між „Жіль Блазом“ і „Олівером Твістом“ Діккенса і „Людською комедією“ Бальзака.

У кожній европейській літературі XVIII — XIX ст. ст. є свої Жіль Блази, іноді просто так і названі. Історія російського роману XIX ст. починається романом В. Т. Наріжного, українця походженням — „Российский Жильблаз или похождения князя Гаврилы Симоновича Чистякова“ (1814) — і ще 1832 року, одночасно з виходом закінчення „Євгенія Онєгіна“, якийсь Симоновський випускає ще раз „Русского Жильблаза“. Основоположник нової єврейської літератури XIX ст. І. Аксенфельд написав єврейського „Жіль Блаза“ (Mechiel der Oiserkis, a judinscher Gil Blas, 6 частин, 1500 рукописних сторінок), свого часу не надрукованого, але без сумніву читаного, як і інші твори

Аксенфельда, в рукописних копіях*. Це романи, що самим заголовком показують на свій зразок; а скільки інших без прямої вказівки в титулі — і заразом багатьма сторонами зобов'язаних Лесажеві. Коли є зв'язок з „Жіль Блазом" у „Мертвих душ" Гоголя, то ще помітніший вплив Лесажа або його наслідувачів на великому, нещодавно перевиданому романі Квітки - Основ'яненка „Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах"... Аж у другій половині XIX ст. сліди прямого впливу Лесажа зникають, але ще діє вплив тих творів, на які впливав Лесаж. Та чи й може бути інакше, коли Лесаж, справді, „батько реалістичного роману"?

Така традиція буржуазної історії літератури. Одначе, хоч яка вона міцна, хоч яка одностайна, — її з самого початку треба обмежити. Не існує „батьків" у літературних жанрів. Жанри не є продукти особистої винахідливості: вони створюються у загальному процесі, обумовленому класовою боротьбою, створюються колективними зусиллями ряду письменників, ідеологів певного класу. І кожен жанр літератури в його історії не є щось постійне, він безперестанку міняється відповідно до ідеологічних завдань класу на різних етапах його класової боротьби. Буржуазний реалістичний роман XVIII ст. і буржуазний реалістичний роман XIX ст. тільки механічно можна зблизити один з одним.

Те саме треба сказати і про реалізм, оскільки процес становлення жанру визначається тими самими класовими факторами, що й процес становлення стилю, всередині якого виникає й існує даний жанр. Буржуазний реалізм знає часи свого зародження, розцвіту, трансформації: ми присутні тепер при моменті його розкладу; всі ці етапи, бувши виразом складного процесу класової боротьби, мають ознаки такі своєрідні, що не помітити їх неможливо. „Реалізм" Лесажа — письменника епохи піднесення буржуазного класу, і реалізм Бальзака, письменника доби перемоги промислово - капіталістичної буржуазії — ніяк не можуть бути тотожніми. Марна річ шукати слідів „впливу" Лесажа в Бальзака й Діккенса. Тільки в тій мірі, в якій даний клас протягом усієї своєї історії, в наслідок своєї ролі у

---

* У „Литературной Энциклопедии", вид. Ком. Акад. том VI, у замітці „Лесаж" є повідомлення: „Один із основоположників еврейської буржуазно - просвітницької літератури І. Аксельрод в першій половині XIX ст. написав роман „Єврейський Жіль Блаз". Це очевидна помилка.

виробництві, зберігав деякі постійні риси, можна говорити про буржуазний реалізм і про буржуазний реалістично-побутовий роман, як про щось таке, що має певну традицію.

Для того, щоб зрозуміти, яким саме етапом у розвитку буржуазного реалізму став „Жіль Блаз" Лесажа, корисно кинути оком на історію буржуазного реалістичного роману взагалі.

Де його початок? Там, де початок буржуазного класу — в надрах феодальної формації, в літературі феодального міста. Саме вона, що культивувала жанр короткого, сміховинного оповідання у віршах і прозі, стала колискою буржуазного реалістичного роману. Але фабліо, швенки, новели — це ще не роман і це тільки почасти реалістичне мистецтво. Важливим моментом, звичайно, було те, що поряд з військовими темами феодального епосу, поряд з фантастично-авантюрною тематикою рицарського роману, літературне оброблення почали діставати теми, навіяні повсякденним життям. Але сама від себе нова тематика ще не дає стилю, хоча і штовхає до нього. Анекдоти про подружню зраду і хитрощі жінок, про пройдисвітство попів та монахів, про шахрайську винахідливість мандрівних школярів тощо — подавалося або в традиційній, чужій формі, або просто в неоформленому вигляді — голою фабулою. Реалістичного оформлення, що потребує спостерігання дійсності, її відтворення в типових образах — тут могло і не бути.

Але спостерігання й відтворення дійсності йшло тим часом своєю дорогою, відповідаючи потребам молодого класу, що вбивався в силу. Розглядаючи ілюстрації в рукописах пізнього середньовіччя, так звані „мініатюри", ми часто буваємо вражені надзвичайною точністю відтворення на цих немудрих картинах деталів костюма, зброї, обстанови. Незнання анатомії, нерозуміння перспективи уживається в них з фотографічною сумлінністю в передачі побутових деталей. З цього й починало реалістичне мистецтво буржуазної Европи. В літературі такого роду картинки ми знайдемо в оповіданнях мандрівців на Схід і в Палестину, де серед найнеймовірніших теревенів раптом промайне топографічно-точний опис якоїнебудь місцевості, дріб'язково-докладне повідомлення про якийнебудь пам'ятник. Такого самого характеру і повкроплювані в релігійну драму-містерію яскраві побутові сценки „з натури" — пастухів, що ночують у поле вночі проти різдва, або крамнички, де жони-мироносиці купують у говіркого крамаря пахущі мазі.

Мистецтво поволі „завойовує дійсність". На різних стадіях суспільно-економічної формації, на різних етапах класової боротьби уявлення про цю „дійсність" міняється і, всупереч давнім твердженням буржуазної естетики, „світ" і „люди" зовсім не завжди однакові. Спам'ятаймо рядки з „Німецької ідеології", написані не про мистецтво, але, можна сказати, директивні для кожного мистецтвознавця:

„Навколишній почуттєвий світ зовсім не є якась безпосередньо від віку дана, завжди собі рівна річ, а є продукт промисловості й суспільного стану, у тому розумінні, що це — історичний продукт, результат діяльності цілого ряду поколінь, з яких кожне стояло на плечах попереднього, розвивало далі його промисловість і його спосіб спілкування і міняло, відповідно до змінених потреб, його соціальний устрій. Навіть речі найпростішої „почуттєвої вірогідності" дані йому тільки завдяки суспільному розвитку завдяки промисловості й торговим стосункам. Вишневе дерево, як усі майже фруктові дерева, як відомо, з'явилося в нашому поясі всього кілька століть тому завдяки торгівлі — і, таким чином, воно дано „почуттєвій вірогідності" тільки завдяки цій дії певного суспільства в певний час" *.

Намацування нової тематики, спроби відтворення деталей — от перший етап буржуазного реалізму. Боккаччіо (теж один з „батьків") у своєму „Декамероні" не дуже щедрий і винахідливий у змалюванні зовнішнього вигляду і побутових обставин своїх героїв, яких ми більше чуємо, ніж бачимо. Але вже його сучасник і продовжувач — англієць Чосер у славетній портретній галереї, що становить пролог „Кентерберійських оповідань", виявив таку майстерність у реалістичному літературному портреті, яку і в наші дні не можна не оцінювати високо. Але далі від таких окремих „перемог" над дійсністю буржуазний реалізм в епоху пізнього феодалізму не пішов.

Реалістично-побутовий роман не виникає на цій стадії. Не виникає він і тоді, коли сила економічних умов кинула буржуазію в запеклу, але не рішучу сутичку з феодалізмом — в ту, як каже Енгельс, знаменну добу, коли „королівська влада, спираючись на городян, зламала міць феодального дворянства і заснувала великі, по суті національні, монархії, в яких розвинулися сучасні європейські нації і су-

* Маркс і Енгельс, Твори, т. IV, стор. 33 — 34.

часне буржуазне суспільство", тобто в добу так званого „ренесансу" *.

Потужний порив до опанування дійсності в людей, що „заснували сучасне панування буржуазії" (Енгельс) — на полі літературного мистецтва, наочніше від усіх інших мистецтв зв'язаного з класовою боротьбою, не привів, одначе, до перемоги реалістично-побутового жанру. Боротьба за реалістичний стиль на полі оповідної прози пішла по лінії відштовхування від феодального стилю, пародіювання, травестії. Славнозвісна сатира Рабле „Гаргантюа й Пантагрюель", яку часто називають, маючи на увазі її обсяг і різноманітність змісту, романом, певна річ, ніяк не вкладається в рамки пізнішого уявлення про реалістично-побутовий роман. Та й про який „побут" могла йти мова в бурхливу епоху, коли старий побутовий уклад, створений натуральним господарством, тріщав по всіх швах, а новий існував тільки у мріях гуманістів, мріях, яким і малою мірою не судилося здійснитися. Тільки один роман Сервантеса більш або менш наближається до нашого поняття про реальний роман. Але і в ньому пародійне, сатирико-полемічне завдання не давало змоги авторові на всю широчінь охопити дійсність. Дійсність з'являється в цьому романі тільки на те, щоб довести безглуздість вчинків героя, який ніяк не хоче зважати на реальну дійсність.

Приблизно в той самий час, в рідній країні „Дон Кіхота" в літературу ринув потік творів, в яких буржуазні історики теж ладні бачити безпосередніх попередників „сучасного реального роману". Це ті шахрайські (пікарескні) романи-новели, з якими, як ми побачимо, звичайно зв'язують генезис Лесажівського „Жіль Блаза". Від повісті невідомого автора „Життя Ласарільйо з Тормес" (1554), продовжуючи „Гусманом із Альфараче" Матео Алемана, „Історією Пабло із Сеговії" Франсіско Кеведо ** та іншими, майже до середини XVIII століття тягнеться ряд романів, що їх основна тема — змалювання різних способів шахрайства і крутійства, які виникли в наслідок боротьби за існування представників суспільного „дна", декласованого, люмпена — боротьби, веденої з допомогою обдурювання, злодійства і насильств. Буржуазний французький критик з деяким перебільшенням,

---

* Енгельс, Діалектика природи, 1931, стор. 108.

** Див. переклад роману Кеведо у виданні „Радянської літератури" 1934 р. Вступна стаття, що належить автору цих рядків, докладніше характеризує соціально-економічну базу „шахрайського жанру" в Іспанії XVI ст.

але не без підстави, називає цю літературу — „la littérature de bagne" — літературою каторжної тюрми. Але було б помилкою вважати її за витвір буржуазного мистецтва. І автори цих романів і їх соціальні тенденції досить виразно (з небагатьма винятками) свідчать, що „шахрайський роман" — не витвір буржуазії, а витвір дворянства XVI — XVII ст. ст., яке із зневагою і сміхом дивилося на всіх цих злиденних крутіїв, що, забуваючи про своє місце, намагаються піднестися до рівня благородних дворян — „гідальго". Вістря цієї сатири звернене насамперед проти героїв, від особи яких і йде опов'дання, і це дає авторові змогу своєрідного зниження „до народу" зовсім не для того, щоб з ним злитися. Дійсність являється в цих романах з рисами гострої і грубої карикатури і в кращому разі в натуралістичному, а зовсім не реалістичному трактуванні.

Шахрайський іспанський роман зробив помітний вплив на буржуазну літературу, і цей вплив на деякий час скував її самостійність. В кожній добі „думки пануючого класу є пануючі думки" — і цілком зрозуміло, через що „le genre bourgeois" (буржуазний жанр) на полі оповідної прози розвивався, наприклад, у Франції XVII ст. у творах Сореля, Фюртьєра, Скаррона та інших, не вважаючи на щонайкращі наміри авторів, не міг вибитися з стилю пародії, фарсу, карикатури. Антуан Фюртьєр, наприклад, у творі, що так і називається „Буржуазний роман" (Le Roman bourgeois, 1666), каже про свій задум такими словами:

> „Я розкажу вам... кілька правдивих історій, що сталися з людьми, які зовсім не герої і героїні, які не виставлять армій, не почнуть завойовувати держав, бо вони будуть добрими людьми середнього стану і будуть мирно йти утореваною дорогою. Одні з них будуть гарні, другі бридкі, одні — мудрі, другі — дурні, і цих, здається, знайдеться далеко більша кількість"...

Одначе на шляху від задуму до виконання вставала пануюча манера, що вимагала карикатури й буфонади при змалюванні звичайної (буржуазної) дійсності. Фюртьєр мусив багато чим поступитися перед її вимогами. Спроба „тверезого спостерігання й змалювання життя" не вдалася. Інші — сучасники Фюртьєра — і не пробували йти проти течії. Згаданий Скаррон, популярний автор „Комічного роману" (1651), за межі такого „комізму" і не пробував вийти. От для прикладу одна із сцен його роману, яка добре ілюструє

метод „показу“ дійсності. Дія відбувається в провінціальній гостиниці, де ночує трупа мандрівних акторів:

„Він (Дестен) увійшов до кімнати, де був гамір, де нічогісінько не було видно, і де потиличники, мордачі і змішані голоси чоловіків і жінок, що билися, мішаючись з глухим тупотінням голих ніг, робили жахний, оглушливий шум. Він необережно поткнувся в середину бійки і в одну мить дістав удар кулаком з одного боку і ляща з другого. Це примусило його відмовитися від доброго наміру розборонити забіяк і збудило в ньому жадобу помсти. Він почав вимахувати руками, як той вітряк крилами, і, певно, зіпсував не одну щелепу, як це можна було бачити згодом по його скривавлених руках. Бійка точилася ще деякий час, протягом якого Дестен дістав і роздав чимало стусанів“ і. т. д. (кн. I, розд. 12, „Нічна бійка“).

Кулачні удари, зуботички, лайка, наслідки пиятики й зажерливості — от головні ефекти, якими автор діє на читача. Скаррон не буде здаватися нам винятком, коли ми згадаємо, що й Сервантес, наприклад,— надто в першій частині „Дон Кіхота“— віддає багату данину цій самій манері. Ось, для порівняння, сценка з роману Сервантеса:

„Священик кричав, хазяйка репетувала, дочка хазяйчина заводила, Маріторна плакала, Доротея розгубилася, Люсінда перелякалася, донья Клара зомліла. Голяр лупив Санчо, Санчо лушпарив голяра; дон Луіс, якого один слуга насмілився схопити за руку, щоб він не втік, так дав йому по зубах, що в того весь рот заллявся кров'ю; аудитор почав його боронити і дон Фердінанд звалив на землю одного стрільця і з великим задоволенням топтав його ногами... Словом, усю гостиницю сповнили плач, крики, зойки, страх, переполох, біда, удари шпаг і палиць, стусани, топання ногами й пролиття крові“ (кн. I, розд. 45).

Замилування в такого роду сценах свідчить, звичайно, про невисокий культурний рівень читача, до якого звертаються романісти. Сервантес, кінець-кінцем, збувся цієї манери; Скаррон, що уславився як майстер бурлеску, весь в неї вклався. Але це тільки один бік „реального“ роману першої половини XVII ст.

Друга характерна для нього особливість — це невміння романістів

надати хоч трохи закінченого характеру композиції, звести в ній кінці з кінцями, скріпити матеріал так, щоб він не розсипався. Що таке, взагалі кажучи, „роман" у письменників буржуазного табору першої половини XVII ст.?

Від новели він відрізняється, найперше, своїми розмірами. Роман — оповідь, більш-менш широка, в кількох частинах або книжках. Щоб надати йому солідного розміру, є два способи. Перший — вставні оповідання, звичайно не зв'язані з основною дією, пришиті до неї штучно; вони не мають на меті контрасту, не служать ефектові паралельності. Другий спосіб — нанизування епізодів на основну нитку, якою є мотив мандрувань героя або героїв. Мотив мандрування робить закінченість фабули необов'язковою. Все ж у деяких романах (у Скаррона, наприклад) фабула новелістичного типу є, інколи вона досить заплутана. Але дія розвивається сама від себе. Характери дієвих осіб розкриваються незалежно від фабули. Саме того, що Енгельс, наприклад, вважав за основну рису реалізму — „вірної передачі типових характерів у типових обставинах" — і не вистачає цим „попередникам реального роману".

В такому стані був французький буржуазний роман напередодні появи Лесажа. В марності цих спроб опанувати реальну дійсність яскраво виявлялася економічна й політична кволість середньої французької буржуазії XVII ст.

Той, хто прочитає „Жіль Блаза", побачить, що дуже багато рис попередників збереглося в славетному романі. „Жіль Блаз" великою мірою є підсумок попереднього розвитку. Ми знайдемо в ньому і мотив мандрувань, і нанизування епізодів, і вставні оповідання. Але разом з цим знайдемо і щось інше. Це „інше", може, не розкриває художніх перспектив, не робить з появи „Жіль Блаза" революційного моменту в історії буржуазного роману, але воно несе з собою певний прогрес, підносить жанр на щабель, вищий від того, де стояли іспанці XVI — XVII ст. ст. з їх „шахрайськими романами" і французи Скаррон, Фюртьер та інші з їх спробами „буржуазних романів". В чому ж полягає те нове, що приніс Лесаж?

Звернімося для того до самого Лесажа та його роману.

II

В біографії Лесажа нема нічого подібного до біографії Жіль Блаза, і автор романів, переповнених подіями, прожив сам своє довге життя (народився 1668 помер 1747 року) майже без будьяких помітних

подій. Біографам Лесажа майже нічого розказати про це життя З походження буржуа, як і більшість письменників XVII ст., виходец із Бретані, що сам починав життя з кар'єри дрібного урядовця Ален Рене Лесаж, як особа, притягає увагу, поперше, своєю незалеж ністю і чесністю свого ставлення до літератури, а подруге, тим, що це один з перших письменників - професіоналів. Письменництво — його основна життєва робота і основний його засіб існування. Відомо що за тих часів без значного протектора - мецената вибитися в люди на будьякому полі було майже неможливо. Протектором Мольєра Буало, Расіна був сам король; але в кінці XVII ст. Людовіку XIV вже мало було діла до літератури — він постарівся, впав у лицемірну побожність, віддався інтригам зовнішньої політики. Література, як треба було зробити одною з помічниць абсолютистського режиму, цей час нібито стояла твердо на цьому шляху й виконувала свою політичну функцію без будьяких додаткових заохочень і понук У Лесажа теж був свій протектор — якийсь багатий абат, що під тримав його перші кроки річною пенсією для того, щоб він занявс перекладами з іспанської мови, але за цю пенсію Лесажу не довс дилося платити нічим, що йшло б наперекір його особистим уподо банням і нахилам. Про те, яка була взагалі його позиція щод „меценатів", може дати уявлення анекдот, переказаний сучасником 1709 року Лесаж написав комедію „Тюркаре"— одну з найвизначніши комедій звичаїв XVIII ст. Жодна трупа довго не наважувалася брат її для постави, бо герой комедії — відкупник - капіталіст, один із ти фінансистів, яким так протегував король за останні роки свого царю вання. Потрібна була особлива протекція, щоб комедія могла діста тися на сцену. Подібно до того, як робив згодом Бомарше з „Одру женням Фігаро", Лесаж читав свою комедію в салонах, намацуюч й підготовляючи публіку. Раз він повинен був виступити в салоі герцогині де - Буйон і спізнився на призначений час. Йому півжа тома зробили докір, що він примусив зібране товариство змарнувати цілу годину.— Ну, що ж, пані, зате ви тепер дві години виграєте, відказав Лесаж, повернувшися спиною і уперто відштовхуючи д машніх, що з улесливим виглядом старалися його вдержати. Ри не зовсім звичайна для письменника початку XVIII ст. У не зовс звичайному світлі виставляє Лесажа й інший випадок, у якому вже не нічого анекдотичного. В 1715 році потрапили до рук його запис авантюрниці Марії Петі, про яку тоді дуже багато говорили Ця зап

взятлива марсельська міщанка поїхала, переодягнена чоловіком, з якимсь купцем Фабром на Схід, у Персію; серед багатьох дорожніх пригод загубила в Ерівані свого супутника, та проте дісталася, уже сама одна, видаючи себе за французького дипломатичного агента, до шаха Гуссейна, провадила з ним на свій страх і риск якісь переговори, дістала від нього подарунки. Вернувшись у Францію, вона написала звіт про свої пригоди, сподіваючись, мабуть, що не останеться без нагороди зверху. Лесаж уже думав про те, щоб обрати її на героїню роману, подібного до одної новели „Декамерона" Боккаччіо про пригоди нареченої короля Гарбо, коли раптом він дістав пропозицію від міністра Поншартрена написати справжню історію Марії Петі не тільки на підставі її записок, а й на підставі того, що викрили про неї її вороги. Міністру, очевидно, хотілося, щоб зображення було не на користь Марії Петі, в той час замкненої в тюрму після обвинувачення у віровідступництві, самозванстві, крадіжку й розпусті. Але Лесаж, якому в образі сміливої авантюрниці багато дечого з самого початку здалося привабливим — зокрема, її заповзяття й одвага — не взявся за справу викриття і відхилив, придумавши якусь причину, пропозицію міністра.

Блискучої життєвої кар'єри Лесаж так і не зробив. Виданий 1707 року роман „Кривий чорт" мав успіх серед публіки, але критика в ту пору трактувала подібні твори, як нижчий сорт літератури. Законодавець смаку, автор „Поетичного мистецтва" Буало, кажуть, облаяв свого лакея, заставши його за читанням „Кривого чорта". Прямий шлях до слави відкривався в театрі, і Лесаж, певна річ, пішов був цим шляхом. Невеличка комедія „Кріспен — суперник свого пана" мала успіх; але друга, згаданий раніше „Тюркаре", на якусь силу попала на сцену, і фінансові тузи домоглися того, що п'єса не втрималася в репертуарі. Лесаж, як видно, погано ладнав з „акторами короля" — це досить ясно із багатьох сторінок Жіль Блаза, присвячених акторському світові *. Повна інтриг атмосфера великих театрів, самозадоволене неуцтво акторів і театральної критики — примусили Лесажа шукати іншого глядача, і протягом багатьох років він був постачальником п'єс для так званого „ярмаркового театру" (Théâtre de la Foire), що обслуговував публіку з дрібних міщан, ремісників, робітничого люду. Він волів — як каже один з біографів — віддати по контракту свою комічну музу вдові Барона (відомого

* Див. особливо книгу III, розд. 9 — 12.

актора), антрепренерші ярмаркових театрів, ніж пробиратися до пенсій і Академії з допомогою пані де-Буйон, прикрашаючи її салон у призначений час".

Плодовитий постачальник репертуару для майданних балаганів і лялькового театру, він був не менше плодовитим і на полі оповідної прози. Він почав з перекладів: що „Дон Кіхот" Сервантеса був уже перекладений, то він спробував зацікавити читачів досить відомою „другою частиною" славетного роману — підробкою, що належить перу таємничого досі Авелланеди. За перекладом пішла переробка „Кривого чорта" теж іспанського письменника А. Гевари; книга називається романом, але являє собою ряд побутових зарисувань і характеристик, об'єднаних фантастичною рамкою. Студент Клеофас випустив нехотячи на волю біса Асмодея, і вдячний біс виконує бажання визволителя — показати йому протягом однієї ночі все інтимне життя великого міста. Місто названо Мадрідом, та читачі легко пізнавали в ньому Париж, а в його жителях — багатьох спільних знайомих; від іспанського оригіналу лишилася тільки рамка (та й то змінена), все інше належало Лесажу. Загалом вийшов не роман, а щось подібне до „огляду" (ревю), тільки в оповідній формі.

За „Кривим чортом" — з 1715 року йде „Жіль Блаз", що розтягнувся писанням і друкуванням на двадцять років і виходив з великими перервами. 1715 року вийшли перші п'ять книжок, 1724 — дальші чотири, 1734 року дві останні. Роман став, таким чином, улюбленою дитиною автора, і він довго не міг розлучитися з своїм героєм. У спомина́х пізніших читачів і критиків він заступив всю дальшу продукцію Лесажа, яка досить велика. Найцікавішим серед неї — нескінчений роман „Пригоди пана Робера Шевальє, на прізвище Бошена, капітана флібустьєрів у Новій Франції" (1732). Подібно до автора „Робінзона" Д. Дефо, Лесаж використав документ, що потрапив до його рук — оригінальні записки морського розбійника, який років п'ятдесят наганяв жах на англійських мореплавців край берегів Америки, під час війни Людовіка XIV з Англією. Роман Лесажа став далекою призвістю тих романів про пригоди „на суходолі й морі", типу Купера й Майн-Ріда, які увійшли в широку моду пізніше, в епоху розвитку колоніальних загарбань.

Для Лесажа характерна ця потреба завжди відштовхуватися від якогонебудь чужого твору. В цьому виявляється невпевненість буржуазного „реаліста", який наче не сміє самостійно, одинцем, взятися

до змалювання життя. Він воліє завжди виступати під чужою вивіскою. Нехай його вважають тільки за перекладача; він справді багато перекладає: крім „Дон Кіхота" Авелланеди, „Закоханого Роланда" Боярдо — ще один із найвідоміших шахрайських романів іспанської літератури — „Історію Гусмана з Альфараче" Матео Алемана. Не всі читачі розберуть, що ці переклади часто є переробка оригіналів відповідно до смаку й звичок перекладача. Такі ж напіворигінальні твори пізнішої пори — „Естеванілья Гонсалес" (1734), „Саламанкський бакалавр" (1736), „Підібраний чемодан" (1740), „Смішна мішанина дотепних жартів і вельми цікавих історичних дрібниць" (1743). Скрізь тут „своє" змішане з „чужим": чуже — освоєне, „своєму" надано колориту чужоземного. В міру того, як поняття літературної власності міцніло в свідомості, критика починала не розуміти: як міг дозволити собі Лесаж усе це? Якщо з приводу другорядних творів не знімали галасу, то з приводу „Жіль Блаза" виникла довга суперечка, що появила навіть особливу історико-літературну проблему — „la question de Gil Blas", „питання про Жіль Блаза". Зупинятися на ній докладно ми не будемо, але два слова про неї варто сказати, бо вона характерна і для пізнавання творчого методу Лесажа і для буржуазної літературознавчої методології.

Ініціатором питання про „Жіль Блаза" став не хто інший як Вольтер, який в одній примітці до свого „Віку Людовіка XIV" кинув фразу, що „Жіль Блаз" цілком списаний з твору іспанського письменника Еспінеля (1550 — 1634) „Життя й пригоди пажа Марка де-Обрегон". Зауваженням цим Вольтер мстився над Лесажем, що мимохідь, в одному з розділів десятої книги „Жіль Блаза", накидав сатиричний портрет модного драматичного письменника Габріеля де-Тріакеро, як він переходить з ложі в ложу і „скромно" пожинає лаври, якими його вінчають і дами і чоловіки. Тим часом трагедія цього улюбленця публіки дуже слабенька, вірші погані, характери не витримані, думки темні до безглуздя; з творами Лопе де-Вега і Кальдерона, Расіна і Корнеля п'єсу гаданого „бога поезії" ніяк і порівнювати не можна (кн. X, розд. 5). Ми не знаємо, про яку трагедію Вольтера тут іде мова, але молодий ще автор „Меропи" і „Зари" (Вольтер) явно образився й заміткою про плагіат помстився над Лесажем уже після його смерті. Одначе порівняння „Жіль Блаза" з „Життям Марка де-Обрегон" показало тільки, що Лесаж запозичував або наслідував окремі епізоди іспанського роману — не більше.

Він навіть і не крився з тим і одній з дієвих осіб у „Жіль Блазі" зоставив ім'я Марка Обрегона. Та він запозичував не в одного Еспінеля, а в багатьох інших іспанців. Кінець-кінцем запозичення нікому, крім істориків літератури, не були цікаві. Дискусія, що знялася була коло роману, почала затихати, коли раптом у Вольтера знайшовся один доволі несподіваний послідовник в особі єзуїта Франсіско де-Ісла (1707 — 1781), сатиричного письменника, що наприкінці XVIII ст. випустив іспанський переклад „Жіль Блаза".

„Пригоди Жіль Блаза із Сантільяни, вкрадені в Іспанії і привласнені у Франції п. Лесажем, повернені своїй батьківщині й рідній мові одним іспанським обороицем, що не стерпів знущання з свого народу". Отакий сенсаційний заголовок книги Ісли, який з'явив після того, що „Жіль Блаза" написав один андалузький адвокат і дав свій рукопис на сховок Лесажу, коли той приїхав в Іспанію разом з французькою місією, а Лесаж взяв та й переклав чужий твір. Та напевно відомо, що Лесаж в Іспанії не був. Ніяких доказів на своє твердження Ісла не подав. Це не перешкодило другому іспанцеві Лоренте вже на початку XIX ст. палко підтримувати теорію плагіату. Тепер виявлялося, що „Жіль Блаз" — твір різностороннього письменника XVII ст., поета й історика Антоніо де-Соліс. Чому саме його, а не кого іншого? Та просто тому, що неможливо думати, щоб якийнебудь інший письменник тієї епохи міг створити подібний роман.

Загорілася суперечка. В Лесажа знайшлися оборонці, що виконали марудну роботу для розкриття іспанських псевдонімів, під якими ховаються французькі оригінали в числі дієвих осіб роману. Виявилося, що „Жіль Блаз" переповнений натяками на французьку сучасність початку XVIII ст. А з другого боку множилася кількість паралелей з іспанської драматичної й оповідної літератури — мало не до кожного епізоду роману. Якщо в пролозі і в першій книзі багато запозичень з „Марка Обрегон" Еспінеля, то далі кого тільки не використано! Історія Аврори де-Гусман (кн. IV, розд. 3, 5 — 6) повторює сюжет комедії одного з епігонів Лопе де-Веги — Діего де-Фігероа-і-Кордова; втім, та ж тема — про те, як жінка, переодягшись у чоловічий костюм і містифікуючи закоханого, домагається свого щастя — де тільки не зустрічається — від іспанської драматургії до Шекспіра! Драматична вставна новела „Заміжжя з помсти"

(кн. IV, розд. 4) є переказ п'єси Рохаса з однонайменною назвою. Хлестаковський епізод в пригодах дон Рафаеля, що видає себе за сподіваного жениха дочки сеньйора де-Мойадас (кн. V, розд. 1)— запозичений з комедії Мендоси „Хитрощі брехні", яку, до речі сказати, ще раніше використав Лесаж для своєї комедії „Кріспен — суперник свого пана". Але подібну ситуацію ми знайдемо, наприклад, в одному епізоді історії Гека Фінна — Марка Твена, де до поділу спадщини одного померлого буржуа дожидають родичів — і от два пройдисвіти видають себе за них, але теж кінець-кінцем зазнають невдачі. Чи запозичив Марк Твен цей епізод з Лесажа? Винахідливість у царині шахрайських каверз зовсім не безмежна: вони повторюються в кожній країні в однакових, приблизно, умовах суспільства, побудованого на принципі приватної власності. Шукання „першоджерел" в даному разі навряд чи може мати якенебудь наукове значення. Найчастіше це непотрібне колекціонерство мотивів, „в основному" подібних — і заразом „чимось" один від одного відмінних. Подібність їх ніяк не розв'язує питання про те, оригінальний письменник Лесаж чи неоригінальний.

Але звідки, справді, в Лесажа таке знання іспанської географії, іспанської історії, побуту, політики, аж до найменших „таємниць мадрідського двору"?

Ми зазначали вище можливу причину звертань Лесажа до чужого матеріалу. Під іспанською маскою письменник-буржуа почував себе далеко вільніше. Виступати без маски сатирикові було не зовсім безпечно: для кожного зухвалого письменника двері Бастілії були завжди широко розкриті. Лесаж скористувався іспанською декорацією, як інші користувалися декорацією античною або італійською. Чому саме іспанською? Тому, що в іспанській літературі він справді був добре начитаний, а ще більше тому, що Іспанія в той час стояла в центрі політичних інтересів, розмов і пересудів у Франції.

Останні роки царювання Людовіка XIV — це роки „війни за іспанську спадщину". Іспанія, ще в XVI ст. економічно передова держава, що раніше від інших стала на шлях капіталізму, загарбала величезні колонії, панувала і в військовому і в культурному відношенні,— з XVII ст., потрапивши в лещата феодально-католицької реакції, ставши її ослоною, поволі оберталася в політичний труп, на який звідусіль позліталися шуліки. Людовік XIV, скориставшись нагодою, заявив про свої права на іспанський престол після смерті

останнього іспанського короля з династії Габсбургів — Карла II. Але визнати ці права — для Англії й Голландії значило б завдати великої шкоди своїм торговельним і промисловим інтересам. На цьому суто-економічному грунті розгорілася війна, що, як завжди, прикривалася фразами про „інтереси династії", про „европейську рівновагу". Війна притягла й інших учасників, затяглася надовго, в ній були вичерпані останні залишки „королівської казни" французького двору і підірваний авторитет французького абсолютизму.

Природно, що французька література взагалі — незалежно від Лесажа — віддавала іспанським справам велику увагу. Нема чого дивуватися, що Лесаж так добре знає двірське іспанське життя часів королів Філіппа III й Філіппа IV. У Франції те саме міг знати всякий з оригінальних і перекладних політичних брошур, памфлетів і мемуарів, що циркулювали тоді. Дослід показав, що, наприклад, в XII книзі, розказуючи про піднесення й занепад могутнього фаворита епохи Філіппа IV — графа Оліваресa, Лесаж часто дослівно використовував такого роду брошури*. Для цього непотрібно було їздити в Іспанію. З другого боку, дослідники відшукали в „Жіль Блазі" чимало географічних та історичних помилок, яких не міг би зробити автор іспанець.

„Проблема Жіль Блаза", що примусила іспанських, французьких, німецьких, англійських та інших буржуазних учених і письменників витратити стільки ерудиції і дотепності, як і багато інших „проблем" буржуазного літературознавства і уславленого „порівняльно-історичного методу", виявляється внутрішньо-порожньою проблемою. Так, Лесаж, дійсно, багато взяв з іспанської літератури, зокрема з іспанського шахрайського роману. Але згадаймо, що і в Мольєра, наприклад, немає жодної комедії, щоб її сюжет був цілком його особистим винаходом. Та в Лесажа, як у Мольєра, ми ніде (за винятком випадків, які вони самі відзначають) не знайдемо механічного списування. Якщо Лесаж багато взяв з іспанської літератури, то хіба вона не має за що йому дякувати? „Хто, крім кількох людей, спеціально занятих Іспанією, знав би про існування „Марка Обрегона" або „Гусмана з Альфараче", коли б „Жіль Блаз" не створив їм пізніше світової слави?" — не без дотепності питає Брюнетьєр **.

---

* Див., між іншими, Lintilhac Lesage, 1893, 79 — 84.

** Brunetière, Etudes critiques. 3-e serie, 1890, 85.

Залишім питання про запозичення дозвіллю буржуазних літературознавців. Для нас має вагу не воно, а питання про місце „Жіль Блаза" в історії буржуазного реалізму — отже й про місце його в сторії класової боротьби буржуазного класу на його піднесенні. До нього ми і перейдемо.

III

Як розумів Лесаж своє завдання?

„Мета моя була змалювати людське життя як воно є",— заявляє він на початку роману. Це лозунг письменника-реаліста. Багато разів в інших місцях роману Лесаж висловлюється за „природність", „правду", „простоту". Досить згадати спор Жіль Блаза з Фабріцієм, його приятелем, що обрав собі літературну кар'єру (ч. VII, розд. 13). „Ясність і здоровий розум потрібні в кожному поетичному творі",— каже Жіль Блаз. Фабріцій не згоджується: є два роди поезії, як дві манери говорити: „вищий стан висловлюється інакше, ніж буржуазія". Природність і простота, може, добрі для буржуазії; аристократія вимагає „краси", прикрашування мови, вигадливих висловів, хоч би вони вели до темноти й незрозумілості; але „твори, що претендують на зображення високого, не можуть бути прості й природні".

З цими висловлюваннями Фабріція ніяк не може помиритись Жіль Блаз, що в даному разі висловлює думку самого Лесажа. В спорі йде мова про іспанську літературу і про поета Гонгору, який справді існував і був основником і зразком особливого стилю — „культизму", „гонгоризму", або, по-нашому, бароккового стилю в іспанській поезії. Барокко в іспанській літературі — одно з відображень феодально-католицької реакції, стиль реакційного дворянства, що зробило спробу затримати буржуазно-капіталістичний розвиток і по змозі реставрувати феодальні стосунки.

Але ці тенденції знайомі не одній тільки іспанській літературі. Іспанському гонгоризмові відповідає так званий преціозний (précieux — манірний) стиль французьких аристократичних салонів початку XVII ст., цей стиль був висміяний Мольєром у „Смішних манірницях", але вкорінився міцно в так званому „салонно-героїчному" романі XVII ст., представленому творами Скюдері, Кальпренеда та інших. Зображуючи суперечку Жіль Блаза з Фабріцієм, Лесаж озивається на суперечки, що не зовсім замовкли і в французькій літературі його часу, і, крім того, категорично відмежо-

вується від будьякої згоди з аристократичним мистецтвом. Ні всієї поетики салонно-героїчних романів, ні окремих їх засобів художник буржуазії не може використовувати. Про них у „Жіль Блазі" ми знайдемо тільки іронічні згадки. Романісти аристократії дуже любили, наприклад, впроваджувати в свої романи декоративне тло—умовні описи природи, особливо в її грізних стихійних проявах. Буржуазний автор повинен цього зректися:

„Зірвалася страшна буря. Я міг би скористатися цією прекрасною нагодою, щоб зробити вам докладний опис, як блискавки борознили небо, як ревів вітер, як гремів грім, якими горами здіймалися хвилі та інше; але, обминаючи ці квіти риторики, обмежуся просто заявою, що буря була, справді, жахлива" (кн. V розр. 1).

Отже, „малювати життя, як воно є". Життя — це передусім люди та їхні вчинки. В даному романі вони будуть з іспанськими іменами, в іспанських костюмах, та чи не все одно? „Людські вади й дивацтва однакові скрізь",—заявляє Лесаж, повторюючи, таким чином, одну з головних тез поетики французького класицизму, поетики Буало про незмінність людської вдачі. Французькі класики теж боролися з „прециозним" стилем, як і Лесаж, але класова природа і функція їх мистецтва не зовсім збігалася з класовою суттю Лесажа.

Класицизм у Франції був, як у нас його тепер визначають, „стилем великої буржуазії, зв'язаної в своїх верхніх верствах з двором абсолютного монарха, а також стилем торговельного дворянства, що впливало на характер двірської культури" *. Визначення це треба уточнити: правильніше говорити не про один класицизм, а про два його варіанти — дворянсько-аристократичний і буржуазний — не виключаючи, певна річ, можливості взаємного проникнення і взаємного впливу цих варіантів. Буржуазний варіант, представлений у французькій літературі XVII ст. Лафонтеном і Мольєром, в основі своїй є один з варіантів реалізму: це реалізм схематизуючий, узагальнюючий, побудований на раціоналістичній філософії Декарта, яку Буало застосував до естетики. Цей класицизм міг засвоїти Лесаж, але тільки почасти, оскільки Лесаж (як ми це й далі побачимо) у своєму романі став виразником ідеології не великої, а середньої буржуазії. От чому і мистецтво його відрізня-

* „Литературная Энциклопедия", т. V, „Классицизм".

ється від мистецтва Мольєра. Досить згадати „Мізантропа" або „Скупого" і зіставити з ними бодай „Тюркаре", щоб побачити, як від чистого схематизму, від абстрактних характерів Лесаж іде до зображення типів, до змалювання звичаїв, до зображення людей певного класу й певного часу.

Це ще не все. Третє завдання Лесажа — дати читачеві певну мораль. „Якщо ти прочитаєш мої пригоди, не взявши до уваги морального навчання, яке в них є, то з цього твору ніякої користі тобі не буде",— каже він устами Жіль Блаза, що звертається до читача. Отже роман дає не безстрасне змалювання життя, не „людський документ", а й певну моральну філософію, висловлену не просто, а мовою художніх образів, найзрозумілішою „читачеві-другові", тобто читачеві того самого класового прошарку, до якого належить і автор.

Такі теоретичні наміри Лесажа. Як вони здійснені на практиці?

Що дістав Лесаж в галузі мистецтва роману від своїх попередників, ми вже знаємо. Та було б і тут великою помилкою зводити засвоєння Лесажем тих чи інших способів попередників до одної тільки влади традиції. У „Жіль Блазі" збереглася, приміром, тема мандрувань героя, збереглося й нанизування епізодів на цю основну тему. Ніякої ясної закономірності в житті героя немає. Це життя— ланцюг випадковостей. Цілком випадково потрапляє Жіль Блаз у полон до розбійників; видобувшися з полону й забагатівши, так само випадково потрапляє в руки аферистів, що обдирають його дощенту. Випадкова зустріч з другом дитинства Фабріцієм дає новий напрямок його життю: він, що збирався занятися наукою, обирає собі тепер професію лакея. В другій частині йде оповідання про його службу в різних панів: в одному місці не догодив панові (кн. III, розд. 3), в другому — пана вбито на дуелі (III, 8), третє — не сподобалося (III, 12), на четвертому пошкодило намагання бути бездоганно чистим і т. д. Так, протягом роману, Жіль Блаз п'ятнадцять разів міняє місце, і певної закономірності життя його набирає аж у останніх розділах останньої частини. Така ж доля і всіх другорядних осіб роману — і епізодичних, що з'являються тільки в одній книзі, і тих небагатьох, до яких увага автора вертається по кілька разів. Разом з Жіль Блазом ці останні скріплюють композицію, яка без них була б зовсім слабкою. Ці другорядні особи — Фабріцій Нуньєс, згаданий вище поет, приятель героя, Лаура, спочатку покоївка актриси, а потім сама актриса, дон Рафаель

головний представник „пікарескного елементу“ в романі, і благородний дворянин, добродійник Жіль Блаза, Альфонсо де-Лейва, що залишається, правда, на задньому плані і бере участь у дії, починаючи з VII книги, лише остільки, оскільки це потрібно для улаштування долі Жіль Блаза.

В цьому підкреслюванні елементу випадковості виявляється класовий прошарок, до якого належить автор. „При товарному виробництві продукти стають іграшкою долі, а виробництво — справою випадку“,—каже Енгельс. Велика французька буржуазія до початку XVIII ст. уже переросла цю стадію. Тимто й перейшла вона, головним чином, до драматичного жанру, де воля випадку не може мати широкого місця, особливо в трагедії. Середня буржуазія на цій стадії ще зоставалася. Добробут Жіль Блаза скрізь залежить від випадкових зустрічей; підносить його завжди чиянебудь випадкова протекція: спочатку йому протежирує Фабріцій, далі дон Альфонсо де-Лейва, знайомі лакеї і доморядці, колишня годівниця наслідника-принца (ч. IX, розд. 9) тощо. Згадуючи реальні біографії виходців із середньої буржуазії в XVIII ст., ми повинні визнати, що Лесаж в даному разі малював життя, яким воно й було на ділі для його класової групи.

Таким чином, композиційний прийом, що зближав Лесажа з попередниками, — засвоєний ним не механічно, а продиктований йому всією концепцією життя, яка в нього була. І в Лесажа інтерес до „подій“, до фабульного матеріалу дуже великий. Він виявляється, між іншими, і в тих вставних історіях, яких, як у його попередників, рясно в романі. Їх більше в перших п'яти книжках, що вийшли 1715 року; вони починають явно зменшуватися в числі від VI книги. Ріжниця полягає в тому, що історій, які були б тільки інтермедіями і не мали б ніякого зв'язку з дією роману, в Лесажа порівняно небагато. Власне їх всього п'ять на протязі дванадцяти книг: історія дон Помпейо де-Кастро (кн. IV, розд. 7), „Заміжжя з помсти“ (IV, 2), історія дон Валеріо де-Луна (VIII, 1), Рожера де-Рада (VIII, 8) і історія дон Когольйоса (що починається в IX книзі, розд. 6, і кінчається в XII, 13). Решта так чи інакше „пов'язана“ з основною дією і дієвими особами. Уявлення про „дійсність“ стає виразнішим, ніж у буржуазних романістів попереднього покоління; до якогонебудь синтезу ще далеко, він неможливий, але певний крок уперед від порізненої хаотичності сприймання зроблено.

Ще помітніший прогрес у змісті епізодів, нанизаних на основну нитку оповіді. Серед них є і серйозні, і смішні, але смішні по-іншому, ніж це було в Скаррона або в іспанському шахрайському романі. У Лесажа немає вже ніякого наміру карикатурити життя, немає натуралістично виписаних сценок пиятики, колотнеч, кулачного побою. Бурлеск переможено: це, певна річ, не так результат особистих зусиль Лесажа, скільки мимовільний наслідок тієї „учоби", яку він по волі чи не по волі проходив у класиків. Уявлення про „комічне" мінилося. Пануюча колись манера, що вимагала карикатурного змалювання повсякденної (буржуазної) дійсності, втратила над буржуазним художником свою владу.

„Пригоди" й „події" перестали бути самоціллю і набрали значення, головним чином, як спосіб показу й виявлення дієвих осіб. Роман Лесажа, надзвичайно насичений фабульним матеріалом, тримається, одначе, не ним, а своїми дієвими особами.

Цих осіб дуже багато. Уже в 17 розділах одної першої книги їх можна налічити 36; в другій частині число їх зростає до 49, в п'ятій їх аж 120, не лічачи при цьому постатей, що з'являються у вставних історіях; у всіх дванадцяти книжках роману їх, мабуть, набереться до півтисячі. Але річ, звичайно, не в кількості. Вагу має те, що жодної з них, навіть такої, що швидко проходить по задньому плану дії, автор не залишив без побіжного, бодай, означення. Він не завжди встигає це зробити вдало. З багатьох постатей порівняно мало залишається в пам'яті; але, слідкуючи за романом на всьому його протязі, ми легко можемо побачити, як удосконалюється манера зображення, як твердішим стає рисунок, густіше кладуться фарби. Коментатори для дуже багатьох портретів Лесажа відшукали і вказали реальні прототипи. Ми вже знаємо, наприклад, що молодий поет Тріакеро (X, 5)— це Вольтер; поважний „гістріон" (актор), що роками старший від Сатурна, але все ще молодиться, підфарбовує вуса й брови, удає франта (III, 11) — це славнозвісний актор Барон; маркіза де-Чавес (IV, 8), одна з господинь тих салонів XVIII ст., де вправлялися в дотепності й вільнодумстві попередники пізніших енциклопедистів—маркіза де-Ламбер або згадана герцогиня де-Буйон; серед її гостей під іспанськими псевдонімами можна пізнати Фонтенеля, Ламотта, Сасі, Валенкура і т. д. Славнозвісний у своєму роді доктор Санградо (II, 3 і далі), що над усі ліки на світі найбільше полюбляє воду і так успішно спроваджує хворих на той світ, теж списаний з натури,

і сучасники цю натуру пізнавали, не вважаючи на дипломатичне попередження обережного письменника, що, малюючи свої портрети, він не мав найменшого наміру виставити когонебудь зокрема.

Цій заяві ми маємо право не вірити, знаючи літературні звичаї епохи; та чи повіримо ми їй, чи ні,— остається фактом певна схематизація в змалюванні дієвих осіб. „Характери" створені під сильним впливом методів класичної поетики. В кожному з них підкреслена одна яканебудь основна риса, одна „пристрасть", за тодішньою термінологією: в одних марнохвальство, в інших скупощі, суєтність і т. д.; що діється „в глибині їх душі", ми не знаємо; психологічний аналіз вглиб не йде — і проти Расіна або Мольєра Лесаж відстає на цьому полі. Ми побачимо далі, що й психологія головного героя теж досить рудиментарна. Але зате Лесажу вдалося в галузі персонажів досягти того, чим ще не цікавився Мольєр: він малює не тільки характери, а й „професії", „стани" (conditions); він виводить не скупого взагалі, не гонористого взагалі, а єпіскопа - проповідника, що вимагає критики свого ораторського мистецтва і ображається за найменшу спробу критики, не багатого гультяя взагалі, а багатого рантьє і т. д. Тут уже крок до тієї теорії „нового мистецтва", яку багато пізніше проголосить Дідро, теоретик „серйозного жанру" в драматургії, основоположник французької буржуазної драми XVIII ст.

Лесаж, таким чином, не створює ще побутових типів, але стоїть на правильному шляху до типового змалювання дійсності. Це не те, що ми маємо, приміром, у Бальзака, але це вже певна призвість Бальзаківського реалізму. Попередники Лесажа від цього були ще далекі. Потрібна була велика робота, яку виконали класики, потрібний був великий досвід комедії, в якої Лесаж багато чого навчився, і особливий „характерологічний" жанр, найвищий зразок якого становлять „Характеристики" Ла - Брюйера (1688),— щоб роман міг зробити це завоювання. Саме тому ряд його персонажів впечатується в пам'ять, набуває загального значення. Покажемо, наприклад, на капітана Чінчілью (кн. VII, 12), історію якого, може, згадував Гоголь, розказуючи про свого капітана Копейкіна, або на незрівнянного доктора Санградо, що його слава, мабуть, зрівнялася з славою самого Жіль Блаза. Згадуючи в „Капіталі", в розділі „Загальний закон капіталістичного нагромадження", про заходи, які запропонував один англійський лорд для піднесення добробуту Ірландії (лорд радив допомагати еміграції робітничої людності, бо Ірландія

нібито перезалюднена), Маркс порівнює його з Лесажівським героєм: „Не подумайте що цей, крім усього іншого, і поетичний лорд — лікар із школи Санградо, який, якщо він не помічав поліпшення у свого хворого, приписував кровопускання, потім знов кровопускання, поки, нарешті, у хворого, разом з його кров'ю, не зникала хворість. Лорд Dufferin вимагає нового кровопускання всього на третину мільйона замість майже двох мільйонів, без видалення яких на Еріні дійсно не настане тисячолітнє блаженне царство" *. Образ, що створив Лесаж, чудово використав Маркс для загострення полеміки з класовим ворогом, подібно як в інших місцях „Капіталу" на те саме придались Марксові образи Шекспіра, Сервантеса, Бальзака та інших корифеїв світової літератури.

Людський світ, до якого нас уводить Лесаж, загалом являє не дуже привабливе видовище. Правда, це не світ тих кандидатів на каторжні галери, якими наповняли свої сторінки автори іспанських шахрайських романів. Завзятих розбійників та шахраїв у Лесажа порівняно небагато. Дієві особи його далеко „людяніші", як давно відзначила й буржуазна критика. Та небагато тут і „героїв", ведених „благородними" пристрастями. Любов, що не вважає на перепони й охоплює цілком людину, одвага, самозречення, шукання слави й інші високі почування — з усім цим якщо ми й зустрінемося в романі Лесажа, то хіба тільки у вставних новелах („Заміжжя з помсти", IV, 2; „Історія дон Альфонса й Серафіни", IV, 10 та інші). В основному оповіданні не „страсти", а „страстишки" і, насамперед, бажання якнебудь забезпечити собі щасливе й ситне існування. Відома основна формула Декартівської філософії: „я мислю, значить, я існую". Це формула, створена ідеологом великої буржуазії. Для героїв Лесажа вона звучала б так: „я їм, значить, я існую". Від описів природи Лесаж, як ми знаємо, принципіально утримується, але зате він охоче описує поданий дієвим особам обід або вечерю, їх радість з приводу смачних страв, їх смуток з приводу скупих порцій або брудної сервіровки. Чудно подумати, — але на початку XVIII ст. це було літературною новинкою, це визначало новий крок до завоювання дійсності. Спробуйте но уявити героїв Расіна або галантних любовників з роману Скюдері за столом, де парує раковий суп або дражнять апетит смажені рябчики в сметані. Подібні

---

* „Капітал", т. I, вид. 8-е, 1931, стор. 570.

описи шокірували певну частину критики навіть у XIX ст., в перші десятиліття романтизму. 1823 року автор „Похвального слова Лесажу", якийсь Малітурн, жалкував, що в Лесажа „найдраматичніші сцени незрідка перериває опис обіду дієвих осіб". Це, на думку критика, позбавляє роман „моральної гідності", яка примушує відкидати з поля зору мистецтва все надто буденне й надто низьке. Адже романтичні герої живляться, як відомо, головним чином, високими почуваннями й надхмарними мріями. А для Лесажа людина — істота з м'яса й крові: такою він хоче її малювати, хоч це й не завжди йому вдається.

Це саме треба сказати й про кохання — цю споконвічну тему романтичної літератури. Виключно нею живе й дихає салонно-героїчний роман XVII ст.— виплід феодальної реакції. Але на ньому ж засновані всі майже трагедії представників класичного стилю. А от в історії Жіль Блаза, серед великого числа його пригод, кохання не грає хоч трохи помітної ролі. Здалося йому, наприклад, що чарівна Аврора, дочка одного з його хазяїв, закохалася в ньому, людині без роду й племени (IV, 1 — 2); незабаром довелося розчаруватися в цій ілюзії; певна річ, це було неприємно, але — „здоровий розум зробив своє діло, я розміркував, що бути таємним повірником моєї пані буде мені вигідніше, ніж зробитися її любовником". Який палкий монолог сказав би в даному разі романтичний герой Віктора Гюго або Жорж Санд! А от другий епізод: припала до вподоби Жіль Блазу гарненька наймичка маркізи де-Чавес — Порсія (IV, 3), але в нього знайшовся суперник, що викликав його на дуель і вже приклав йому до грудей шпагу: умри або покинь думати про Порсію і забирайся з цього дому. Закоханий Жіль Блаз воліє жити, покидає поле без єдиного зітхання за предметом свого захоплення, радий уже з того, що вибирається з місця живий і, в кожному разі, не з порожнім гаманцем. Набитий гаманець важливіший від спустошеного серця. Так і в інших випадках. В усьому цьому, певна річ, не тільки відображення боротьби буржуазного художника з шаблоном аристократичного роману, а й вираз життєвої концепції середнього буржуа, якому ще ніколи думати про всілякі високі матерії.

Жодного натяку на романтизм, на ідеалізацію життя. Немає страховищ розпусти й пороку — є тільки великі й дрібні шахраї. Нема й досконалих зразків доброчесності — є більш або менш милі люди, „порядність" яких забезпечує їх матеріальний добробут. Саме він є

необхідна база для доброчесності середнього буржуа. Збивши собі капітал, заживши паном у подарованому йому маєтку, Жіль Блаз стає і чесною, і з кожного погляду гідною пошани людиною. У аристократів і матеріальний добробут далеко не завжди буває гарантією „порядності". Приклади — високі протектори Жіль Блаза— могутні фаворити — герцог Лерма й Оліварес.

Чи визнає Лесаж такий стан речей за нормальний? Буржуазна критика, говорячи про „мораль" Лесажа, поспішає поставити знак рівності між автором та його героєм. Лесаж ніде не сказав ні слова докору Жіль Блазу, ніде не кинув у нього каменем. Забувають про те, що вибравши для роману форму автобіографії, автор тим позбавив себе права голосу. Але ні факти біографії самого Лесажа, ні вся його творчість не дають нам права ототожнювати його „мораль" з „мораллю" Жіль Блаза. Це ототожнення — безперечна, хоч ніким ще не спростована помилка буржуазної критики. „Жіль Блаз" усім своїм задумом — с а т и р и ч н и й р о м а н — і про це не слід забувати, читаючи його.

Що ж являє собою герой цього роману?

Критика й ганила й боронила цього героя. Найпопулярнішою залишається досі точка зору Сент-Бева, який вважає, що до Жіль Блаза треба поставитися вибачливо. Жіль Блаз — не герой, а звичайна, середня людина. В ньому нема нічого виключного, неповторного, своєрідного. „Жіль Блаз — всупереч Рене (Шатобріана), — каже Сент-Бев,— це ви, це я, це весь світ. Завдяки цьому спорідненню з усіма, завдяки своїй щирості, непримушеності своїх дотепів і визнань, він остається,— не вважаючи на свої хиби — і цікавим, і милим читачеві; щождо пошани, то це останнє, чого він зажадав би від нас".

„Середня людина" — для нас поняття неозначене й непереконливе. Визначати Жіль Блаза ми повинні інакше. Кілька слів, що кинув Маркс в одній статті з приводу Лесажівського героя, показують правильний шлях для цього визначення. Мова йде про книжку якогось Шеню, „заслуженого шпіона" Луї-Філіппа — „Змовники й таємні товариства".

„Книжка Шеню, наівністю й яскравістю викладу, нагадує часто в літературному відношенні „Жіль Блаза". Подібно до того, як Жіль Блаз у різноманітних своїх пригодах залишається

завжди слугою і розглядає все з становища слуги, так Шеню, починаючи від бунту 1832 року й кінчаючи своїм виходом з префектури, залишається все тим же другорядним конспіратором; а втім спеціальну обмеженість його дуже легко відрізнити від пласких міркувань приставленого до нього з Єлісейського палацу літературного „майстра". Ясно, що і в Шеню не може бути мови про розуміння революційного руху" *.

„Жіль Блаз остається завжди слугою. Тому справжня зав'язка дії — не від'їзд Жіль Блаза з батьківського дому, не пригоди в розбійників, а розмова з Фабріцієм в останньому розділі першої частини. Нема нічого на світі кращого від професії лакея, доводить Фабріцій. Певна річ, ця професія трудна, та для розумної людини — це вірний шлях до достатку й спокійного життя. Треба тільки вивчити характер пана і втертися в його довір'я. А вивчившись експлуатувати хиби й маленькі пристрасті хазяїна — будеш уже не служити, а командувати. Жіль Блаз пробує перечити, але переконаний доказами. З цього починається його життєва кар'єра. Все попереднє було тільки прологом.

Чого ж усе таки саме *лакея* зроблено центральним персонажем роману? Перше, ніж відповісти, відзначимо, що лакей є центральна особа уже в першій, що мали успіх, комедії Лесажа — „Кріспен — суперник свого пана". Кріспен і його допомагач Лабранш — теж лакей — ведуть свій літературний родовід від шахраюватих слуг Мольєра. Але мольєрівські слуги — шахраї дрібні. Витягти в старого батька сорок екю для свого молодого пана, покепкувати з старого дурня — далі цього не йде крутійство Скапена. У Кріспена насмілення ширшого розмаху. Він видає себе за дворянина — не так для того, щоб відбити в свого молодого хазяїна наречену, як для того, щоб привласнити собі її посаг. І як він спритно береться за діло! Майбутній тесть зовсім зачарований женихом; теща, після того, як жених нібито помилково узяв її за дочку — не може уявити собі кращого зятя.

Кріспен — тільки побіжний начерк; Фронтен — другий лакей, в комедії „Тюркаре" — це вже тип великого суспільного значення. У нього апломб і поводіння людини, яка незабаром стане хазяїном становища. Всі дієві особи — маріонетки в руках його і його по-

---

* Маркс і Енгельс, Твори, т. VIII, стор. 298, М.- Л., 1931.

мічниці Лізетти. Його принцип простий: грабуй награбоване! — „Хай живуть великі розуми, дитино моя! — каже він Лізетті, кінчаючи п'єсу.— У мене тепер капіталу аж сорок тисяч франків, і якщо твоє благородне честолюбство задоволене таким маленьким капітальчиком, нам остається тільки одно: улаштуватися, як належить порядним людям. Царство Тюркаре скінчилося, починається моє!"

Жіль Блаз — числом третій в цьому ряді „героїв". Він, однак, не повторює своїм характером ні Кріспена, ні Фронтена. Автор не захотів його зробити шахраєм з природи. Запозичаючи сцени й образи з іспанського шахрайського роману, він зовсім не мав наміру писати шахрайський роман. В дванадцяті книгах, протягом майже двадцяти років (в які писано роман) мати діло з Фронтеном — значило б надокучити й читачеві й самому собі. Образ Фронтена — дуже негативний; Жіль Блаз змальований м'якше — більше в тонах гумору.

Правда, треба пам'ятати, що між першими п'ятьма книгами роману й дальшими його частинами була досить велика перерва. Під час цієї перерви і в загальних політичних обставинах, і в становищі класового прошарку, до якого належав Лесаж, відбулися певні зміни. Початок роману своїм тоном відрізняється від продовження, і не тільки самим тоном. Та до цього ми ще повернемося.

Сент-Бев помилявся, кажучи, що Жіль Блаз — людина, як усі. Ні, пануюча риса Жіль Блаза в тому, що це людина — готова на все. В цій його податливості — ознака його лакейства, його пристосовництва. „З ким поведешся, від того й наберешся". Так у невиразних ще образах проходить перед буржуазним романістом XVII ст. та ідея визначаючого людський характер *оточення*, яка стане одною з основних ідей буржуазного реалізму XIX ст.

Для автора-сатирика ця риса центрального персонажа надзвичайно вигідна. Вона робить героя, сказати б, вікном, через яке автор дивиться на світ. Та в цьому способі спостереження є й свої істотні хиби.

„Вікно" обмежує, воно не дає можливості охопити обрій, заважає авторові на шляху до широкого соціального узагальнення. Спостереження Лесажа зосереджені на дрібних дільницях, занятих одною-двома постатями. За межі цих дільниць він виходить рідко. В цьому романі, де така сила дієвих осіб — немає юрби, немає маси як дієвої особи. Найбільше, що може обняти своїм поглядом Лесаж — це

групу, але не масу. До ідеї соціального тла він не дійшов, хоч вона раз-у-раз сама йому нав'язується. Надто це помітно в останніх частинах, де на сцену з'являються великі хижаки — тимчасові володарі-міністри. Досить виразно змалювавши всі властивості тих, що правлять, Лесаж не вмів чи не зміг показати нам тих, котрими правлять. Тільки раз уже мйаже „під завісу", у 8-му й 9-му розділах XII книги ми дізнаємося, що зловживання влади викликають з боку тих, котрими правлять, певну реакцію: повстали каталонці, сталася революція в Португалії. Але автор уже поспішає кінчити роман, так і не перемігши обмеженості свого спостерігання.

Обрій його, таким чином, не широкий; але те, що він бачить на своїх невеликих дільницях, він бачить виразно. Критика, що відзначила ріжницю в тоні й змісті початку роману (до VI книги) і його продовження, помиляється, кажучи, що елемент соціально-політичної сатири з'являється в романі нібито починаючи аж з цього продовження. Ні, він є вже в перших книгах роману, і тільки розростається в міру того, як Жіль Блаз сходить по социальних сходах.

Уже в першій книзі Жіль Блаз на своєму досвіді дізнається, що таке правосуддя й сторожі порядку в його країні. Утікши від розбійників, він потрапляє в руки поліції (I, 12); перед тим, як його посадили в тюрму, його ограбували альгвазили дощенту, щоправда, з великою ласкавістю; при звільненні з тюрми, крім того, його роздягли, і коли він зустрівся після того на вулиці з знайомими, його пізнали не зразу: „Я попервах не впізнав вас у цьому костюмі; як бачу, правосуддя далося вам взнаки". Ріжниці між „альгвазилом" і розбійником по суті немає ніякої, і недурно атаман розбійників — Роландо, зважившись стати „мирним громадянином", вибирає собі професію „доглядача громадського спокою" (кн. III, розд. 2). Так стоїть справа „в Іспанії"; коли ми згадаємо, що французька поліція була заведена 1687 року Людовіком XIV, і саме на межі XVII—XVIII ст. ст. розвивала свою славетну діяльність по перлюстрації приватних листів, по відшукуванню й арештуванню підозрілих осіб з допомогою так званих „lettres de cachet" (таємних наказів про арешт) і т. д., то вихватки проти іспанської поліції здадуться нам злободенними для Лесажівської Франції.

В суспільному устрої, що його непорушності пильнують ці агенти короля, перше місце належить дворянству. З дворян виходили у Франції XVII ст. представники велнкого духовенства — єпі-

скопи, кардинали, прелати тощо. Абсолютизм врізав їх самостійність та натомість дав їм широкі матеріальні добра і всіляку підтримку. Чудним, на перший погляд, способом Лесаж у своїй картині звичаїв не надав великої уваги церкві, питанням релігії, служителям культу. Релігія в його романі по суті не грає ніякої ролі. Ніколи ми не бачимо, щоб Жіль Блаз заглибився в побожні думки або молився. Тільки раз, після неласки свого протектора, герцога Олівареса, занедужавши на пропасницю і впавши в меланхолію, Жіль Блаз признається ченцеві, який ходив за ним, що хвилинами йому спадає навіть на думку покинути світ і замкнутися в монастирську келію (XII, 12). Чернець радісно підхоплює його слова: „як друг, раджу тобі віддалитися, не покидаючи, коли хочеш, світу зовсім, хоч у наш Мадрідський монастир. Зробися добродійником цієї установи, пожертвувавши на неї своє майно“ і т. д, Але досить слузі Сціпіону порадити виїхати в село, в маєток Ліріас. щоб Жіль Блаз зараз же без вагань покинув думку про монастир.

У Жіль Блаза цілковита байдужість до питань релігії; у Лесажа— гостра, хоч і прихована, критика її служителів. Втім вони цікавлять Лесажа знов таки не як представники певного культу; чи вірять вони самі, чи лицемірять — про те Лесажу, чужому не тільки містиці, але й усякому ідеалізмові, байдуже. Його увага зосереджена на них, як на представниках суспільного паразитизму, багатьма рисами подібних до служителів правосуддя. Ненажера - канонік Седільйо, що вмирає від хронічної подагри (II, 1—2), дрібногонористий єпіскоп Гренади, що п'яніє від власного красномовства, а найбільше —„благочестиві“ пустинники — брат Антоніо і брат Амбросіо, які колись почистили кишені Жіль Блаза в мебльованих кімнатах, а тепер продовжують свої подвиги під чернечою рясою (IV, 9, 11)— от кілька представників цієї людської породи. Братові Антоніо і братові Амбросіо добре ведеться; в десятій книзі ми знаходимо їх уже не в пустинництві, а на значних посадах у великому монастирі; щоправда, кінчають вони погано (XII, 1), але кінчають, розкошувавши перед тим досхочу.

Такий самий і другий розряд упривілейованих — значні пани-дворяни, з якими дуже часто доводиться мати діло Жіль Блазу. Саме вони й дають йому школу, в якій він навчається і писати фальшиві любовні листи, і обкрадати хазяїв, і бути зводником, і лицемірити. Від дон Матіаса третьої книги (III, 8) до дон Гонсало Па-

чеко, на службі в якого Жіль Блаз наочно побачив, до чого приводить зайва щирість і одвертість (IV, 7), і далі, до графа Галіано (VII, 14), де таким самим способом провалилася спроба Жіль Блаза бути бездоганно-чесним, ми сходимо на верховини аристократії у восьмій і дев'ятій книгах, де Жіль Блаз робиться секретарем герцога Лерми, і в одинадцятій, де він виконує таку саму і навіть ще визначнішу роль при другому тимчасовому володареві — герцогові Оліваресі. Тут перед його очима проходить великий світ з його плітками й інтригами, протекцією та підлесливістю, чванством та рабським запобіганням. „Високий сан" діевої особи заслоняє „темні сторони діла, яке вона робить" (VIII, 5), сумління Жіль Блаза засипає, він робиться сам „твердий як кремінь" (VIII, 10), пихатий, суєтний, невдячний — і Лесаж затримується тут (кн. VIII — IX) на його психології докладніше, щоб на цьому перетворенні Жіль Блаза наочно показати, що таке великий світ, що таке „мораль" вищої аристократії.

Герцоги Лерма і Оліварес — історично реальні постаті. Лерма — кардинал і перший міністр іспанського короля Філіппа III (1555—1625); Гаспар де-Гусман герцог д'Оліварес — одна з найвизначніших постатей в іспанській історії XVII ст., перший міністр короля Філіппа IV (1587 — 1645). Обидва свого часу досить попрацювали, щоб довести Іспанію до стану народного злидарювання й політичного убозтва — Оліварес відомий, як супротивник політики Рішельє і, значить, Франції — і „викривати" його було для Лесажа цілком безпечно. На початку XVIII ст. і Лерма, і Оліварес не мали вже ніякого злободенного інтересу — хіба лише той, що вони зв'язані були з Іспанією, а „іспанські справи" ще не перестали бути злобою дня. Але у Франції цього часу були свої Лерми й Олівареси — може, подібніші до персонажів Лесажа, ніж іспанські оригінали.

Згадаймо, якими людьми й подіями сповнена у Франції перша третина XVIII ст. — час, коли була написана й надрукована друга й третя частини „Жіль Блаза". 1715 року помер, нарешті, король Людовік XIV, залишивши насліднику колосальний державний борг, порожню казну, паралізовану торгівлю, армію урядовців, що дуже давно не діставала утримання, селян, зубожілих до того, що в них не оставалося й соломи на підстилку, аристократів, що позалізали в борги, та все ще не задовольнили своїх апетитів. Владу дістав, за малоліттям наслідника, регент Філіпп Орлеанський і поспішив

скинути державні турботи на свого товариша в гультяюванні — кардинала Дюбуа. Почалася так звана „доба регентства", уславлена аферою Джона Ло, що довела до краю фінансовий розгром держави. Регент помер 1723 року, в один рік із своїм першим міністром; на престолі з'явився тринадцятилітній Людовік XV; герцога Бурбонського біля влади заступив кардинал Флері; аристократія справляла „бенкет під час чуми", і абсолютистський режим невтримно котився з гори. 1734 року, коли був закінчений „Жіль Блаз", Вольтер, після арешту своїх „філософських листів", рятувався від Бастілії утечею в Лотарінгію; молодий Дідро ще тільки починав, працюючи за перекладача й літературного ремісника для заробітку; двадцятидвохлітній Руссо провадив своє мандрівне життя, не мріючи про літературну кар'єру; майбутній автор „Одруження Фігаро" Бомарше тільки незадовго перед тим народився.

Наближалися часи, коли вже не тільки велика, а й середня і навіть дрібна буржуазія примушені будуть піднести свій голос і в житті і в літературі. Суспільне життя стало повне неспокою. Більшала кількість охочих „ловити рибу в каламутній воді". Кар'єра людини, що в лакейській лівреї збігала від низів до верховини суспільних сходів, була явищем повсякденним, і нема чого дивуватися, що Лесаж саме лакеєм зробив свого Жіль Блаза, у VIII книзі заставив його роздавати чини, титули й посади, а в одинадцятій — стати правою рукою першого міністра. Хіба сучасники не скаржаться в своїх мемуарах на те, що рабський, лакейський дух охопив усе двірське дворянство? — „Двір зробився сенатом нації; найнікчемніший лакей у Версалі — сенатор; покоївки беруть участь в уряді, якщо не на те, щоб наказувати, то принаймні на те, щоб заважати виконанню законів і правил" — каже, наприклад, д'Аржансон*. Хто такий, наприклад, всемогутній міністр кардинал Дюбуа? Син скромного провінціального лікаря, потім студент, що випадково став вихователем герцога Шартрського, щасливо улаштував його одруження з незаконною дочкою Людовіка XIV і тим дуже догодив королю (пор. мар'яжні махінації Олівареса в 9 розділі IX книги „Жіль Блаза"), далі учасник оргій майбутнього принца-регента — хіба це не той самий Жіль Блаз, тільки далеко виразніше окреслений самим життям? А його сучасник, перший міністр іспанського короля Філіппа V,

* Taine, Les origines de la Franc contemporaine L'Ancien Regime, 12-e éd., стор. 93—94.

ставленика Франції — кардинал Альберонi, що також підіймався з низів і здобув початкову освіту як безпритульна дитина, якій дано було захисток при одному монастирі? А наступник кардинала Дюбуа, син збирача церковних податків („десятини"), кардинал Флері, що вибрав собі духовну кар'єру, щоб розвантажити велику сім'ю від зайвого тягара, і потім хитрою догідливістю, приємною зовнішністю, потуранням порокам молодого короля домігся верховини влади? *

Всі ці „великі люди" прикладом свого життя виправдали твердження Фабріція про незмірепні вигоди й переваги лакейської кар'єри. Жіль Блаз, певна річ, порівнюючи, „порядніший" за них. Він (разом з автором) добре знає, принаймні, ціну такої кар'єри і внутрішній зміст цієї блискучої форми. В передпокої гренадського єпіскопа, бачачи повний надзвичайної пихи єпіскопський почет, він каже собі: „от люди, що задають тон своєю холопською лівреєю і зовсім не тяжаться нею. Коли б вони відчували це хоч трохи, напевно, не задирали б так своїх носів". Він добре розуміє природу тієї пошани, яка охопила його, коли він став, нарешті, перед лицем самого єпіскопа.— „Звичайні смертні часто дивляться на високопоставлених осіб з упередженою побожністю, що одягає їх ореолом гідності, якої вони, може, по суті не варті" (кн. VII, 2).

Лакейське суспільство письменник викрив за допомогою героя-лакея. Жіль Блаз одночасно і виплід цього суспільства, і фактор що руйнує його зсередини. Виконавши свою роль викриваючого обсерватора, він дістає від автора почесний спокій і патент на безсмертя. „Коли після чотирьох або п'яти поколінь пил стародавності вкриє ваші грамоти, як покрите ним походження всіх значних родів, вн побачите, що дім Сантільяна буде блищати не менш від інших",—іронічно доводить Жіль Блазу його лакей Сціпіон (XII, 13).

Час поставився до Жіль Блаза інакше. Імена герцогів Лерми Олівареса, так само, як кардиналів Дюбуа, Альберонi, Флері та інших, дійсно, вкрилися пилом віків. Історія Жіль Блаза і тепер, че-

---

* У замітці „Лесаж" в „Литературной Энциклопедии", т. VI, стор. 607, про четверту частину роману сказано, що вона дає нібито „ідеалізоване освітлення правлячих груп; на зміну цинічному герцогу Лермі (Дюбуа) проходить чесний (?) міністр Оліварес, прототипом якого є, очевидно (?), Флері, що пробував налагодити більш нормальні стосунки з буржуазією". Спростованням сказаного є текст Лесажа" кн. XII).

рез двісті років після її закінчення, знаходить собі читачів і є дорогоцінним документом для пізнання ідеології середньої французької буржуазії напередодні її революційного виступу, а з другого боку—цінним пам'ятником, що знайомить нас з епохою становлення буржуазного реалізму. Не від Лесажа, звичайно, пішов буржуазний реалістично-побутовий роман, але в історії цього роману „Жіль Блаз" — подія великого значення й інтересу. Лесаж не був революціонером, та роман його — один з доказів, що революція неминуча й необхідна.

Проф. О. І. Білецький

ІСТОРІЯ ЖІЛЬ БЛАЗА З САНТІЛЬЯНИ

ЗАЯВА АВТОРА

Є люди, які не вміють читати без того, щоб не прикласти до когось тих порочних або дивних характерів, що трапляються у творах. Цим лукавим читачам я заявляю, що даремно вони прикладатимуть до когонебудь портрети з цієї книги. Я прилюдно признаюся: в мене була думка змалювати людське життя, як воно є. Боронь боже, мені зовсім не хотілося показувати когось зокрема! Хай же ніхто з читачів не бере на себе того, що пасує до іншого однаково, як до нього самого; бо інакше, як сказав Федр, його не до речі впізнають: Stulte nudabit animi conscientiam.[1]

У Кастілії, як і у Франції, трапляються лікарі, в яких метод лікування — надмірне пускання крові. Скрізь можна натрапити на однакові пороки та зразки. Признатися, я не завжди точно йшов за іспанськими звичаями, і ті, хто знає, в якій розбещеності живуть мадрідські комедіантки, можуть закинути мені недосить яскраве зображення їхньої розпусти; але я за свій обов'язок вважав пом'якшити її, щоб принатурити це до нашого побуту.

ЖІЛЬ БЛАЗ — ЧИТАЧЕВІ

До того, як почути історію мого життя, послухай, любий читачу, одне оповідання, яке я тобі зараз розкажу.

Двоє школярів ішли вкупі з Пеньяф'єля до Саламанки. Відчувши втому й спрагу, вони спинилися біля одного джерела, що трапилось їм на шляху. Там, угамувавши спрагу і відпочиваючи, вони випадково помітили біля себе, нарівні з землею, камінь з написом уже трохи стертим часом та ногами череди, яку приганяли на водопій до цього джерела. Щоб обмити камінь, вони облили його водою і тоді прочитали такі слова кастільською мовою:[2] „Agui está encerradael alma del licenciado Pedro Garcias"— „Тут замкнуто душу ліценціата[3] Педро Гарсіаса".

Молодший із школярів, жвавий і легковажний, ще гаразд не прочитав напису, як скрикнув, зайшовшися реготом:

— От чудасія! Тут замкнуто душу!.. Замкнута душа!.. Хотілося б мені знати, який це дивак міг видумати таку смішну епітафію.

На цьому слові він устав і пішов далі. Иого товариш розважливіший за нього, сказав собі:

— Тут якась таємниця. Я хочу зостатися тут, щоб розгадати її.

Отож, давши відійти другому далі і не гаючи часу, він став ножем обкопувати весь камінь і зробив це так добре, що зміг підняти його. Під сподом він знайшов шкіряний гаманець. Відкривши його він побачив усередині сотню дукатів та картку, на якій були написані такі слова латинською мовою: „Будь мені спадкоємцем, ти, в кого стало розуму відгадати значення напису, і скористайся з цих грошей краще, ніж я". Школяр, радий із знахідки, поклав камінь так, як він лежав до того, і пішов далі саламанкським шляхом з душею ліценціата.

Хто б ти не був, любий читачу, ти будеш похожий на одного з цих двох школярів. Якщо ти прочитаєш мої пригоди, не взявши до уваги морального навчання, яке в них є, то з цього твору ніякої користі тобі не буде. Але, якщо твоє читання буде уважним, то ти знайдеш у ньому, за порадою Горація, корисне, змішане з приємним.[4]

КНИГА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Про народження Жіль Блаза та про його виховання

Пробувши довгий час на військовій службі в іспанської монархії, мій батько, Блаз із Сантільяни, повернувся назад до свого рідного міста. Тут він одружився з одною міщаночкою не першої молодості, а я з'явився на світ через десять місяців після шлюбу. Згодом вони переїхали до Ов'єдо,[5] де змушені були стати в найми: мати найнялася за покоївку, а батько — за зброєносця.[6] У них тільки й було добра, що заробіток, тому я міг вийти майже неуком, якби не мав у місті дядька-каноніка.[7] Звали його Жіль Перес. Він доводився старшим братом моїй матері і був мій хрещений. Уявіть собі куценького гладющого чоловіка в три з половиною фути заввишки, з головою, втисненою межи плечі,— ото й буде мій дядько. Зрештою, це був священик, який думав тільки добре пожити, тобто доволі поїсти. Кошти на це давав йому непоганий церковний дохід.

Він узяв мене змалку до себе і взявся мене виховувати. Я видався йому таким жвавим, що він, поклавши собі дати мені науку, купив буквар та сам заходився вчити мене. З того була однакова користь для нас обох, бо, навчаючи мене букв, він і сам брався за читання, яким досі завжди нехтував. Завдяки цій вправі, він став швидко читати требника, чого ще не траплялося з ним ніколи. Йому ще дуже хотілося навчити мене й латинської мови,— це б зберегло йому чистісінькі гроші,— та ба! сердешний Жіль Перес! за все своє життя він не взнав із неї і перших правил. То, мабуть, був,— я не обстоюю, що це саме так,— найбільший неук з усіх соборних каноніків. Ходили чутки, що він здобув посаду не своєю ерудицією, а лише завдяки заступництву кількох добрих черниць, яким він був за мовчазного посередника і які мали досить впливу, щоб дати йому священицький сан без іспиту.

Отож, він мусив віддати мене на догляд якомусь учителеві, тому й відіслав мене до доктора Годінеса, який в Ов'єдо мав славу найвмілішого педагога. Я так добре скористався з його науки, що через п'ять-шість років уже трохи розумів грецьких авторів і зовсім непогано — латинських поетів. Я також щиро взявся за логіку, що навчила мене багато диспутувати. Я так полюбив диспути, що спиняв зустрічних, знайомих і незнайомих, і пропонував їм свої аргументи. Часом мені щастило здибати справжніх ібернійців,[8] які нічого кращого й не бажали,— і тоді треба було бачити, як ми диспутували! Які жести! які гримаси! які корчі! Очі наші були повні несамовитості, а роти — запінені; нас скорше можна було взяти за біснуватих, ніж за філософів.

Проте, цим я зажив собі в місті слави вченого. Дядько радів з того, бо думав, що я незабаром перестану обтяжувати його.

— От що, Жіль Блаз! — сказав він мені раз,— часи твого дитинства минули. Тобі вже сімнадцять літ, і з тебе став тямущий хлопець; треба якось подумати про те, щоб вивести тебе в люди. В мене є думка послати тебе до Саламанкського університету:[9] з твоїм розумом тобі не важко буде знайти собі якусь добру посаду. На подорож я дам тобі кілька дукатів та свого мула, що коштує добрих десять-двадцять пістолів. Ти продаси його в Саламанці, а на вторговані гроші протримаєшся, поки не будеш при місці.

Нічого приємнішого за це він не міг запропонувати, бо мені досмерті хотілося подорожувати. Проте, в мене вистачило сили приховати свою радість; і коли треба було від'їздити, я, прикинувшись тільки засмученим розлукою з дядьком, якому був такий завдячений, зворушив добрягу, і він дав мені більше грошей, ніж тоді, якби знав мої думки. Перед від'їздом я зайшов обняти батька й матір, які не поскупилися на умовляння. Вони радили молитися богу за дядька, жити як годиться чесній людині, не втручатися в лихі справи і, що найголовніше, не брати чужого. Після довгих напучень вони подарували мені своє благословення, бо тільки цього добра я й сподівався від них. Я відразу ж сів на мула й виїхав з міста.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про переляк, який з ним трапився в дорозі до Пеньяфлора; про те, що він зробив, прибувши до цього міста, та з якою людиною повечеряв

Ось я вже за Ов'єдо, серед чистого поля, на пеньяфлорському шляху, господар над своїми вчинками, поганим мулом і сорока гарненькими дукатами, крім кількох реалів,[10] украдених у мого вельмишановного дядька. Найперше, що я зробив, це дав мулові йти як йому заманеться, тобто поступцем. Кинувши йому на шию поводи і витягши з кишені дукати, я заходився лічити й перелічувати їх у капелюсі. Мені ніколи не доводилося бачити стільки грошей; я не міг відвернути від них очей і випустити їх із рук. Я, мабуть, рахував удвадцяте, коли раптом мій мул, підвівши голову й вуха, спинився серед шляху. Мені здалося, що його щось злякало; я оглянувся, що ж там могло бути, і помітив на землі перевернений капелюх, на якому лежали чотки з великих намистин. Одночасно почувся чийсь жалібний голос, що проказав такі слова:

— Згляньтеся милостиво, проїжджий пане, на бідного покаліченого солдата! Киньте, будь ласка, у цеї капелюх трохи срібла! Вам буде нагорода за це на тому світі.

Мої очі відразу повернулися в той бік, відкіля линув голос. За якихось двадцять-тридцять кроків від себе я побачив під кущем щось ніби солдата, який, тримаючи на двох схрещених палицях дуло ескопети,[11] що видалося мені довшим за спис, цілився нею просто на мене. Таке видовище примусило мене затремтіти

за церковне добро, і я відразу спинився. Я мерщій заховав дукати, вийняв кілька реалів і, під'їхавши до капелюха, пристосованого до милостині зляканих віруючих, покидав їх туди один по одному, щоб показати солдатові, як я шляхетно поводжусь з ним. Моя щедрість вдоволила його, і він надавав мені стільки ж благословень, скільки я стусанів у боки свого мула, щоб швидше від'їхати від нього. Але клята тварина, обдурюючи мою нетерплячку, не йшла від того моторніше: через довголітню звичку ледве-ледве плентатися під моїм дядьком, вона забула бігати чвалом.

Ця пригода здалася мені не дуже сприятливою призвісткою для моєї подорожі. Я уявив собі, що я ще не прибув до Саламанки і можу мати далеко гіршу зустріч. На мою думку, дядько зробив дуже необачно, не здавши мене погоничеві мулів.[12] Звісно, йому тільки так і треба було зробити, але він гадав, що, давши мені мула, здешевить мені мою подорож, і думав більше про це, ніж про ті небезпеки, які могли трапитися мені в дорозі. Отож, щоб виправити помилку, я вирішив, щасливо приїхавши до Пеньяфлора, продати там мула й подорожувати далі до Асторги з погоничем, а відтіля їхати таким же самим способом до Саламанки. Хоч мені ніколи не доводилося виїздити з Ов'єдо, проте, я знав назви міст, що лежали на моєму шляху, бо перед від'їздом ознайомився з цим.

Прибуття до Пеньяфлора було щасливе. Я спинився біля воріт непоганої на вигляд корчми і ще не став на землю, як мене дуже чемно привітав господар. Доки один з його наймитів відводив до стайні мого мула, господар власноруч відв'язав мій чемодан, скинув його на плечі і провів мене до кімнати. Цей корчмар

сказав, що його звуть Андрес Коркуело, це був найбільший балакун в усій Астурії, однаково спритний до непотрібних оповідань про власні справи, як і цікавий до чужих. Він, мовляв, довго служив за сержанта в королівській армії, а п'ятнадцять місяців тому покинув службу, щоб одружитися з одною дівчиною з Кастрополя, яка набивала ціну шинкові, дарма що була трошки смуглява. Він мені набалакав ще чимало всякої всячини, якої можна було б зовсім не слухати. Виявивши таку довіру і вважаючи за своє право вимагати від мене всього, він спитав, відкіля я прибув, куди їду та хто я. На це треба було відповідати пункт по пункту, бо кожне запитання супроводилося низьким уклоном, і корчмар просив пробачення за свою цікавість так статечно, що мені ніяк не можна було не вдоволити його. Це призвело до довгої розмови і дало мені привід висловити своє бажання та причини, що примушували мене позбавитись мула, щоб подорожувати далі з погоничем. Він похвалив це дуже, проте не коротко, бо нагадав при цьому про всі неприємні випадки, які могли б трапитися мені в дорозі, і навіть оповів мені чимало нещасливих історій про подорожніх. Я думав, що він ніколи не скінчить. Проте, він таки скінчив, сказавши, що коли я хочу продати свого мула, то один знайомий йому чесний баришник може купити його. Я запевнив корчмаря, що він зробить мені послугу, якщо покличе того баришника. Він відразу ж сам мерщій подався по нього.

Незабаром він повернувся з цим чоловіком, представив його мені і дуже похвалив його чесність. Усі разом ми вийшли на подвір'я, куди вивели й мого мула. Його водили туди й сюди перед баришником,

що почав оглядати його з ніг до голови. Чимало поганого наговорив він про нього. Признатися, багато гарного й не можна було сказати, але, якби це був мул самого папи, то й тоді цей баришник знайшов би, що закинути. Отож, він запевняв, що в мого мула всі вади на світі, а щоб краще переконати, посилався на господаря, який, певна річ, мав причини погоджуватися з ним.

— Гаразд,— байдуже сказав мені баришник,— за скільки ж ви хочете продати цю шкапу?

Після його похвал і свідчень сеньйора Коркуело, якого я вважав за щиру людину та доброго знавця, я ладен був би дурно віддати мула, тому я сказав торговцеві, що покладаюся на його сумління: хай він сумлінно оцінить тварину, а я віддам її по його ціні. Тоді баришник, удаючи з себе людину честі, відповів, що, натякнувши на сумління, я торкнувся його слабості. Воно й справді було в нього не дуже сильне, бо, замість оцінити мула в десять-дванадцять дукатів, як мій дядько, він не посоромився дати три дукати, які я й узяв з такою радістю, наче заробив на цьому продажі.

Допомігши мені так вигідно позбутися мула, корчмар повів мене до погонича, що мав завтра рушати до Асторги. Погонич сказав, що він від'їздитиме вдосвіта і заверне розбудити мене. Ми сторгувалися за ціну, як за найми мула, так і за моє харчування, а коли все було договорено між нами, я повернувся назад до корчми разом з Коркуело, що дорогою оповідав мені історію цього погонича; він розказав усе, що балакали про нього в місті. Вже вдруге обрид мені цей корчмар своєю нестерпною балаканиною, коли, на

щастя, якийсь досить вродливий чоловік перебив його, дуже ввічливо підійшовши до нього. Я покинув їх укупі і пішов своєю дорогою, не підозріваючи, щоб розмова в найменшій мірі стосувалась до мене.

Увійшовши до корчми, я відразу попросив вечерю. Випав пісний день — мені запропонували яєшню. Поки її пряжили, я почав розмовляти з господинею, якої мені ще не довелося бачити. Вона видалася мені гарненькою, а її манери були такі жваві, що, якби чоловік і не казав нічого про це, то я б сам догадався, що цей шинок, певно, відвідують непогано. Коли моя яєшня була готова, я сам - один сів за стіл. Та не встиг я проковтнути й першого шматка, як увійшов корчмар із тим чоловіком, що спинив його на вулиці. Цей кавалер носив довгу рапіру, і йому було мабуть років з тридцять. Він запобігливо підійшов до мене.

— Пане школяр! — мовив він до мене, — я допіру довідався, що ви — сеньйор Жіль Блаз із Сантільяни, краса Ов'єдо і світич філософії. Невже це ви той великий учений, той дотепник, якого слава така велика в цій країні? Ви не знаєте,— сказав він по тому, звернувшись до господаря та господині,— ви ж не знаєте, хто у вас! У вашому домі справжній скарб: перед вами, в образі цього благородного юнака, восьме диво світу![13]— Потім, повернувшись до мене й охопивши руками мою шию, додав:— Пробачте мені захоплення, я не стримаю радості з приводу вашої присутності!

Я не міг відразу відповісти йому, бо він так міцно стис, що мені ніяк було дихнути, і тільки звільнивши голову з його обіймів, я сказав:

— Пане кавалер, я не думав, що моє ім'я відоме в Пеньяфлорі.

— Звісно, відоме! — відповів він тим самим тоном.— Ми знаємо на ім'я всіх великих осіб, що живуть на двадцять миль в околиці. Тут вас вважають за якесь диво, і я не сумніваюся, що Іспанія колись пишатиметься вами так само, як Греція — народженням своїх мудреців!

Ці слова супроводилися новими обіймами, та довелося терпіти, хоч мене могла спіткати доля Антея.[14] Якби я мав хоч трохи досвіду, то не був би обдурений ні його дружніми висловами, ні гіперболами; з надмірної улесливості я впізнав би, що це один з тих паразитів, які водяться по всіх містах і які, тільки-но приїде чужинець, намагаються примазатись до нього, щоб набити собі черево чужим коштом. Але через свою молодість та пустославність я подумав зовсім інакше. Мій прихильник видався мені дуже чесною людиною і я запросив його до вечері.

— Ах, залюбки! — скрикнув він,— я дуже дякую моїй зірці, що звела мене із славетним Жіль Блазом із Сантільяни, а тому якнайдовше тішитимуся з такої щасливої нагоди. У мене немає великого апетиту,— мовив він далі,— я сяду до столу тільки за компанію та хіба, щоб догодити, з'їм кілька шматочків.

Отак балакаючи, мій панегірист сів напроти мене. Йому накрили до вечері. Попервах він з такою зажерливістю накинувся на яєшню, немовби три дні не їв. Побачивши, як любо він до неї припав, я впевнився, що її незабаром не стане, і замовив ще одну. Її спряжили так швидко, що ми тільки кінчали, або, вірніше, він тільки кінчав їсти першу, коли принесли другу. Проте, і тут він повівся однаково моторно та знайшов спосіб, не перестаючи жувати, сипати похвалу

за похвалою, а я вже починав через це чимало пишатися з своєї маленької особи. Пив він теж дуже часто: то за моє здоров'я, то за здоров'я моїх батьків, вихваляючи їх без краю, що їм пощастило мати такого сина, як я. Разом з тим він підливав вина і в мою склянку, спонукаючи мене пити з ним. Я й сам непогано відповідав на його тости, і це разом з його лестощами непомітно дало мені такий добрий настрій, що, побачивши від нашої другої яєшні тільки половину, я спитав господаря, чи не знайдеться в нього для нас риби. Сеньйор Коркуело, що, як з усього видно, був у змові з паразитом, відповів:

— У мене є чудова форель, та вона дорого коштуватиме тим, хто її їстиме. Це надто ласий шматок для вас!

— Що ви називаєте надто ласим?— промовив тоді мій улесник, підвівши голос.— Киньте таку думку, мій друже! Знайте, що у вас немає нічого надто гарного для сеньйора Жіль Блаза із Сантільяни: його варто частувати, як принца!

Я був дуже радий, що він дав відсіч на останні корчмареві слова, випередивши мене в цьому. Я відчув від них образу і сказав погордливо Коркуело:

— Принесіть лишень вашу форель, а про решту не турбуйтеся.

Корчмар, що не бажав нічого кращого, заходився готувати рибу і не забарився подати нам її. При цій новій страві очі паразита спалахнули великою радістю,— він знову виявив свою чемність тобто накинувся на рибу, як і попереду на яєшню. І аж боячись неприємних наслідків, він мусив спинитися, бо нажерся по саме горло. Нарешті, наївшися та напившися всмак, він захотів кінчити цю комедію.

— Сеньйор Жіль Блаз!— мовив він, встаючи зза столу,— я надто задоволений з вашого частування і тому не покину вас, не давши важливої поради, яка, по-моєму, дуже вам потрібна. Надалі обережно ставтеся до похвал, не звіряйтеся на людей, яких ви не знаєте! Між ними можна спіткати таких як я, що захочуть потішитися з вашої легковажності, а може й завести діло ще далі. Не давайтесь їм в обман і не вірте, коли вони казатимуть, що ви восьме диво світу!— На цьому він зареготав мені в обличчя і вийшов.

Цей жарт вразив мене не менше за ті далеко більші нещастя, що згодом сталися зі мною. Я не міг утішитися, що мене так грубо обдурили, чи, вірніше, зневажили мою гордість.

— Як же це так!— казав я,— цей зрадник посміявся з мене? Він пристав тоді до мого корчмаря, щоб випитати правду про мене. Та більше, вони обидва були в змові проти мене! Ах, нещасний Жіль Блаз, помри з ганьби! Ти ж сам дав слушний привід цим шахраям зробити з тебе посміховище. Тепер з усього цього вони складуть кумедну історію, вона може дійти до Ов'єдо і дуже вшанує тебе там. Звісно, твої батьки покаються, що так напучували дурня! Вони радили не обдурювати інших, а треба було порадити — самому не піддаватися на обман!

Збентежений такими прикрими думками, доведений до розпачу досадою, я замкнувся в своїй кімнаті й ліг на ліжко, але заснути ніяк не міг; і я ще очей не сплющував, коли погонич прийшов сказати, що тільки за мною стоїть діло. Я враз устав. Поки вбирався, прийшов Коркуело з рахунком, де не забув і форелі. Мені не лише довелося заплатити, скільки йому

хотілося: оддаючи цьому катові гроші, я з сумом помітив, що він згадує про мою пригоду. Добре розрахувавшися за вечерю, що так погано вплинула на моє травлення, я пішов із своїм чемоданом до погонича, пославши до всіх чортів і паразита, і корчмаря, і його корчму.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Про спокусу, що спіткала погонича мулів у дорозі, які були її наслідки та як Жіль Блаз опинився в Харібді, намагаючись уникнути Сцілли [15]

Я їхав з погоничем не сам. З нами було ще двоє дітей з якоїсь пеньяфлорської родини, куценький мандрівний співак із Мондоньєдо та молодий міщанин з Асторги, що вертався додому з молодою особою, з якою щойно одружився у Верко. За короткий час ми всі перезнайомилися, і незабаром кожен розповів, відкіля та куди їде. Ця молода, хоч і юна ще, була така чорна й непривабліва, що я не дуже охоче дивився на неї. Проте її молодість та огрядність привернули погоничеве око, і він поклав собі спробувати добутися її ласки. Цілий день обмірковував він цей прекрасний намір і відклав його до останньої ночівлі. Це сталося в Какабелосі. Він звелів нам вийти біля першої корчми при в'їзді. Будинок цей стояв скорше в полі, ніж у селі, а господаря він знав за людину мовчазну й догідливу. Він подбав про те, щоб нас відвели до зовсім відокремленої кімнати, і дав нам там спокійно повечеряти; але наприкінці їжі він, якийсь несамовитий, вдерся до нас.

— Хай я пропаду, якщо мене не обікрадено! — закричав він.— У шкіряному гамані була в мене сотня

пістолів. Я мушу їх відшукати! Зараз піду до тутешнього судді, а він жартів не любить. Вас усіх допитуватимуть, поки не признаєтесь у злочині і не вернете грошей.

Сказавши це цілком щиро, він вибіг, а ми зосталися в надзвичайному здивованні.

Нам і на думку не спало, що це може бути вигадка, бо ми не так добре були знайомі, щоб відповідати одному за одного. Більше того, я підозрівав куценького співака в цьому ділі, як і він, мабуть, був такої самої думки про мене. До того ж усі ми були молоді, дурні, не знали тих формальностей, яких додержуються в таких випадках, і щиро повірили, що нас почнуть катувати. Отож, піддавшись перелякові, ми мерщій повибігали з кімнати. Ті повискакували на вулицю, ті — до саду, кожен шукав порятунку в утечі, а молодий міщанин з Асторги, що однаково, як і ми, тремтів від самої думки про допит, врятувався, як другий Еней, не обтяжуючи себе жінкою. Тоді погонич,— про це я довідався згодом,— нестримніший за своїх мулів, зрадівши, що його стратегія справила сподіване враження, пішов похвалитися своєю дотепною витівкою міщаночці і спробувати скористатися з нагоди. Та ця астурійська Лукреція,[16] якій осоружність спокусника додала нової сили, стала вперто відбиватися й щосили кричати. Патруль, що цієї хвилини випадково був біля корчми,— а він знав її за місце, варте його уваги,— увійшов туди і спитав про причину галасу. Шинкар, який щось насніівував у кухні і вдавав, ніби нічого не чує, змушений був повести начальника та його варту до кімнати, відкіля чути було крик. Вони прийшли вчасно; астурійка вже знемагала. Начальник, людина

груба й брутальна, ще не роздивися гаразд у чім річ, як разів із шість ударив закоханого погонича держаком своєї алебарди і вилаяв його такими словами, які для чесноти були однаково образливі, що й той вчинок, який їх викликав. Та це було не все: він затримав винуватого і віддав його до судді, разом з позивальницею, що, не зважаючи на свою розхристаність, хотіла сама піти просити суду на цей замах. Суддя вислухав і, пильно оглянувши її, визнав, що вчинок не гідний прощення. Він звелів роздягти винуватого і відшмагати його у своїй присутності, а потім наказав, щоб дзоє вартових відвели позивальницю до міста Асторги, поклавши видатки на рахунок злочинця, якщо чоловік астурійки не з'явиться й другого дня.

Щодо мене, то я, зляканий, мабуть, більше за всіх інших, подався у поле. Я пройшов хто-зна скільки тих ланів та чагарів і, переплигуючи через усі рівчаки, що траплялися по дорозі, дістався, нарешті, до якогось ліска. Я вже збирався кинутися туди й сховатися в непролазній хащі, як передо мною раптом з'явилися два вершники.

— Хто йде?— крикнули вони. Та із здивування я не міг відразу відповісти; тому вони під'їхали ближче і, приставивши мені до грудей пістоля, звеліли сказати їм, що я за чоловік, звідки я прийшов, що хотів робити в цьому лісі, і, головне, нічогісінько не таїти від них. Такий спосіб розпитувати, на мою думку, вартий був того допиту, що ним нахвалявся погонич; тому довелося сказати їм, що я юнак з Ов'єдо, а їду до Саламанки. Я навіть оповів про наш недавній переполох і признався, що страх перед катуванням примусив мене вдаритися навтіки. Від такої мови, що ви-

являла моє простацтво, вони зайшлися реготом, і один з них сказав:

— Заспокойся, друже! Ходімо з нами і не бійся нічого! Ми сховаємо тебе в безпечне місце!

На цьому слові він посадив мене позад себе на коня, і ми поїхали далі в ліс.

Я не знав, що мені й подумати про цю зустріч; проте я не сподівався з неї нічого неприємного.

— Якщо ці люди злодії,— казав я сам собі,— то вони б обібрали мене, а може б і забили. Це, мабуть, тутешні статечні дворяни. Побачивши мій переляк, вони пожаліли мене і з милосердя везуть до себе.

Недовго тривала ця непевність. Проїхавши кілька поворотів у глибокій мовчанці, ми опинилися під горою, де вершники позлазили з коней.

— Отут ми й живемо!— промовив один із них.— Пильно озирнувшись на всі боки, я ніде не побачив ні будинку, ні халупи і ніякої подоби житла. Тим часом ці двоє людей підняли величезну дерев'яну ляду, сховану під низьким чагарником. Вона закривала вхід до підземного згористого проходу, куди коні кинулися, як звичні до цього. Вершники звеліли мені йти за ними, а потім опустили ляду мотузками, прив'язаними до неї з цією метою, і ось гідний племінник дядька Пераса опинився, як пацюк у пастці.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Опис підземелля та які речі побачив там Жіль Блаз

Тоді я взнав, з якими людьми мені довелося бути і, певна річ, знання це розігнало мої попередні побоювання. Більший і правдивіший страх опанував мої

почуття; мені здавалося, що й моє життя пропаде разом із моїми дукатами. Отож, вважаючи себе за жертву, яку ведуть до вівтаря, я йшов між своїми двома проводирями, більше мертвий, ніж живий. Добре чуючи, що я трушуся, вони даремно радили мені не боятися нічого. Все повертаючи та спускаючись, зробили ми коло кроків на двісті і опинилися в стайні, освітленій двома величезними залізними лампами, почепленими до склепіння. Тут лежало чимало соломи і стояло кілька бочок, повних ячменю. У стайні можна було вмістити й двадцять коней, та покищо тут були тільки ті двоє, на яких ми приїхали. Старий, проте на вигляд досить міцний негр заходився прив'язувати їх до ясел.

Ми вийшли із стайні і при сумному світлі кількох ламп, які горіли тут немовби на те, щоб показати весь жах цього місця, дійшли до кухні, де якась стара смажила на рожні м'ясо і готувала вечерю. Кухня була прибрана всім потрібним начинням, а суміж з нею видно було комору з усякими харчами. Куховарка — її портрет треба змалювати — була жінка шістдесяти з чимось літ. Замолоду в неї було жовтогаряче волосся, бо хоч час і посивив його, проте воно зберегло якийсь відтінок первісного кольору. Шкіра її була оливкова, підборіддя — гостре й задране, уста — надто запали. Великий орлиний ніс падав їй на рот, а очі її здавалися прегарного пурпурового кольору.

— Слухай лишень, пані Леонарда!— промовив один із кавалерів, представляючи мене цьому прекрасному ангелові тьми,— ось ми привели до вас молодого хлопця.— Потім він повернувся до мене і, помітивши,

який я блідий і змучений, сказав: — Покинь свій страх, мій друже! Ніхто нічого поганого тобі не хоче робити. Нам треба було прислужника на поміч куховарці. Це щастя для тебе, що ми на тебе натрапили. Ти заступиш тут того хлопця, що вмер два тижні тому. Той юнак був дуже тендітної комплекції. Ти, по-моєму, міцніший за нього, і так швидко не вмреш. Правда, тобі більше, мабуть, не доведеться бачити сонця, зате в тебе будуть добрі харчі й тепло. Кожен день ти будеш з Леонардою, а вона жінка дуже милосердна; в тебе тут будуть усі маленькі вигоди. Я ладен показати тобі,— додав він,— що ти тут не в старців.— Він узяв відразу каганця і звелів мені йти за ним.

Кавалер провів мене до льоху, де я побачив безліч добре позатиканих пляшок та глечиків, що були повні, за його словами, чудового вина. Потім провів він мене через кілька кімнат. В одних лежали згортки полотна, в інших — сукняні та шовкові тканини. В одній з останніх я помітив багато золота та срібла і безліч посуду з різними гербами. Після цього ми перейшли до великої зали, освітленої трьома мідними люстрами й сполученої з усіма іншими кімнатами. Там він знову почав мене розпитувати: спитав, як звуть мене, та чому я виїхав з Ов'єдо, а вдоволивши свою цікавість, сказав:

— Ти, Жіль Блаз, мабуть, у сорочці родився! Покинув свою батьківщину лише в надії знайти якусь добру посаду і попав до наших рук! Я вже сказав тобі,— житимеш тут у достатку й купатимешся в золоті та сріблі. До того ж тут безпечне місце для тебе. Хай із сотню разів прийшли б до цього лісу служники святої германдади[17] — вони все ж таки не

змогли б знайти підземелля. Вхід до нього знаємо тільки я та мої товариші. Може, ти поцікавишся, як ми спромоглися зробити його, щоб околишні жителі нічого не помітили? Так знай же, мій друже,— це не наша робота: його вирито в давню давнину. Після того, як маври [18] запанували в Гренаді, Арагоні [19] та мало не в усій Іспанії, християни, що не хотіли терпіти утиску від невірних, стали тікати й поховалися в цих країнах — у Біскаї та Астурії, куди відступив і відважний дон [20] Пелагій. Втікачі, розбившись на загони, жили в горах та лісах. Ті оселилися в печерах, інші понакопували собі підземель, як от і це. Згодом, коли їм пощастило прогнати з Іспанії своїх ворогів, вони повертались до міст. З того часу їх сховища давали притулок людям нашої професії. Правда, свята германдада відшукала і зруйнувала деякі з них; та їх зосталося чимало, і вже, слава богу, майже п'ятнадцять літ, як я безкарно живу тут. Звуть мене капітан Роландо. Я начальник товариства, а чоловік, якого ти бачив зі мною, один із моїх кавалерів.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Про приїзд інших злодіїв до підземелля та про ту привмну розмову, що вони мали між собою

Коли сеньйор Роландо кінчив говорити це, в залі з'явилося шестеро нових осіб. Це був його лейтенант із п'ятьма братчиками, що вернулися, обтяжені здобиччю. Вони принесли два лантухи, повні цукру, кориці, перцю, інжиру, міндалю та родзинок. Звернувшись до капітана, лейтенант сказав йому, що лантухи він допіру відібрав, разом з мулом, у бакалійника з

Бенавента. По закінченні звіту про експедицію, бакалійникова здобич була перенесена до комори. Тоді діло стало тільки за розвагою. У залі накрили великий стіл, а мене відіслали на кухню, де пані Леонарда показала, що мені робити. Я скорився неминучості, бо її зажадала моя лиха доля і, вгамувавши біль, налагодився слугувати цим чесним людям.

Я почав з буфету, прикрасивши його срібними чашами та кількома глечиками, повними того вина, яке хвалив мені сеньйор Роландо; потім приніс дві миски рагу́, і ледве їх подав, як усі кавалери посідали за стіл. Вони почали їсти з великим апетитом, а я, стоячи за ними, готовий був кожної хвилини підливати їм вина. Хоч досі мені ніколи не доводилося виконувати такої роботи, проте я прислужував їм так вдало, що навіть мав щастя почути похвалу. В кількох словах капітан оповів їм мою історію, і вона вельми звеселила їх. Потім він дуже добре озвався про мене, та мені не впервину була похвала; тому тепер я міг слухати її безпечно. Згодом вони всі вже хвалили мене, казали, що я немовби народився бути їм за виночерпця, що я в сто разів кращий за свого попередника. А що після його смерті честь розливати нектар цим пекельним богам випала була сеньйорі Леонарді, то тепер вони позбавили її цієї почесної ролі й поклали її на мене. Таким чином я, новий Ганімед, заступив цю стару Гебу.[21]

Велике блюдо смаженого, подане трохи згодом після рагу́, досхочу наситило злодіїв, а випивши в однаковій мірі, що й закусивши, вони незабаром стали веселі й зчинили великий гармидер. Усі говорили разом: той починав якусь історію, той кидав дотепне слівце, цей

кричав, цей співав,— вони й самих себе не чули. Нарешті, Роландо, стомлений цією сценою, до якої він даремно вносив чимало від себе, гукнув так голосно, що все товариство враз змовкло.

— Панове,— сказав він тоном господаря,— послухайте лишень, що я запропоную. Чи не краще розмовляти, як годиться розважливим людям, а не перебивати один одного, балакаючи разом? Мені спала на думку одна річ. Відколи потоваришували, ми не цікавилися ні нашими родинами, ні тим, якими пригодами ми дійшли до нашої професії. А це, по-моєму, варт знати. Почнімо ж цю сповідь на розвагу собі.

Лейтенант та й інші, немов у них було щось гарне сповідати, з буйною радістю пристали до пропозиції капітана, який перший почав такими словами:

— Панове, хай вам буде відомо, що я єдиний син багатого мадрідського міщанина. День мого народження відсвятковували в родині без кінця. Батько, чоловік уже літній, надзвичайно зрадів, побачивши собі спадкоємця, а мати взялася годувати мене своїм власним молоком. Дід по матері ще був тоді живий. Це був добрий стариган, він ні до чого не втручався, а тільки перебирав чотки та оповідав про свої військові подвиги, бо йому довго довелося прослужити у війську, і часто він хвалився тим, що бував у боях. Непомітно я став божком для цих трьох людей, мене не спускали з рук. Боячися, щоб мене не виснажила змалку наука, вони дозволяли мені лише бавитись усякими дитячими розвагами.

— Хлоп'ятам не треба серйозно вчитися, аж поки не дійде пори їх розум,— казав мій батько.

Чекаючи тієї дійшлості, я не вчився ні читати, ні

писати, але час у мене не пропадав марно, бо батько показав мені безліч усяких ігор. Я досконало обізнався з картами і став розумітися на грі в кості, а дід навчав мене пісень про свої військові походи. Кожного дня він співав мені однакових куплетів, і коли я, повторюючи цілі три місяці десять-дванадцять віршів, промовляв їх без помилки напам'ять, батьки дивувалися з моєї пам'яті. Вони однаково раділи й з мого розуму, коли я, маючи волю верзти, що заманеться, перебивав їх розмову якоюсь дурницею.

— Ах, яке воно втішне! — скрикував батько, дивлячись на мене замилуваними очима. Мати відразу засипала мене пестощами, а дід плакав з радощів. Я безкарно робив перед ними найнепристойніші вчинки: вони все мені прощали, вони боготворили мене. Мені вже пішов дванадцятий рік, а вчителя в мене ще не було. Нарешті знайшли таки одного, але одночасно дали йому суворий наказ навчати мене без тілесного примусу; йому дозволялося тільки грозити часом для настрашки. Це був не дуже корисний дозвіл, бо я або глузував з учителевих погроз абож, із слізьми на очах, ішов жалітися матері чи дідові і запевняв їх, що мене дуже покривджено. Сердешний чоловік даремно перечив, це не допомагало, його почали вважати за грубіяна, і мені завжди більше вірили, ніж йому. Одного разу я навіть подряпав собі обличчя й став так кричати, немов мене білували. Прибігла мати і в ту ж мить прогнала вчителя, хоч він протестував і небом заприсягався, що не торкався до мене.

Так я здихався всіх своїх учителів, аж поки не з'явився такий, якого мені треба було. Це був бакалавр[22] з Алькали. Чудовий учитель для дитини із статечної

сім'ї! Він любив жінок, гри та корчму; не можна було попасти до кращих рук. Попервах він намагався підкупити мене ласкою, і в цьому йому пощастило; тому батьки мої його теж полюбили й поклалися на нього щодо мого виховання. Їм не довелося каятись, бо ще замолоду він вдосконалив мене у світській науці. Тягаючи мене з собою по всіх своїх улюблених місцях, він так добре виплекав мій смак, що, крім латині, я в усьому став універсальним знавцем. Побачивши, що його науки мені не треба більше, він пішов пропонувати її іншим.

У дитинстві я жив вдома зовсім вільно, та не те ще зробилося, коли я став сам собі пан. Сам у власній своїй родині я випробовував своє нахабство. Кожної хвилини я кепкував з батька та матері, але вони тільки сміялися з моїх вибухів, і чим дошкульнішими були мої витівки, тим приємнішими вони їм здавались. Разом з тим, я з юнаками моєї вдачі вчиняв усякі бешкети, а що батьки не давали нам досить грошей на таке приємне життя, то кожен тяг із дому, що тільки міг. Коли й цього стало мало, ми почали красти ночами — то була чимала додача. На нещастя, корегідор [23] довідався про таку новину. Він хотів був арештувати нашу братву, але нас попередили про його лихий намір. Ми повтікали і стали поживлятися на шляхах. Відтоді, панове, я, слава богу, вже постарів на цій професії, дарма що вона зв'язана з небезпеками.

На цьому місці капітан перестав говорити, а за ним, як і годилося, взяв собі слово лейтенант.

— Панове,— промовив він,— до того ж самого довело мене виховання, зовсім протилежне вихованню

сеньйора Роландо. Батько мій був толедський різник. Він недурно зажив собі слави найбрутальнішого чоловіка в своїй громаді, але й мати моя була не ніжнішої вдачі. Вони один поперед одного періщили мене в дитинстві; кожного дня мені доводилось терпіти безліч побоїв. Найменша моя провина тягла найнемилосерднішу кару. Даремно я з слізьми на очах прохав прощення й запевняв, що каюся в свій провині,— мені нічого не дарували, а найчастіше били зовсім дурно. Коли батько батожив мене, то мати не заступалась, а додавала ще й від себе, немов він сам не справлявся. Через це катування мені таким осоружним став батьківський дім, що я покинув його, коли мені не було ще й чотирнадцяти літ. Я пішов Арагонським шляхом і, прохаючи милостиню, дістався до Сарагосси, а там злигався із старцями, що досить щасливо вікували свій вік. Вони навчили мене прикидатися сліпцем, удавати каліку, обліплювати ноги накладними болячками тощо. Вранці, наче ті актори, що збираються грати комедію, ми готувалися до своїх ролей. Кожен біг на своє місце, а ввечері ми знову збирались докупи і вночі розважались коштом тих, що вдень мали жаль до нас. Проте мені нудно було з цими негідниками і, побажавши жити з пристойнішими людьми, я пристав до шахраїв. Вони навчили мене багатьох штук, та незабаром нам довелось виїхати з Сарагосси, бо ми посварились з одним суддею, що раніш завжди заступався за нас. Кожен скорився своїй долі. Щодо мене, то я, мавши нахил до сміливих вчинків, пристав до загону завзятих людей, які накладали контрибуцію на мандрівників, і так уподобав це життя, що з того часу мені не хотілось шукати нічого кращого. Отже, панове,

я дуже дякую моїм батькам за таке катування; бо, якби вони виховували мене трохи лагідніше, то я, напевне, був би якийсь нещасний різник і не мав би честі бути у вас лейтенантом.

— Панове!— сказав тоді молодий злодій, що сидів між капітаном і лейтенантом,— без хвальби скажу, що історії, які ми допіру вислухали, не складніші й не цікавіші за мою; я певен, що ви переконаєтесь в цьому. Життям своїм я завдячений одній селянці з околиць Севільї. Мені було три тижні, коли моїй матері запропонували годованця (а вона була молода, охайна, непогана годівниця). Цей благородний хлопчик був одинак і народився в Севільї. Мати з охотою згодилася на пропозицію і сама поїхала по дитину. Їй звірили немовля, і вона відразу повезла його до себе на село. Ми були трохи схожі один на одного і це напутило її видати мене за панича, бо вона сподівалась, що я колись добре віддячу їй за послугу. Мій батько був не сумлінніший від інших селян і згодився на цей обман. Отож, перемінивши пелюшки, сина дон Родріго де-Геррера під моїм ім'ям відіслали до іншої годівниці, а мене під його прізвищем узялась годувати моя мати. Що б там не казали про інстинкт та голос крові, але батьки малого панича не помітили заміни. У них не було й найменшої підозри про зіграну з ними штучку, і до семи літ я не сходив з їх рук. Бажаючи зробити з мене справжнього кавалера, вони оточили мене всякими вчителями, але й у найтямущіших із них часом бувають учні, з яких мало втіхи. Я належав саме до таких учнів: я мав не велику охоту до тих вправ, яких мене вчили, а ще менш смаку до тих наук, які мені хотіли викладати. Багато

більше подобалось мені гратися з челяддю, до якої я кожної хвилини бігав на кухню чи у стайню. Та недовго гра захоплювала мене; не минуло й сімнадцяти літ, як я став пиячити день-у-день. До того ж я залицявся до всіх покоївок. Найбільше я привернувся до однієї кухенної служниці, що, як мені здавалось, варта була мого першого кохання. То була гладка мордочка, і її огрядність та весела вдача мені дуже вподобались. Я так необачно упадав за нею, що навіть дон Родріго помітив це. Він сердито відчитав мене, докоряв за підлість нахилів і, боячись, що присутність моєї коханої зведе нанівець його умовляння, прогнав мою принцесу з дому.

Цей вчинок обурив мене, я поклав собі помститись. Я викрав коштовні самоцвіти в дружини дон Родріго,— а це була чимала покраж а,— і потім, відшукавши свою прекрасну Єлену, що жила в однієї своєї подруги-пралі, навмисне серед білого дня викрав її, щоб усі чисто про це знали. Мало того, я відвіз її на її батьківщину і, щоб ще більше насолити родині Геррера та показати паничам такий прекрасний приклад, урочисто одружився з нею там. Через три місяці після цього гарного шлюбу я почув, що дон Родріго вмер. Мені не байдуже було до такої новини — я мерщій поїхав до Севільї домагатися спадщини. Але там усе змінилось. Моєї матері вже не було на світі, а перед смертю вона мала нескромність признатися в усьому перед сільським попом та іншими добрими свідками. Син дон Родріго вже посів моє, чи, вірніше, своє місце, і його визнали тим радше, чим сердитіші були на мене. Отож, не маючи чого там сподіватись і не почуваючи більше ніякого смаку до своєї гладкої жінки,

я пристав до рицарів фортуни і почав укупі з ними свої наскоки.

Коли молодий злодій кінчив свою історію, другий сказав, що він син купця з Бургоса; що замолоду, спонуканий надмірною побожністю, він постригся в ченці в одному надто суворому ордені, але через кілька років відступився від віри. Усі вісім злодіїв по черзі оповіли про себе і, вислухавши їх, я вже не дивувався, що бачу їх усіх укупі. Потім розмови перейшли на інше. Злодії почали обмірковувати всякі проекти найближчого походу і, дійшовши якоїсь ухвали, повставали зза столу, щоб іти спати. Засвітивши свічки, вони порозходились по своїх покоях. Я пішов за капітаном Роландо до його кімнати, де, поки я помагав йому роздягатись, він весело казав мені:

— Ти, Жіль Блаз, сам бачиш тепер, як ми живемо. У нас завжди веселощі; ні заздрощів, ні ненависті не трапляється між нами, в нас ніколи не буває й найменшої сварки, ми дружніші за ченців. Тобі, дитино,— мовив він далі,— буде тут дуже гарне життя, бо, на мою думку, ти не такий дурний, щоб гидувати товариством злодіїв. Та хіба не всі на світі злодії? Усі люди, друже, люблять привласнювати чуже добро,— це почуття однакове в них, тільки способи різні. Завойовники, наприклад, захоплюють держави своїх сусід; значні пани позичають і не віддають. А банкіри, скарбники, маклери, службовці та всі купці, і великі й малі, не дуже сумлінні. Про суддів я й не казатиму,— усім відомо, які справи вони вміють робити. Втім треба признатись, що вони людяніші за нас, бо ми часто позбавляємо життя невинних, а вони часом рятують навіть винуватих.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Про те, як Жіль Блаз спробував утекти і як йому повелося в тому

Висловивши апологію своєї професії, капітан злодіїв ліг спати, а я вернувся до зали, поприбирав посуд і дав усьому лад. Потім пішов до кухні, де вечеряли, чекаючи на мене, Домінго — так звали старого негра — та пані Леонарда. Хоч у мене не було ніякого апетиту, проте я сів коло них, але їсти не міг і здавався саме таким сумним, яким мені й личило бути. Ці двоє, гідні один одного, взялись утішати мене, та зробили це так, ніби, навпаки, хотіли привести мене до розпачу.

— Чого ви, мій сину, так побиваєтесь? — сказала стара,— вам треба скорше радіти, що ви опинились тут. Ви молодий і, здається, довірливий; пропаща людина з вас би скоро вийшла в світі! Ви неодмінно там спіткали б вільнодумців, які навчили б вас усякої розпусти, а тут ваша чеснота в безпечному місці.

— Пані Леонарда має рацію,— поважно промовив старий негр,— можна додати до цього, що в світі маєш самі тільки злигодні. Дякуйте небу, мій друже, що вас відразу позбавлено життєвих небезпек, скрут і злигоднів.

Я спокійно вислухав ці балачки, бо моя досада однаково нічому не запорадила б. Я певен навіть, що якби й розсердився, то цим би тільки обернув себе на посміховище. Нарешті, добре випивши та поївши, Домінго пішов до своєї стайні, а Леонарда взяла лампу й провела мене до склепу, що правив за кладовище тим злодіям, які вмирали своєю смертю.

Там стояв тапчан, що скорше скидався на труну, ніж на ліжко.

— Оце ваша кімната, моє малятко,— сказала вона, ніжно погладивши мені підборіддя.— Той хлопець, якого ви мали щастя заступити, поки жив з нами, спав тут, та й після смерті він тут спочиває. Він подався померти в самому цвіті життя; не будьте ж таким простаком і не йдіть його стежкою.— На цьому слові вона дала мені лампу й вернулася в кухню. Я поставив лампу на землю й кинувся на ліжко, не так, щоб спочити, як щоб поринути в свої думки.

— О, небо!— промовив я,— хіба буває на світі доля, жахливіша за мою? Хочуть, щоб я відмовився від сонця! І ніби мало ще бути похованим вісімнадцяти літ, треба ще прислужувати злодіям, днювати з розбійниками та ночувати з мерцями!— Ці думки, які здавались мені вельми прикрими, та й справді були такими, примусили мене гірко заплакати. Сотню разів я проклинав дядька, що забажав відіслати мене до Саламанки. Я шкодував, що злякався какабелоського суду,— краще було б зазнати допиту. Та зрозумівши, що марні скарги тільки виснажать, я став думати про те, як би врятуватись.

— Невже не можна втекти звідси?— казав я сам собі.— Злодії сплять, куховарка та негр теж незабаром поснуть. А хіба, поки вони спатимуть, я не зумію знайти з цією лампою того проходу, яким спустився до цього пекла? Правда, у мене, мабуть, не стане сили підняти ту ляду, що біля входу, проте побачимо, аби тільки потім не дорікати собі! Розпач додасть мені сили; може, я й справлюсь!

Отже, я спинився на цьому великому плані. Думаючи,

що Леонарда та Домінго вже поснули, я встав, узяв лампу і вийшов із склепу, здавшись на заступництво всіх святих раю. Не легко було розібратись в усіх поворотах цього нового лабіринту.[24] А втім мені пощастило дійти до воріт стайні, і я нарешті помітив той прохід, якого шукав. Я йшов, я наближався до ляди з радістю, змішаною з страхом — та лихо! Посеред проходу натрапив я на добре замкнені прокляті залізні грати; їх штаби були так близько одна до одної, що насилу можна було просунути руку. Як йолоп стояв я перед цією новою перешкодою, якої не помітив, входивши сюди, бо тоді грати були відчинені. Все ж я обмацав штаби, попробував замок і навіть намагався зламати його, коли раптом хтось разів із шість оперіщив мене між плечима канчуком з бичачої жили. Я так зойкнув, що луна пішла по всьому підземеллю і, озирнувшись назад, побачив старого негра в самій сорочці; в одній руці він тримав потайний ліхтар, а в другій — знаряддя кари.

— Ого! Вам, негіднику, заманулось тікати!— промовив він.— Еге! Отож, не думайте, що мене можна обдурити: я вас добре чув. Ви сподівались знайти грати відчиненими, чи не так? Знайте, друже, що відсьогодні вони завжди будуть замкнені перед вами. Якщо ми тримаємо тут когось проти його волі, то, щоб утекти звідси, треба бути багато спритнішим за вас.

Тим часом від мого крику прокинулось кілька злодіїв. Не знаючи, чи це не напала на них свята германдада, вони посхоплювалися й побудили своїх товаришів. За якусь хвилину всі були на ногах. Із шпагами та карабінами вони мало не голі поприбігали до того місця, де стояв я з Домінго. Та довідавшись про причину

галасу, злодії перестали турбуватися й щосили зареготали.

— Як же так, Жіль Блаз?— сказав мені злодій-розстрига.— І шести годин ти не побув із нами, а тобі вже заманулось тікати? Тобі, значить, надто вже не подобається відлюдність! Що б ти робив, якби тобі довелось побути в картезіанців? Іди лишень спати! Хай на цей раз усе скінчиться Домінговими побоями. Але якщо ти знову спробуєш тікати, то, от тобі Бартоломей святий, живим тебе оббілуємо!— На цьому слові він відійшов. Інші злодії теж повертались до своїх покоїв, від щирого серця посміявшися з моєї спроби позбавитись їх товариства. Старий негр, дуже радий з своєї нічної мандрівки, пішов до себе у стайню, а я поплентався назад, на своє кладовище, де кінець ночі минув у зітханнях і сльозах.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Про те, що вчинив Жіль Блаз, не мавши змоги зробити краще

Я гадав, що перших днів помру з тяжкого суму. Я ледве животів; але нарешті мій добрий геній навіяв мені думку прикидатися. Я удавав із себе не такого сумного, став сміятись та співати, хоч у мене не було до того ніякої охоти, і так добре робив це, що мені пощастило обдурити Леонарду й Домінго. Вони повірили, що пташка звикла до клітки. Те саме подумали й злодії. Розливаючи їм питво, я ставав веселим, а коли траплялась нагода кинути якийсь жарт, то й до розмови встрявав. Моя вільна поведінка не тільки не гнівила, а навіть розважала їх.

— Жіль Блаз,— обізвався раз увечері до мене капі-

тан після якогось мого жарту,—ти, мій друже, добре зробив, кинувши свою меланхолію. Мені подобається твоя весела вдача й розум. Не взнати людини з першого разу: ніколи б не подумав, що ти такий дотепний та жартівливий!.

Інші злодії теж засипали мене похвалами і радили завжди мати такий шляхетний настрій. Нарешті вони здались такими вдоволеними з мене, що я, скориставшися з такої їх прихильності, сказав їм:

— Дозвольте щиро признатись вам, панове! Я почуваю, що з того часу, як живу тут, я став зовсім іншою людиною. Ви допомогли мені збутись забобонів мого виховання; я поволі перенявся вашим духом і полюбив вашу професію; мені дуже хочеться бути вам за побратима й разом з вами поділяти небезпеки ваших походів.

Усе товариство заплескало цій промові. Вони похвалили мою щирість; потім одностайно вирішили зоставити мене покищо прислужником, щоб випробувати мене, але згодом дати мені змогу виконати свій стаж, а тоді подарувати те почесне місце, якого я домагався і в якому, мовляв, не можна відмовити юнакові з такою охотою до діла.

Довелося й далі прикидатись та виконувати свою роль виночерпця. Це було мені дуже прикро, бо я думав стати злодієм тільки для того, щоб вільно виходити з підземелля нарівні з іншими, і сподівався колись таки втекти від них під час наскоку. Лише ця єдина надія й підтримувала моє життя. Проте, чекання видалось мені надто довгим, і я не раз пробував обдурити пильність Домінго, та це виявилось неможливим: він був надто на сторожі; гадаю, що й сотня Орфеїв не

зачерувала б цього Цербера.[25] Правда, боячись збудити підозру, я не робив усього можливого, щоб обдурити його. Він стежив за мною, і я мусив поводитись надзвичайно обережно, щоб не зрадити себе. Тож я відсунув це до того часу, коли мене злодії приймуть до свого загону, і так нетерпляче чекав, наче мав вступити до товариства відкупників.

Дякуючи небесам, через півроку цей час таки настав. Раз увечері сеньйор Роландо сказав своїм кавалерам:

— Панове, треба додержати свого слова перед Жіль Блазом. Я непоганої думки про цього хлопця. Він наче народився, щоб іти нашою стежкою. Я гадаю, що ми таки зробимо щось із нього. Моя порада — взяти його завтра з собою: хай він позбирає собі лаври на шляху! Подбаймо сами, щоб довести його до слави.

Злодії були однакової думки з своїм капітаном і, щоб довести, що вони тепер вважають мене за одного із своїх, в ту ж мить звільнили мене від прислужування. Знову відновили пані Леонарду в тій посаді, яку відібрали були від неї для мене. Вони звеліли мені скинути своє вбрання, тобто звичайнісінький добре поношений підрясник, і нарядили мене в усю здобич від недавно пограбованого дворянина. Тоді я приготувався до свого першого походу.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Жіль Блаз виїздить разом із злодіями. Який подвиг чинить він на шляху

Раз у вересні місяці вдосвіта я виїхав із злодіями з підземелля. Я був озброєний, як і вони, карабіном, двома пістолями, шпагою та багнетом і їхав на добренькому коні, взятому у того самого дворянина, що

й моє убрання. Я так довго жив у темряві, що денне світло попервах мало не засліпило мене, та поволі мої очі звикли до нього.

Проїхавши біля Понбферради, ми розташувалися в засідці в одній невеликій діброві, яка межувала з Леонським шляхом. З цього місця ми, невидні нікому, могли бачити всіх проїжджих. Там, чекаючи, поки нам пофортунить на добру здобич, ми помітили якогось ченця з ордену святого Домініка[26], що їхав, всупереч звичці цих добрих панотців, на поганому мулі.

— Слава тобі, господи! — скрикнув, засміявшись, капітан, — ось робота Жіль Блазу. Хай він обчухрає цього ченця, побачимо, як він з цим упорається.

Всі злодії погодились, що це доручення справді пасує мені, і умовляли мене добре виконати його.

— Ви будете вдоволені, панове! — сказав я їм. — Я пущу цього панотця голим, як долоня, і приведу сюди його мула.

— Ні, ні, він не вартий такого клопоту! Принеси нам тільки гаманець його преподобія. Більш нічого ми не вимагаємо від тебе! — сказав Роландо.

— Гаразд! Зараз я зроблю свою першу спробу перед очима моїх учителів, — відказав я, — сподіваюсь, що вони вшанують мене своєю похвалою!

Я виїхав із діброви й подався до ченця, благаючи небо простити мені цей вчинок, бо я не так довго прожив із розбійниками, щоб робити це без огиди. Тієї хвилини мені дуже хотілося втекти, та в більшості злодіїв були кращі коні, ніж у мене: побачивши, що я тікаю, вони б кинулись навздогін і незабаром впіймали б мене чи, може, просто пальнули б із своїх карабінів, а це теж нічим добрим не кінчилося б

для мене. Отож я не наважувався на такий небезпечний вчинок, а наздогнав панотця і, навівши на нього дуло пістоля, попросив у нього гаманець. Він ураз спинився, оглянув мене і наче не дуже злякався.

— Дитино моя! — обізвався він до мене, — ви дуже молоді, рано ви взялись за це гидке ремесло!

— Хай воно гидке, панотче, — відповів я, — та я волів би за нього взятись ще раніше.

— Ах, сину мій! — промовив добрий чернець, який не збагнув справжнього змісту моїх слів, — що ви сказали? Яке засліплення! Дозвольте змалювати вам те тяжке становище...

— О, панотче! — мерщій перебив я його, — будь ласка, без моралі! Не для того я вийшов на шлях, щоб вислухувати казання. Мова тут іде не про це. Давайте лишень монету! Я хочу грошей!

— Грошей? — здивовано перепитав він. — Погано ви знаєте милосердя іспанців, якщо думаєте, що особі мого сану треба подорожувати з грішми по Іспанії. Отямтесь! Нас скрізь чудесно приймають, дають приміщення, годують і просять за це тільки молитов. До того ж, здаючись на провидіння, ми не беремо з собою в дорогу грошей.

— Ні, ні, — відповів я, — в цьому ви не здаєтесь на нього. У вас завжди при собі гарненькі пістолі, щоб ще більше бути певним у провидінні. То кінчаймо, панотче! — додав я. — В цій діброві стоять мої товариші, і в них уривається терпець. Кидайте зараз свій гаманець додолу, або я вас уб'ю!

Я дуже грізно сказав ці слова, і чернець начебто справді злякався за своє життя.

— Почекайте! — мовив він, — я вас зараз задовольню!

Без цього не обійдеться! Бачу, що з вашим братом ніякої користі з риторичних зворотів.

Промовивши це, він витяг спід ряси набитий замшевий гаманець і кинув його на землю. Тоді я сказав йому, що він може їхати собі далі. Цього не треба було повторювати. Він стиснув боки свого мула, що, всупереч моїй думці про нього (а я вважав, що він не кращий за дядькового), враз помчав досить живо. Поки він від'їздив, я зліз на землю, підняв гаманець, що здався мені важкеньким, знову скочив на коня й швиденько повернувся до діброви, де злодії мене нетерпляче чекали, щоб привітати, ніби моя перемога багато коштувала мені. Вони ледве дали мені злізти з коня, так їм хотілось обняти мене.

— Молодець, Жіль Блаз! — сказав мені Роландо, — ти чудеса творив. Я очей не зводив з тебе під час твоєї експедиції, стежив за твоєю поведінкою і пророкую, що з тебе вийде не абиякий розбійник, або я — не я!

І лейтенант, і інші приєдналися до того віщування й запевняли мене, що якогось дня я неодмінно здійсню його. Я подякував їм за таку високу думку про мене і пообіцяв усієї сили своєї докласти, щоб виправдати її.

Похваливши мене тим дужче, чим менше я заслужував, вони захотіли оглянути привезену здобич.

— Подивімось, подивімось, що в цьому чернечому гаманці! — казали вони.

— Він мусить бути добре напханий, бо ці святі панотці не по-прочанському мандрують! — мовив далі один з них.

Капітан розв'язав гаманець, розкрив його і вийняв

із нього дві-три жмені мідних образків, перемішаних з agnus dei та кількома скапуляріями.[27] Побачивши таку несподівану поживу, всі злодії щосили зареготали.

— Їй-богу, ми дуже завдячені Жіль Блазу!— скрикнув лейтенант,—з першою спробою він зробив вельми спасенний грабунок для нашого товариства!

За цим жартом пішли інші. Ці лиходії, а особливо розстрига, дуже тішилися з цього приводу.

Тут сказано було безліч дотепів, яких не можна мені переказати і які свідчили про велику розбещеність їх звичаїв. Тільки я один не сміявся. Правда, насмішники, глузуючи з мене, відбили в мене охоту до цього. Кожен пустив свій дотеп, і капітан сказав мені:

— Їй-право, Жіль Блаз, я тобі по-товариському раджу не братися більше до ченців. Вони надто хитрі й спритні для тебе!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Про серйозну подію, що сталася після цієї пригоди

Більшу половину дня ми пробули в діброві, не помітивши жодного подорожнього, що міг би заплатити за ченця. Нарешті ми вже виїхали відтіля, щоб вернутись до підземелля, обмеживши свої подвиги цією чудною подією, що й досі була темою нашої розмови, коли раптом віддалеки з'явилась карета, запряжена чотирма мулами. Вона під'їздила до нас доброю риссю, і її супроводило троє вершників, видимо, добре озброєних і готових до зустрічі з нами, якби ми посміли їх зайняти. Роландо спинив наш загін, щоб порадитись, і в наслідок вирішено було атакувати. Він розташував нас по своїй волі, і в бойовому порядку ми рушили

назустріч кареті. Не зважаючи на похвали, які мені довелось почути в діброві, я став труситись, по всьому тілу проступив холодний піт, що не віщував нічого доброго. До всього мого щастя, мені довелось бути в центрі бою між капітаном і лейтенантом, які поставили мене тут, щоб відразу привчити до стрілянини. Роландо, помітивши, як страждало все моє єство, косо глянув на мене і сказав:

— Слухай лишень, Жіль Блаз, роби своє діло! Попереджаю, якщо ти відступиш, я розтрощу тобі голову пострілом з пістоля.

Я не нехтував попередженням, бо був надто певен, що він так і зробить, як сказав. Я доручив свою душу богові, бо однаково боявся і тієї і тієї сторони.

Тим часом карета з вершниками наближалась. Вони побачили, що ми за люди, і, догадавшися з нашої поведінки про наш намір, спинились на постріл ескопети. У них, як і в нас, були карабіни й пістолі. Поки вони готувались до відсічі, з карети вийшов статурний, розкішно одягнений чоловік. Він сів на коня, якого тримав один із вершників за вуздечки, і став на чолі їх. У нього тільки й зброї було, що шпага та два пістолі. Хоч їх було лише четверо проти дев'яти, бо кучер зостався на передку, але вони так сміливо пішли на нас, що мене опанував ще більший страх. Я все ж приготувався до бою, дарма що в мене трусились руки й ноги, але, щоб показати діло так, як воно було, скажу, що розряджаючи свого карабіна, я заплющив очі й відвернув голову. Тому цей постріл не повинен бути на моєму сумлінні.

Не оповідатиму докладно про бій, де я нічого не бачив, хоч і був там. Переляк запаморочив мені голову

і сховав від мене жах того видовища, яке лякало мене. Знаю тільки, що, після великої мушкетної стрілянини, раптом почувся гучний крик моїх товаришів:

— Перемога! Перемога!

На цьому вигуку жах, що скував мої всі почуття, розвіявся, і я помітив на бойовищі мертві тіла чотирьох вершників. З нашого боку був забитий тільки один — розстрига, який у цій бійці дістав те, на що він заслужив своїм боговідступництвом та лихим кепкуванням із скапуляріїв. Другому з наших кавалерів куля влучила в чашечку правої ноги. Лейтенант був теж поранений, але зовсім легко, йому тільки здряпнуло шкіру.

Сеньйор Роландо насамперед кинувся до дверцят карети. Там усередині сиділа дама років двадцяти п'яти. Вона здалась йому прекрасною, дарма що він застав її в такому сумному стані. Зомлівши під час бою, вона й досі була непритомна. Поки він милувався з неї, наша братва клопоталась про здобич. Ми спершу переловили коней забитих вершників, бо ці тварини, злякані стрілянниною, трохи повідбігали, втративши своїх господарів. Щодо мулів, то вони й не ворухнулись, хоч під час битви кучер покинув свій передок і втік. Ми спішились, розпрягли мулів і навантажили їх тими чемоданами, що були поприв'язувані спереду й ззаду карети. Покінчивши з цим, ми з наказу капітана взяли даму, яка ще й досі не очуняла, і посадили її на коня до одного з найдужчих і найкращих між злодіями вершників. Потім, покинувши карету й обібраних мерців на шляху, ми повезли з собою даму, мулів і коней.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Про те, як злодії повелися з дамою. До якого великого плану додумався Жіль Блаз та що вийшло з цього

Вже було за годину ночі, коли ми прибули до підземелля. Ми насамперед повідводили до стайні коней та мулів; прив'язувати їх до ясел та поратися біля них довелось нам самим, бо старий негр уже три дні лежав у ліжку. Крім лютого нападу подагри, ревматизм відібрав у нього руки й ноги. У нього ворушився тільки язик, і він ним користався, виявляючи своє роздратування жахливим блюзнірством. Ми покинули цього бідолаху лаятися та блюзнірствувати і пішли в кухню, де звернули всю увагу на даму, яку, здавалось, обступили тіні смерті. Ми нічого не жаліли, щоб привести її до пам'яті. І нам пощастило в цьому. Але ледве дама очуняла та побачила себе між незнайомими людьми, як збагнула свою недолю і здригнулась. Усе, що може бути найжахливішого в тузі й розпачі, відбилося в її очах, підведених до неба, немовби в скарзі на ту мерзоту, що загрожувала їй. Потім, знесиливши від цих жахливих образів, вона знову зомліла, повіки її закрились, і злодії подумали, що смерть зараз відбере від них здобич. Тоді капітан, щоб не мучити жінки новим піклуванням, звелів віднести її на Леонардине ліжко й покинути там саму - самісіньку напризволяще.

Ми перейшли до зали, де один із злодіїв, що був колись хірургом, оглянувши рани лейтенанта та одного кавалера, натер їх бальзамом. Після операції нам захотілось обдивитись чемодани. В одних було повно мережив та білизни, в других — одежі, а в останньому, який ми відкрили, лежали торби, набиті пістолями, що

без краю звеселило цих зацікавлених осіб. Після огляду куховарка обставила буфет і накрила стіл до вечері. Розмова спочатку точилась про нашу славну перемогу, і при цьому Роландо звернувся до мене:

— Жіль Блаз, признайся лишень, хлопче, — промовив він, — що ти дуже перелякався!

Я цілком щиро відповів, що таке справді трапилось зі мною, але якщо мені доведеться побувати в якихось двох-трьох походах, то я битимусь, як паладин. Все товариство заступилось за мене: мені, мовляв, треба пробачити, бо бій був гарячий, а я, як на такого юнака, якому ніколи не доводилось бувати в стрілянині, непогано виплутався з лиха.

Потім розмова перейшла на мулів та коней, яких ми допіру привели до підземелля. Вирішили виїхати завтра вдосвіта до Мансільї продати їх, бо туди ще, напевно, не дійдуть чутки про наш напад. Ухваливши цю постанову, ми закінчили вечерю і по тому вернулись до кухні відвідати даму. Ми застали її в тому ж самому стані і думали, що вона не переживе й ночі. Вона, здавалось, була ледве жива, проте не один злодій кинув на неї нечистим оком і виявив своє брутальне бажання. Вони б вдоволили себе, якби Роландо не сказав їм, що треба, принаймні, почекати, поки даму не покине цей гнітючий смуток, від якого вона знепритомніла. Пошана до капітана стримала їх, а коли б не це, то ніщо в світі не врятувало б дами, і, мабуть, сама смерть не оборонила б її честі.

І цим разом ми покинули нещасну жінку в тому ж самому стані, що й раніш. Роландо доручив доглядати її Леонарді, і тоді кожен пішов до своєї кімнати. Щодо мене, то я, лігши в ліжко, не міг заснути і думав

тільки про нещастя дами. Я не сумнівався, що це благородна особа, і від того її доля здавалась ще зворушливішою. Я не міг без страху уявити тих знущань, що чекали її, і так розчулився, немовби кревність або дружба зв'язували мене з нею. Посумувавши над її долею, я став міркувати над тим, як оборонити честь дами від майбутньої небезпеки і разом визволитися з підземелля. Я знав, що старий негр не може й поворухнутись, і що ключ від грат переховується в куховарки. Ця думка розпалила мою уяву й дала один план, який я добре обдумав і тоді ж таки почав його здійснювати таким чином:

Я прикинувся, що в мене кольки, став жалітися й стогнати, а потім на ввесь голос кричати. Злодії попрокидались і незабаром поприбігали до мене. Вони спитали, чого я так кричу. Я відповів, що в мене жахливі кольки, а щоб краще їх переконати, почав скреготати зубами, кривитись, страшенно корчитися й несамовито борсатись. По тому раптом став спокійним, немов біль трохи відпустив мене. Через хвилину я знову став виробляти підскоки на своєму ліжку та ламати руки. Одне слово, я так добре грав свою роль, що, не зважаючи на їх хитрість, обдурив злодіїв. Вони повірили, що у мене справді неймовірно ріже в животі. Але, справившись так добре із своєю грою, я витерпів дивні муки, бо коли мої милосердні братчики уявили собі моє страждання, вони всі кинулись допомагати мені: той підносить пляшку горілки і вливає мені в рот половину, той, не зважаючи на мій опір, становить мені клістир з міндальної олії, а той підігріває серветку й зовсім гарячу кладе її мені на живіт. Я криком благав помилування, та вони приписували мої зойки

колькам і далі примушували мене мучитися вже від справжнього болю, бажаючи позбавити мене того, чого в мене зовсім не було. Нарешті, не здолавши більше терпіти, я мусив сказати, що напад уже пройшов, і заклинав дати мені спокій. Вони перестали мучити мене своїм лікуванням, а я, щоб не покуштувати ще раз їхньої допомоги, побоявся знову жалітись.

Ця сцена тривала мало не три години. До світанку було недалеко, і злодії стали збиратися в дорогу до Мансільї. Тоді я утнув ще одну штуку. Я навмисне встав, щоб показати, як дуже мені хочеться їхати з ними, та вони сами запротивились цьому.

— Ні, ні, Жіль Блаз,— сказав сеньйор Роландо— зоставайся тут, синку, тебе можуть знову схопити кольки. Ти поїдеш іншим разом, а сьогодні тобі не під силу супроводити нас. Спочинь цілий день, тобі треба відпочити!

Боячись, щоб не поступились моїй настирливості, я й не думав наполягати. Довелось лише прикинутись дуже засмученим тим, що я не можу їхати з ними, і це я зробив так природно, що вони виїхали з підземелля, зовсім не догадуючись про мій план. Після їх від'їзду, який я намагався прискорити своїми обітницями, я звернувся до себе з такою мовою:

— Ну, Жіль Блаз, тепер треба мати рішучість! Озбройся сміливістю й кінчай те, що ти так щасливо почав. Справа начебто не важка: Домінго не в такому стані, щоб чинити опір твоїй витівці, а Леонарда не може завадити виконанню її. Користайся ж з цієї нагоди й тікай, бо тобі, мабуть, ніколи не трапиться сприятливішого випадку.— Ці міркування сповнили мене вірою. Я встав, узяв шпагу й пістолі і передусім пі-

шов до кухні. Але перед тим, як вступити туди, я почув Леонардин голос і став підслухати. Вона розмовляла з незнайомою дамою, що прийшла до пам'яті й плакала та побивалась над своєю недолею.

— Плачте, доню! — казала їй стара, — вмивайтесь слізьми, не шкодуйте зітхань, від цього полегшає! Ваш переполох був дуже небезпечним, та тепер більше боятись нічого, бо вже полилися сльози. Ваш смуток поволі вщухне і ви звикнете жити тут з нашими добродіями, а вони люди статечні. Вас шануватимуть краще, ніж принцесу. Вони засипатимуть вас пестощами і щодня доводитимуть вам свою прихильність. Багато жінок згодилося б бути на вашому місці.

Я не дав більше нічого сказати Леонарді. Я ввійшов і приставивши пістоля до її грудей, грізно наказав, дати мені ключ від грат. Її перелякав мій вчинок і вона, хоч і чимало прожила свого віку, ще так дорожила життям, що не насмілилась відмовити моїй вимозі. Коли ключ був у моїх руках, я звернувся до засмученої дами.

— Пані! — мовив я їй, — небо послало вам визволителя. Встаньте і йдіть за мною. Я відведу вас туди, куди ви захочете!

Дамі не байдуже було до мого заклику, і мої слова справили на неї таке враження, що вона, зібравши рештки своєї сили, встала й кинулась передо мною навколюшки, заклинаючи мене захистити її честь. Я підвів її й запевнив, що на мене можна покластись. Потім узяв у кухні вірьовки і, за допомогою дами, прив'язав Леонарду до ніжок великого столу, нахвалившися вбити її, якщо вона хоч писне. Добра Леонарда, певна, що я неодмінно це зроблю, якщо вона посміє перечити, дозволила мені робити все, що я

хотів. Я засвітив свічку й пішов з незнайомою дамою до тієї кімнати, де лежали золоті та срібні гроші. Я поклав у свої кишені стільки звичайних і двійних пістолів, скільки туди могло влізти, а щоб і дама набрала їх, сказав їй, що ці гроші тільки повернуть їй її власне добро. Вона зробила це без ніякого вагання. З добрим запасом грошей ми подались до стайні, але туди я ввійшов сам, з пістолями напоготові. Я гадав, що старий негр, не зважаючи на свою подагру, не дасть мені спокійно осідлати та загнуздати коня, і непохитно вирішив вилікувати його за один раз від усіх хвороб, якщо йому заманеться вчинити щось лихе. Та, на щастя, він був тоді такий слабий від болю, який перетерпів уже і ще терпів, що, здається, навіть не помітив, коли я вивів коня із стайні. Дама чекала мене на порозі. Ми швиденько подались тим проходом, яким можна було вийти з підземелля, підійшли до грат, відчинили їх і нарешті опинились перед лядою. Дуже важко було підіймати її, і ми справилися з цим тільки завдяки тій новій силі, якої додало нам бажання врятуватись.

Почало світати, коли ми видерлися з цієї прірви. Треба було тікати подалі звідси. Я скочив на сідло, дама сіла позад мене і, пустившися чвалом першою ліпшою стежкою, ми незабаром виїхали з лісу. Перед нами слалась рівнина, перетнута кількома шляхами. Ми вибрали один із них навмання. Я досмерті боявся, щоб він не привів нас до Мансільї і щоб нас не перестрів Роландо із своїми братчиками, а це дуже легко могло статись. На щастя, мій страх був даремний. О другій годині після півдня ми приїхали до міста Асторги. Я помітив, що люди надзвичайно пильно ди-

вляться на нас, наче їм зроду не доводилось бачити жінки верхи на коні позад чоловіка. Ми встали біля першої гостиниці, і там я передусім наказав засмажити на рожні куріпку та кроля. Поки виконували моє замовлення та готували обід, я провів даму до кімнати, де між нами почалась розмова. В дорозі ми не балакали, бо їхали дуже швидко. Вона засвідчила мені, як її зворушила моя послуга, і сказала, що після такого великодушного вчинку мене не можна вважати за товариша тих розбійників, які схопили її. Щоб зміцнити ще дужче ту добру думку, що склалася в неї, я оповів свою історію. Це спонукало її подарувати мені свою довіру й поділитися своїми злигоднями. Вона й розказала мені це так, як я зараз оповім у наступному розділі.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Історія доньї Менсії де-Москера

Народилась я у Вальядоліді, а звуть мене донья Менсія де-Москера. Мого батька, дон Мартіна, що перевів майже всю батьківську спадщину на службі, вбито в Португалії, на чолі того полку, яким він командував. Він лишив мені так мало майна, що з мене була невигідна партія, хоч я й народилась одиначкою. Не зважаючи на скромність посагу, в мене не бракувало поклонників. Багато найстатечніших кавалерів Іспанії домагалися шлюбу зі мною, але привернув до себе мою увагу дон Альвар де-Мельйо. Правда, він був вродливіший за своїх суперників, та поважніші гідності зробили мене прихильною до нього. Він був розумний, скромний, відважний і чесний, до того ж мав славу найгалантнішої світської людини. Ніхто краще за нього

не влаштовував свята, і коли він виступав в бою на списах, усі захоплювались його силою й спритністю. Отож я дала йому перевагу над іншими і одружилася з ним.

Через кілька днів після нашого шлюбу він зустрівся десь у пустинному місці з одним із своїх суперників, дон Андресом де-Баеса. Між ними зайшла гостра розмова, і вони вихопили шпаги. Це коштувало життя дон Андресу. Він доводився племінником вальядолідському корегідору, лютому й запеклому ворогу родини Мельйо, тому дон Альвару треба було якнайшвидше тікати з міста. Він мерщій повернувся до господи і там, поки сідлали йому коня, розповів про те, що з ним сталось.

— Моя люба Менсіє,— сказав він мені по тому,— нам треба розлучитись. Це неминуче! Ви знаєте корегідора. Не будемо обманювати себе — він немилосердно переслідуватиме мене. Вам же відомо, який у нього вплив. У королівстві я буду в небезпеці.

Його власна туга, а ще дужче — моя, так зворушили дон Альвара, що він не здолав більш нічого сказати. Я примусила його взяти золота та кілька самоцвітів Потім він схопив мене в обійми, і з чверть години ми плакали й зітхали один з одним. Нарешті сказали, що кінь уже готовий. Він вирвався з моїх обіймів і поїхав, покинувши мене в невимовному розпачі. Я була б щаслива, якби вмерла тоді від надмірного горя! Смерть визволила б мене від стількох мук та смутку! Через кілька годин по від'їзді дон Альвара корегідор довідався про його втечу. Він послав навздогін усіх вальядолідських альгвазилів[28] і не шкодував нічого, щоб тільки мати його в своїх руках. Проте, мій чоловік обдурив його злість і зумів уникнути небезпеки. Отже, поба-

чивши, що доводиться обмежити свою помсту самою насолодою відібрати майно того чоловіка, кров якого йому хотілось пролити, суддя потрудився недаремно: все багатство дон Альвара було конфісковано.

Моє становище було дуже прикрим. Мені майже не було, на що існувати. Я стала жити відлюдно, з одною покоївкою замість челяді. Цілі дні я плакала, і не через злидні, бо терпляче зносила їх, а через те, що не було любого чоловіка і що не надходило жодної звістки від нього.

При нашій сумній розлуці він же обіцяв сповіщати про свою долю, в яке б місце світу не завела його лиха зірка; а втім, я протягом семи років нічого не чула про нього. Невідомість, яку судила мені доля, викликала в мене глибокий розпач. Нарешті я прочула, що він загинув у бою за португальського короля у Фецькому королівстві.[29] Сказав це мені один чоловік, що трохи згодом вернувся з Африки. Він запевняв мене, що прекрасно знав дон Альвара де-Мільйо, служив разом з ним у португальській армії і бачив його смерть у бою. До цього він додав ще інші обставини, і це остаточно переконало мене, що мого чоловіка немає на світі. Ця звістка тільки збільшила мій смуток, і я поклала собі ніколи не одружуватися вдруге. У той час до Вальядоліда прибув дон Амбросіо Месіо Карільо, маркіз де-ла-Гвардіа. Це був один із тих панів, що своїм галантним та чемним поводженням примушують забувати про свій вік і вміють ще подобатись жінкам. Раз йому випадково розповіли історію дон Альвара і так змалювали мій портрет, що йому захотілось побачити мене. Щоб вдоволити свою цікавість, він умовив одну мою родичку, яка, погодив-

шись із ним, заманила мене до себе. Маркіз був там. Він мене побачив, я подобалась йому, хоч на моєму обличчі позначався вираз смутку. Але що я сказала— хоч! Може, його якраз і зворушив мій сумний та змарнілий вигляд, що свідчив про мою вірність. Може, якраз моя меланхолія й викликала в нього кохання. Отож він не раз казав мені, що дивиться на мене, як на якесь чудо вірності, і навіть заздрить долі мого чоловіка, яка б жалюгідна вона не була. Одне слово, його дуже вразив мій вигляд, і він з першого побачення поклав одружитися зі мною.

Щоб зробити мене прихильнішою до його наміру, він вибрав для посередництва мою родичку. Вона відвідала мене й почала доводити, що нерозумно далі ховати свою вроду, бо, як нас сповіщено, мій чоловік загинув у Фецькому королівстві; що годі вже оплакувати чоловіка, з яким мене єднали лише кілька моментів; що треба скористатися з цієї нагоди і що я стану найщасливішою жінкою в світі. Потім вона почала вихваляти благородність старого маркіза, його величезне багатство та добрий характер; але їй не пощастило мене переконати, хоч вона й красномовно доводила його переваги. І це не тому, щоб я сумнівалася в смерті дон Альвара, чи боялась несподівано побачити його, коли я найменше думатиму про це. Після всіх нещасть першого шлюбу я не бажала другого, або, вірніше, почувала огиду до нього. Тільки ця перешкода постала перед моєю родичкою. Та вона не зневірилась; навпаки, її клопоти за дон Амбросіо стали ще настирливішими. Вона привернула на бік цього старого сеньйора всю мою рідню. Родичі почали наполягати, щоб я приняла таке вигідне сватання, що-

хвилини вони напосідали на мене, обридали й мучили мене. Правда, мої нестатки день-у-день ставали гіршими, і це допомогло зламати мою впертість; та тільки жахливі злидні, в яких я жила, примусили мене до цього.

Отже, я не здолала далі боронитись і поступилась їх упертим домаганням, одружившися з маркізом де-ла-Гвардіа. Другого ж дня після весілля він відвіз мене до свого прекрасного замку, що біля Бургоса, між Грахалом і Родільясом. Він шалено закохався в мене. У кожному його вчинку я помічала бажання подобатися мені: він попереджав найменшу мою примху. Ніколи чоловік не шанував так жінки, і ніколи закоханий не догоджав так своїй любій. Я була зачарована чоловіком такої гарної вдачі, і це трохи втішало мене в утраті дон Альвара, бо зрештою я ощасливила такого сеньйора, як маркіз. Я палко кохала б його, не зважаючи на нерівні літа, якби могла кохати будького після дон Альвара. Та вірні серця знають лише одне кохання. Пам'ять про першого чоловіка робила марними всі намагання другого подобатись мені. За його ніжність я могла платити тільки щирим почуттям подяки.

Такий був мій стан, коли одного дня, стоячи біля відчиненого вікна у своїх покоях, я помітила в саду якогось чоловіка, ніби селянина, що пильно дивився на мене. Мені здалось, що це якийсь хлопець із садівників, і я не звернула на нього уваги, але другого дня, підійшовши до вікна, я знову побачила його на тому ж самому місці, і він наче ще уважніше розглядав мене. Це мене вразило. Тоді і я стала вдивлятися в його обличчя і через якийсь час ніби впізнала риси нещасного дон Альвара. Ця схожість переняла всі мої

почуття невимовною тривогою. Я щосили зойкнула. На щастя, зо мною була тільки сама Інеса, та покоївка, що мала в мене найбільшу довіру. Я сказала їй, яка підозра схвилювала мене. Вона тільки засміялась і, думаючи, що мої очі помилились через легку схожість, промовила:

— Заспокойтеся, пані. Перестаньте думати, що ви бачили свого першого чоловіка. Навіщо йому приходити сюди в селянській одежі? Та хіба можна повірити, що він ще живий? Але, щоб заспокоїти вас,— додала вона,— я зараз зійду в сад і побалакаю з цим селянином. Я взнаю, хто він такий, і через хвилину повідомлю вас.

Отож Інеса пішла в сад і незабаром, дуже схвильована, вернулася в покої.

— Пані, ваша підозра аж надто виправдалась!— промовила вона,— ви бачили допіру самого дон Альвара. Він відразу відкрився й прохає у вас таємної розмови.

Маркіз був у Бургосі, і дон Альвара можна було прийняти в ту ж мить; тому я доручила своїй покоївці провести його потайними сходами до мого кабінету. Ви уявляєте собі, як жахливо я хвилювалась. Мені тяжко було бачити чоловіка, що мав право засипати мене докорами, і, коли він опинився передо мною, я знепритомніла. Вони, Інеса й він, хутко подали мені допомогу, і, коли я прийшла до пам'яті, дон Альвар сказав:

— Заспокойтесь, будь ласка, пані! Хай моя присутність не завдає вам муки! Мені не хочеться робити вам і найменшої прикрості. Я не прийшов вимагати законної вірності, як той лютий муж, і винуватити вас за другий шлюб, як за злочин. Мені відомо, що це діло вашої рідні: мені розповіли про всі ті утиски,

які ви витерпіли через це. До того ж у Вальядолідi пройшла чутка про мою смерть. Ви повірили їй з тим більшою підставою, що я жодним листом не спростував її. Нарешті, я знаю, як вам жилось після нашої тяжкої розлуки, і що вас скоріш злидні, ніж кохання, кинули в обійми маркіза.

— Ах, сеньйор!— перебила я його, плачучи,— чому виправдовуєте ви свою дружину? Вона винувата, бо ви живі. Та чому я й зараз не в тому жалюгідному стані, що й до одруження з дон Амбросіо! Нещасне одруження! Ах! В убозтві, принаймні, я б мала втіху побачити вас без сорому.

— Люба моя Менсіє!— відповів дон Альвар, і видно було, як дуже вразили його мої сльози,— я зовсім не скаржусь на вас і далекий від того, щоб закидати вам ту пишноту, в якій ви живете. Заприсягаюсь вам, що дякую за це небу. Від того сумного дня, як я покинув Вальядолід, мені весь час не фортунило. Моє життя — довгий ряд злигоднів, і, до всього лиха, я не мав змоги дати вам звістку про себе. Дуже певний вашого кохання, я завжди уявляв собі те життя, до якого довела вас моя пристрасть. Мені ввижалась заплакана донья Менсія, і ви тоді були мені найбільшою мукою. Часом, признаюсь, я докоряв собі, як за злочин, за те щастя, що сподобався вам. Мені хотілось, щоб ви полюбили якогось мого суперника, бо перевага, дана мені, коштувала вам так дорого! Проте, після семи років муки, мені, закоханому більше, ніж будьколи, захотілося знову побачитися з вами. Я не здолав противитись цьому бажанню. Кінець довгої неволі дозволив мені його здійснити, і я, отак одягнений, побував у Вальядолідi, хоч випадково мене могли впізнати.

Там я довідався про все. Потім дійшов до цього замку і зумів поладнати з садівником, який наняв мене працювати в саду. Це я зробив, щоб таємно порозмовляти з вами. Не думайте, що мені хотілось своєю присутністю порушити ваше щасливе життя. Я вас кохаю більше, ніж самого себе! Я шаную ваш спокій і після цієї розмови, десь далеко від вас доживу свій сумний вік, присвячений вам.

— Ні, дон Альвар! Ні!— скрикнула я на цьому слові,— небо не привело б вас сюди даремно та й сама я не дозволю вам покинути мене вдруге. Я поїду з вами. Тільки смерть нас розлучить.

— Повірте мені, що вам краще жити з дон Амбросіо!— відповів він,— не беріть на себе мого лиха, дозвольте мені самому терпіти його тягар.— Багато сказав він таких слів, але чим більше хотілось йому пожертвувати собою для моєго щастя, тим менше в мене було охоти згоджуватись на це. Коли він побачив, що я непохитно вирішила піти з ним, тон його раптом змінився.

— Пані, невже справді ви почуваєте те, що кажете?—радісно сказав він мені.—Ах! Якщо ви так любите мене, що волієте мої злидні замість розкошів, у яких живете, то їдьмо зо мною до Бетанкоса, в саму глибину Галісійського королівства. Там у мене є надійний притулок. Якщо недоля й позбавила мене всього добра, то зате вона лишила мені друзів. У мене є ще вірні товариші, які пособлять викрасти вас. З їх допомогою я дістав у Заморі карету, купив мулів та коней. Зо мною троє найрішучіших галісійців[30]. При них зброя, карабіни й пістолі, і вони чекають моїх наказів у селі Родільяс. Скористаймося ж з відсутності дон Амбро-

сіо! Я зараз скажу, щоб карета під'їхала до замкової брами, і ми в ту ж мить утечемо.

Я згодилася. Дон Альвар помчав до Родільяса і трохи згодом, повернувшися з трьома кавалерами, викрав мене в присутності покоївок, які, не знаючи, що думати, повтікали з переляку. Тільки Інеса знала правду, але вона відмовилась зв'язати свою долю з моєю, бо кохала одного з камердинерів дон Амбросіо. Це доводить, що прихильність найвідданіших слуг — ніщо перед коханням.

Отож, я сіла в карету разом з дон Альваром, узявши з собою вбрання та кілька самоцвітів, що були в мене до другого шлюбу, бо мені не хотілось брати нічого з того, що подарував на весіллі маркіз. Ми поїхали дорогою до Галісійського королівства, гаразд не знаючи, чи пощастить нам туди прибути. У нас була підстава побоюватись, що дон Амбросіо, повернувшись додому, неодмінно кинеться по наших слідах з великою кількістю людей і наздожене нас. Проте, ми проїхали два дні й не бачили жодного вершника, що гнався б за нами. Ми сподівались, що третій день мине теж так, і вже розмовляли цілком спокійно. Дон Альвар оповідав мені про ту сумну пригоду, яка викликала чутку про його смерть, та про те як він, після п'яти років неволі, нарешті став вільним, коли вчора нам зустрілись на Леонському шляху ті злодії, з якими були й ви. Вони вбили дон Альвара і всіх його людей, і це він — причина сліз, які, як бачите, і зараз ллються в мене.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Про те, як неприємно перебили розмову Жіль Блаза з дамою

Кінчивши своє оповідання, донья Менсія залилась слізьми. Не думаючи втішати її міркуваннями в дусі Сенеки,[31] — я не заважав їй зітхати, і навіть сам заплакав, — так природно співчувати нещасним, а особливо — засмученій красуні! Я збирався спитати її, що вона робитиме зараз, а може, і сама вона згодом порадилася б зі мною про це, якби нам не перебили розмови. З гостиниці почувся великий шум, що мимохіть привернув нашу увагу. Це прибув корегідор з двома альгвазилами та кількома стражниками. Вони зайшли до тієї кімнати, де ми були. Якийсь молодий кавалер, що прийшов з ними, перший наблизився до мене й почав пильно вдивлятися в мій костюм. Та йому не треба було довго розглядати його.

— От вам святий Іаков! — скрикнув він — це моя камізелька! Вона ж самісінька! Її не важче пізнати, як і коня. Ви можете заарештувати цього пройдисвіта, покладаючись на моє слово. Я не боюсь, що мені доведеться вдоволяти його честь, бо певен, що це один з тих злодіїв, які мають у цих краях невідому сховзанку.

Ці слова переконали мене, що кавалер — це той пограбований дворянин, якого вбрання, на нещастя, було на мені, і я стояв здивований, зніяковілий і розгублений. Корегідор, посада якого зобов'язувала робити з мого замішання погані, а не корисні для мене висновки, визнав, що обвинувачення не безпідставне, і, припускаючи, що дама могла бути моєю змовницею, наказав

ув'язнити нас кожного окремо. Цей суддя був не з тих, що мають грізний вигляд, він видавався лагідним і жартівливим. Та один бог знає, чи краще було від цього! Ледве я опинився у в'язниці, як він прийшов туди з двома пройдами, чи то пак альгвазилами. Вони ввійшли веселі, наче передчували, що тут можна добре пожитись, і, не забуваючи своєї доброї звички, почали з трусу. Яка знахідка для цих панів! Їм, мабуть, ніколи не випадало більшого щастя. Я бачив, як радісно спалахували в них очі, коли вони витягали кожну нову жменю пістолів. Особливо корегідор був сам не свій.

— Дитино моя, — казав він мені тоном, повним ласки, — ми виконуєм свій обов'язок. — Та не бійся нічого: якщо ти не винуватий, то тобі не зроблять ніякої шкоди!

Тим часом вони чемно опорожнили мої кишені і взяли те, що навіть злодії лишили, тобто сорок дядькових дукатів. Та й на цьому вони не спинились. Їх невблаганні загребущі руки обшукали мене з голови до п'ят. Вони повертали мене на всі боки й роздягли, щоб переконатись, що в мене немає грошей на тілі. На мою думку, вони б охоче розпороли мені живіт, щоб побачити, чи немає, бува, чогось усередині. Після того, як вони так добре виконали свій обов'язок, корегідор допитав мене. Я щиро оповів йому про все, що зо мною сталося. Він звелів записати моє зізнання, а потім вийшов із своїми людьми й моїми грішми, покинувши мене голісінького на соломі.

— О, людське життя! — скрикнув я, зоставшись сам, та ще в такому стані, — як багато в тобі дивних пригод і злигоднів! По від'їзді з Ов'єдо мені довелось куштувати тільки лиха: ледве я здихувався одного

нещастя, як опинявся в іншому. Прибувши до цього міста, я зовсім не думав відразу завести знайомство з корегідором! — З цими марними міркуваннями я знову натяг прокляту камізельку й іншу одежу, що наклйкала на мене таке лихо. Потім, умовляючи самого себе набратись сміливості, сказав: — Ну, Жіль Блаз, будь стійкішим! Думай, що віднині ти станеш щасливішим! Чи варто побиватись у звичайній в'язниці після такої тяжкої випроби твого терпіння в підземеллі? Та ба! — сумно подумав я, — я сам себе обдурюю. Як же можна вийти звідси? Мене допіру позбавлено всіх засобів до того, бо в'язень без грошей — птах з підтятими крилами.

Я замовив був у гостиниці засмажити на рожні куріпку та кроля, а тут мені принесли скибочку чорного хліба та глечик води і дозволили гамувати свою досаду в цій тюрмі. Цілих два тижні я жив, не бачивши нікого, крім воротаря, який щоранку мав клопіт поновляти мені харчі. Коли він приходив, я пробував зав'язати з ним розмову, щоб хоч трохи розважитись, але цей чоловік нічогісінько не відповідав мені на те, що я казав йому. З нього не можна було витягти жодного слова, найчастіше він входив і виходив, навіть не глянувши на мене. На шістнадцятий день прийшов корегідор і сказав мені:

— Нарешті, мій друже, незабаром кінець твоїм стражданням. Радій, бо я прийшов сказати тобі приємну новину. З мого наказу відряджено до Бургоса ту даму, що була з тобою. Перед її від'їздом я зробив їй допит, і її відповідь виправдує тебе. Тебе б сьогодні випустили, якби той погонич, з яким ти їхав з Пеньяфлора до Какабелоса, як ти казав мені, підтвердив твоє зізнання. Він в Асторзі. Я послав за ним. Якщо він

признається в тій пригоді з допитом, то я відразу ж випущу тебе на волю.

Ці слова звеселили мене. З цього моменту я вважав себе за вільного. Я подякував судді за милостивий і короткий суд і не скінчив ще свого компліменту, як несподівано ввійшов погонич мулів у супроводі двох стражників. Я впізнав його відразу, але клятий погонич, який, напевно, продав мій чемодан з усім, що там було, боячись, що, коли він признає мене, йому доведеться віддавати назад гроші, одержані за крадене, нахабно сказав, що зовсім мене не знає і в вічі ніколи не бачив.

— Ах, зраднику! — скрикнув я, — признайся краще, що ти продав мої манатки, і дай зізнання по-правді. Подивись гаразд на мене! Я ж один із тих юнаків, яких ти залякував допитом у селі Какабелос і на яких нагнав такого великого страху.

Погонич байдуже відповів, що я кажу про речі, зовсім йому невідомі, а що він уперто настоював, що я незнайомий йому, то моє звільнення відклали до іншого разу.

— Дитино моя, — промовив корегідор, — ти ж бачиш, що погонич не згоджується з твоїми свідченнями; отже я не можу тебе випустити, як би мені не хотілось цього.

Довелося знову озброїтись терпінням, знову поститись на хлібі та воді й дивитись на мовчазного воротаря. Думка про те, що я не можу вирватися з лабет правосуддя, хоч за мною немає й найменшого злочину, доводила мене до розпачу: я жалкував за підземеллям.

— По суті там у мене було менше прикрості, ніж тут у холодній! — казав я сам собі. — У злодіїв я мав добрі харчі, приємно розмовляв з ними і жив звабливою надією на втечу. А тут, ні в чому не винний, я, може, щасливий буду, якщо вийду звідси на галери.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

З якої нагоди Жіль Блаз, нарешті, вийшов із в'язниці та куди він подався

Цілісінькі дні я розважав себе такими міркуваннями, а тим часом мої пригоди, як вони були викладені в зізнанні, поширились по місту. Багато кому з цікавості хотілось глянути на мене. Один за одним підходили люди до віконечка, крізь яке падало світло до моєї в'язниці, і, подивившись на мене якийсь час, відходили собі геть. Мене здивувала ця новина. Досі, відколи мене було ув'язнено, біля цього вікна, що виходило на подвір'я, де панувала тиша й жах, не з'являвся жоден чоловік. З цього я зрозумів, що про мене пішла чутка в місті, але не знав, яка це призвістка — гарна чи погана.

Одним із перших я побачив куценького співака з Мондоньєдо, що так само, як і я, злякався був допиту і втік. Я його впізнав, та й він не удавав із себе незнайомого. Ми привітались один з одним, а потім повели довгу розмову. Я мусив знову докладно оповідати про свої пригоди. Це справило подвійне враження на слухачів: я і розсмішив їх, і зворушив до жалю. Співак теж розповів мені, що сталося в какабелоської корчмі між погоничем і молодицею після того, як ми порозбігалися з панічного страху. Одне слово, я довідався про все, що оповів раніше. Прощаючись зі мною, співачок пообіцяв, не гаючи часу, поклопотатись про моє звільнення. Тоді всі ті люди, що поприходили, як і він, з цікавості, засвідчили своє співчуття моєму лиху. Вони навіть запевнили, що приєднаються до співачка і зроблять усе можливе, щоб здобути мені волю.

Вони, справді, додержали своєї обіцянки і замовили за мене добре слово корегідору, який, не сумніваючись більше в моїй невинності — особливо після того, як співак оповів те, що знав,— прийшов через три тижні до мене у в'язницю.

— Якби я був суворішим суддею, Жіль Блаз,— звернувся він до мене,— то ще б міг тримати тебе тут, та мені не хочеться відтягати справи. Іди, ти вільний! Ти можеш вийти, коли тобі захочеться! Проте, скажи,— мовив він далі,— чи ти не зміг би знайти підземелля, якби тебе провести до лісу?

— Ні, сеньйор!— відповів я,— мені доводилося входити туди вночі, а виходити тільки вдосвіта. Я не зможу знайти того місця.

Суддя пішов, пообіцявши дати наказ воротарю відчинити мені двері. Справді, через хвилину прийшов тюремник з якимсь помічником, що приніс полотняний пакунок. З серйозним виглядом, не кажучи жодного слова, вони зняли з мене камізельку і майже нові, тонкого сукна штани. Потім, накинувши на мене старий балахон, виштовхали надвір.

Ніяковість, яку я відчув, побачивши себе так погано одягненим, зменшила мою радість, що звичайно буває у в'язнів, випущених на волю. Мене кортіло тієї ж хвилини вийти з міста, щоб не бачити людських очей, погляд яких я ледве зносив. Проте, вдячність переважила сором. Я пішов подякувати куценькому співакові, що так багато зробив для мене. Побачивши мене, він не міг втриматись від сміху.

— Невже це ви?— скрикнув він,— я попервах і не впізнав вас у цьому костюмі. Як бачу, правосуддя далося вам взнаки!

— Я не скаржусь на правосуддя,— відповів я,— воно само дуже справедливе; мені тільки хочеться, щоб його урядовці були чесні люди: коли б вони хоч одежу мені лишили! Я ж, здається, не погано за неї заплатив.

— Згоден, але вам скажуть, що це необхідні формальності,— відповів він.— Невже ви думаєте, що вашого коня повернено хазяїнові? Ні! З якої речі? Він на стайні реєстратора, і там його держатимуть, як речовий доказ. Навряд, щоб хоч попруги повернули сердешному дворянинові! Та змінімо розмову,— мовив він далі,— який у вас намір? Що ви думаєте тепер робити?

— Мені хочеться піти в Бургос,— сказав я,— і розшукати там ту даму, яку я визволив. Вона дасть мені трохи пістолів, а я куплю новий підрясник та й піду до Саламанки, де постараюсь використати свою латинь. Найбільша перешкода мені — це те, що я зараз не в Бургосі, а в дорозі ж треба жити. Ви ж знаєте, як погано харчуєшся, коли подорожуєш без грошей.

— Я розумію вас і пропоную вам свій гаманець,— відповів він.— Правда, він трохи худенький, алеж, ви знаєте, співак — не єпіскоп.— На цьому слові він виняв гаманець і поклав його мені в руки так щиро, що я не міг відмовитись. Я подякував, немовби він дав мені все золото на світі, і наговорив силу обіцянок, яких так ніколи й не здійснив. Потім я покинув його і вийшов з міста, не відвідавши тих людей, що клопотались про моє визволення. Я задоволився тим, що послав їм думкою безліч благословень.

Куценький співак мав рацію не вихваляти свого гаманця. Там було дуже мало грошей, та ще яких грошей! Самі дрібняки! На щастя, за останні два місяці я звик

до дуже помірного життя, тому в мене зосталось кілька реалів, коли я прибув до сільця Понте-де-Мула, недалеко від Бургоса. Я спинився там, щоб розпитати людей про донью Менсію, і зайшов до корчми, де хазяйнувала дуже сухорлява, моторна й похмура жіночка. З того, як сердито скривилось її обличчя, я від самого початку помітив, що мій балахон їй не до смаку. Я охоче простив їй це і, сівши до столу, з'їв трохи хліба з сиром та ковтнув трохи того гидкого вина, що принесли мені. За цією вечерею, що так пасувала до мого вбрання, мені захотілось побалакати з господинею, але зневажливою гримасою вона дала зрозуміти, що нехтує моєю бесідою. Я попросив сказати мені, чи знає вона маркіза де-ла-Гвардіа, чи далеко від сільця до його замка і, особливо, чи відомо їй, що сталося з маркізою, його дружиною.

— Багато ви питаєте!— погордливо відповіла вона; проте, потім таки сказала, хоч і дуже неохоче, що до замка дон Амбросіо тільки одна якась миля від Понте-де-Мула.

Коли я попив та поїв, уже була ніч. Мені захотілось відпочити, і я попросив кімнату.

— Вам кімнату!— промовила господиня, кинувши на мене погляд, повний зневаги.— У мене немає кімнати для тих людей, що вечеряють шматком сиру. Усі ліжка заняті! Я чекаю значних кавалерів. Вони сьогодні ввечері мають сюди приїхати ночувати. Усе, що я можу зробити, це — покласти вас у клуні. Думаю, що вам не первина спати на соломі!— Вона сама не знала, яку правду каже. Я не перечив їй і мудро вирішив піти на тік, де незабаром заснув, як людина, що давно звикла до втоми,

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Про те, як приняла його в Бургосі донья Менсія

Другого дня я не полінився встати вранці і пішов розрахуватися з господинею, що була вже на ногах. Сьогодні вона видавалась не такою гордою і була начебто в кращому настрої, ніж учора ввечері. Це я приписав присутності трьох стражників святої германдади, що дуже фамільярно розмовляли з нею. Вони ночували в корчмі. Це й були, мабуть, ті самі значні кавалери, що позанімали всі ліжка.

У сільці я спитав дорогу до замку, куди мені хотілось попасти, і випадково звернувся до чоловіка такої самої вдачі, що й пеньяфлорський корчмар. Йому мало було відповісти на моє запитання, він повідомив, що дон Амбросіо помер три тижні тому, а маркіза, його дружина, виїхала до одного бургоського монастиря, який він мені назвав. Замість іти до замку, як у мене спочатку була думка, я відразу ж рушив до цього міста і насамперед помчав до монастиря, де перебувала донья Менсія. Там я попросив воротарку переказати цій дамі, що один юнак, який щойно вийшов з асторзької в'язниці, хотів би розмови з нею. Воротарка відразу ж виконала моє прохання. Вона повернулась за якусь хвилину й провела мене до приймальні, де мені недовго довелось чекати, поки за гратами я побачив удову дон Амбросіо, що була в глибокому траурі.

— Милості просимо!— чемно сказала мені ця дама.— Чотири дні тому я написала до одної впливової людини в Асторгу. Я просила від свого імени відшукати вас і переказати вам моє прохання, щоб ви відразу ж, вийшовши з в'язниці, відвідали мене. У мене не було сумніву, що вас незабаром звільнять. Того, що я казала

про вас корегідору на вашу користь, цілком досить було для цього. Мені відповіли, що ви вже на волі, але невідомо де. Я боялась, що більше не побачу вас, а це було б дуже прикро, бо тоді я не змогла б засвідчити вам своєї подяки. Утіштесь!— промовила вона, помітивши, що мені соромно стояти перед нею у своєму осоружному вбранні,— вам не треба сумувати з свого становища. Ви зробили мені велику послугу, і я була б найневдячнішою з жінок, якби нічого не зробила для вас! Я хочу пособити вам вийти з скрути, я можу і повинна це зробити! У мене чимало добра, щоб відплатити вам за послугу без труднощів для себе.

— Ви знаєте мої пригоди до того дня, коли нас обох було ув'язнено,— мовила вона далі,— а зараз я вам оповім те, що сталося зі мною після того. Вислухавши з моїх вуст правдиве оповідання про мою історію, астор-зький корегідор наказав відрядити мене до Бургоса. Я прибула в замок Амбросіо. Мій поворот викликав тут надзвичайне здивування, але мені сказали, що я вернулась надто пізно: моя втеча, як громовий удар, вразила маркіза, і він так занедужав, що лікарі зневірилися врятувати його життя. Це був привід ще раз поскаржитись на суворість моєї долі. Проте, я сповістила маркіза про свій приїзд і потім, увійшовши до кімнати, впала навколюшки біля його ліжка. Сльози лились в мене по обличчю, а серце стиснулось від найпекучішого болю.

— Що вас привело сюди? — ледве побачивши мене, промовив він.— Ви прийшли помилуватись на свою роботу? Чи вам мало забрати в мене життя? Невже сашим очам ще треба переконатися в моїй смерті?

— Сеньйор,— відповіла я,— Інеса мусила вам сказати, що я втекла із своїм першим чоловіком. Ви б ніколи мене не побачили, якби не сумний випадок, що відібрав його в мене!— При цьому я оповіла, як злодії забили дон Альвара і як потім узяли мене з собою до підземелля. Сказала йому й про все інше, і, коли кінчилось моє оповідання, дон Амбросіо протяг мені руку.

— Годі,— сказав він мені ніжно,— я не буду більше скаржитись на вас! Чи мушу я, справді, дорікати вам? Ви знайшли свого любого чоловіка і покинули мене, щоб піти за ним,— хіба я можу ганити вашу поведінку? Ні, пані, я був би неправим, якби ремствував на це. Тому мені й не хотілось гнатись за вами, хоч нещастя, що я втратив вас, мало спричинитись до моєї смерті. Я шаную у вашому викраднику його священні права і навіть вашу прихильність до нього. Я справедливий до вас, а ви своїм поворотом сюди знову повернули все моє кохання. Так, ваша присутність, моя люба Менсіє, сповнила мене радістю,— та ба! Мені не доведеться довго радіти! Почуваю наближення моєї останньої години. Ви щойно повернулись, а вже треба казати останнє „прощай"!— На цьому зворушливому слові мої ридання збільшились. Я відчула надзвичайну ніжність до нього і не здолала стримати її. Я обожнювала дон Альвара, але менше пролила сліз через його смерть. Передчуття смерті не обмануло дон Амбросіо: він помер другого дня, і я зосталася господаркою чималого добра, подарованого мені на весіллі. Хоч я й молода ще, та мені ніколи більше не бути в обіймах третього чоловіка! Це личить, по-моєму, тільки жінкам без чесноти й сумління, а крім того, скажу вам, мені

остогид світ. Мені хочеться дожити свій вік у цьому монастирі і стати його добродійницею.

Такі речі почув я від доньї Менсії. Потім вона витягла з плаття гаманець і вручила його мені.

— Оце вам сотня дукатів! — мовила вона,— я вам даю їх тільки на вбрання! Приходьте до мене ще раз після цього, я не думаю обмежувати свою подяку такою дрібницею!

Безліч разів я подякував дамі і заприсягся не виїздити з Бургоса без її дозволу. Після цієї присяги, якої мені зовсім не хотілось порушувати, я пішов шукати гостиниці і завернув до першої-ліпшої. Я спитав кімнату, а щоб відвернути ту погану думку, яку міг збудити про мене мій балахон, сказав корчмареві, що я, не зважаючи на свій вигляд, можу добре заплатити. На цьому слові господар, на ім'я Махуело, великий насмішник своєю вдачею, оглянувши мене з голови донизу, холодно й лукаво відповів, що його не треба в цьому переконувати: він певен, що я зроблю в нього великі видатки, навіть крізь одежу в мене пробивається щось благородне, і врешті, для нього немає сумніву, що я — заможний дворянин. Я добре бачив, що цей пройдисвіт глузує з мене, і, щоб покласти край його жартам, показав йому гаманець. Я навіть перелічив перед ним на столі дукати і помітив, що мої гроші примусили його краще думати про мене. Я попросив його надіслати кравця.

— Чи не краще покликати перекупника? — спитав він.— Той нанесе вам усіляких костюмів, і ви враз одягнетесь.

Я похвалив цю пораду і поклав собі так і зробити, та день уже кінчався, тому довелось відкласти купівлю

на завтра. А зараз я думав тільки про добру вечерю, щоб надолужити те погане харчування, яке випало мені на долю після підземелля.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Яким чином одягся Жіль Блаз, як приняла його вдруге дама та в якому екіпажі він виїхав з Бургоса

Мені подали добру порцію фрикасе з баранячих ніжок, і я майже все поїв, у міру запивши вином, а потім ліг спати. В мене була гарненька постіль, і я сподівався, що глибокий сон не забариться скувати всі почуття. Проте, мені не пощастило й очей заплющити, у мене тільки й думки було, який же костюм собі вибрати.

— Що ж робити? — казав я сам собі.— Не зрікатись першої думки? Купувати підрясник, рушати до Саламанки і шукати посади викладача? Але навіщо мені вбиратись ліценціатом? Чи ж я хочу висвячуватись в духовний сан? Чи мене тягне щось до цього? — Ні, я почував інші нахили, зовсім цьому протилежні. Мені хотілось носити шпагу і постаратись здобути собі фортуну в світі. На тому я й спинився.

Я поклав собі придбати костюм кавалера, певний, що під цією формою неодмінно здобуду собі почесну й дохідну посаду. У цій звабливій думці я з неймовірним нетерпінням чекав дня, і перше сонячне проміння застало мене на ногах. Я наробив такого гармидеру в гостиниці, що побудив усіх, хто спав; гукав слуг, які ще лежали в постелі й відповідали мені самими прокльонами. Проте, вони мусили повставати, бо я їм не дав спокою доти, доки мені не привели

перекупника. Незабаром він прийшов з двома хлопцями, з яких кожен ніс великий пакунок, загорнений у зелене полотно. Він дуже чемно привітався до мене і сказав:

— Вам пощастило, сеньйор кавалере, що ви звернулись до мене, а не до когось іншого! Я не хочу ганити моїх товаришів. Боронь боже, у мене й на думці немає робити хоч найменшу шкоду їхній репутації. Але, між нами кажучи, у жодного з них немає совісті: всі вони немилосердніші за лихварів. Я тут єдиний порядний перекупник! Я обмежуюсь помірним прибутком: мені досить лівра на су, чи то пак су на лівр.[32] Слава богу, я торгую чисто.

Після цього вступу, який я зрозумів через свої дурощі буквально, крамар наказав хлопцям розв'язати пакунки. Мені показали костюми всяких кольорів. Кілька з них були однобарвного сукна, та я зневажливо відкинув їх, бо, по-моєму, вони були надто прості для мене. Але мене примусили примірити один, що наче був шитий на мій стан,— цей костюм і спокусив мене, хоч і був трохи ношений. Він складався з камі зельки з розрізними рукавами, штанів та плаща, усе з голубого бархату й гаптоване. Вибравши костюм, я спитав про ціну. Перекупник, помітивши, що вбрання мені до вподоби, сказав, що в мене непоганий смак.

— Їй-богу, відразу видно, що ви розуміетесь на цьому! — скрикнув він.— Знайте, що цей костюм шили на одного з найбільших панів королівства, і його всього тричі одягали. Погляньте лишень на бархат, він — з найкрасивіших, а щодо гаптування, то признайтесь, що нічого кращого за цю роботу немає.

— За скільки ж ви хочете продати його? — спитав я.

— Шістдесят дукатів! — відповів він.— Хай я буду нечесний чоловік, коли не відмовлявся вже від такої ціни.

Це зауваження було дуже переконливе. Я запропонував сорок п'ять, хоч костюм, мабуть, коштував половину.

— Благородний сеньйор! — холодно відповів перекупник.— Я не правлю надмірної ціни, у мене слово непохитне. Послухайте лишень,— мовив він,— показуючи ті костюми, від яких я відмовився,— візьміть ось із цих. Я продам їх дешевше.

Цим він мене тільки підохотив купити той костюм, за який я торгувався. Уявивши собі, що він нічого не хоче уважити, я відрахував йому шістдесят дукатів. Думаю, що він, побачивши, як я легко даю ці гроші, дуже досадував, не зважаючи на свою порядність, що не запросив більше. Проте, радий, що заробив хоч один лівр на су, він вийшов із своїми хлопцями, яких я теж не забув.

Отже, в мене був дуже гарний плащ, камізелька та штани. Треба було подумати й про решту вбрання. На це пішов увесь ранок. Я купив білизну, капелюх, шовкові панчохи, черевики й шпагу. Як приємно було бачити себе так добре одягненим! Мій костюм просто вбирав у себе очі! Ніколи павич не дивився на своє пір'я з більшою насолодою. Того ж дня я вдруге відвідав донью Менсію, що знову приняла мене дуже ласкаво. Вона ще раз подякувала мені за послугу. Тут не обійшлось без великих компліментів як з одного, так і з другого боку. Потім, побажавши мені всякого щастя, вона попрощалася зі мною, нічогісінько не давши мені, крім персня в тридцять пістолів, який попросила берегти на спогад про неї.

По-дурному я почував себе з тим перснем, бо сподівався на значніший подарунок. Отож, не дуже радий із щедрості дами, я в задумі повернувся до гостиниці. Та ледве ввійшов туди, як слідом за мною з'явився якийсь чоловік. Відкинувши плащ, що затуляв йому обличчя, він несподівано показав велику торбу, яку приніс під пахвою. Побачивши торбу, де, мабуть, було повно грошей, я, як і кожен, хто був тут, витріщив очі. Мені здавалося, що я чую голос серафима, коли цей чоловік, поклавши на стіл торбу, сказав:

— Сеньйор Жіль Блаз, це посилає вам пані маркіза.

Я низько вклонився посланцеві й засипав його чемностями. Коли він вийшов із гостиниці, я, як сокіл на здобич, кинувся до торби й відніс її до себе в кімнату. Я негайно розв'язав її і знайшов у ній тисячу дукатів. Я вже кінчав перелічувати їх, коли ввійшов господар, що чув слова посланця,— йому хотілось узнати, що було в торбі. Гроші, розкладені на столі, дуже вразили його.

— От, чортовина! — скрикнув він, — оце грошей! Ви, мабуть, умієте оббирати жінок,— жартівливо мовив він потім.— Ще й доби немає, як ви в Бургосі, а у вас уже маркізи під контрибуцією.

Ці слова вподобались мені. Дуже кортіло зоставити Махуело при його помилковій думці, бо я почував насолоду від цього. Мене не дивує, що юнаки люблять мати славу людей, щасливих у коханні. Проте, невинність моєї вдачі перемогла пустославність. Я розчарував корчмаря, оповів йому історію доньї Менсії, і він вислухав її дуже уважно. Потім я поділився з ним і своїми справами, а через те, що він начебто зацікавився моїми інтересами, я ще й попросив допомогти

мені порадами. Він подумав трохи, а потім сказав мені з серйозним виглядом:

— Ви вподобались мені, сеньйор Жіль Блаз. Ви довірились мені в щирій розмові, тому я зараз скажу вам без лестощів, на що вважаю вас здатним. По-моєму, ви родились для двору. Моя порада — їхати туди та пристати до якогось магната. Але постарайтеся втручатися в його справи чи брати участь в його розвагах, бо інакше тільки дурно час прогаєте. Я знаю вельмож: вони за ніщо мають запопадливість та щиру прихильність якоїсь чесної людини. Вони піклуються тільки тим, без кого їм не обійтись. Та у вас є й інші шанси, — мовив він далі, — ви молодий, вродливий, а цього вже більше, ніж треба, щоб закрутити голову якійсь багатій удові чи якійсь гарненькій жінці, нещасній у шлюбі — навіть тоді, якби ви були не дуже розумним. Якщо кохання руйнує багатих, то зате воно часто підтримує тих, у кого немає нічогісінько. Отож раджу їхати до Мадріда, але без почту не варто туди з'являтись. Там, як скрізь, судять з вигляду, і вас шануватимуть відповідно до того, що ви удаватимете. Я хочу порекомендувати вам одного лакея, вірного слугу, розумного хлопця і, одне слово, свою людину. Купіть собі двох мулів: одного — для себе, другого — для нього, їдьте якомога швидше.

Я прийняв цю пораду, бо надто була мені вона до смаку; другого дня купив собі двох прекрасних мулів і наняв лакея, про якого мені сказано було. Це був парубок років тридцяти, з вигляду простий і побожний. Він сказав мені, що родом він з Галісійського королівства і що звуть його Амбросіо де-Ламела. Що мені здалось дивним, так це те, що він зовсім не скидався на

інших лакеїв, звичайно дуже корисливих, і не дбав про добру плату. Цей хлопець навіть сказав, що йому досить буде того, що перепадатиме від моєї добрості. Я купив також дорожнє взуття та чемодан для білизни й дукатів. Потім розрахувався з корчмарем і другого дня на світанку виїхав з Бургоса на Мадрід.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Який доводить, що не треба надто покладатись на багатство

Першої доби ми ночували в Дуеньяс, а другої — о четвертій годині після півдня — приїхали до Вальядоліда. Спинились ми в одній гостиниці, що начебто мала бути однією з найкращих у місті. Покинувши лакея доглядати мулів, я зайшов до кімнати, куди наказав нумерному перенести мій чемодан. Почуваючи деяку втому, я впав на ліжко, не скинувши ботинок, і непомітно заснув. Вже споночіло, коли я прокинувся. Я покликав Амбросіо. На той час його не було в гостиниці, та він незабаром прийшов. Я спитав, де він був. З побожним виглядом він відповів, що прийшов із церкви, куди ходив подякувати богові за те, що з нами не трапилось ніякого лиха в дорозі від Бургоса до Вальядоліда. Я похвалив його вчинок і наказав йому, щоб він замовив мені на вечерю засмажити на рожні курча.

В той час, як я давав цей наказ, до моєї кімнати ввійшов із смолоскипом у руці корчмар. Він освітлював дорогу якійсь багато одягненій дамі, що видалась мені більше красивою, ніж молодою. Вона обпиралась на старого зброєносця, а маленький мавр ніс її шлейф. Я дуже здивувався, коли дама після глибокого реве-

рансу спитала, чи я не сеньйор Жіль Блаз із Сантільяни. Ледве я відповів, що це справді так, як вона покинула руку свого зброєносця і в нестримній радості, що ще дужче мене здивувала, кинулась мене обіймати.

— Небо! — скрикнула вона,— хай буде навіки благословенна цч подія. Це ж вас, сеньйор кавалере, це ж вас я шукала!

Такий вступ нагадав мені пеньяфлорського паразита, і я став підозрівати, що ця дама звичайнісінька пройдисвітка, але те, що сказала вона мені далі, примусило мене краще думати про неї.

— Я доводжусь кузиною доньї Менсії де-Москера, що так вам завдячена,— мовила вона далі.— Сьогодні вранці до мене надійшов лист від неї, в якому, довідавшись про ваш від'їзд на Мадрід, вона просить добре пригостити вас, якщо ви проїздитимете тут. Уже дві години я бігаю по місту. Я ходжу від гостиниці до гостиниці взнавати, які чужоземці тут є, і з портрета, який мені намалював ваш господар, догадалась, що ви — визволитель моєї сестри. Ах! Коли вже мені довелося зустріти вас, то я хочу довести мою подяку вам за ваші послуги моїй родині, а особливо — моїй любій сестрі! Прошу вас відразу ж переїздіть до мене, вам там буде зручніше, ніж тут.

Я хотів був відмовитись і сказав дамі, що це може утруднити її, та не зміг устояти проти її наполегливості. Біля брами гостиниці нас чекала карета. Дама сама доглянула за тим, щоб чемодан поклали всередину, бо у Вальядоліді, за її словами, було чимало шахраїв; і то була щира правда. Нарешті ми з нею та з старим зброєносцем сіли в карету, і я, таким чином, дозволив викрасти себе з гостиниці на велике

невдоволення господаря, якого це позбавило доходу, що на нього він міг сподіватись, якби ми з дамою, зброєносцем та маленьким мавром зостались у нього.

Через якийсь час наша карета спинилась. Ми встали біля чималого будинку і ввійшли в чепурненькі покої, де горіло десятків з три свічок. Там було кілька слуг, у яких дама відразу ж спитала, чи приїхав дон Рафаель. Їй відповіли, що його немає. Тоді вона звернулась до мене.

— Сеньйор Жіль Блаз! — мовила вона, — я жду свого брата. Він має приїхати сьогодні ввечері з нашого зàмку, що за дві милі звідси. Яка приємна несподіванка для нього — застати в своєму домі людину, що їй так завдячена вся наша родина!

— Ледве вона сказала це, як почувся шум, — ми відразу ж узнали, що то прибув дон Рафаель. Цей кавалер незабаром увійшов. Я побачив статурного й дуже вродливого юнака.

— Я дуже рада, що ви повернулись, брате! — сказала йому дама. — Ви допоможете мені приняти сеньйора Жіль Блаза із Сантільяни. Ми не зуміємо як слід віддячити йому за те, що він зробив для нашої родички, доньї Менсії. Стривайте! — додала вона, показуючи йому лист, — прочитайте лишень, що пише вона!

Дон Рафаель розгорнув записку і прочитав вголос такі слова:

„Моя люба Камілья! Сеньйор Жіль Блаз із Сантільяни, що врятував мені життя й честь, їде до двору. Він, напевно, проїздитиме через Вальядолід. Кревністю, а ще більше — дружбою, що єднає нас, заклинаю вас — хай він погостює де-

який час у вас! Сподіваюсь, що ви і мій кузен дон Рафаель дасте мені цю радість і приймете в себе мого визволителя з гостинною учтивістю.

Бургос. Любляча вас кузина донья Менсія".

— Як! — скрикнув дон Рафаель, прочитавши лист,— це той кавалер, що врятував життя й честь моїй родичці? Дякую богові за цю щасливу зустріч!

Він підійшов з такою мовою і міцно обняв мене.

— Яка радість бачити тут сеньйора Жіль Блаза із Сантільяни! — мовив він далі.— Не треба було моїй сестрі маркізі просити про гостювання, слід було тільки написати, що ви проїздитимете через Вальядолід,— цього годі! Ми сами з сестрою добре знаємо, як поводитися з людиною, що зробила найбільшу в світі послугу тій особі нашої родини, яку ми любимо найніжніше.

На ці слова,— а за ними пішло багато інших подібних, і все це перемішувалося з усякими чемностями,— я відповідав якомога ласкавіше. Побачивши, що я ще й досі в дорожньому взутті, він наказав челяді зняти його.

Потім ми перейшли до другої кімнати, де вже стояв накритий стіл. Кавалер, дама і я посідали за стіл. За вечерею вони говорили мені всякі учтиві речі. Кожне моє слово вони мали за найдивовижніший дотеп, і треба було бачити, як запопадливо вони частували мене кожною стравою. Дон Рафаель часто випивав за здоров'я доньї Менсії. Я брав з нього приклад, і часом мені здавалось, що Камілья, яка теж цокалася з ним, кидала мені значущі погляди. Я навіть помітив, що це вона робить крадькома, наче боячись, щоб її брат того не побачив. Цього було досить, щоб переконатись,

що вона в мене закохалась, і я сподівався скористатися з цього відкриття під час свого перебування у Валья-доліді. В цій надії я охоче згодився на їх прохання погостювати кілька днів у них. Вони подякували за таку догідливість, і радість, яку виявила Камілья, довела мені, що я їй вподобався.

Дон Рафаель, почувши, що я згоден пробути якийсь час у них, запропонував мені відвідати його замок. Він розкішно змалював його і сказав, які розваги збирається там улаштувати для мене.

— Ми розважатимемось то полюванням, то рибальством,— казав він,— а якщо ви любите гуляти, то в нас є ліс і чудові сади. Крім того, в нас буде прекрасне товариство,— сподіваюсь, що ви не нудьгуватимете!

Я прийняв цю пропозицію, і ми вирішили завтра побувати в цьому прекрасному замку. З таким приємним наміром встали ми зза столу. Дон Рафаель, здавалось, був дуже радий.

— Сеньйор Жіль Блаз,— сказав він обнімаючи мене,— я вас лишу з сестрою. Мені треба дати необхідні розпорядження і попередити тих осіб, яких я хочу запросити.

На цьому слові він вийшов із кімнати, де ми були, а я й далі розмовляв з дамою, мова якої не суперечила тим ніжним поглядам, що вона їх кидала на мене.

— Гарненький у вас бриліант,— взявши мене за руку й глянувши на перстень, сказала вона,— та тільки маленький. Ви знаєтесь на коштовному камінні?

Я відповів, що ні.

— Шкода, бо ви б тоді сказали, скільки коштує таке!— на цьому слові вона показала величезний рубін,

що був у неї на пальці.— Мені подарував цей рубін один мій дядько, що був губернатором іспанських володінь на Філіппінах,— сказала вона, поки я розглядав його,— вальядолідські ювеліри оцінюють його в триста пістолів.

— Охоче вірю,— відповів я,— по-моєму, він справді прекрасний.

— Якщо він вам подобається, то можна поміняти сь!— промовила вона і відразу ж зняла мій перстень, а свій наділа мені на мизинець. Після цього обміну, що здався мені чемним способом зробити подарунок, Камілья стисла мені руку й ніжно глянула на мене, потім, несподівано урвавши розмову, сказала „на добраніч“ і вийшла зовсім зніяковіла, ніби вона засоромилася, що надто виявила передо мною своє почуття.

Хоча з мене був зовсім недосвідчений коханець, проте я збагнув усе, що обіцяла мені ця покваплива втеча, і думав, що непогано пробавлю час із цим товариством. Захоплений такою звабливою думкою і блискучим станом своїх справ, я замкнувся в тій кімнаті, де мав спати, сказавши лакеєві, щоб він збудив мене завтра рано вранці. Я не думав про відпочинок, а поринув у ті приємні мрії, які навіяв мені мій чемодан, що лежав на столі, та мій рубін.

— Слава богу,— казав я,— якщо я й був колись нещасним, то хоч зараз ні! З одного боку тисяча дукатів, з другого — перстень у триста пістолів. Цього надовго стане. Махуело не лестив мені: тепер я прекрасно бачу, що закохаю в собі безліч мадрідських жінок, бож так легко уподобався Камільї!—Ласки цієї благородної дами уявлялись мені в усій своїй принаді, і я заздалегідь смакував ті розваги, які улаш-

тує для мене дон Рафаель у своєму замку. Серед таких приємних мрій сон поволі почав затуманювати мене. Відчувши дрімоту, я роздягся й ліг спати.

Прокинувшись уранці, я помітив, що вже було пізно. Мене дуже здивувало, що не видно мого лакея, не зважаючи на мій наказ.

— Мій вірний Амбросіо, мабуть, у церкві,— казав я сам собі,— абож дуже полінився сьогодні! — Та незабаром довелось кинути цю думку і дійти до гіршої, бо, вставши й не побачивши чемодана, я став підозрівати, що він обікрав мене вночі. Щоб з'ясувати це, я відчинив у своїй кімнаті двері і кілька разів гукнув цього ханжу. На мій голос прибіг якийсь дід.

— Чого ви хочете, пане?— спитав він.— Усі ваші люди вдосвіта виїхали з мого дому.

— Як? З вашого дому?— скрикнув я.— Хіба я тут не в дон Рафаеля?

— Я не знаю, що це за кавалер,— відповів він,— ви зараз у мебльованому готелі. Учора ввечері, за годину до вашого приїзду, та дама, що вечеряла тут з вами, наняла ці покої для одного великого пана, що подорожує інкогніто. Вона навіть заплатила мені вперед.

Тоді все стало ясно. Я знав, що думати про дон Рафаеля та Камілью, і догадався, що мій лакей, який добре знав мої справи, продав мене цим пройдисвітам. Замість винуватити в цій сумній події тільки самого себе й думати, що нічого б не сталось, якби я без потреби не пробалакався Махуело, я все скидав на ні в чому не винну фортуну та кляв свою зірку. Господар мебльованого готелю, якому я оповів цю пригоду, хоч він знав її, мабуть, не гірше за мене, прикинувся,

що співчуває моєму лиху. Він висловлював жаль і доводив, як йому прикро, що це все сталось у нього. Та, не зважаючи на його докази, я думаю, що він у цьому шахрайстві брав не меншу участь, що й бургоський корчмар, якому я потім завжди приписував честь цього винаходу.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Що вчинив Жіль Блаз після пригоди в мебльованому готелі

Даремно посумувавши над своїм нещастям, я дійшов висновку, що треба боротись проти лихої долі, а не вдаватися в смуток. Я набрався сміливості і, щоб утішитись, сказав собі, одягаючись:

— Це щастя, що ті шахраї не потягли мого костюму та тих кількох дукатів, що були в кишенях. Дуже дякую їм за цю ласку!— Вони навіть були такі щедрі, що покинули мені дорожнє взуття, яке я й віддав господареві за третину ціни. Нарешті, я вийшов з мебльованого готелю, не маючи потреби, з ласки божої, на те, щоб хтось носив мої речі, і насамперед пішов подивитись, чи мої мули стоять ще в гостиниці, де я спинився напередодні. Я справедливо думав, що Амбросіо не зоставив їх там. Якби то дав бог, щоб я завжди так розважливо судив про нього! Мені сказали, що ще ввечері він попіклувався вивести їх звідти. Отож, не сподіваючись більше бачити ні їх, ні свого любого чемодана, я сумно блукав вулицями, думаючи про те, що робити. Мені кортіло вернутись назад у Бургос, щоб ще раз звернутись по допомогу до доньї Менсії. Та це було б зловживанням добрістю цієї дами, до

того ж, і самого мене могли мати за дурня; тому я відкинув цю думку. Я заприсягся собі стерегтись надалі всіх жінок, і навіть невинній Сусанні [33] тоді б не довірився. Раз-у-раз мої очі зиркали на перстень, і коли я згадував, що це подарунок Камільї, в мене вирівалося тужливе зітхання.

— Я не знаюсь у рубінах,— мовив я сам собі,— зате знаю людей, що обмінюють їх. По-моєму, не варт іти до ювеліра, щоб переконатися в тому, який я дурень.

Проте, мені хотілось дізнатись про ціну цього персня, і я сходив показати його граняреві, який оцінив його в три дукати. Ця оцінка зовсім не здивувала мене, і, почувши її, я послав к бісу племінницю губернатора Філіппінських островів, або, вірніше, ще раз віддав її сатані. Коли я виходив від гранаря, якийсь юнак, що проходив повз мене, раптом спинився і став мене розглядати. Попервах я не впізнав його, хоч обличчя було добре знайоме.

— Що ж це, Жіль Блаз, хіба ви вдаєте, що не знаєте мене?— мовив він.— Чи два роки так змінили сина голяра Нуньєса, що його й признати не можна? Згадайте Фабріція, вашого земляка й товариша по школі! Ми так часто сперечалися з вами в доктора Годінеса про універсалії та метафізичні ступені! [34]

Ще він не доказав своїх слів, як я впізнав його, і ми обнялися з радощів.

— Ах, мій друже, який я радий, що здибався з тобою!— промовив він тоді.— Я не можу висловити тієї радості, яку почуваю...— Але,— здивовано сказав він,— в якому вигляді ти з'явився перед моїми очима? Боже мій! та ти вбраний, як принц! Прекрасна шпага, шовкові панчохи, камізелька і бархатний плащ, гаптова-

ний сріблом! От, чортовина! Тобі, мабуть, з біса везе в коханні! Ладен битись об заклад, що якась старенька нескупа жінка засипле тебе своїми щедротами!

— Ти помиляєшся,— відповів я,— мої справи не такі блискучі, як ти собі уявляєш!

— Іншим, іншим розказуй!— відказав він,— ти хочеш прикинутись скромником! А скажіть, будь ласка, пане Жіль Блаз, звідки ви добули цей рубін, що ось у вас на пальці?

— Він дістався мені від найсправжнісінької пройдисвітки!— відповів я.— Фабріцію, мій любий Фабріцію, знай, мій друже, що вальядолідські жінки не взяли мене в коханці, а пошили в дурні!

Я проказав ці останні слова так сумно, що Фабріцій добре побачив, що зі мною зіграно якусь штуку. Він наполягав, щоб я сказав йому, чому я так скаржусь на прекрасну стать. Я охоче погодився вдоволити його цікавість. Та в мене мало бути довгеньке оповідання, до того ж нам не хотілось відразу розлучатися; тому ми зайшли до шинку, щоб вільніше побалакати. Там за сніданком я йому оповів усе, що сталося зі мною після від'їзду з Ов'єдо. Мої пригоди видались йому трохи дивними, і, виявивши співчуття з приводу того прикрого становища, в якому я опинився, він промовив:

— Треба знаходити втіху, мій хлопче, в усіх життєвих злигоднях! Сильні й сміливі душі цим і відрізняються від кволих. Якщо розумному чоловіку трапляється скрута, то він чекає щасливішого часу! Ніколи не слід падати аж до забуття того, що ти людина, як сказав Ціцерон.[35] Щодо мене, то я якраз такої вдачі. Нещастя не знесилює мене. Я завжди стою

над лихою фортуною. Наприклад, я закохався в одну дівчину з ов'єдської родини, і вона мене полюбила. Я посватався, та батько відмовив. Інший би помер з горя, а я — от тобі сила мого розуму — викрав цю дівчинку. Вона була моторна, легковажна, кокетка, отже насолода в неї завжди переважала над обов'язком. Півроку я протинявся з нею по Галісійському королівству, і вона так полюбила подорожі, що їй заманулось майнути відтіля до Португалії, але вона вибрала іншого компаньйона. Другий привід до розпачу! Мене не звалив тягар цього нового нещастя: я повівся розумніше за Менелая і не озброївся проти Паріса, що відбив у мене мою Єлену,[36] а відчув велику прихильність до нього, бо він поміг мені здихатись її. Потім, щоб уникнути тяганини з судом, я не схотів вертатися до Астурії, а подався до Леонського королівства, витрачаючи в кожному місті гроші, що зосталися в мене після того, як я викрав свою принцесу, бо, виїздивши з Ов'єдо, ми запаслися дечим і не були голі; але все, що я мав, скоро зникло. До Паленсії я прибув з одним дукатом, на який треба було купити пару черевиків. Решти стало мені не надовго. Моє становище робилося скрутним: я почав уже переходити на діету. Негайно треба було за щось братись. Спершу я нанявся був до одного купця, що торгував сукном. У нього був розпусний син. Я тут знайшов захисток від посту, але одночасно — і великі труднощі. Батько наказав мені стежити за сином, а син просив допомагати обдурювати батька. Треба було вибирати. Я дав перевагу просьбі над наказом, і через це мене звільнили. Потім став я на службу до одного старого художника, що з дружби хотів був навчити

мене головних засад свого мистецтва, але, показуючи їх, примушував мене вмирати з голоду. Тому мені остогидло і малювання, і перебування в Паленсії. Я подався до Вальядоліда, де, на велике щастя, нанявся в дім начальника госпіталю. Я й зараз там живу, і мені дуже подобається моя служба. Господар мій, пан Мануель Ордоннес, чоловік дуже побожний, добродійний чоловік, бо ходить завжди з опущеними очима, з великими чотками в руці. Балакають, що замолоду, маючи на оці самий лише добробут бідняків, він узявся до нього з невсипущою запопадливістю. Отож його клопоти не зостались без нагороди: йому в усьому пощастило. Дар божий! Піклуючись справами бідних, він сам розбагатів.

— Дуже радий, що ти вдоволений із своєї долі,— сказав я Фабріцію, коли кінчилось його оповідання,— але, між нами кажучи, ти міг би, по-моєму, кращу грати роль у світі, ніж лакейську. Людина твоєї гідності могла б піднестись вище.

— Ти не подумав гаразд, Жіль Блаз,—відповів він.— Знай, що для чоловіка моєї вдачі не знайдеться приємнішого місця за це. Правда, для дурня лакейське ремесло тяжке, але для спритного хлопця в ньому принада. Чоловік з головою наймається не для того, щоб фізично служити, наче йолоп. Він входить у дім більше для того, щоб командувати, ніж служити. Він починає з вивчання свого господаря: потурає його вадам, здобуває його довіру, а потім водить його за ніс. Отак я повівся із своїм начальником. Я відразу взнав цього ханжу і помітив, що йому хочеться зажити слави святого. Я прикинувся дурнем,—це нічого не коштує. Більш того, став наслідувати його і, граючи перед

ним однакову роль, що й він перед іншими, обдурив цього дурисвіта і поволі став у нього довіреною людиною. Сподіваюсь, що колись під його заступництвом я зможу взятись за справи бідняків. Може, й мені пощастить так само розбагатіти, бо в мене до їх добра однакова любов, що й у нього.

— Прекрасні надії, мій любий Фабріцію! — відповів я. — Вітаю тебе! Щождо мене, то я не кидаю своєї першої думки. Обміняю свій гаптований костюм на підрясник, піду до Саламанки і, ставши під університетські прапори, виконуватиму там роль викладача.

— Прекрасний проект! — скрикнув Фабріцій. — Зваблива мрія! Яке божевільне бажання — стати педагогом в твої літа! Чи знаєш ти, нещасний, на що засуджуєш себе, беручись за це? Ледве ти станеш на посаду, як усі почнуть вистежувати тебе. Кожен твій найменший вчинок старанно обмірковуватимуть. Тобі доведеться безперервно обмежувати себе, удавати надзвичайного святошу і прикидатися втіленням усіх чеснот. У тебе не буде майже й хвилини на розвагу. Ти станеш вічним цензором для свого учня, і дні твої йтимуть на те, щоб учити його латині та ганити, коли він скаже чи вчинить щось непристойне. Це завдасть тобі чималого клопоту. Який же наслідок буде з трудів твоїх після такої праці й примусу над собою? Якщо панич — погане хлоп'я, то скажуть, що це ти зробив його неуком, і батьки звільнять тебе без нагороди, а, може, навіть тієї плати не заплатять, яку вони вже винні тобі. Не кажи ж мені більше про посаду викладача, ця служба — тягар людський! Розмовляй зі мною про місце лакея, ця служба проста й ні до чого не зобов'язує. Якщо в господаря є якісь вади, людина з головою

потурає їм і часто обертає їх собі на користь. У гарному домі слуга живе без турбот. Напившись і наївшись досхочу, він спокійно засипає, як дитина із статечної родини, не клопочучись ні про різника, ні про пекаря. Я б ніколи не кінчив, мій голубе, — вів він далі, — якби хотів переказати тобі всі переваги лакейства! Повір мені, Жіль Блаз, покинь назавжди свою мрію про викладача і візьми приклад з мене.

— Так то так, Фабріцію, — відказав я, — але не щодня знаходяться такі начальники, а якщо служити, то хоч не на поганому місці.

— Ти маєш рацію, — мовив він, — і я зроблю це діло. Ручусь тобі за добру посаду, хоч би тільки для того, щоб урятувати порядну людину від університету.

Близькі злидні, що загрожували мені, і вдоволений вигляд Фабріція переконали мене ще більше, ніж його докази, і я поклав собі піти внайми.

— Я зараз поведу тебе до одного чоловіка, до якого звертається більшість безробітних лакеїв, — сказав мені мій земляк, коли ми вийшли з шинку. — У нього є людці, які інформують його про все, що робиться в родинах. Він знає, куди треба лакея, і веде точний реєстр не тільки вільних посад, а й гарних та поганих прикмет самих господарів. Цей чоловік колись був ченцем у якомусь монастирі. Зрештою це він знайшов мені місце.

Розмовляючи про таке дивне адресне бюро, син голяра Нуньєса завів мене в глухий провулок. Ми зайшли в невеликий будинок, де застали чоловіка років п'ятидесяти з чимось, що писав щось за столом. Ми привітались і навіть досить учтиво, але він, — чи

то був гордий зроду, чи то, звикши бачити самих лакеїв та кучерів, приймав своїх відвідувачів по-кавалерському,— і не подумав встати, а тільки легенько кивнув нам головою. Проте на мене він глянув з особливою увагою. Я добре бачив, що його здивувало бажання юнака в бархатному гаптованому костюмі стати лакеєм. У нього було більше підстав думати, що я сам прийшов наймати слугу. Втім йому недовго довелось сумніватись, бо Фабріцій відразу ж звернувся до нього:

— Сеньйор Аріас де-Лондона, чи дозволите ви познайомити вас з моїм найкращим другом? Це хлопець із порядної родини, доведений скрутою до потреби наймatись. Направте його, будь ласка, на добру посаду і будьте певні за нашу подяку.

— Усі ви такі, панове!— холодно відповів Аріас,— як вам посади, то ви даєте найкращі обіцянки в світі, а коли знайдено добре місце, то ви й не згадаєте.

— Як же це так?— мовив Фабріцій,— невже ви скаржитесь на мене? Чи я недобре подякував?

— Могли б ще краще,— відповів Аріас,— ваше місце варте посади службовця, а ви заплатили, немов вас поміщено до якогось письменника.

Тоді я взяв слово і сказав сеньйору Аріасу, що, бажаючи довести йому свою вдячність, хочу дати нагороду ще до послуги. Одночасно я виняв з кишені два дукати, які й віддав йому, пообіцявши не обмежитись цим, якщо потраплю в гарний дім.

Йому, видимо, вподобався мій вчинок.

— Люблю, щоб зі мною так поводились,— промовив він.— Зараз є прекрасні вільні посади,— вів він далі,— от я назву їх, а ви вибирайте, яка вам припаде до смаку.

На цьому слові він начепив окуляри, розгорнув реєстрову книгу, що лежала на столі, перекинув кілька аркушів і почав читати:

„Треба лакея капітану Торбелліно, чоловіку гарячому, брутальному й свавільному: він безперестанно бурчить, лається, б'ється і часто калічить свою челядь".

— Перейдімо до іншого!—скрикнув я, вражений цим портретом,— цей капітан мені не до смаку.

Моя гарячковість розсмішила Аріаса, який став читати далі:

„Донья Мануела де-Сандоваль, престара благородна вдова, сварлива й вередлива, теж зараз без лакея. Звичайно вона має лише одного, та й той не виживає дня. Вже десять літ у домі одна ліврея, її надягає кожен новий лакей, не зважаючи на свій зріст. Можна сказати, що її було тільки примірювано і що вона ще зовсім нова, хоч носили її дві тисячі лакеїв".

„Немає лакея у доктора Альвара Фанеса. Це лікар-хемік. Він добре годує челядь, охайно тримає її, навіть платить чимало, зате й ліки свої випробовує на ній. У цього чоловіка місця для лакеїв часто вільні".

— О, охоче вірю!—зареготавши, перебив Фабрілій.—Боже мій, добрі посади пропонуєте ви нам!

— Терпіння,— мовив Аріас де-Лондона,— ми ще не дійшли до кінця. Є такі, що й вас вдоволять.— І він почав читати далі.

„Донья Альфонса де-Соліс, стара ханжа, що дві третини дня пробуває в церкві і хоче, щоб лакей завжди був біля неї, вже три тижні не має лакея".

„Ліценціат Седільйо, старий канонік капітулу цього міста, прогнав учора ввечері свого лакея..."

— Стривайте, сеньйор Аріас де-Лондона,— скрик-

нув на цьому місці Фабріцій,— ми беремо останню посаду. Ліценціат Седільйо — один із друзів мого господаря, і я його знаю прекрасно. Мені відомо, що в нього за економку стара ханжа, яку звуть пані Хасінта. Вона всім порядкує в нього. Це один з найкращих вальядолідських домів, живуть там тихо, а їдять дуже добре. До того ж канонік — хвора людина, через застарілу подагру йому незабаром доведеться писати заповіт: можна сподіватись на спадщину. Прекрасна перспектива для лакея! Жіль Блаз, — сказав він, повертаючись до мене,— не гаймо часу, мій друже. Ходімо зараз до ліценціата. Я хочу сам представити тебе й поручитись за твою службу.

На цьому слові, щоб не прогавити такої прекрасної нагоди, ми мерщій попрощалися з паном Аріасом, який, завдяки моїм грошам, запевнив мене, що коли і втече ця посада, то він знайде мені іншу, не гіршу.

КНИГА ДРУГА

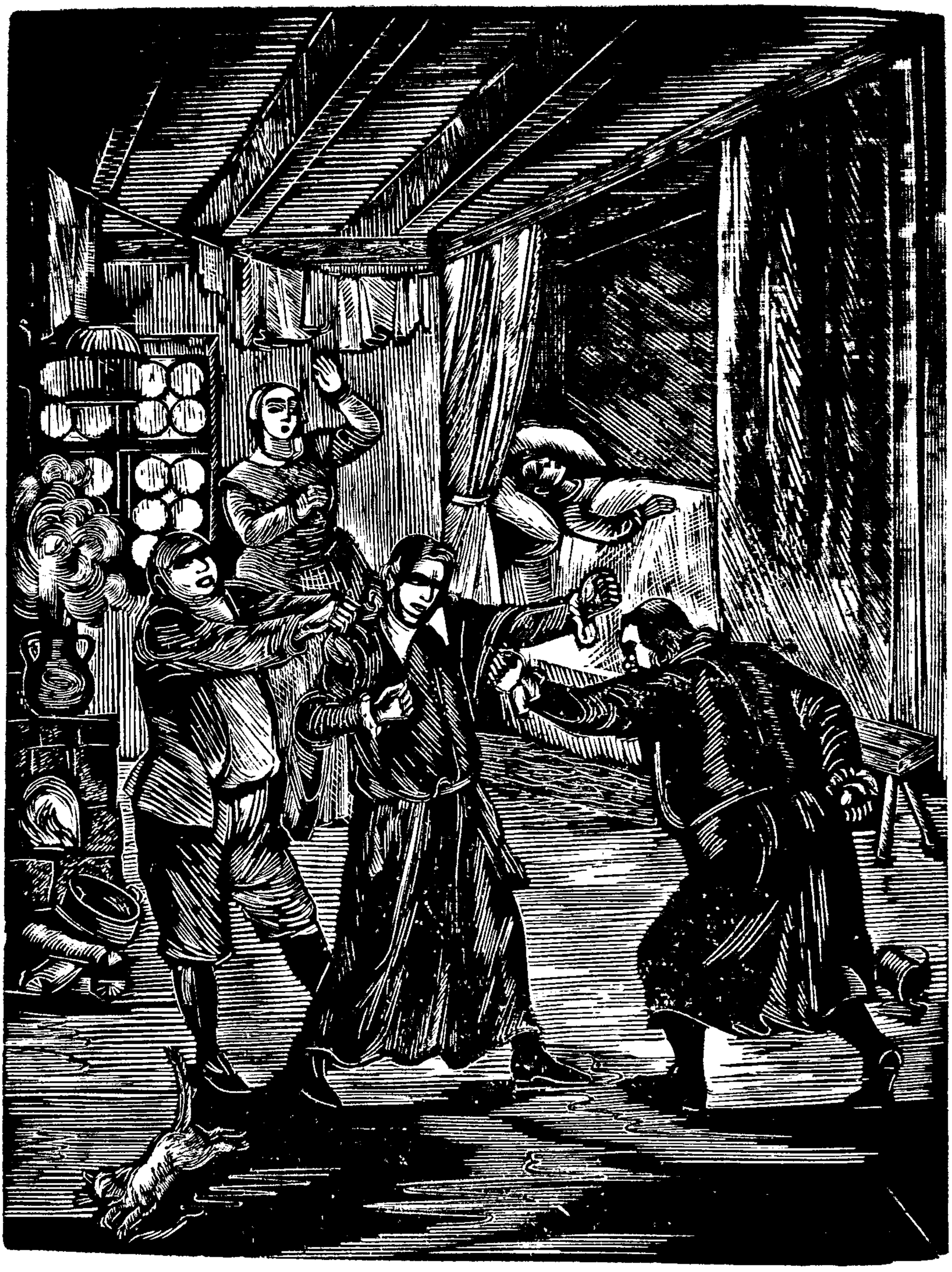

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Фабріцій відводить і приміщує Жіль Блаза до ліценціата Седільйо. В якому стані був цей канонік. Портрет його економки

Ми так боялись запізнитись до старого ліценціата, що одним махом перескочили з глухого провулку до його дому. Двері були замкнені, ми постукали. Нам відчинила дівчинка років десяти, яку економка, напередрекір лихим язикам, видавала за свою племінницю. Коли ми спитали її, чи можна поговорити з каноніком, з'явилась і сама пані Хасінта. Це була особа вже поважного віку, але ще й досі красива,— особливо мені подобалась свіжість кольору її обличчя. На ній було довге плаття з найпростішої бавовняної тканини, підперезане широким шкіряним поясом, на якому з одного боку звисала низка ключів, а з другого — чотки з великих намистин. Побачивши її, ми насамперед дуже ввічливо привіталися з нею. Вона відповіла нам великим чемним поклоном, але зробила це скромно і спустила очі.

— Я довідався, що пану ліценціату треба чесного хлопця,— сказав їй мій товариш,— і прийшов представити людину, з якої, сподіваюсь, він буде вдоволений.

На цьому слові економка підвела очі, пильно глянула на мене і, не мігши погодити моє гаптування з словами Фабріція, спитала, чи справді це я шукаю місця.

— Еге ж,— мовив син Нуньєса,— оцей самий юнак. На нього, такого, як бачите, спали всякі злигодні, що й змушують його стати внайми. Він утішиться в своєму лиху,— солоденько додав він,— якщо йому випаде щастя ввійти в цей дім і жити в доброчесної Хасінти, яка годилася б в економки самому патріарху Індії.

На цій мові стара ханжа перевела очі з мене на того ввічливого чоловіка, який говорив до неї, і, вражена тим, що його риси начебто були знайомі їй, сказала:

— Я, здається, десь вас бачила. Допоможіть мені пригадати.

— Непорочна Хасінта!— відповів Фабріцій,— велика честь для мене спинити на собі ваш погляд. Я двічі приходив до цього дому із своїм господарем, паном Мануелем Ордоннесом, начальником госпіталю.

— Ах, справді,— мовила економка,— тепер я пригадую і впізнаю вас. Якщо ви служите в пана Ордоньеса, то ви, напевно, добра й чесна людина. Ваша посада робить вам честь, і цьому юнакові не можна мати кращого поручителя, як ви. Ходімте!— сказала вона,— зараз я доповім про вас пану Седільо. Думаю, що він радий буде мати людину вашої запоруки.

Ми пішли за пані Хасінтою. Канонік жив унизу, і його покої складалися з чотирьох, добре обшитих деревом, кімнат першого поверху. Вона попросила почекати часинку в першій кімнаті і, покинувши нас

там, пішла до другої, де був ліценціат. Пробувши трохи з ним насамоті, щоб ознайомити його з справою, вона дозволила ввійти і нам. Ми побачили старого подагрика, зануреного в крісло; під головою в нього була подушка, під руками — пуховики, а ноги його лежали на перині. Не жаліючи поклонів, ми підійшли до нього, і Фабріцій, ще раз узявши слово, не тільки повторив те, що казав економці, а й став вихваляти мою гідність і найбільше говорив про ту славу, якої я зажив філософськими диспутами у доктора Годінеса: ніби треба було бути великим філософом, щоб стати лакеєм у каноніка. Проте, цим похвальним словом він пустив ліценціату пилу в очі, і той, помітивши, що я вподобався пані Хасінті, сказав моєму поручителю:

— Друже, я приймаю до себе на службу цього хлопця, якого ти привів із собою! Він мені підходить, а про поведінку його я доброї думки, раз його радить мені слуга сеньйора Ордоннеса.

Фабріцій, побачивши, що мене нанято, зробив низький поклін канонікові, а другий, ще нижчий, економці і, тихо шепнувши, що ми ще побачимось, аби я тільки зостався тут, дуже радий вийшов звідси. Коли він зник, ліценціат спитав, як мене звуть і чому я покинув свою батьківщину. Таким розпитуванням він спонукав мене оповісти свою історію перед пані Хасінтою. Я розважив їх обох, надто історією своєї останньої пригоди. Камілья та дон Рафаель так дуже розсмішили їх, що це ледве не коштувало життя старому подагрику, бо через регіт на нього напав такий великий кашель, що він трохи не вмер. Заповіту ще не було, уявіть же, як стурбувалась економка. Я ба-

чив, як вона, перелякана й розгублена, кинулась допомагати доброму чоловікові і, роблячи те, що роблять дітям, щоб полегшити кашель, терла йому лоб й била кулаками по спині. Та це були даремні турботи: старий перестав кашляти, і економка перестала мучити його. Мені хотілось кінчити своє оповідання, але пані Хасінта, боячись другого нападу кашлю, запротивилась цьому. Вона навіть вивела мене з кімнати каноніка до гардеробної, де між усяким убранням висів і костюм мого попередника. Економка звеліла зняти його й повісити на це місце свій, який я не зрікався зберегти, в надії, що він ще згодиться мені. Потім ми обоє пішли готувати обід.

Я показав себе не новаком у кухарстві. Правда, мені випало щастя вчитися в пані Леонарди, яка могла зійти за гарну куховарку; проте їй не можна було рівнятись до пані Хасінти. Ця, мабуть, перевершила й самого куховара архієпіскопства толедського. У неї були в усьому переваги. Її ракові супи були дуже добрі, так вона вміла вибирати й перемішувати м'ясні відвари, які вливала туди, а її січеники якось так заправлялись, що ставали надзвичайно приємними на смак. Коли поспів обід, ми вернулись до кімнати каноніка, де, поки я накрив стіл перед його кріслом, економка начепила старому під підборіддя серветку і зав'язала її на плечах. Через часинку я приніс суп, який можна було б подати найславетнішому мадрідському начальникові, та ще дві закуски, що могли б збудити сласність хоч якого віце-короля, якби пані Хасінта не боялась погіршити подагри ліценціата і не поскупилась на спеції. Побачивши ці смачні страви, мій старий господар, в якого, як мені здавалось, було

скуте все тіло, показав, що він ще не цілком утратив здатність володіти руками. Користуючись ними, він звільнився від подушки та пуховичків і весело став їсти. Рука його тремтіла, проте ще не відмовлялась служити: він вільненько простягав і приймав її, але половина того, що він ніс до роту, проливалась на скатертину й серветку. Коли він більше не хотів супу, я приняв його і приніс куріпку, обкладену по боках смаженими перепелами, яких йому порізала пані Хасінта. Сама вона теж клопоталась біля нього, час від часу напуваючи його великими порціями трохи розведеного вина з широкої й глибокої срібної чарки, яку вона тримала перед ним, як перед півторарічною дитиною. Він накинувся на закуски, та не менше честі віддав і останнім стравам. Коли канонік нажерся досхочу, ханжа зняла з нього серветку і знову обклала його подушками й пуховичками. Потім, покинувши його в кріслі спокійно тішитись звичайним після обіду відпочинком, ми прибрали все й пішли їсти сами.

Ось як щодня обідав наш канонік, що, мабуть, був найбільший обжера в усьому капітулі. Але вечеряв він легше, йому досить було курчати чи кроля та кількох компотів. Я непогано їв у цьому домі, жилось мені тут дуже добре. Одне тільки було прикро — я мусив пильнувати ночами свого господаря і бути йому за сидільця. Опріч затримання сечі, — а це примушувало його разів десять на годину просити посуду, — він упрівав, і коли таке траплялось, то треба було передягати сорочку.

— Ти спритний і моторний, Жіль Блаз, — сказав він мені після другої ночі. — Передбачаю, що я добре призвичаюсь до твого догляду. Раджу тільки догоджати

пані Хасінті і так слухняно робити все, що вона скаже, начеб я сам тобі наказував. Ця дівчина надзвичайно ревно служить мені вже п'ятнадцять з чимось літ і так піклується мною, що я не зможу віддячити їй як слід. Отож, признаюсь, вона дорожча мені за всіх моїх родичів. Заради неї я прогнав від себе племінника, сина рідної сестри, і прекрасно зробив. Він ніяк не шанував цієї сердешної дівчини. Цей нахаба, не бажаючи справедливо визнати її щирої прихильності до мене, ще називав її лукавою ханжею, бо тепер молодь вважає чесноту за лицемірність. Слава богу, я спекався цього пройдисвіта! Перед кревними правами я даю перевагу прихильності до мене і люблю тільки того, хто робить мені добро.

— Ви маєте рацію, пане! — мовив я. — Подяка мусить бути для нас важливішою за закони природи!

— Звісно, — відповів він, — і мій заповіт добре доведе, що я не турбуюсь своїми родичами. Більша частина припаде моїй економці, але й тебе не забуду, якщо ти й далі так служитимеш, як почав. Лакей, якого я вчора прогнав, сам винен, що втратив добру спадщину. Якби цей негідник не примусив мене своєю поведінкою звільнити себе, я б збагатив його. Але це був гордій і ледар, він не хотів шануватись перед пані Хасінтою і боявся роботи. Він не любив пильнувати мене, а пособляти мені вночі для нього було дуже тяжко.

— Ах, нещасний! — скрикнув я, ніби мене натхнув дух Фабріція, — він негідний був доглядати такої людини, як ви. Хлопець, якому пощастило прислужувати вам, мусить мати невсипущу старанність, обов'язок повинен бути йому за насолоду і, якби йому навіть

довелось до кривавого поту попрацювати на вас, то й тоді він не смів би думати, що йому важко!

Я помітив, що ці слова дуже вподобались ліценціату. Не менше він був радий і моїм обіцянкам завжди слухняно виконувати всі накази пані Хасінти. Отож, бажаючи зійти за лакея, якого не залякаєш роботою, я служив якомога краще і не скаржився, бувши щоночі на ногах. Проте, це все мені остогидло, і якби не спадщина, що живила мою надію, то я б скоро зненавидів свою посаду. Правда, вдень можна було відпочити кілька годин. Економка,— треба віддати їй справедливість,— була дуже уважна до мене. Це слід приписати моїм намаганням здобути догідливістю та пошаною її прихильність. Якщо мені доводилось бути за столом з нею та її племінницею, яку звали Інесільья, я міняв їм тарілки, підливав питва, особливо запопадливо прислужував їм. Так я й досяг їх дружби. Раз, коли пані Хасінта пішла по харчі, я, зоставшись насамоті з Інесільєю, забалакав до неї і спитав, чи живі її батько та мати.

— О, ні,— відповіла вона,— вже давно, дуже давно померли! Моя люба тьотя казала це, і мені ніколи не доводилось бачити їх.

Я сліпо повірив дівчинці, хоч відповідь її була неясна, і так заохотив її розбалакатись, що вона сказала багато більше, ніж мені хотілось знати. Вона оповіла, або, вірніше, я сам зрозумів з наївних словечок, які вирвалися в неї, що в її любої тьоті є любий друг, який живе теж в одного старого каноніка і заправляє в нього мирськими справами, і що ці щасливі слуги сподіваються після смерті своїх господарів з'єднати спадщини в шлюбі, насолод якого вони покоштували

заздалегідь. Я вже казав, що пані Хасінта, не зважаючи на свої літа, була ще свіжа. Правда, вона нічого не жаліла, щоб зберегтись: кожного ранку ставила собі клістир, а, крім того, вдень і перед сном пила чудесні проціджені відвари. Більше того, вона, коли я пильнував мого господаря, спокійнісінько спала вночі. Але, мабуть, ще більше за все це свіжому кольорові обличчя сприяли ті фонтанелі,[37] які вона, за словами Інесільї, мала на обох ногах.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Як лікували недужого каноніка; що сталось з цього і що він відказав Жіль Блазу в своєму заповіті

Три місяці я прослужив у ліценціата Седільйо, жодного разу не поскаржившись на ті безсонні ночі, які доводилось терпіти через нього. Минув цей час, і він занедужав: його схопила пропасниця, а біль, який вона в нього викликала, роз'ятрив йому подагру. Вперше за все своє довге життя він удався до лікарів і покликав до себе доктора Санградо, що на нього весь Вальядолід дивився, як на Гіппократа.[38] Пані Хасінта воліла, щоб канонік спочатку склав заповіт, і навіть натякнула на це кількома словами, та він не вірив ще в свій близький кінець, а крім того в деяких речах був дуже впертий. Отож, я пішов по доктора Санградо і привів його з собою. Це був сухорлявий і блідий чолов'яга, який, принаймні, вже літ із сорок працював ножицями Парк.[39] Цей лікар мав поважний вигляд, зважував свої слова і надавав благородства своїм зворотам. Його висновки здавались геометрично точними, а думки — дуже оригінальними.

Оглянувши мого господаря, він сказав докторальним тоном:

— Тут ідеться про те, щоб чимось замістити недостачу випоту, що припинився. Звісно, інші на моєму місці приписали б усякі соляні, сечогінні та летючі ліки, які здебільшого складаються із сірки й живого срібла, але проносні й потогінні — це просто згубне надіб'я та вигадки шарлатанів. На мою думку, усі хемічні препарати тільки шкодять. Я вживаю простіших і певніших ліків. До яких харчів ви звикли? — спитав він.

— Звичайно я їм раковий суп та сите м'ясо, — відповів канонік.

— Суп та сите м'ясо! — скрикнув здивований доктор. — Ах, тоді мені зовсім не дивно, що ви захворіли. Добірні страви — отруйні насолоди. Це пастки, які сласність розставляє людям для того, щоб найпевніше їх занапастити. Вам треба відмовитись від усяких таких страв; найкраща річ для здоров'я — найнесмачніша їжа. Сама кров несмачна і тому вимагає такої їжі, яка б відповідала її природі. Ви, мабуть, і вино п'єте? — спитав він.

— Так, — відповів канонік, — розведене вино.

— О, розводьте його скільки хочете, та що з того? — мовив лікар. — Яка неправильність! Це ж жахливий режим! Ви давно вже мусили б були вмерти. Скільки вам років?

— Пішов шістдесят дев'ятий, — відповів канонік.

— Правильно, — промовив лікар, — завчасна старість — завжди наслідок надмірності. Якби ви все життя пили тільки воду та задоволялись простою їжею, наприклад, печеними яблуками, горохом та бобами, вас би тепер

не мучила подагра, і ваші руки й ноги легко робили б своє діло. Проте сподіваюсь, що мені пощастить поставити вас на ноги, якщо ви слухатиметесь моїх наказів.

Ліценціат, дарма що був дуже ласий, обіцяв в усьому коритись.

Тоді, назвавши хірурга, Санградо послав мене по нього і наказав випустити моєму господареві шість блюдечок крові, щоб таким чином спершу замістити недостачу випоту.

— Пане Мартін Онес,— звернувся він після цього до хірурга,— через три години випустіть стільки ж, а завтра знову. Це помилкова думка, що кров потрібна для життя. Не можна надміру знекровити хворого. Він мусить лежати нерухомо і не мати ніякої серйозної роботи, йому аби тільки не померти; тому крові для життя йому треба не більше, ніж сонній людині,— в обох випадках життя сходить до пульсації та дихання.

Думаючи, що такий великий лікар не може робити помилкових висновків, добрий канонік не противився кровопусканню. Приписавши великі й часті кровопускання, доктор сказав, що канонікові треба давати кожної хвилини теплої води, бо вода, мовляв, якщо її багато випивати, може правити за найвірніші ліки проти всіх хвороб. Потім він вийшов, впевнено сказавши пані Хасінті й мені, що відповідає за життя хворого, якщо ми лікуватимемо його, як наказано. Економка, яка, мабуть, інакше думала про його метод, ніж він сам, запевнила, що все буде зроблено точно за його вказівками. Справді, ми мерщій взялись підігрівати воду, а що лікар радив не жаліти її, то за першим разом ми напоїли хворого трьома кухлями, через годину — ще раз,

а потім, час від часу виконуючи свій обов'язок, залили його шлунок справжнім потопом. Одночасно й хірург, з своєї сторони, випустив чимало крові, і менше як через два дні ми довели старого каноніка до крайності.

Кінець-кінцем, добрий священик не витримав цих мук і, коли я захотів залити його ще однією великою склянкою ліків, він знесилено сказав мені:

— Годі, Жіль Блаз, не треба більше нічого давати, мій друже! Я добре бачу, що, не зважаючи на цілющість води, однаково треба вмирати, і хоч мені зоставлено тільки якусь краплю крові, мій стан не покращав; це добре доводить, що найтямущіший лікар не може продовжити нашого віку, коли йому наділйшов фатальний кінець. Отже, час збиратись на той світ. Піди по нотаря,— мені хочеться скласти заповіт.

На цьому слові,— а його мені не байдуже було чути,— я прикинувся дуже засмученим, як це зробив би кожен спадкоємець у подібному випадку. Криючись із своїм бажанням якомога швидше виконати його доручення, я сказав:

— Та вам, пане, не так погано, слава богу, щоб не можна було видужати.

— Ні, ні,— відповів він,— це кінець, мій хлопче! Я почуваю, що подагра міцніє, і надходить смерть. Сходи мерщій, куди я тебе послав!

Дійсно, я помітив, як він змінився на моїх очах, і справа, по-моєму, була така нагальна, що я швиденько подався виконувати наказ, покинувши біля нього пані Хасінту, яка ще більше за мене боялась, щоб він не помер без заповіту. Я завернув до будинку першого нотаря, адресу якого мені дали, і, заставши його вдома, сказав:

— Пане, мій господар, ліценціат Седільйо, помирає. Він бажає записати свою останню волю. Не можна гаяти й хвилини!

Нотар, веселий дідок, любив поглузувати: він спитав у мене, який лікар лікував каноніка. Я йому відповів, що доктор Санградо. При цьому прізвищі він, мерщій схопивши плаща та капелюха, скрикнув:

— Крий боже! Швидше ходімо, бо цей лікар такий спритний, що не дає часу хворим кликати нотарів. Чимало заповітів загарбав у мене цей чоловік!

Отак балакаючи, він поквапливо вийшов зі мною. Ми йшли великими кроками, щоб застати хворого до агонії.

— Вам відомо, пане,— сказав я йому,— що заповідачів, коли вони при смерті, часто кидає пам'ять. Якщо випадково мій господар забуде про мене, то, будь ласка, нагадайте про мою старанність.

— З великою охотою, мій хлопче,— відповів нотар,— можеш на мене покластись! Це правильно: господар мусить дякувати челяді за добру службу. Я навіть пораджу відказати тобі щось значне, аби тільки він згодився визнати твої послуги.

Ліценціат ще був при пам'яті, коли ми зайшли до його кімнати. Пані Хасінта, заросивши очі удаваними слізьми, була біля нього. Вона допіру зіграла свою роль і приготувала цього простака до того, щоб він їй зробив чимало добра. Ми зоставили нотаря самого з господарем і вийшли разом з нею до передпокоїв, де натрапили на хірурга, якого лікар надіслав зробити ще одне останнє кровопускання. Ми затримали його.

— Стривайте, пане Мартін,—сказала йому економка,— зараз не можна входити до кімнати сеньйора Седільйо. Він якраз диктує свою останню волю нотареві, що

сидить біля нього. Коли заповіт буде готовий, пускайте йому скільки хочете крові.

Ми з ханжею дуже боялись, щоб ліценціат не вмер під час складання заповіту. На щастя, цей акт, що завдав нам таких турбот, був нарешті підписаний. Нотар вийшов із кімнати і, мимохідь поляпавши мене по плечу, сказав:

— Жіль Блаза не забули!

На цьому слові я відчув величезну радість і був такий вдячний господареві за згадку про мене, що пообіцявся щиро молитись богові за нього після його смерті, яка незабаром сталась, бо, коли хірург пустив ще кров, сердешний старий, що був уже зовсім кволий, мало не тієї ж хвилини спустив дух. Коли в нього вирівалось останнє зітхання, прибув лікар. Він почував себе трохи по-дурному, хоч і звик заганяти на той світ своїх хворих. Проте, зовсім не думаючи приписувати смерть каноніка надмірному напуванню та кровопусканню, він вийшов, байдуже сказавши, що хворому мало випустили крові і негаразд напували його теплою водою. Виконавець високої медицини, чи то пак хірург, побачивши, що його послуг теж більше не треба, пішов за доктором Санградо. Обидва вони запевняли, що з першого дня визнали ліценціата за безнадійного. Справді, вони майже ніколи не помилялися в такому вироку.

Побачивши нашого патрона неживим, ми всі, пані Хасінта, Інесілья і я, вчинили такий концерт похоронних криків, що його почули всі сусіди. Особливо ханжа, в якої було найбільше підстав радіти, так жалісливо вигукувала, що здавалась найзворушенішою людиною в світі. За якусь часинку кімната наповнилась людьми,

що поприходили сюди більше з цікавості, ніж із співчуття. Родичі небіжчика, довідавшись про смерть, кинулись до його приміщення і наказали все позапечатувати. Вони застали економку в такому смутку, що попервах подумали були, ніби канонік не встиг зробити заповіту, та, на свій великий жаль, дізнались незабаром, що заповіт було складено з усіма законними формальностями. Коли заповіт було вже розпечатано, і родичі на власні очі переконались, що заповідач краще своє майно відказав пані Хасінті, вони сказали своє похоронне слово з не великою пошаною до його пам'яті, разом з тим лаючи ханжу, та й мене не забуваючи. Треба признатись, що я заслужив на це. Щоб зоставити про себе спогад на все життя, ліценціат, царство йому ґнебесне, і мені присвятив один пункт із свого заповіту:

„Опріч того, маючи на увазі, що Жіль Блаз уже знайомий з літературою, я, для закінчення його наукової освіти, відказую йому бібліотеку, всі мої книги та рукописи, без жодного винятку".

Я не знав, де може бути ця гадана бібліотека. Мені не доводилося бачити її в домі. Я знав тільки, що в кабінеті мого господаря на двох невеликих ялинових поличках лежало кілька паперів та п'ять чи шість якихось томів. Це й була моя спадщина. До того ж ті книжки не могли здатися мені: одна з них мала заголовок „Досконалий куховар", у другій писалось про петравлення шлунку та способи лікування, а інші були чотирма частинами требника, наполовину поточеного міллю. Щодо рукописів, то найцікавішим з них було діло процесу, який мав колись канонік за свій церковний прибуток. Оглянувши свою спадщину уважніше, ніж

вона заслужувала, я покинув її родичам, які так заздрили мені. Я навіть віддав їм той костюм, в якому був, і вбрався в свій власний, обмежившись платою за свою службу, а потім пішов шукати іншого дому. Щождо пані Хасінти, то вона, крім тієї суми, що становила її спадщину, мала ще й гарне вбрання, яке перетягла під час хвороби ліценціата за допомогою свого любого друга.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Жіль Блаз наймається до доктора Санградо і став відомим лікарем

Я поклав відвідати пана Аріаса де-Лондона і вибрати собі з його реєстру нову посаду, коли майже біля того глухого провулку, де він жив, я натрапив на доктора Санградо, з яким не бачився від дня смерті мого господаря, і насмілився поздоровкатись до нього. Він відразу ж упізнав мене, хоч на мені був інший костюм.

— Еге, та ти ось, мій хлопче, а я зараз думав про тебе,— сказав він, чомусь зрадівши зустрічі зі мною.— Мені треба на службу доброго хлопця, і я думаю, що ти згодився б мені, якщо тямиш читати й писати.

— В такому разі все гаразд, пане, бо я тямлю і те і друге!— відповів я.

— От і добре, ти якраз та людина, якої мені треба!— мовив він.— Приходь до мене, тобі житиметься непогано, поводитимусь я чемно. Я не даватиму ніякої плати, але тобі нічого не бракуватиме. Старатимусь тримати тебе охайно і навчу великого мистецтва лікувати всі хвороби. Одне слово, ти будеш скоріше моїм учнем, ніж лакеєм.

Я погодився на пропозицію доктора, сподіваючись під рукою такого вченого вчителя зажити слави в медицині. Він відразу відвів мене до себе, щоб я взявся за призначену мені роль. Ця роль полягала в записуванні прізвищ та адрес хворих, що присилали по нього, коли він був у місті. Для цього в помешканні була реєстрова книга, в якій стара служниця, що правила тут за всю челядь, занотовувала адреси, але вона не знала орфографії і писала до того ж так погано, що здебільшого її писанини зовсім не можна було розібрати. Він доручив мені вести цю книгу, яку б справедливо можна було назвати похоронним реєстром, бо майже всі ті люди, прізвища яких записувались сюди, вмирали. Я записував, так би мовити, осіб, що хочуть піти на той світ, як той канцелярист у бюро громадських екіпажів занотовує прізвища тих, хто взяв собі місце. Мені часто доводилось братись за перо, бо того часу у Вальядоліді не було лікаря, більше шанованого за Санградо. У суспільстві він здобув собі репутацію своєю претенціозною балаканиною, авторитетним виглядом та кількома щасливими вилікуваннями, що дали йому більше честі, ніж він заслужував.

Йому не бракувало практики, а значить і доходів. Проте, харчі не кращали від цього: жилося в нього дуже помірно. Звичайно ми їли горох, боби, печені яблука та сир. Він казав, що ця їжа найпожиточніша для шлунку, бо вона дуже придатна для розминання, тобто її найлегше розжовувати. Проте, він не давав цими харчами наїдатись досхочу, хоч і вважав їх за легкі для травлення,— отож і тут він показав себе дуже розважливим. Але якщо він і забороняв служниці та мені їсти багато, то зате дозволяв нам вдо-

сталь напиватись водою. Зовсім не думаючи обмежувати нас у цьому, він часом казав:

— Пийте, дітки! Здоров'я полягає в пружності та вологості органічних частин. Побільше пийте води. Це — загальний розчинник. У воді розтають усі солі. Якщо течія крові повільна, вода прискорює її, коли ж надто швидка,—вона спиняє натиск.

Наш доктор так непохитно вірив у це, що сам завжди пив тільки воду, хоч був немолодих літ. За його визначенням, старість — це природні сухоти, що зсушують і виснажують нас, і через те він оплакував неуцтво тих, хто називає вино молоком старих. Лікар доводив, що вино тільки псує й руйнує їх тіло, і дуже красномовно розводився про те, що цей згубний напій — зрадливий друг та облудна насолода і для них і для всіх інших.

Не зважаючи на ці вчені міркування, на мене через якийсь тиждень напав понос, і я став почувати великі болі в шлунку. Я мав зухвалість приписати це загальному розчиннику та поганим харчам і поскаржився господареві, сподіваючись, що він поступиться й дасть мені хоч трохи вина до столу; та надто він був великим ворогом цього напою, щоб погодитись зі мною.

— Коли ти звикнеш до води,— мовив він,— то взнаєш тоді її перевагу. Врешті,— сказав він далі,— якщо ти гидуєш чистою водою, то є всякі невинні засоби, щоб допомогти шлункові проти безсмаку водяних напоїв. Приміром, шалфей та вероніка надають їм приємного смаку, а якщо тобі хочеться, щоб ще добріше було, то домішуй туди цвіту гвоздики, розмарину чи макусамосію.

Даремно він вихваляв воду і вчив мене таємниці робити з неї добрі напої — я пив її так помірно, що, помітивши це, він сказав мені:

— Еге! Та я, Жіль Блаз, зовсім не дивуюсь, що в тебе незавидне здоров'я. Ти не напиваєшся, мій друже! Вода, вжита в невеликій кількості, тільки розводнює частки жовчі і робить їх іще активнішими, замість затопити їх у силі розчинних ліків. Не бійся, мій любий хлопче, що багато води виснажить та остудить твій шлунок. Віджени від себе той панічний страх, що його в тебе, мабуть, викликає часте пиття. Я ручусь за наслідки! А якщо й мене мало, то сам Цельз [40] тобі запорука. Цей латинський оракул склав чудесну похвалу воді, і ще він ясно сказав, що всі ті, хто посилається на слабість шлунку, щоб пити вино, зовсім несправедливо обвинувачують цей орган і тільки намагаються приховати свою сласність.

Не годилось виявляти неслухняність, взявшись до медичної кар'єри, тому я прикинувся, ніби мене переконали його докази. Признатися, я й справді їм повірив; отже, за запорукою Цельза, і далі пив воду, або, вірніше, п'ючи в достатній кількості цей напій, почав затоплювати собі жовч. І хоч з кожним днем я почував себе гірше, проте забобони брали гору над досвідом. Як видно, в мене був добрий хист стати лікарем. Та далі я не міг приборкати безперестанні болі, що ставали нестерпучими, і, врешті, поклав собі покинути доктора Санградо. Але несподівано він дав мені нову роль, що змінила моє самопочуття.

— Слухай,— сказав він мені якось,— я не з тих жорстоких і невдячних господарів, у яких челядь встигне постаріти на службі, поки її нагородять. Я дуже радий

з тебе, я люблю тебе і, не чекаючи від тебе довшої служби, надумав відсьогодні поставити тебе на ноги. Зараз мені хочеться відкрити тобі суть того цілющого мистецтва, якому я служу вже стільки років. Інші лікарі думають, що для цього треба вчити безліч усяких важких наук, але я постараюсь скоротити такий довгий шлях і позбавити тебе клопоту студіювати фізику, фармакологію, ботаніку та анатомію. Знай, друже, що треба тільки пускати кров та напувати теплою водою,— ось таємниця лікування всіх чисто хвороб. Так! я відкрив тобі просту таємницю, суть її, неприступна для моїх колег, виявилася з моїх спостережень. Вона полягає в двох пунктах: у кровопусканні і частому напуванні. Немає чого тобі більше казати, бо ти знаєш основу медицини, а використовуючи плоди мого довголітнього досвіду, ти станеш враз таким же тямущим, як і я. Тепер ти можеш мені пособляти,— мовив він далі,— вранці вестимеш нашу реєстрову книгу, а після полудня відвідуватимеш деяких моїх хворих. Я лікуватиму дворянство та духовенство, а ти ходитимеш за мене до людей з третього стану. Згодом, коли ти попрацюєш деякий час, я поклопочусь, щоб тебе приняли до нашої корпорації. Ти ще й лікарем не став, Жіль Блаз, а вже вчений, а інші довго лікарюють, більшість — усе своє життя, не ставши вченими.

Я подякував докторові за те, що він так швидко зробив з мене здатного собі помічника, і, щоб віддячити за його добрість до мене, пообіцяв усе своє життя триматись його поглядів, хоча б вони навіть суперечили самому Гіппократу. Та це запевнення було не зовсім щире. Мені остогидла вода, і я думав кожного дня, відвідуючи хворих, пити вино. Повісивши вдруге

на гак свій гаптований костюм, я начепив господареве вбрання і прибрав вигляду лікаря. Після цього я готовий був узятись за медичну практику коштом тих, кого доведеться лікувати, і почав з одного альгвазила, що занедужав на плеврит. Я наказав немилосердно пускати кров і не жаліти води. Потім пішов до пирожника, якого подагра примушувала страшенно кричати. Я не пожалкував і його крові, як і альгвазила, наказавши час од часу напувати і його водою. За мої рецепти мені дали дванадцять реалів. Це змусило мене так вподобати цю професію, що тепер я тільки й бажав якнайбільше всяких болячок та опухів. Вийшовши з будинку пирожника, я натрапив на Фабріція, з яким не бачився після смерті ліценціата Седільйо. Він довго здивовано розглядав мене, потім, узявшися в боки, щосили зареготав. Це було не без підстави: плащ мій волочився по землі, а камізелька та штани були вчетверо довші й ширші, ніж треба. Постать моя, мабуть, видавалась дивною й чудною. Я не заважав йому сміятись, бо мені самому кортіло взяти з нього приклад, та довелось стримати себе, щоб додержати пристойності на вулиці і краще удати з себе лікаря, а це ж тварина не з веселих. Мій чудний вигляд розсмішив Фабріція, але моя серйозність викликала ще більші вибухи реготу.

— Боже мій, який ти чудний у цьому вбранні, Жіль Блаз! На якого біса ти так вирядився? — насміявшись досхочу, промовив він.

— Тихо, друже,— відповів я,— тихо! Шануйся, перед тобою новий Гіппократ! Знай же, що я помічник доктора Санградо, найславетнішого вальядолідського лікаря. Я вже три тижні в нього. Він мені відкрив основу медицини, а що його не вистачає на всіх хворих,

які до нього звертаються, то мені доводиться ходити до них і помагати йому. Він відвідує великі доми, а я — малі.

— Чудесно,— мовив Фабріцій,— тобто він віддає тобі кров простого люду, а собі зоставляє панів. Вітаю тебе з таким поділом. Краще мати справу з простолюдом, ніж із дворянством. Хай живе лікар з околиці! Помилки його менше видно, а вбивства не зчиняють галасу. Так, мій голубе, твоїй долі можна позаздрити! І, як той Александр,[41] я ладен сказати: якби я був не Фабріцій, то мені хотілося б бути Жіль Блазом.

Щоб довести синові голяра Нуньєса, що вигоди моєї теперішньої професії не перехвалені, я показав йому реали альгвазила та пирожника. Потім ми зайшли до шинку трохи випити. Нам подали досить доброго вина, яке, від бажання покуштувати його, здалось мені ще кращим, ніж воно було. Я пив навхильки і — хай не прогнівається латинський оракул — почував, в міру того, як вино вливалося в шлунок, що цей орган не ремствує проти вчиненої над ним несправедливості. Довго ми пробули з Фабріцієм у цьому шинку і, як звичайно між лакеями, добре посміялися з своїх господарів. Потім розійшлись, бо вже надходила ніч, але умовились знову зустрітись завтра о пообідній годині в цьому самому місці.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Жіль Блаз лікарює з успіхом, що відповідає його здібності. Пригода з знайденим перснем

Ледве я вернувся додому, як прийшов доктор Санградо. Я оповів йому про відвіданих хворих і пе-

редав ті вісім реалів, що зосталися в мене з дванадцяти, одержаних за візити.

— Вісім реалів — це малувато за два візити,— промовив він, перелічивши їх,— та все ж треба брати.— Отож він узяв майже все: собі зоставив шість, а мені дав два.— Оце тобі, Жіль Блаз, на розживу,— сказав він.— Мені хочеться укласти дуже корисну для тебе угоду. Я тобі даю чверть того, що ти принесеш. Ти, мій друже, незабаром розбагатієш, бо цього року, коли воля божа, буде чимало пошесті!

У мене була підстава радіти з такого поділу, бо чверть грошей, одержаних у місті,— а я мав намір зоставляти її собі кожного разу,— та ще чверть решти, якщо арифметика точна наука, складали разом майже половину всього, що попадало до мене. Це збудило в мене ще більшу запопадливість до медицини. Другого дня, зараз після обіду, я знову вбрався в костюм заступника і рушив у похід. Я відвідав тих хворих, що були позаписувані в мене, і лікував їх усіх однаковісінько, хоч недуги були різні. Усе обійшлось без скандалу, і ніхто, слава богу, не повстав проти моїх наказів. Та яка б не була чудесна лікарська практика, її не обминуть пересудники й зависники. Я зайшов до бакалійника, у якого син занедужав на водянку. Там уже був якийсь куценький смуглявий лікар, якого прозивали доктор Кучільйо. Його наділслав оглянути хворого один родич господаря. Я низько вклонився всім, а особливо тому чоловіку, якого, по-моєму, покликали для консультації. Він поважно поздоровкався зі мною, а потім, пильно озирнувши мене, сказав:

— Прошу пробачити мені цікавість, пане доктор.

Мені здавалось, що я знаю всіх вальядолідських лікарів, моїх колег, проте, признатися, ваше обличчя незнайоме мені. Ви, мабуть, недавно оселились в цьому місті?

Я відповів, що я молодий практикант і покищо працюю під доглядом доктора Санградо.

— Вітаю вас з вибором методу такої великої людини,— чемно промовив він.— Не сумніваюсь, що ви вже й тепер набули собі спритності, хоч і видаетесь дуже молодим.— Він сказав це так природно, що я не знав, чи це серйозні слова, чи насмішка, і морочив собі голову над тим, що відповісти йому, коли бакалійник, скориставшися з нагоди вставити слово, сказав:

— Панове, я певен, що ви обидва досконало знаєтесь у медицині. Огляньте, будь ласка, мого сина і пропишіть те, що, по-вашому, може його вилікувати.

Куценький лікар узявся оглядати хворого і, зауваживши мені всі симптоми, що виявляли характер хвороби, спитав, як на мою думку треба лікувати хворого.

— Щодня пускати кров і добре напувати теплою водою,— відповів я.

На цьому слові куценький лікар з посмішкою, повною лукавства, сказав:

— І ви думаєте, що ці ліки врятують йому життя?

— Напевно,— переконано скрикнув я.— Ви побачите, що хворий видужає вмить. Ці ліки повинні дати такий наслідок, бо вони проти всіх хвороб. От спитайте доктора Санградо.

— Виходить, Цельз помилково запевняє, ніби для найлегшого вилікування водянки хворому треба голодувати й терпіти спрагу,— мовив він.

— О, Цельз для мене не оракул,— сказав я.— Він помиляється, як інші, і часом я не без вигоди роблю не те, що він радить. По-моєму, це дуже добре.

— Впізнаю у ваших словах той певний і надійний спосіб лікування, що його доктор Санградо заводить між нашими молодими практикантами,— сказав мені Кучільйо.— Його загальні ліки — кровопускання та напування водою. Не дивуюсь, що на його руках гине стільки статечних людей...

— Не доходитимемо до лайки,— швиденько перебив я його.— Людині вашої професії не годиться робити такі закиди. Годі, годі, пане доктор, і без кровопускання і напування чимало хворих посилається на той світ. Ви, мабуть, самі відрядили їх туди більше, ніж хтось інший. Якщо ви обурені на сеньйора Санградо, напишіть проти нього. Він вам відповість, і ми тоді побачимо, з кого будуть глумитись...

— От вам святий Іаков і святий Діонісій,— запально перебив він мене в свою чергу,— що мало ви знате доктора Кучільйо. Будьте певні, що я зумію постояти за себе і ніяк не боюся Санградо. Не зважаючи на свою пиху та пустославність, він дивак та й тільки!

Куценький лікар роздратував мене своєю поведінкою, і я гостро відповів йому. Він відплатив мені тим самим, і незабаром у нас дійшло до бійки. Поки бакалійник і його родич не розборонили нас, ми не раз почастували один одного кулаками і встигли вискубнути по пасмі волосся. Розборонивши нас, вони заплатили мені за візит і зоставили в себе мого ворога, що, очевидно, видався їм тямущішим за мене.

Після цієї пригоди ледве не сталося другої. Я за-

йшов до одного гладкого співака, що лежав у лихоманці. Як тільки цей чоловік почув про теплу воду, він так повстав проти цих ліків, що й лаятись почав. Він сипав прокльон за прокльоном і навіть нахвалявся викинути мою особу у вікно, якщо я негайно не піду від нього. Не варт було казати цього вдруге. Я мерщій вискочив від нього і, не бажаючи більше відвідувати сьогодні хворих, подався до корчми, де мав побачитися з Фабріцієм. Він був уже там. Нам обом хотілось випити, тому ми добре попиячили і вернулись до своїх господарів у доброму стані, тобто напідпитку. Сеньйор Санградо не помітив мого сп'яніння, бо я так запально оповів йому про бійку з куценьким доктором, що він мою гарячість приняв за наслідок хвилювання, яке й досі ще не втихомирилось після бою. Крім того, він дещо в моєму оповіданні взяв на свій рахунок і, обурившись на Кучільйо, сказав:

— Ти добре зробив, Жіль Блаз, що захищав честь наших ліків перед цим недоноском факультету. Так він каже, що при водянці не треба давати водяних напоїв? Неук! Я обстоюю, що це слід дозволяти. Так,— мовив він далі,— вода може виліковувати всякі водяні хвороби однаково, як ревматизм та жовтяниці, вона ще чудесно пособляє при пропасниці, коли то жар, то холод, і творить чудеса навіть при тих хворобах, що їх приписують холодним, серцевим, флегмічним та слизуватим сокам. Ця думка здається дивною таким молодим лікарям, як Кучільйо, але в справжній медицині її прекрасно можна захищати, і якби ці люди були здатні до логічного мислення, вони б не знеславлювали мене, а захопилися б моїм

методом і стали б найзавзятішими його оборонцями.

Отож, він так розсердився, що й не подумав про моє пияцтво, бо я, щоб обурити його ще дужче проти куценького доктора, додав до свого оповідання кілька подробиць власної вигадки. Хоч мій господар і був стурбований тим, що допіру почув, проте він помітив, що сьогодні ввечері я п'ю води більше, ніж звичайно.

Справді, через вино у мене з'явилась велика спрага Всякий інший чоловік, тільки не Санградо, поставився б недовірливо до цієї нестерпучої жаги та до такого надмірного пиття води, але він щиро подумав, що я починаю звикати до водяних напоїв.

— Як бачу, Жіль Блаз,— сказав він мені з усмішкою,— ти вже не гидуєш водою. Хвалити бога, ти п'єш її як той нектар. Це не дивує мене, мій друже. Я прекрасно знав, що ти звикнеш до цього напою.

— На кожну річ свій час, пане; зараз би я віддав барило вина за склянку води,— відповів я.

Ця відповідь вподобалась докторові, який не пропустив такої прекрасної нагоди і став вихваляти чудесні властивості води. Це було ще одно похвальне слово, і не байдужого промовця, а справжнього ентузіаста.

— В тисячу й тисячу разів більшої пошани варт і невинніші за шинки наших днів — термополії [42] минувшини, куди приходили не пропивати ганебно своє добро й життя, а розважатись статечно, не важучи нічим, за питтям теплої води! — скрикнув він.— Не надивуєшся мудрій обачності стародавніх вчителів суспільного життя, що влаштовували установи, де кожному давалось пити воду, а вино зоставляли в

аптекарських крамницях, відкіля дозволялось давати його тільки за рецептами лікарів. Як відбилась у цьому мудрість! Звісно,— додав він,— трапляються й тепер щасливі рештки цієї колишньої тверезості, гідної золотого віку,— люди, як от ти та я, що п'ють тільки воду й вірять, що пиття теплої непрокипілої води збереже й вилікує їх від усіх хвороб. Я спостеріг, що прокипіла вода важча й не така корисна для шлунку.

Під час цього похвального слова мені не раз кортіло зареготати, проте я зостався серйозним. Більше того, я перейнявся докторовим почуттям, засуджував уживання вина і жалів людей, що мали нещастя призвичаїтись до такого шкідливого напою. Потім, тому що мене й досі змагала спрага, я налив по самі вінця води в кухоль і, випивши його одним духом, сказав учителеві:

— Пиймо, пане, цей цілющий напій! Воскресімо в нашому домі ті старовинні термополії, за якими ви так дуже жалкуєте!

Йому вподобались такі слова, і цілу годину він умовляв мене пити завжди тільки воду. Щоб привчитись до цього напою, я дав йому обіцянку — кожного вечора по змозі більше споживати його, а щоб легше додержати своєї обіцянки, я ліг спати з наміром щодня ходити до шинку.

Неприємність з бакалійником не завадила мені й далі працювати у своїй спеціальності і з другого ж дня наказувати кровопускання та теплу воду. Вийшовши з будинку, де лежав хворий на божевілля поет, я зустрів одну стару жінку, яка підійшла до мене й спитала, чи я не лікар.

— Якщо так, пане доктор, — промовила вона, почувши

мою позитивну відповідь,— то я уклінно прошу вас піти зо мною. Вчора занедужала моя племінниця, і я зовсім не знаю, що в неї за хвороба.

Я пішов за старою, що привела мене до свого будинку і запросила до чепурненької кімнати, де лежала в постелі якась жінка. Коли я підійшов оглянути її, риси хворої мене вразили, а ще подивившись на неї пильніше якийсь час, я без вагань пізнав у ній ту пройдисвітку, що так гарно зіграла роль Камільї. Щодо неї, то непомітно було, щоб вона признала мене; може, це сталось через недугу, а, може, через мій лікарський костюм мене не можна було впізнати. Коли я взяв її за руку помацати пульс і помітив у неї на пальці свій перстень, то страшенно схвилювався, побачивши своє добро, яке мав право відібрати, і мені дуже хотілось силоміць його взяти. Та подумавши, що жінки почнуть кричати і що на їх крик може прибігти дон Рафаель чи якийсь інший захисник прекрасної статі, я прибрав цю спокусу. По-моєму, покищо найкращим було прикинутись, а потім порадитися з Фабріцієм,— я й спинився на цьому. Тим часом стара домагалась, щоб я їй сказав, на що занедужала її племінниця. Я був не такий дурень, щоб признатись у своєму неуцтві; навпаки, я удав із себе тямущого лікаря і, копіюючи свого господаря, поважно сказав, що хвора не впрівала, через те й занедужала, тому їй треба негайно пустити кров, бо кровопускання — природний заступник випоту, і, щоб зробити все за нашими правилами прописав ще й теплу воду.

Я по змозі скоротив цей візит і побіг мерщій до сина Нуньєса, якого зустрів якраз тоді, як він виходив з дому виконувати якесь доручення свого господаря.

Оповівши йому про цю нову пригоду, я спитав, чи варт, на його думку, арештувати Камілью з допомогою судової влади.

— Е, ні! — відповів він, — боронь боже! Треба стерегтись властей. Так не пощастить нам повернути твій перстень. Ці люди не люблять віддавати таких речей. Згадай лишень асторзьку в'язницю. Кінь, гроші, навіть твій костюм — хіба все це не залишилося в їх руках? Завдяки своїй винахідливості швидше повернемо бриліант. Ручусь, що знайду якусь хитру вигадку. Я подумаю про це по дорозі до госпіталю, де маю переказати дещо підрядникові від мого господаря. А ти чекай на мене в нашому шинку й терпи; незабаром і я прийду туди.

Та понад три години довелось мені прочекати його, поки він, нарешті, з'явився. Спочатку я й не впізнав його. Він не тільки змінив одежу і заплів у косу своє волосся, а ще й закрив накладними вусами половину обличчя. У нього була довга шпага, на якій держак мав не менше як три фути навкруги, і він ішов на чолі п'яти людей, що в них, як і в нього, був рішучий вигляд, розкішні вуса й довгі рапіри.

— Я до послуг сеньйора Жіль Блаза, — мовив він, підійшовши до мене, — перед вами альгвазил нової фабрикації, а ці браві хлопці, що зо мною, стражники такого самого крою. Відведи нас тільки до тієї жінки, що вкрала бриліант, а ми, — вір моєму слову, — зуміємо повернути його.

Тоді мені стала ясна та стратегія, якої хотів ужити заради мене Фабріцій, і я, вважаючи, що така вигадка буде дуже корисною для нас, обняв його й привітався до стражників. Три з них були лакеї, а інші двоє, —

учні з голярні, усе його приятелі, яких він підбив на це передягання. Я замовив вина, щоб почастувати загін, а коли споночіло, ми всі разом рушили до Камільї. Двері були замкнені, і нам довелось постукати. Стара відчинила і, вважаючи, мабуть, моїх людей за судових шпіонів, що без приводу не зайшли б до цього дому, дуже перелякалась.

— Заспокойтесь, матінко,— сказав їй Фабріцій,— у нас тут невеличка справа, та ми люди моторні і швидко вправимося з нею.

На цьому слові ми рушили вперед і ввійшли до кімнати хворої слідом за старою, що вела нас, освітлюючи дорогу свічкою у срібному свічнику. Я взяв цей свічник, підійшов до ліжка і, виставивши на світ своє обличчя, сказав:

— Ну, підступнице, тепер ви впізнаєте того надміру довірливого Жіль Блаза, якого вам пощастило обдурити? Нарешті я зустрів вас, злочиннице, хоч і довго довелось розшукувати! Корегідор одержав мою скаргу і доручив цьому альгвазилу арештувати вас. Пане офіцер,— звернувся я до Фабріція,— виконуйте своє доручення.

— Мені не треба нагадувати про мій обов'язок,— відповів він, змінивши на баса свій голос,— я знаю цю жартівницю, вже літ з десять вона позначена в моїй книзі червоним чорнилом. Вставайте лишень, принцесо,— додав він,— швиденько вбирайтесь. Я буду вам за кавалера і, з вашої ласки, відведу вас до міської в'язниці.

На цьому слові Камілья, побачивши, що два стражники з великими вусами збираються стягти її з ліжка, підвелась, хоч була зовсім хвора, з благанням склала

руки й глянула на мене очима, в яких позначився страх.

— Сеньйор Жіль Блаз, — промовила вона, — зглянь-тесь на мене! Заклинаю вас чеснотою вашої матері, що народила вас на світ, я не так винувата, як нещасна. Ви переконаєтесь у цьому, якщо згодитесь вислухати мою історію.

— Ні, пані Камілья, я й слухати вас не хочу! — скрик-нув я. — І так добре знаю, що ви чудесно вигадуєте всякі романи!

— Гаразд, — мовила вона, — якщо ви не дозволяєте мені виправдатись, то нате вам ваш бриліант і не гу-біть мене! — Сказавши це, вона зняла з пальця мій перстень і віддала його мені. Та я відповів, що не задоволюсь бриліантом і хочу ще вернути ту тисячу дукатів, яку вкрали в мене з мебльованого готелю.

— О, щодо дукатів, то не питайте їх у мене, — від-повіла вона. — З того часу мені не доводилось бачити того шахрая, дон Рафаеля, бо він ще тоді вночі за-віз їх із собою.

— Ех, любко моя, — сказав тоді Фабріцій, — невже для того, щоб виплутатись, досить сказати, ніби вам не досталось нічого? Так дешево вам не викрутитись! Уже через саме те, що ви були змовницею дон Ра-фаеля, слід спитати у вас про ваше минуле. Ви по-винні мати й інші речі на своєму сумлінні. Ходімо, будь ласка, до в'язниці, там вам буде справжня сповідь! Я думаю відвести туди й цю добру бабусю, — мовив він далі. — Гадаю, вона знає безліч усяких цікавих іс-торій, які не відмовиться вислухати корегідор.

Чого тільки не робили жінки, щоб розчулити нас. Вони на всю кімнату кричали, скаржилися й ридали. Стара, плазуючи навколюшках то перед альгвазилом,

то перед стражниками, намагалась викликати у них співчуття, а Камілья найзворушливішим світським способом просила мене врятувати її від лабет правосуддя. Треба було бачити це видовище. Я прикинувся змилосердженим.

— Пане офіцер,—звернувся я до сина Нуньєса,—бриліант тепер у мене, годі й цього! Я не хочу карати цю бідолашну жінку, не жадаю смерті грішника.

— Який сором!—відповів він.—Вам шкода! З вас не вийшло б поліцая. Я мушу виконати своє доручення,—мовив він далі,—мені суворо наказано арештувати цих інфант. Пан корегідор хоче показати на них приклад.

— Будь ласка, зважте на моє прохання, поступіться своїм обов'язком завдяки тому подарунку, який вам запропонують ці дами,—сказав я.

— О, це інша справа,—мовив він,—цей риторичний зворот можна назвати доречним. Гаразд, побачимо, що вони мені дадуть.

— У мене є намисто з перлин,—відповіла йому Камілья,—і дуже дорогі серги.

— Добре, але якщо вони з Філіппінських островів, то мені не треба їх!—грубо перебив він її.

— Можете з певністю взяти їх,—відповіла вона,—ручуся вам, що вони справжні.

Тоді вона наказала старій принести маленьку шкатулку і, винявши звідти намисто та серги, віддала їх панові альгвазилу. Хоч він знався на коштовному камінні не краще за мене, але не сумнівався, що самоцвіти в сергах були справжні, як і перлини.

— По-моєму, ці коштовні речі доброї якості,—пильно оглянувши їх, промовив він.—Якщо додати сюди

той срібний свічник, що його тримає пан Жіль Блаз, то я не відповідаю за свою непідкупність.

— Не думаю, щоб ви через цю дрібницю порушили таку вигідну для вас умову,— сказав я тоді Камільї. На цьому слові я виняв і передав свічку старій, а свічник — Фабріцієві, який вдоволився цим, мабуть, тільки тому, що не бачив більше в кімнаті жодної речі, яку легко можна було б понести з собою.

— Прощавайте, пані, — сказав він жінкам, — будьте спокійні. Я побалакаю з сеньйором корегідором і зроблю вас білішими за той сніг. Ми можемо обертати перед ним діло так, як нам заманеться, і кажемо йому правду тільки тоді, коли ніщо не примушує нас брехати.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Продовження пригоди з знайденим перснем. Жіль Блаз кидає медицину і Вальядолід

Отак виконавши проект Фабріція, ми, раді з успіху, що перевершив наші сподівання, вийшли від Камільї. Розраховуючи тільки на перстень, ми без усяких церемоній понесли й ще дещо. Нас зовсім не мучило сумління за обкрадених куртизанок,— на нашу думку, цей вчинок був подвигом.

— Панове, — сказав нам Фабріцій, коли ми опинились на вулиці, — невже ми після такого прекрасного походу розійдемось, не розважившись за склянкою? Це не по-моєму. Я пропоную вернутись до нашого шинку і там весело пробавити ніч. Завтра продамо свічник, намисто, серги і по-братерському поділимо гроші, а потім кожен піде додому і, як зуміє, попросить пробачення в свого господаря.

Думка пана альгвазила здалась нам розумною. Ми гуртом повернулись до шинку,— одним легко було знайти привід не ночувати вдома, а інші зовсім не турбувались тим, що їх проженуть господарі.

Нам зготували гарну вечерю, і ми з великим апетитом весело посідали за стіл. Їжа була засмачена всякими приємними розмовами. Фабріцій умів зробити балачку веселою і особливо розважав товариство. Скільки наговорив він тих дотепів, повних кастільської солі, а вона ж в однаковій ціні, що й аттіцька! Але якраз, коли було найвеселіше, нашу радість порушила непередбачена і дуже прикра подія. Несподівано до тієї кімнати, де ми вечеряли, ввійшов якийсь досить вродливий чоловік з двома лихими на вигляд особами. За ними з'явилось ще троє. Всі вони входили трійками, і незабаром їх стало дванадцятеро. У них були карабіни із шпагами та багнетами. Ми добре бачили, що це були стражники патруля, і нам не важко було догадатись про їх намір. Понервах ми хотіли були чинити опір, та вони відразу оточили нас, і нам довелось шанувати їх не так через їх кількість, як через вогнепальну зброю.

— Панове,— лукаво сказав нам начальник патруля,— мені відомо, якою хитрою вигадкою ви стягли перстень з руки славнозвісної авантурниці. Дотеп чудесний і вартий публічної нагороди. Отже вам не уникнути її. Правосуддя дасть вам помешкання у своєму палаці і не забариться заплатити за таку дотепну витівку.

Усі, кого торкались ці слова, збентежились. Ми змінились в обличчі і в свою чергу відчули такий самий страх, якого нагнали були на Камілью. Проте Фабрі-

ції, хоч і був блідий та переляканий, спробував нас виправдати.

— Сеньор,— мовив він,— у нас нічого поганого не було на думці. Отже нам треба простити це невеличке шахрайство.

— Туди к бісу!— сердито відповів начальник,— ви називаєте це невеличким шахрайством? Чи знаєте ви, що воно веде до шибениці? Нікому не дозволено самому чинити суд, а ви, крім того, взяли ще собі свічник, намисто й серги. Для цієї крадіжки ви передяглися в стражників, а це вже справжня шибеницька справа. Щоб зробити злочин, шахраї передягаються в чесних людей. По-моєму, ви будете дуже щасливі, якщо вас засудять косити великий луг.[43]

Коли він нам натякнув, що справа стоїть багато серйозніше, ніж кожен з нас уявляв, ми кинулись до його ніг і благали зглянутись на нашу молодість. Та всі наші прохання були марні. Більше того, він повівся зовсім незвичайно і відкинув пропозицію взяти намисто, серги й свічник, відмовився він навіть від персня,— може через те, що я пропонував його так прилюдно. Одне слово, він був невблаганним. Він звелів обеззброїти моїх товаришів і відрядив нас усіх до міської в'язниці. Коли нас вели туди, один із стражників сказав мені, що та стара, яка жила з Камільєю, запідозрівши, що ми не справжні слуги правосуддя, простежила нас до самого шинку, а коли там її підозра справдилась, вона, щоб помститись над нами, оповіла про все патрулеві.

Нас насамперед обшукали. Намисто, серги та свічник відібрали. Так само взяли в мене перстень з рубінами Філіппінських островів, що, на нещастя, був у ки-

шені, і навіть не залишили тих реалів, які я одержав того дня за свої приписи. Це мені довело, що валья-долідські судовики вміли виконувати свій обов'язок не гірше за асторзьких і що всі ці панове поводяться однаковісінько. Поки в мене грабували коштовні речі та гроші, начальник патруля, що був тут, оповідав про нашу пригоду виконавцям цього грабунку. Справа здалась їм такою серйозною, що більшість вважала нас за гідних найвищої кари. Інші, не такі суворі, казали, що кожен з нас може збутись її двома сотнями канчуків та кількома роками морської служби. У чеканні вироку пана корегідора нас замкнули в холодну. Там ми полягали на солому, розіслану на долівці, як у стайні, де кладуть підстилку для коней. Нам довелося б довго тут пробути, а вийти пощастило б, мабуть, тільки на галери, якби сеньйор Мануель Ордоннес не прочув про нашу пригоду і не надумав визволити Фабріція з в'язниці, а цього не можна було зробити, не звільнивши нас усіх. То був чоловік дуже шанований у місті; він не пожалів клопотів і, завдяки своєму впливові та приятелям, добився того, що нас через три дні випустили на волю. Та не так ми вийшли з цього місця, як увійшли туди: свічник, намисто, серги, мій перстень і рубін — усе зосталось там. Це нагадало мені вірш Віргілія,[44] що починається так: Sic vos non vobis...

Опинившись на волі, ми повернулись до своїх господарів. Доктор Санградо гарно приняв мене.

— Мій любий Жіль Блаз,— сказав він,— я тільки сьогодні вранці взнав про твоє лихо й збирався добре поклопотатись за тебе. Забудь, мій друже, про цей випадок і візьмись запопадливіше, ніж будьколи, за медицину.

Я відповів, що й сам такої думки, і, справді, увесь цілком поринув у цю справу. Роботи було більше, ніж досить, бо, як щасливо віщував мій учитель, пішла велика пошесть. У місті і в околиці лютувала віспа та тяжкі лихоманки. В усіх вальядолідських лікарів була робота, а в нас особливо. Не минало й дня, щоб кожен з нас не відвідав вісьмох, а то й десятьох хворих. Це дає уяву про те, скільки випито було води та пролито крові. Чи ми лікували погано, чи то хвороби були незціленні,— я не знаю, але ставалось так, що всі хворі вмирали. Рідко нам доводилось робити три візити до одного хворого: вже на другий день ми взнавали, що або нашого пацієнта допіру поховали, або він при смерті. Я, як молодий лікар, ще не призвичаївся до такого душогубства, і мене засмучували ті нещасні випадки, які можна було приписати мені.

— Пане,— сказав я якось увечері доктору Санградо,— от вам свідок небо, що я лікую достеменно за вашим методом. Проте, усі хворі йдуть на той світ. Можна сказати, що вони навмисне вмирають, щоб знеславити наше лікування. Сьогодні я зустрів двох, їх несли ховати.

— Дитино моя,— відповів він,— я міг би сказати тобі те ж саме. Не часто мені щастить вилікувати тих людей, що попадають до моїх рук. Якби не віра в принципи, то я б подумав, що мої ліки не годяться майже для всіх тих хвороб, проти яких я їх уживаю.

— Якщо ви такої думки, пане, то давайте змінимо спосіб лікування.— сказав я.— Попробуймо з цікавості на наших хворих хемічні препарати, наприклад, кермес![45] Найгірше, що може статись від нього, це те саме, що й від теплої води та кровопускання.

— Я б охоче зробив цю спробу, якби вона не мала ніяких наслідків,— відповів він,— але в мене вийшла книга, де я вихваляю часті кровопускання та напування. Невжеж ти хочеш, щоб я сам знеславив свій твір?

— Ви маєте рацію,— сказав я,— не треба дарувати такої радості ворогам. Вони скажуть, що ви дозволили напоумити себе, і зіпсують вам репутацію. Хай краще гине простолюддя, дворянство й духовенство! Йтимемо завжди своїм шляхом! До того ж, наші колеги творять не більші за нас дива, хоч і гидують кровопусканням, і я думаю, що їх аптекарським лікам однакова ціна, що й нашим засобам.

Ми запрацювали ще запопадливіше і зробили так, що менше ніж за півтора місяця стало стільки вдів та сиріт, як колись від облоги Трої.[46] Було так багато похорон, наче чума пройшла через Вальядолід. Кожного дня на нас нападався якийсь батько за те, що ми відібрали в нього сина, абож якийсь дядько докоряв за смерть племінника. Щождо племінників та синів, дядькам та батькам яких не поздоровилось від наших ліків, то вони до нас не з'являлись. Чоловіки теж скромно мовчали, вони не чіплялись до нас за втрату своїх дружин, але ті, від кого нам доводилось терпіти докори, часом з розпачу та горя були дуже брутальні. Вони взивали нас неуками, душогубами і ніяких слів не жаліли. Мене бентежили такі епітети, але вчитель мій звик до цього і вислухував їх байдуже. Може б я, як і він, призвичаївся до цих прокльонів, якби небо, щоб урятувати хворих Вальядоліда від такого бича, не викликало в мене огиди до медицини, в якій я працював так нещасливо. Оце я зараз і опишу з правдивими подробицями, хоч це й примусить читача сміятися з мене.

Недалеко від нас був кін для гри в м'яча, куди щодня збирались міські ледарі. Там можна було зустріти одного з тих заводіяк, що удають із себе майстрів і розв'язують суперечки в гральних домах. Він був із Біскаї і називав себе дон Родріго де-Мондрагон. На вигляд йому було літ тридцять. Це був чоловік звичайного зросту, але сухорлявий і дужий. Приплесканий ніс падав йому на русяві вуса, закручені гаками до скронь, а пара невеличких блискучих очей, здавалось, загрожувала кожному, на кому спинявся його погляд. Мова в нього була така сувора й груба, що він самою вже своєю балачкою наганяв страх. Цей грач став тираном кону. Не варт було перечити його присудам: той, хто не хотів згоджуватися з ним, другого дня діставав від нього виклик на дуель. Цей сеньйор дон Родріго, якого допіру змальовано, хоч і приставив до свого прізвища „дон", проте походив з міщан. Він закохав у себе господиню грального дому. То була багата чепурненька сорокалітня жінка, і завдовіла вона якихось п'ятнадцять місяців тому. Хто зна, чим він міг вподобатись їй, певно, що не красою, а, мабуть, чимось таким, чого не зумієш висловити. Та який би він не був, проте вона відчула прихильність до нього і задумала одружитися з ним. Але саме тоді, як вона збиралася здійснити це на ділі, їй довелось занедужати. На її нещастя, лікував її я. Коли б навіть у неї була не тяжка лихоманка, то й тоді б мої ліки зробили б хворобу небезпечною. Через чотири дні я сповнив жалобою гральний дім. Господиня кону відійшла туди, куди я посилав усіх хворих, а майном її заволоділи родичі. З розпачу від утрати своєї коханої, або, вірніше, надії на такий вигідний для нього

шлюб, дон Родріго не тільки кляв та проклинав мене,— він заприсягся проткнути мені своєю шпагою груди і знищити мене при першій зустрічі. Один милосердний сусіда сказав мені про це нахваляння. Те, що я знав про Мондрагона, зовсім не таке було, щоб нехтувати застереженням. Це нагнало на мене страху й трепету. Я не насмілювався виходити з дому, щоб не зустрітися з цим дияволом у людській подобі, і мені безперестанно ввижалось, що він, оскаженілий, входить до нашого дому. Я не мав і хвилини спокою. Це зовсім відштовхнуло мене від медицини і, попрощавшись з учителем, який не спромігся мене затримати, я на світанку вийшов із міста, боячись натрапити на дон Родріго.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Куди пішов Жіль Блаз з Вальядоліда та який чоловік привднався до нього в дорозі

Я йшов дуже швидко і раз-у-раз оглядався назад, чи не женеться, бува, за мною цей страшний біскаєць: моя уява так захопилась цим чоловіком, що кожне дерево й кущ я вважав за нього. Проте, пройшовши з добру милю, я заспокоївся і вже повільніше простував до Мадріда, бо надумав іти саме туди. Без жалю я покинув Вальядолід. Найтяжче було мені розлучитися з Фабріцієм, моїм любим Піладом, [47] навіть не попрощавшися з ним. Я не шкодував, що відмовився від медицини, навпаки, просив у бога прощення за цей промисел. Я з радістю перелічував гроші, що були в мене в кишені, дарма що це була плата за мої душогубства. Я скидався на тих жінок, що, покинувши роз-

пусту, проте, охоче заощаджують свій заробіток з неї. Реалами в мене було майже п'ять дукатів. З цими грішми я сподівався дійти до Мадріда, де гадав знайти добру посаду. Крім того, мені дуже хотілось побувати в цьому незрівняному місті, яке мені вихваляли, як сукупність усіх див всесвіту.

Я якраз згадував усе, що мені казали про Мадрід, і заздалегідь смакував тамтешні розваги, як біля мене почувся голос якогось чоловіка, що йшов за мною і співав на все горло. У нього був шкіряний мішок на спині, гітара, прив'язана до шиї, та довга шпага. Він ішов так швидко, що незабаром наздогнав мене. Це був один із тих голярських учнів, з якими мені довелось сидіти разом у в'язниці через пригоду з перснем. Ми відразу впізнали один одного, хоч на нас було інше вбрання, і дуже здивувались такій несподіваній зустрічі на шляху. Я признався, що з великою охотою матиму його за компаньйона в дорозі, та й він начебто був надзвичайно радий бачити мене. Я оповів йому, чому покинув Вальядолід, а він, щоб теж виявити таку довіру, сказав, що з господарем у нього трапилась буча, і вони навіки попрощались один з одним.

— Якби мені хотілось довше жити у Вальядоліді, то я б знайшов десяток голярень, а не одну,— промовив він,— бо, не хвалячись, можу сказати, що в Іспанії немає голяра, який би краще за мене умів голити за шерстю й проти шерсті та закручувати вуса в папільйотки. Та я не міг приборкати бажання вернутись на батьківщину. Вже десять літ, як я звідти. Мені хочеться трохи подихати рідним повітрям і дізнатись, як живуть мої батьки. Післязавтра я буду в них,

бо вони мешкають по цей бік Сеговії, у великому селі Ольмедо.

Я поклав собі провести цього голяра додому й пошукати в Сеговії екіпаж на Мадрід. Дорогою ми розбалакались про всяку всячину. Це був веселий і дотепний юнак. Через годину розмови він спитав, чи не хочется мені їсти. Я відповів, що це буде видно в першій корчмі.

— Поки ми дійдемо туди, можна відпочити,— сказав він.— У мене в торбі є чим поснідати. В дорозі я завжди ношу з собою харчі, але ніколи не обтяжую себе костюмом, білизною та іншим непотрібним барахлом. Нічого зайвого! Я кладу в свій мішок тільки їжу, бритви та мило,— мені лише це потрібне.

Я похвалив його за обачність і охоче згодився відпочити. Я був дуже голодний і збирався добре попоїсти, а на це, після його слів, можна було сподіватись. Ми трохи звернули з шляху й посідали на траві. Там мій учень з голярні розклав свої харчі: п'ять чи шість цибулин та кілька скибок хліба з сиром; але за найкращу річ у своєму мішку він вважав невеличкий міх, повний, за його словами, приємного й доброго вина. Його їжа була не дуже смачна, та нас обох мучив голод, і нам вона здалась непоганою. Ми також спорожнили й міх, де містилось два кухлі вина, зовсім не вартого такої хвальби. Потім встали й багато веселіше пішли далі. Голяр чув від Фабріція про мої дивовижні пригоди і попросив оповісти їх. По-моєму, не можна було відмовити людині, що так добре мене почастувала,— я вдоволив його прохання і потім сказав, що і йому слід віддячити мені і поділитись історією свого життя.

— О, моєї історії і слухати не варт!— сказав він.— У ній усе — звичайнісінькі речі. Проте, як немає нічого кращого, то я оповім про все так, як воно було. І тоді він розказав мені приблизно ось що.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Історія учня з голярні

Мій дід Фернандо Перес де-ла-Фуенте,— бо я починаю з давненьких часів,— проголяривши п'ятдесят літ у селі Ольмедо, зоставив після смерті чотирьох синів. Старший, на ім'я Ніколас, заволодів голярнею і успадкував батьківську професію. Бертрандо, молодший за нього, захопився комерцією і став галантерійником, а третій — Томас — зробився шкільним учителем. Щодо четвертого, якого звали Педро, то його потягло до красного письменства, він продав невеличкий шматок землі, що дістався йому після поділу, і перебрався до Мадріда, де сподівався колись відзначитися своїм знанням та розумом. Інші три брати не розлучались. Вони оселилися в Ольмедо, поодружувалися з хліборобськими дочками, які принесли з собою небагато посагу, та зате буйну плодючість. Наче навипередки, плодили вони дітей. Моя мати, голярева жінка, за перші п'ять літ народила шістьох. Серед них був і я. Батько змалку навчив мене голити і, коли я дійшов п'ятнадцяти літ, він скинув мені на спину цей мішок, який ви бачите, підперезав цією шпагою і сказав:

— Тепер ти, Діего, і сам собі заробиш на прожиток. Помандруй по світу. Щоб набити руку та вдосконалитися в своїй професії, треба поподорожувати. Іди і повертайся тільки тоді до Ольмедо, як обійдеш

усю Іспанію. Щоб я й не чув про тебе доти.—По цій мові він приязно обняв мене і виштовхав з хати.

Таке було моє прощання з батьком. Мати була не такої суворої вдачі і здавалась більше зворушеною від розлуки зі мною. Вона заплакала і навіть крадькома тикнула мені в руку дукат. Отак я вийшов з Ольмедо і звернув на Сеговію, та, не пройшовши й двох сот кроків, спинився, щоб оглянути свій мішок. Мені хотілось побачити, що там усередині, і достеменно взнати, чим я володію. Там був футляр з двома бритвами, такими сточеними, наче ними голено десяток поколінь, шкіряний ремінь для направляння, шматок мила, зовсім нова плоскінна сорочка та ще пара старих батьківських черевиків, але багато більше звеселили мене двадцять реалів, загорнених у ганчірочку з білизни. Отаке було майно! З цього ви добре бачите, що майстер Ніколас багато надій покладав на мою тямущість, вирядивши мене з такими злиднями. Проте, дукат та двадцять реалів запаморочили голову юнакові, в якого ще зроду не було грошей. Я думав, що мої фінанси ніколи не вийдуть, і в радісному захваті йшов далі своєю дорогою, час від часу поглядаючи на ручку шпаги, що її клинок при кожному кроці бив мене по литках і плутався між ногами.

Надвечір я, дуже голодний, дійшов до села Атакінес, спинився в корчмі і так бундючно попросив вечеряти, наче справді міг кидатись грішми. Корчмар, оглянувши мене й побачивши, з ким має справу, чемно сказав:

— Гаразд, кавалере! Ви будете вдоволені. Вас почастують, як принца.—Отак балакаючи, він провів мене до невеличкої кімнати, куди за чверть години

приніс рагу з кота, на яке я накинувся з такою зажерливістю, ніби то був заєць чи кріль. До цього розкішного рагу він подав вина, яке, за його словами, було таке добре, що й королю не доводилось пити кращого. Я помітив, що вино було прокисле, та це не завадило мені дати йому не меншу честь, що й котові. Щоб остаточно вшанувати мене, як принца, він поклав мою особу в ліжко, що швидше викликало б безсоння, ніж прогнало б його. Уявіть собі вузюсіньку й таку куценьку лаву, де ніг ніяк не можна було простягти, дарма що я тоді був малий. Та ще замість матраца чи перини лежала на ній солом'яна мата, застелена складеним удвоє простиралом, на якому, мабуть, після того, як його останній раз прали, спала добра сотня подорожніх. Проте, я з черевом, повним рагу й розкішного вина, заснув на цьому ліжку, завдяки молодості й здоров'ю, глибоким сном і провів ніч без поносу.

Другого дня, поснідавши та чимало заплативши за ті добрі харчі, я без спочину дійшов до Сеговії. Мені відразу ж пощастило знайти голярню, де взяли мене за харчі й утримання. Але там довелось жити тільки півроку. Я завів знайомство з одним голярським учнем, що хотів іти в Мадрід. Він підбив і мене і рушив зо мною до цього міста. Без труднощів я нанявся там на тих самих умовах, що й у Сеговії. Голярню добре відвідували. Правда, стояла вона біля церкви святого хреста, недалеко від Театру Принца,[48] і тому роботи тут не бракувало. Мій господар, двоє учнів та я насилу вправлялися з тими чоловіками, що приходили голитись. Я тут надивився на людей усякого стану, а між ними — на комедіантів та письмен-

ників. Якось зустрілись тут два літератори. Вони розбалакались про сучасних поетів та поезію, і я почув прізвище свого дядька. Це зробило мене уважнішим до їх розмови.

— На дон Хуана де-Завалету,[49] по-моєму, публіка не повинна розраховувати,— сказав один із них.— Це — холодний розум, людина без фантазії. Остання його п'єса жахливо провалила його репутацію.

— А хіба Луіс Велес де-Гевара[50] дав прекрасний твір публіці?— спитав другий.— Чи видано колибудь щось мізерніше?

Хто знає, скільки ще вони назвали поетів, та я позабував прізвища; мені згадується тільки, що про всіх вони багато поганого наказали. Та про мого дядька вони були кращої думки. Обидва літератори погодились, що це здібна людина.

— Так,— сказав один із них,— дон Педро де-ла-Фуенте[51] чудесний письменник. В його творах тонка жартівливість перемішана з ерудицією, а це їх робить пікантними й дотепними. Я не дивуюсь, що його шанують і двір і місто, і що кілька грандів виплачують йому пенсію.

— Вже не один рік він має чималий дохід,— промовив другий.— Він же харчується й живе в герцога Медіна-Селі. Платити йому не доводиться, і його справи повинні бути прекрасними.

Жодного слова я не пропустив із того, що говорили поети про мого дядька. Наша родина знала, що він нашумів своїми творами в Мадріді; про це казали нам подорожні, які проїздили через Ольмедо. Та він гордував сповіщати нас про себе, наче зовсім зрікся нас, тому ми з свого боку були цілком байдужі до

нього. Але кревність дає про себе знати! Почувши, як добре живе дядько, і довідавшись, де він мешкає, я спокусився пошукати його. Одне тільки збивало мене з пантелику: письменники називали його дон Педро. Це слово „дон“ трохи турбувало мене і я боявся, що поет цей не мій дядько.[52] Та побоювання не спинило мене. Я думав, що він міг стати дворянином так само, як і дотепником, і поклав собі навідати його. Для цього я, з дозволу господаря, якнайкраще причепурився вранці і, трохи гордий з того, що доводжусь племінником людині, яка зажила такої слави своїм талантом, вийшов з нашої голярні. Голярі не менше від інших людей схильні до пустославності. Я став великої думки про себе і, йдучи з бундючним виглядом, розпитував дорогу до палацу герцога Медіна-Селі. Опинившись біля брами, я сказав, що хочу розмовляти з сеньйором дон Педро де-ла-Фуенте. Воротар показав мені на невеличкі східці в глибині двору і відповів:

— Зійдіть туди й постукайте в перші двері з правого боку.

Я зробив так, як той сказав, і постукав у двері. Мені відчинив якийсь юнак, і я спитав у нього, чи тут живе сеньйор дон Педро де-ла-Фуенте.

— Так,— відповів він мені,— але зараз ви не побалакаєте з ним.

— Мені б дуже хотілося з ним поговорити,— сказав я.— Я приніс новини про його рідню.

— Якби ви мали переказати йому новини від самого папи, то й тоді б я не впустив вас до його кімнати, — відказав він.— Він пише, а під час роботи не треба відривати його від твору. Тільки після півдня він

прийматиме. Ідіть, прогуляйтесь і вертайтесь до того часу.

Я вийшов і проходив цілий ранок у місті, весь час міркуючи про те, як мене зустріне дядько.

— Думаю, що він радий буде мене бачити,— казав я сам собі. Я судив про його почуття по собі і приготувався до дуже зворушливої зустрічі. О призначеній годині я мерщій вернувся туди.

— Ви вчасно прийшли, — сказав мені лакей.— Мій господар збирається виходити. Почекайте тут хвилинку, я доповім про вас. — По цій мові він покинув мене в передпокоях і, повернувшись за хвилину, провів до кімнати свого господаря, обличчя якого відразу вразило мене родинною схожістю. Мені здалось, що це дядько Томас, так вони були подібні один до одного. Я дуже учтиво привітався з ним і сказав, що я син ольмедського голяра, майстра Ніколаса де-ла-Фуенте, повідомив також, що вже три тижні в Мадріді вчуся батьківського ремесла як учень у голярні, і що для більшого вдосконалення маю намір обійти Іспанію. Говорячи, я помітив, що мій дядько задумався. Він, мабуть, вагався, чи йому зректись свого племінника, чи якось спритно спекатись його. Він вибрав останнє.

— Ну, мій друже, як там почувають себе батько й дядьки? — спитав він, прикинувшись веселим.— Як їхні справи?

Тоді я йому сказав про чимале збільшення нашої родини, назвав усіх дітей чоловічої й жіночої статі, вмістив до цього реєстру хрещених батьків та матерів, але його, здавалось, мало цікавили ці дрібниці.

— Я дуже похваляю, Діего, твій намір мандрувати по Іспанії, щоб стати майстром у своїй професії,—

промовив він, ведучи до кінця свій задум,— і не раджу тобі довше бути в Мадріді. Це шкідлива річ для молоді. Ти тут пропадеш, моя дитино. Ти краще походив би по інших містах королівства. Там не така розпуста. Іди собі,— казав він далі,— а коли зберешся в мандрівку, забіжи до мене, я дам тобі якогось пістоля, що згодиться тобі під час подорожі по Іспанії.— По цій мові він чемно випровадив мене з кімнати.

Мені не стало розуму догадатись, що він намагається тільки відрядити мене подалі від себе. Я вернувся до голярні і розповів господареві про свої відвідини. Він не краще за мене зрозумів бажання сеньйора дон Педро.

— Я не такої думки, як ваш дядько,— мовив він.— По-моєму, він повинен був радити вам не мандрувати, а залишитися в цьому місті. У нього ж стільки знайомих панів! Йому не важко було б улаштувати вас до якогось великого дому і допомогти вам потроху зробити велику кар'єру.

Вражений цими словами, що малювали мені звабливі образи, я за два дні знову відвідав свого дядька, попросивши його використати свій вплив і віддати мене до якогось двірського сеньйора. Та ця пропозиція не вподобалась йому. Пустославному чоловіку, що за панібрата з грандами і що кожного дня обідає з ними, невелика радість бачити свого племінника за столом з челяддю, коли він сам за панським столом. Сеньйор дон Педро червонів би через нікчемного Діего. Отож він не забарився вигнати мене і навіть дуже брутально.

— Так ти, розпуснику, хочеш кинути свою професію?— оскаженіло закричав він на мене.— Геть, іди до тих людей, що дають тобі згубні поради! Забирайся

з моїх покоїв, і щоб твоя нога ніколи тут не була! Інакше я покараю тебе по заслузі!

Мене не так приголомшили ці слова, як тон дядьків. Я вийшов із сльозами на очах і дуже ображений його жорстокістю. Та я людина жвавої й гордої вдачі і швидко осушив свої сльози. Мій розпач дійшов навіть до обурення, і я поклав забути цього лихого родича, без якого прекрасно обходився по той день.

Я думав тільки про розвиток свого таланту: робота захопила мене. Я цілий день голив, а ввечері, щоб розважити собі трохи голову, вчився грати на гітарі. За вчителя гри на цьому інструменті був мені один старий senor escudero,[53] якому я голив бороду. Він показував мені також співи, які знав досконало. Щоправда, йому колись доводилось співати в соборі. Прізвище його було Маркос де-Обрегон.[54] Це був мудрий чоловік, з великим розумом і досвідом, і він так мене любив, наче я сином йому доводився. Служив він за зброєносця в одної лікарихи, що жила за триста кроків від нашого дому. Увечері, як тільки кінчалась робота, я йшов до нього, і ми, посідавши на порозі, починали невеличкий концерт, що подобався сусідам. І то зовсім не тому, що ми мали приємні голоси: бренькаючи струнами, кожен з нас методично співав свою партію, а цього досить було, щоб дати насолоду нашим слухачам. Особливо ми розважали донью Мергеліну, дружину лікаря. Вона виходила в коридор слухати, і часом нам доводилось повторювати ті пісні, які найбільше подобались їй. Чоловік не перечив такій розвазі. Він зовсім не ревнував, дарма що був справжній іспанець і вже старий. До того ж, його професія забирала в нього весь час, і, вертаючись додому вкрай стомле-

ний своїми хворими, він засипав дуже рано, не турбуючись тим, що його жінка уважно ставилась до наших концертів. А може, він вважав, що вони не здатні справити на неї небезпечне враження. Треба додати, що в нього не було й найменшого приводу до такого побоювання. Правду сказати, Мергеліна була молода й красива дама, але такої суворої чесноти, що не могла зносити поглядів чоловіків. Отож, лікар не вбачав злочину в цій забаві, що здавалась йому невинною і пристойною, і дозволяв нам співати досхочу.

Якось увечері я підійшов до дверей лікаря, наміряючись, за своїм звичаєм, розважитись, і зустрів там старого зброєносця, що чекав на мене. Він узяв мене за руку і сказав, що до початку концерту хоче прогулятися зі мною. По цьому він відвів мене в глухий завулок і, побачивши, що тут безпечно можна розмовляти, сумно сказав:

— Діего! Я маю дещо важливе оповісти вам, мій сину. Боюсь, моя дитино, що нам обом доведеться каятись: не треба було розважатись концертами біля дверей мого господаря. Звісно, ви мені подобаєтесь, і я радий, що навчив вас грати на гітарі та співати; але якби це можна було передбачити, то, їй-богу, вибрав би інше місце для навчання.

Ці слова налякали мене. Я попросив зброєносця ясніше висловитись і сказати, чого нам треба боятись, бо я не з тих, що нехтують небезпеками, і не обійшов ще Іспанії.

— Я зараз оповім усе, що вам треба знати, щоб ви зрозуміли наше небезпечне становище,— відповів він.

— Коли я нанявся до лікаря,— а цьому вже рік минув,— почав оповідати він далі,— той, відвівши

вранці мене до своєї дружини, сказав: „Ось, Маркос, ваша господиня. Ви мусите скрізь супроводити цю пані“. Мене в захват кинула донья Мергеліна! Я вважав її за чудесну, гідну пензля красуню, а найбільше мені вподобалась приємність її постави. „Сеньйоре,— мовив я лікареві,— я буду дуже щасливий служити такій чарівній пані!“ Моя відповідь розгнівила Мергеліну. „Чи ба!— грубо відповіла вона,— він справді вільно поводиться. Я не люблю, коли мені кажуть усякі ніжності!“ І ці слова, сказані такими красивими устами, надзвичайно мене здивували. Я ніяк не міг погодити такого нечемного й грубого способу розмови з чарівністю, що позначалась на всій постаті господині. Щодо її чоловіка, то він звик до цього і навіть радів, що його дружина такої рідкої вдачі. „Маркос,— звернувся він до мене,— моя жінка — справжнє диво чесноти!“ А потім, помітивши, що вона накинула мантілью і збирається йти до служби, звелів мені провести її до церкви. Коли ми опинились на вулиці, нам стали зустрічатись чоловіки, і вони,— в цьому немає нічого незвичайного,— вражені вродою доньї Мергеліни, казали їй мимохідь дуже улесливі речі. Вона не змовчувала, але вам не уявити, до чого безглузді й чудні були її відповіді. Чоловіки були здивовані і не могли збагнути, як це на світі існує жінка, що сердиться, коли її хвалять „Ех, пані,— говорив я їй попервах,— не звертайте уваги на те, що вам кажуть. Краще мовчати, ніж відповідати з серцем“. „Ні, ні,— казала вона,— мені хочеться довести цим нахабам, що я не з тих жінок, які байдужі до непошани“. Кінець-кінцем вона стала говорити такі грубощі, що я не здолав не висловити всього того, що думав, хоч і міг цим розгнівати

її. По змозі обачніше я сказав їй, що вона ображає свою природу і своєю дикістю псує безліч гарних властивостей, бо лагідна й чемна жінка може закохати в себе й без краси, а красуню тільки зневажають, коли в неї немає ні лагідності, ні чемності. До таких міркувань я додав чимало інших, подібних до цих. Це все йшлось до того, щоб виправити її вихватки. Після такої догани я боявся, щоб моя щирість не розсердила її і не викликала якихось неприємних заперечень. Її зовсім не обурили мої умовляння, та від них не було й ніякої користі, однаково як і від того, що я казав їй з дурного ума згодом.

Даремно було застерігáти її від таких хиб, і я примирився з її нелюдською вдачею. Проте,— чи повірите ви?— ця неприступна, ця зарозуміла жінка зовсім змінилась за останні два місяці. Вона стала чемною до всіх, і в неї з'явились дуже приємні манери. Це вже не та Мергеліна, що відповідала тільки дурницями на учтиві словечка чоловіків. Вона зробилась чутливою до похвали: любить, коли кажуть, що вона красива, що жоден чоловік не може безкарно бачити її. Їй подобаються лестощі. Тепер моя господиня стала, як і всяка інша жінка. Важко зрозуміти цю зміну! А те, що ви взнаєте, ще більше вас здивує, бо це ж ви творець такого великого чуда. Так, мій любий Діего,— казав зброєносець,— це ви так змінили донью Мергеліну. Ви зробили ягня з цієї тигриці. Одне слово, ви звернули на себе її увагу. Я не раз це помічав. Або я погано знаю жінок, або вона вас палко кохає. Ось, мій сину, та сумна новина, про яку мені хотілось сказати вам, і ті прикрі обставини, в яких ми опинились.

— Не бачу в цьому для нас ніякої підстави жури-

тись, бо не нещастя ж — кохання вродливої дами, — сказав я тоді старому.

— Ах, Діего, — відповів старий, — ви по-юнацькому міркуєте. Ви бачите тут тільки принаду і не зважаєте на гачок. Ви дивитесь тільки на вдоволення, а я передбачаю всі неприємності, що стануться в наслідку. Все закінчиться нарешті оголоскою. Якщо ви й далі співатимете біля наших дверей, то пристрасть Мергеліни зробиться ще дужчою. Вона, мабуть, утратить усю свою обачність, і її чоловік, доктор Олороco, помітить цю слабість у неї, а цей чоловік,—сьогодні такий поблажливий, бо до ревнощів немає приводу,— стане тоді лютим, помститься на ній, та й нам може наробити великого лиха.

— Гаразд, сеньйор Маркос, — відповів я, — здаюсь на ваші доводи і згоджуюся з вашими порадами. Скажіть, як же мені поводитись, щоб уникнути такої прикрості?

— Нам треба припинити концерти, — мовив він. — Не показуйтесь перед моєю господинею. Не бачачи вас, вона стане спокійнішою. Сидіть у свого господаря, я відвідуватиму вас, і ми безпечно гратимемо там на гітарі.

— Згоден і обіцяю зовсім не ходити до вас, — сказав я, і справді надумав не співати більше під дверима лікаря, а замикатись від цього часу в голярні, якщо на мене так небезпечно дивитись.

Проте, добрий зброєносець Маркос, не зважаючи на всю свою обережність, через кілька днів переконався, що його вигадка, яка мала погасити вогонь доньї Мергеліни, призвела до протилежного. Не чуючи наших співів, пані другої ж ночі спитала в нього, чому не

стало концертів і не видно мене. Він відповів, ніби я такий заклопотаний, що не маю й хвилини дозвілля. Вона начебто вдоволилася з цієї відмовки — і три дні стійко терпіла мою відсутність. Але минув цей час, і моїй принцесі урвався терпець.

— Ви мене дурите, Маркос, — сказала вона своєму зброєносцеві, — без причини Діего не кинув би сюди ходити. Тут якась таємниця, і я хочу знати її. Кажіть, я вам наказую! Ні з чим не крийтесь!

— Пані, — відповів він, готуючи їй другу поразку, — ви хочете знати правду, так я вам скажу, що Діего доводилось часто знаходити в себе вдома, після наших концертів, вже прибрану їжу, а в нього немає охоти лягати без вечері.

— Як? Без вечері! — сумно скрикнула вона. — Чом же ви раніш не сказали? Лягати без вечері! Сердешна дитина! Ідіть зараз до нього, і хай він приходить сьогодні ввечері. Йому не доведеться більше вертатись голодним. Тут завжди знайдеться якась страва для нього.

— Що я чую? — сказав зброєносець, прикинувшись здивованим цими словами. — Небо! яка зміна! Чи це ви, пані! це ви так говорите? Відколи ви стали такою милосердною й чутливою?

— Відтоді, — грубо відповіла вона, — як ви живете в цьому домі, або, вірніше, відтоді, як ви засудили мою зарозумілість, як ви намагались приборкати суворість моєї вдачі! Та ба! — зворушливо промовила вона, — з одної надмірності я вдалась у другу: з гордої й нечутливої я стала надто лагідною й ніжною. Я кохаю вашого молодого друга Діего і не можу з цим боротись, а його відсутність зовсім не зменшує мого кохання, вона, здається, тільки збільшує його.

— Чи можливо, щоб юнак, ні красивий, ні статурний собою, викликав таку дужу пристрасть! — мовив старий. — Я б пробачив вам це почуття, якби його збудив якийсь блискучий кавалер...

— Ах, Маркос, — перебила його Мергеліна, — або я не похожа на інших осіб моєї статі, абож ви, не зважаючи на свій великий досвід, негаразд знаєте їх, якщо гадаєте, що гідність керує вибором. Якщо судити з мене, то вони, не думаючи, зав'язують собі світ! Кохання — запамороченія розуму, воно вабить вас до якогось предмета і мимохіть горне вас до нього. Це — пошесть! Вона нападає на нас, як сказ на тварину. Годі ж умовляти, що Діего не вартий мого кохання. Через саму любов я знайду в ньому безліч усяких прекрасних рис, яких вам не видно і яких, може, в нього зовсім немає. Даремно казати, що його обличчя й постава не варті й найменшої уваги, — мені він здається статурним до захоплення і прекраснішим за день. Більше того, його голос зворушує мене якоюсь ніжністю, а на гітарі він грає, по-моєму, з особливою принадою.

— Але, пані, чи ви подумали, хто такий Діего? — сказав їй Маркос. — Його низький стан...

— Я стою небагато вище за нього, — хутко перебила вона, — та якби я була й благородна жінка, то й тоді б не зважила на це!

Нарешті, зброєносець, певний, що йому не пощастить переконати господині, як той вправний рулевий, що поступається перед бурею і дає відносити свій корабель від того порту, куди мав пливти, кинув боротись з її впертістю. Навіть більше, щоб догодити своїй господині, він відвідав мене і, відвівши набік, оповів про все, що сталося в них.

— Самі бачите, Діего, що нам і далі доведеться давати концерти біля дверей Мергеліни, — сказав він мені. — Ви мусите неодмінно побачитися з цією дамою, мій друже, бо інакше вона може викинути якусь штуку, а це пошкодить її репутації більше, ніж щось інше.

Я не вдавав із себе жорстокого: я відповів Маркосу, що перед вечором прийду до нього з гітарою, і що цю приємну новину можна переказати його господині. Він не забарився, і велика радість була для палко закоханої жінки взнати, що сьогодні ввечері вона матиме щастя бачити й чути мене.

Проте, один прикрий випадок ледве не позбавив її цієї надії. Мені не пощастило вийти від свого господаря до ночі, що, на нещастя, була дуже темна. Я навпомацки ступав вулицею і пройшов уже, мабуть, половину дороги, коли з одного вікна на мене вилили такі пахощі, що були не зовсім приємні. В мене поцілили добре, можна сказати навіть, що все попало на мене. Опинившись у такому стані, я не знав, на що наважитись: вернутись назад, — так це ж сміховище для товаришів, це значить — віддати себе на найлихіші жарти; піти ж таким до Мергеліни — від самої думки було прикро. Все ж я надумав іти до дому лікаря. Старий зброєносець чекав мене біля дверей. Доктор Олоросо, як сповістив він мені, ліг спати, тому можна розважатися досхочу. Я відказав, що мені треба спочатку почистити костюм, і тоді ж розповів про своє нещастя. Він, начебто зворушений цим, провів мене в залу до своєї господині. Скоро дама довідалась про цю прикру оказію й побачила мене, вона стала висловлювати таке співчуття, немовби мене спіткало якесь

надзвичайне лихо. Безліч прокльонів послала вона, лаючи того, хто так причепурив мене.

— Та не гнівайтесь так, пані! — сказав їй Маркос. Майте на увазі, що це ж чистісінький випадок. Не варт так обурюватись.

— Невже вам хочеться, щоб я не обурювалась, коли скривдили це ягнятко, цього невинного голуба, який навіть не жаліється на таку образу! — запально скрикнула вона. — Ах, чому я зараз не чоловік, щоб помститись за нього.

Багато всякої всячини казала ця жінка, доводячи своє кохання, що позначалось і в її вчинках, бо, поки Маркос витирав мене серветкою, вона мерщій збігала до другої кімнати й принесла коробку з усякими пахощами, спалила запашне зілля й напахала костюм, а потім щедро полила його есенціями. Покінчивши з обкурюванням та оббризкуванням, ця милосердна жінка сама сходила на кухню по хліб, вино та кілька шматків смаженої баранини, заздалегідь призапасеної для мене. Вона примусила мене їсти і, з охотою прислужуючи, то нарізала мені м'яса, то наливала вина, хоч ми з Маркосом по змозі робили все, аби тільки звільнити її від такого клопоту. Після вечері панове музиканти спромоглись якнайкраще припасувати свої голоси до гітар. Наш концерт зачарував Мергеліну. Правда, ми воліли співати тих пісень, слова яких підлещували її коханню, і, треба зазначити, що, співаючи, я так зиркав крадькома на неї, що тільки підкидав огню в прядиво, бо ця гра починала мені подобатись. Концерт не обрид мені, хоч і затягся допізна. Щодо дами, то години здавались їй хвилинами, вона б з охотою всю нічку нас прослухала, якби старий зброєносець, якому хвилини зда-

вались годинами, не нагадав їй, що вже пізно. Разів з десять йому довелось казати про це, та вона мала справу з чоловіком напосідливим, і він дав їй спокій тільки тоді, як я пішов додому. Бачачи, що його господиню захопила шалена пристрасть, він, як чоловік мудрий і обережний, боявся, щоб з нами не трапилось чогось лихого. Його побоювання незабаром справдилося. Чи лікар запідозрів якусь таємну інтригу, чи демон ревнощів, що досі не займав цього чоловіка, потурбував його, але він став гудити наші концерти. Більше того, він суворо заборонив їх і, не навівши причини, яка спонукала його до цього, сказав, що далі не стерпить чужих людей у своєму домі.

Маркос повідомив мене про цей образливий наказ, що торкався саме мене, і мені було дуже прикро втрачати набуті надії. Проте, як правдивий історик, признаюсь вам, що я терпеливо поставився до такого лиха. Не те зробилося з Мергеліною, — її почуття стало ще палкішим.

— Мій любий Маркос, тільки від вас я чекаю допомоги, — сказала вона зброєносцеві. — Прошу вас, улаштуйте так, щоб я могла таємно побачитись з Діего.

— Чого ви хочете! — сердито відповів старий. — Я й так надто потурав вам. Мені зовсім не хочеться заради вдоволення вашої безглуздої пристрасті зневажати свого господаря, губити репутацію і вкривати себе ганьбою. Мене завжди вважали за слугу бездоганної поведінки. Вже краще тоді покинути ваш дім, ніж дожити до такої підлої служби.

— Ах, Маркос, — перебила його пані, перелякана останніми словами. — Ви краєте мені серце, кажучи, що підете від нас! Немилосердний, невже ви думаєте

покинути мене в такому стані? Верніть же спочатку мої гордощі і ту дикість, яку відняли від мене. Якби ж ще були в мене ці щасливі хиби! Я була б спокійна, коли б ваші нескромні поради не порушили моєї тиші. Бажаючи виправити мені вдачу, ви тільки зіпсували її... Та що я кажу, нещасна! — промовила вона крізь плач. — Навіщо ці несправедливі докори? Ні, ви, татусю, невинні в моєму нещасті. Це моя лиха доля завдала мені такого смутку. Заклинаю вас, не зважайте на мої божевільні слова. Та ба! Пристрасть запаморочила мене. Зглянь тесь на мою слабість. Ви — єдина моя запорада. Якщо вам дороге моє життя, то не відмовляйте мені в допомозі.

На цьому слові вона так заплакала, що не здолала говорити далі; вийняла хустку і, затуливши нею обличчя, впала на стілець, на смерть вражена смутком. Старий Маркос був, мабуть, з найкращих зброєносців, яких тільки бачили на світі, але він не міг устояти проти такого зворушливого видовища, він розчулився і заплакав сам разом з господинею.

— Ах, пані, яка ви зваблива, — ніжно сказав він. — Я не можу бути байдужим до вашого розпачу і мушу принести в жертву свою чесність. Не дивно, що кохання примусило вас забути свій обов'язок, бо саме тільки співчуття зробило це зі мною.

Отже, не зважаючи на свою бездоганну поведінку, зброєносець став потурати коханню Мергеліни. Якось уранці він оповів мені про все це і вже на прощання сказав, що придумає, як улаштувати таємне побачення з дамою. Це відживило мою надію, але через дві години я дізнався про жахливу новину. Один учень з аптеки нашого кварталу зайшов до нас поголити бороду.

— Сеньйор Діего, що ви зробили з своїм другом, старим зброєносцем Маркосом де-Обрегон? — спитав він, коли я збирався його голити. — Чи знаєте ви, що його прогнав доктор Олоросо?

Я сказав, що не чув цього.

— Це певна річ, — мовив він, — сьогодні його мають звільнити. Його господар і мій зараз оце розмовляли при мені. Ось яка була їхня балачка: „Сеньйор Апунтадор, — сказав лікар, — у мене до вас прохання. Я невдоволений з того старого зброєносця, що служить у мене, і мені хочеться віддати свою дружину під догляд якоїсь відданої, суворої й пильної дуеньї[55]“. — „Я вас розумію, — перебив його мій господар. — Вам треба пані Мелансію. Вона була економкою в моєї дружини і ще й досі живе в мене, хоч я півтора місяця тому овдовів. Вона корисна мені в господарстві та я, як людина особисто зацікавлена у вашій честі, поступлюсь нею. Чоло ваше залишиться чистим, ви можете покластись на неї. Це перлина між дуеньями, це справжній дракон для охорони непорочності жіночої статі. Цілих дванадцять літ вона була при моїй жінці, — а моя дружина, як вам відомо, була молода й вродлива, — і навіть тіні коханця мені не довелось побачити в своєму домі. Їй-богу, з нею їм не до жартів! Я вам скажу навіть, що небіжчиця поперва́х була дуже охоча кокетувати, та пані Мелансія незабаром охолодила її й прищепила їй смак до чесноти. Одне слово, це скарб, а не економка, і ви дякуватимете за такий подарунок“. — Доктор дуже зрадів з тих слів, і вони з паном Апунтадором зійшлись на тому, що вже сьогодні дуенья заступить старого зброєносця.

Ця новина, яку я вважав за правду і яка справді була правдивою, розвіяла всі ті звабливі думки, що ними я почав був пестити себе, а Маркос, що зайшов після півдня, остаточно знищив їх, ствердивши оповідання учня з аптеки.

— Я радий, мій любий Діего, що доктор Олороco прогнав мене від себе,— сказав мені добрий зброєносець.— Він визволив мене з напасті. Мало того, що я з жалю взявся за ганебну роль, мені треба було б до хитрощів та витівок вдаватись, щоб улаштувати вам таємне побачення з Мергеліною. Які клопоти! Слава богу, я звільнився від цих прикрих і небезпечних турбот, без яких не обійшлося б тут! А ви, мій сину, повинні втішитись в утраті кількох приємних хвилин, які потім могли б накликати багато лиха.

Я згодився з порадою Маркоса, бо однаково не було чого сподіватись, і облишив своє упадання. Признатися, я був не з тих упертих коханців, які не піддаються перешкодам, та якби навіть і був таким, то пані Мелансія відняла б у мене здобич. Мені здавалось, що через описану мені вдачу цієї дуеньї міг би зневіритись кожен коханець. Проте, другого чи третього дня я довідався, що лікарисі пощастило всипити цього сторожа абож підкупити його вірність, дарма що його малювали такими барвами. Раз я вийшов з дому голити одного нашого сусіду, коли якась стара жінка спинила мене на вулиці й спитала, чи моє прізвище не Діего де-ла-Фуенте. Я відповів, що мене справді звуть так.

— Гаразд, тоді в мене є до вас справа,— мовила вона.— Приходьте цієї ночі до дверей доньї Мерге-

ліни, а коли будете там, дайте про себе якийсь знак, вас впустять у дім.

— Добре,— відповів я,— треба умовитись, який знак мені дати. Я чудесно вмію нявкати по-кошачому і кілька разів подам такий голос.

— І годі,— відповіла посланиця кохання,— я перекажу вашу відповідь. Бувайте здорові, сеньйор Діего. Дай боже вам щастя. Ах, який ви гарненький! От вам свята Агнеса, якби мені було п'ятнадцять літ, то я б не шукала вас для когось іншого.— На цьому слові догідлива стара пішла геть.

Ви уявляєте собі, що це запрошення страшенно схвилювало мене. Прощайте, поради Маркоса! Я нетерпляче чекав ночі і, коли доктор Олоросо мав, по-моєму, вже заснути, з'явився біля дверей. Там я так занявчав, що мене, напевно, далеко було чути,— моє нявчання, безперечно, робило честь моєму вчителеві, що навчив мене такого прекрасного мистецтва. За хвилину Мергеліна власноруч тихенько відімкнула мені двері і відразу ж замкнула їх, коли я опинився в домі. Ми пройшли до тієї зали, де був останній наш концерт. Її тьмяно освітлювала маленька лампочка, що стояла на каміні. Ми сіли розмовляти одне біля одного, обоє схвильовані, але кожен по-своєму,— в неї це хвилювання викликала тільки насолода, а в мене до насолоди домішувався й страх. Даремно пані запевняла, що нам немає чого боятись її чоловіка,— у мене по тілу проходив мороз, і це заважало моїй радості.

— Як ви могли, пані, обдурити пильність своєї економки?— спитав я.— Мені стільки казали про пані Мелансію, що я ніколи не сподівався дістати від вас звістку і, ще менше, бачитися з вами насамоті.

Донья Мергеліна посміхнулась на ці слова і відповіла:

— Вас не дивуватиме це таємне побачення, яке ми маємо цієї ночі, коли я оповім, що сталось між дуеньєю і мною. Скоро вона ввійшла до цього дому, мій чоловік засипав її чемностями. „Мергеліна,— сказав він мені,— я лишаю вас на догляд цієї скромної дами, яка втілює в собі всі чесноти. Це дзеркало завжди буде перед вами, щоб і ви стали мудрою. Ця прекрасна людина десять літ доглядала дружину одного мого приятеля-аптекаря, але доглядала... так більше не доглядають! Вона якусь святу зробила з неї!" Ця похвала,— а суворе обличчя пані Мелансії примушувало вірити їй,— коштувала мені багато сліз і довела мене до розпачу. Я подумала, що мені доведеться вислухувати з ранку до вечора її поради і кожного дня терпіти догани. Одне слово, я вважала себе за найнещаснішу жінку на світі. Зважившись на це через таке прикре сподівання, я сказала дуеньї, як тільки зосталась з нею насамоті: „Ви, звісно, збираєтесь мучити мене, але попереджаю вас, я не з терплячих. Ви не обберетесь від мене пакості. Щиро кажу вам, у моєму серці така пристрасть, якої не знищити вашим умовлянням. Можете вживати своїх заходів! Будьте пильніші, бо я, признатися, нічого не пошкодую, щоб обдурити вас". Я думала, що по цій мові дуенья для першого разу звернеться до мене з цілою промовою, але її суворе чоло прояснішало, і вона сказала, посміхаючись: „У вас чарівна вдача, і ваша щирість спонукає мене бути такою ж. Я бачу, що ми створені одна для одної. Ах, прекрасна Мергеліна, погано ви мене знаєте, якщо судите про мене

із слів вашого чоловіка, пана доктора, чи з мого осоружного вигляду. Я не ворог насолоди і заспокою чоловічі ревнощі тільки для того, щоб догоджати гарненьким жінкам. Уже давно я навчилась великого вміння маскуватись, і можна сказати, що я подвійно щаслива, бо разом маю насолоду пороку і славу чесноти. Між нами кажучи, світ тільки так і додержує чесноти. Надто важко мати справжню чесноту, тому на сьогодні обходяться її подобою".

„Звіртеся ж на мене,— мовила далі економка,— ми обдуримо старого доктора Олоросо. Їй-богу, його спіткає така сама доля, що й сеньйора Апунтадора. По-моєму, чоло лікаря варте не більшої пошани, що й чоло аптекаря. Сердешний Апунтадор! Які штучки ми з його дружиною робили над ним! Яка чарівна була ця пані! А вдачі якої гарненької! Царство їй небесне! Ручусь вам, що вона весело провела свою молодість! Скільки тих коханців я водила до неї, і жодного разу чоловік нічого не помітив! Погляньте ж на мене ласкавіше, пані, і будьте певні, що ви нічого не втратили від зміни, не зважаючи на щиру службу старого зброєносця. Може, я ще більше згоджусь вам, ніж він".

— Ви можете уявити, Діего, як я зраділа, що дуенья так щиро відкрилась мені,—вела далі Мергеліна.— Я вважала її за жінку суворої чесноти. Ось як можна помилятися в жінках! Вона принадила мене своєю щирою вдачею. Я обняла її з такою радістю, що видно було, як приємно мені мати її за дуенью. Потім, пригнавшись в усьому, я попросила її по змозі швидше влаштувати таємне побачення з вами. Вона не забарилась. Ця стара, що забалакала до вас, подавшись

на розшуки з самого ранку, звичайнісінька інтриганка, вона часто клопоталась так для дружини аптекаря. Але найвтішніше в цій пригоді,— додала вона, сміючись,— те, що Мелансія, взнавши від мене про чоловікову звичку спокійнісінько спати вночі, лягла біля нього і заступає зараз моє місце.

— Тим гірше, пані,— сказав я тоді Мергеліні.— Мені не подобається така витівка. Ваш чоловік може прекрасно собі прокинутись і помітити це обдурювання.

— Та не помітить він,— жваво відповіла вона.— Будьте спокійні, не отруюйте даремним страхом насолоду, яку ви повинні почувати, бувши з дамою, що бажає вам щастя.

Помітивши, що ці слова не прогнали від мене страху, дружина старого лікаря все робила, щоб тільки мене заспокоїти, і так взялась за це, що дійшла свого. Я думав лише, як скористатися з нагоди. Але поки бог Купідон,[56] у супроводі своїх сміхів та забавок, готував мені щастя, почувся невблаганний стук у ворота. Амур і його почет враз відлетіли, наче боязкі птахи, несподівано злякані великим шумом. Мергеліна мерщій сховала мене під стіл, що стояв у залі, погасила лампу і, як заздалегідь умовилася з економкою, підійшла до дверей тієї кімнати, де спочивав її чоловік. Тим часом у ворота стали стукати ще дужче, луна пішла по всьому будинку. Лікар враз прокинувся і покликав Мелансію. Дуенья схопилася з ліжка, хоч доктор, який вважав її за жінку, кричав, щоб вона не вставала. Вона підбігла до господині, яка, почувши її біля себе, теж покликала Мелансію і послала її глянути, хто там стукає у ворота.

— Пані,— відповіла економка,— я тут, лягайте, будь ласка.

Тим часом Мергеліна встигла роздягтись і лягла в ліжко до лікаря, у якого й думки не було, що його обдурюють. Правда, цю сцену поночі зіграли дві актриси, з яких одна була незрівняна, а друга мала багато даних, щоб стати такою.

Незабаром з'явилась одягнена в капот дуенья із смолоскипом у руці.

— Сеньоре лікар,— обізвалась вона до господаря,— потрудіться встати! З нашим сусідою, книгарем Фернандесом де-Буендіа, трапилась апоплексія. Вас просять до нього. Біжіть допомогти йому!

Лікар якомога швиденько вдягнувся й вийшов. Його дружина, одягнена в капот, разом з дуеньєю ввійшла до тієї кімнати, де був я. Вони витягли мене спід столу; я був скоріше мертвий, ніж живий.

— Вам нічого боятись, Діего,— сказала Мергеліна,— заспокойтесь.— Разом з тим вона в двох словах оповіла про те, що сталось. Потім їй захотілось відновити перебиту розмову, але економка запротивилась.

— Ваш чоловік, пані, мабуть застане книгаря мертвим,— мовила вона,— і відразу ж повернеться назад. Та й до того, що ви робитимете з цим сердешним хлопцем?— додала вона, побачивши, як я задубів із страху.— Він не зможе далі розмовляти. Краще відпустити його й відкласти справу на завтра.

З жалем погодилась на це донья Мергеліна, так вона воліла теперішнє, і, по-моєму, їй було дуже досадно, що вона не могла зараз начепити докторові призначеного йому нового ковпака.

Щодо мене, то я не так тужив за найдорогоцінні-

шими ласками кохання, як радів з того, що уник небезпеки. Я вернувся до свого господаря, де кінець ночі провів у міркуваннях про цю пригоду. Якийсь час я вагався, чи йти мені другої ночі на побачення. Про другу експедицію я був не кращої думки, що й про першу, але біс, що завжди докучає нам, або, вірніше, опановує нас у таких випадках, намовив мене, що я буду великим дурнем, якщо не піду далі такою прекрасною стежкою. Він подавав моїй уяві Мергеліну ще розкішнішою і робив сподівану насолоду ще дорожчою. Я поклав не відступатись від своєї мети і, давши собі зарік мати більше сміливості, другої ночі десь близько дванадцятої години опинився в цьому прекрасному настрої біля воріт лікаря. Небо було темнюще, жодна зірка не блищала. Щоб дати знак про себе, я пронявчав разів з три. Ніхто не виходив відчиняти, тому я не тільки повторив гасло, а ще став удавати всякі кошачі крики, яких мене навчив один ольмедський пастух. І моє виконання було таке гарне, що якийсь сусіда, вертаючись додому, прийняв мене за ту тварину, нявчання якої я удавав, і, схопивши камінь, щосили жбурнув його в мене:

— На тобі, проклятий котюго! — крикнув він.

Камінь влучив у голову і так забив мені памороки, що я ледве не впав горілиць на землю. Я відразу ж відчув, що мене добре поранено. Годі було й цього, щоб відбити в мене охоту упадати. Втрачаючи кохання разом із кров'ю, я вернувся додому, де побудив і позводив усіх на ноги. Господар оглянув і перев'язав мою — небезпечну, на його думку — рану. Проте, нічого поганого не сталось від неї, і через три з чимось тижні вона зовсім загоїлась. За цей час я нічого не чув про

Мергеліну. Пані Мелансія, мабуть, знайшла їй якогось іншого доброго знайомого, щоб відвернути її від мене. Та мені це було майже зовсім байдуже, бо, видужавши, я вирушив з Мадріда у свою далеку мандрівку по Іспанії.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Про те, як Жіль Блаз і його товариш зустрілися з чоловіком, що розмочував скоринки в джерелі, та про розмову з ним

Сеньйор Діего де-ла-Фуенте оповів мені ще й інші пригоди, які трапились пізніше з ним, але вони, по-моєму, так мало варті переказу, що я обмину їх мовчанкою. Проте, самому мені довелось вислухати все його д' вжелезне оповідання. Воно довело нас аж до Понто-де-Дуеро. Кінець дня ми провели в цьому сільці; замовили в корчмі суп із капусти та звеліли засмажити на рожні зайця, старанно перевіривши, що це справді він. А другого дня, наповнивши міх гарненьким вином, а торбину — кількома окрайцями хліба та тією половиною зайця, що зосталася в нас після вечері, пішли далі.

На третій милі нам захотілось їсти і, помітивши за двісті кроків від шляху кілька розлогих дерев, що кидали на поле дуже приємний холодок, ми надумали відпочити там. Тут ми застали чоловіка, літ двадцяти семи або восьми, що розмочував скоринки хліба в джерелі. Біля нього на траві лежала довга шпага з наплечним мішком. Він видався нам погано одягненим, але вродливим і статурним. Ми чемно привітались до нього, та й він увічливо поздоровкався з нами. Потім показав нам на скоринки і весело спитав, чи ми не пристанемо до його товариства. Ми згодились на це,

аби тільки він дозволив нам приєднати наше снідання до його, щоб їжа була поживнішою. Він не перечив, і ми відразу повиймали свої харчі. Це дуже вподобалось незнайомому.

— Оце так їжа! — захоплено скрикнув він.— Ви, як бачу, люди завбачливі. Я подорожую не так обачно і здаюсь більше на випадок. Проте, хоч ви й застали мене в такому стані, я без хвальби можу сказати, що мені часом доводиться бувати досить значною особою. Чи знаєте ви, що мене звичайно величають принцем і що я ходжу в супроводі почту?

— Я вас розумію,— сказав Діего,— це натяк на те, що ви — комедіант.

— Ви вгадали,— відповів той.— Не менше як років п'ятнадцять я граю в комедіях. Ще в дитинстві я виконував дитячі ролі.

— Одверто кажучи, важко повірити,— відказав голяр, похитуючи головою.— Я знаю комедіантів; ці панове не ходять пішки, як ви, і не живляться харчами святого Антонія.[57] Навряд чи вам доводилось хоч нагар із свічок знімати.

— Можете думати про мене, що завгодно,— мовив актор,— але я граю тільки перші ролі, бо представляю коханців.

— Якщо це так,— сказав мій товариш,— то вітаю вас і дуже радий, що сеньйору Жіль Блазу та мені випала честь снідати з такою значною особою.

Тоді ми взялись за окрайці й дорогоцінні решетки зайця, так завзято прикладаючись до міха, що він незабаром став порожній. Ми всі троє так були заклопотані цим, що майже зовсім не балакали цей час, але, поївши, відновили розмову.

— Мене дивує,—сказав голяр комедіантові,—що ваші справи такі погані. Дуже вбогий у вас вигляд, як на театрального героя. Пробачте, що я так вільно висловлюю свої думки.

— Так вільно!—скрикнув актор.—Ви справді не знаєте Мельхіора Запати. Слава богу, я не з образливих. Ви подобаєтесь мені своєю щирістю, бо я й сам люблю казати те, що в мене на серці. Одверто кажучи, я не багатий. Стривайте,—мовив він, показуючи нам свою камізельку, підбиту театральними афішами,—ось звичайна матерія, що править мені за підшивку. Якщо вам цікаво поглянути на мій гардероб, то я зараз задоволю вашу цікавість.—Він виняв із торбини костюм, обшитий ветхим позументом із шумихи, злиденний бриль з кількома старими пір'їнами, зовсім драні шовкові панчохи та ношені черевики з червоного саф'яну.—Самі бачите,—сказав він нам по тому,—що я таки справді голодранець.

— Це дивує мене,—промовив Діего,—невже у вас немає ні дружини, ні дочки?

— У мене молода й красива дружина,—відповів Запата,—та від цього мені ніякої користі. От, яка нещаслива моя зірка! Я одружився з гарненькою актрисою в надії, що завдяки їй не здохну з голоду, і, на моє нещастя, вона непідкупно чеснотлива. Який же біс тут не помилився б так, як я? Треба ж було, щоб між мандрівними комедіантками знайшлась одна чесна і щоб якраз вона попала мені!

— Це, справді, вам не пощастило,—сказав голяр.—А чом ви не взяли актриси з великої мадрідської трупи? Тоді б ви були певні свого діла!

— Це правильно,—мовив актор,—але чортовина!

Не може ж якийсь незначний мандрівний комедіант сягати думкою до славнозвісних героінь! Це може зробити хіба лише актор із самої трупи принца, та й таким доводиться часом жити десь на стороні. На щастя для них, це — добре місто, і в ньому часто можна зустріти осіб, що варті кулісних принцес.

— А ви хіба ніколи не думали пристати до такої трупи? — спитав його мій товариш. — Невже для того, щоб бути там, треба якоїсь надзвичайної гідності?

— Ви глузуєте! Яка там надзвичайна гідність! — відповів Мельхіор. — Там двадцять акторів. Спитайте лишень про них у публіки. Гарненькі словечка ви почули б. Більша половина з них не гідна й торби носити! Та дарма! Попасти туди, проте, не легко. Щоб замінити посередність таланту, треба грошей абож впливових друзів. Я добре це знаю, бо мені недавно довелось дебютувати в Мадріді, де мене чорт-зна як обсвистіли й зашикали, хоч мені якраз треба було добре плескати, бо я кричав, говорив несамовитим голосом і все робив неприродно. Більш того, під час декламації я підніс свій кулак до самого підборіддя принцеси. Одне слово, грав у стилі великих акторів нашої країни, і, проте, навіть публіка, що вважає ці вихватки в них за дуже приємні, не могла терпіти цього в моїй передачі. От що значить упередження! Отож, не змігши вподобатись своєю грою і не мавши нічого такого, що примусило б приняти мене всупереч тим, що свистіли, я вертаюсь до Замори. Я йду туди до дружини та товаришів, у яких справи не дуже добрі. Хоч би нам не довелось старцювати, щоб дістати змогу перебратись до іншого міста, як це з нами не раз траплялось.

По цій мові драматичний принц устав, взяв свою торбину та шпагу й сказав поважно на прощання:

... Прощайте, панове!
Хай боги дарують вам щастя!

— А вам би,— відповів йому Діего таким самим тоном,— застати в Заморі дружину вже іншою і при гарному місці!

Як тільки сеньйор Запата пішов від нас, він став жестикулювати й декламувати на ходу, а ми, щоб нагадати йому про дебют, стали свистіти. Наш свист долетів до нього. Йому, мабуть, ще й досі вчувались мадрідські свистки. Він оглянувся, але, побачивши, що це ми потішаємося з нього, зовсім не образився на цей блазенський жарт і сам охоче пристав до цієї забавки. З свого боку й ми, насміявшись досхочу, вийшли на шлях і рушили далі.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

В якому стані Діего застав свою рідню та після якої гульби Жіль Блаз розлучився з ними

Ми заночували між Моядос і Вальпуестою в невеличкому сільці, назву якого я забув, а другого дня вранці об одинадцятій годині вже були в Ольмедській рівнині.

— От моя батьківщина, сеньйор Жіль Блаз,— сказав мені товариш.— Я не можу без захоплення дивитись на неї,— так природно любити свою вітчизну!

— Сеньйор Діего,— відповів я йому,— людина з такою любов'ю до рідного краю повинна була б, по-моєму, трохи краще говорити, ніж ви. Ольмедо видається мені містом, а ви казали, що це село. Його, принаймні, треба було назвати чималим містечком!

— Прошу пробачення перед ним,— промовив голяр,— але скажу вам: після того, як побачиш Мадрід, Толедо, Сарагоссу та інші великі міста, де мені довелось жити під час мандрівки по Іспанії, на маленькі дивишся, як на села.

Ідучи по рівнині, ми помітили біля Ольмедо багато людей і, коли вже можна було розібрати окремі речі, побачили таке, на що варт було подивитись.

Там стояли три шатри, напнені на певній відстані один від одного, а біля них чимало кухарів та кухарчат готувалось до бенкету. Хто розкладав начиння на довгих столах, поставлених під шатрами, хто наливав вино в глиняні глечики, ті щось варили в казанах, а інші повертали рожни, на яких смажилося всіляке м'ясо. Але найпильніше я дивився на великий театр, збудований тут. Він був прикрашений картонними декораціями, порозмальованими всякими фарбами, та оздоблений грецькими й латинськими девізами. Як тільки голяр побачив ці написи, він сказав мені:

— Від усіх цих грецьких слів дуже тхне моїм дядьком Томасом. Іду об заклад, що він приклав до цього руку, бо, між нами кажучи, це тямуща людина. Він знає напам'ять безліч підручників. Прикро тільки те, що він безперестань наводить уривки з них у розмові, а це не всім подобається. Крім того, мій дядько переклав латинських поетів і грецьких авторів. Він опанував античність, як це видно з його прекрасних нотаток. Без нього ми не знали б, що в місті Афінах діти плакали, коли їх батожили. Цим відкриттям ми завдячені його глибокій ерудиції.

Оглянувши всі щойно згадані речі, ми захотіли взнати, до чого це тут так готуються, і вже збирались роз-

питувати, як Діего пізнав у тому чоловіку, що скидався на розпорядника свята, сеньйора Томаса де-ла-Фуенте. Ми мерщій до нього підійшли. Шкільний учитель не впізнав спочатку молодого голяра, так той змінився за десять літ. Але, кінець-кінцем, він не міг не признати його і, щиро обнявши, ніжно сказав йому:

— Це ти, Діего, любий племіннику? Це ти вернувся до свого рідного міста? Ти зараз побачиш свої пенати,[58] і небо вертає тебе живого й здорового до родини. О, три й чотири рази щасливий день! Albo dies notanda lapillo![59] Є багато новин, мій друже,— мовив він далі,— той дотепник, твій дядько Педро, став жертвою Плутона.[60] Вже три місяці, як він помер. За свого життя цей скнара боявся, щоб йому не бракувало найнеобхіднішого: Argenti pallebat amore.[61] З тих великих пенсій, які давали йому гранди, він не витрачав на себе на рік і десяти пістолів. Йому навіть лакея не доводилось годувати. Цей божевільний, бувши ще нерозважливішим за грека Арістіппа,[62] який, щоб легше було йти, наказав своїм рабам покидати серед Лівійської пустині[63] всі скарби, заощаджував усе золото та срібло, яке тільки міг назбирати. А для кого? Для спадкоємців, яких йому й бачити не хотілось. Ми з твоїм батьком та дядьком поділили між собою його багатство, а це тридцять тисяч дукатів. Мій брат Ніколас вже примістив твою сестру Терезу, одруживши її з сином одного нашого алькада: Connubio junxit stabili propriamque dicavit.[64] Вже цілих два дні ми святкуємо так розкішно цей шлюб, справлений під найщасливішими призвістками. Ми поставили на рівнині ці шатри. Кожен із трьох спадкоємців Педро має власний павільйон і по черзі

бере на себе витрати одного дня. Мені хотілося б, щоб ти прибув раніше й побачив початок святкування. Позавчора, в день весілля, справляв свято твій батько. Він дав чудесний бенкет, що скінчився перегонами з перснем. А вчора понакривав столи твій дядько - галантерійник і почастував нас виставою в пастушому стилі. Він одяг у пастушаче вбрання десяток найвродливіших хлопців та десять молодих дівчат, віддавши їм на убори всі стьожки й поворозки з своєї крамниці. Ця блискуча молодь танцювала всяких танків і співала безліч ніжних та легеньких пісень. Проте, хоч і рідко буває краще видовище, це особливого враження не справило: певна річ, тепер пасторалей [65] не люблять, як колись.

— Сьогодні дійшла [й до мене черга,— говорив він далі,— і я маю показати ольмедцям виставу своєї п'єси. Finis coronabit opus. [66] Я спорудив театр, в якому, з божою допомогою, мої учні виставлятимуть мою п'єсу Назва її — „Розваги Мулей-Буджентуфа, короля марокського“.[67] Вона буде зіграна добре, бо в мене є такі школярі, які декламують не гірше за мадрідських комедіантів. Ці пеньяф'єльські та сеговійські паничі — мої пансіонери. Чудесні актори! Правда, я сам з ними вправлявся, і на їх декламації позначиться вчителів смак, ut ita dicam. [68] Щодо п'єси, то я нічого не казатиму тобі, мені хочеться, щоб це була для тебе несподіванка. Скажу тільки, що вона повинна захопити всіх глядачів. Це один із тих трагічних сюжетів, що хвилюють душу сценами смерті, впливаючи на нашу уяву. Я одної думки з Арістотелем[69]— треба викликати жах. Ех, якби мені довелось завжди бути при театрі, то я б показував тільки кровожерних князів та героїв -

душогубів. Я б купався в крові. В моїх трагедіях гинули б не лише головні дієві особи, а й варта. Я б і суфльорові перерізав горло. Врешті, мені подобається тільки жахливе,— такий мій смак! Такого роду поеми захоплюють масу, підтримують розкошування комедіантів, та й авторам дають непогано жити.

Якраз коли він кінчав говорити, ми побачили, як із села висипала на рівнину велика юрба чоловіків і жінок. Це йшло подружжя в супроводі батьків та друзів. Перед вели десять чи дванадцять музик, які, граючи разом, зчинили дуже бучний концерт. Ми пішли назустріч, і Діего впізнали. В натовпі почулись радісні крики, і кожен поспішав до нього. Немала йому була робота приймати дружні привітання. Родичі та й інші присутні ледве не задушили його в обіймах.

— Милості просимо,— сказав йому по цьому батько.— Тепер ти, мій друже, застанеш своїх батьків трохи гладшими. Більше нічого зараз не казатиму, пізніше докладно поясню тобі все.

Тим часом люди пішли далі по рівнині, до шатрів, і посідали за поставлені там столи. Я не кидав свого товариша, і ми пообідали разом з молодими, з яких, по-моєму, була непогана пара. Довгенький був той обід, бо шкільному вчителеві з пустославності' захотілось почастувати трьома стравами, щоб перевершити братів, які не так розкішно справили свято.

Після бенкету всі гості нетерпляче чекали вистави сеньйора Томаса, не сумніваючись, що твір такої талановитої людини варт буде послухати. Ми підійшли до театру, перед яким уже посідали музики, щоб грати в перервах. Коли всі у великій мовчанці чекали початку, на сцені з'явились актори, а сам автор, з поемою

в руці, сів між кулісами правити за суфлера. Він мав рацію казати нам, що п'єса буде трагічна, бо в першому акті марокський король заради забави розстріляв цілу сотню маврітанських невільників, у другому — зрубав голови тридцятьом португальським офіцерам, а в третьому — цей монарх, пересичений своїми жінками, власноручно підпалив їх окремий палац, де вони, замкнені на замок, обернулись на попіл разом з палацем. Маврітанські невільники, так само, як і португальські офіцери, це були майстерно зроблені з лози опудала, а палац, споруджений з картону, враз спалахнув штучним вогнем. Ця пожежа та жалісливі зойки, які, здавалось, виривалися з самого полум'я, були за розв'язку в п'єсі і дуже цікаво закінчили виставу. По всій рівнині пішла луна від оплесків на честь такої прекрасної трагедії. Це свідчило про гарний смак поета і доводило, що він вміє вибирати сюжети.

Я гадав, що після „Розваг Мулей-Буджентуфа" нічого буде дивитись, але помилився. Цимбали та сурми сповістили нас про нове видовище—роздачу нагород, бо Томас де-ла-Фуенте, щоб зробити свято ще урочистішим, загадав своїм школярам, як нахожим, так і пансіонерам, написати твори і найпильнішим із них мав сьогодні роздати книги, куплені на його власні гроші в Сеговії. На сцену несподівано принесли дві довгі шкільні парти та шафу з чепурненько оправленими книжками. Тоді всі актори знову з'явились на сцені і вистроїлись навколо сеньйора Томаса, що тримався так погордливо, як начальник шкільної установи. У руці в нього був аркуш паперу, де були переписані всі ті, хто мав дістати нагороду. Він віддав його марокському королю, що почав уголос читати реєстр. Кожен школяр,

якого викликáли, чемно підходив до вчителя одержати з його рук книгу, потім його заквітчували лаврами і садили на одну з парт, щоб показати зраділому зібранню. Хоч шкільному вчителеві й бажалось відпустити глядачів задоволеними додому, проте йому не пощастило в цім, бо, коли він, як і водиться, розподілив майже всі нагороди між пансіонерами, матері нахожих учнів загарячились і стали обинувачувати педагога в небезсторонності. Таким чином, це — таке почесне досі для нього — свято ледве не закінчилось так погано, як бенкет лапіфів. [70]

КНИГА ТРЕТЯ

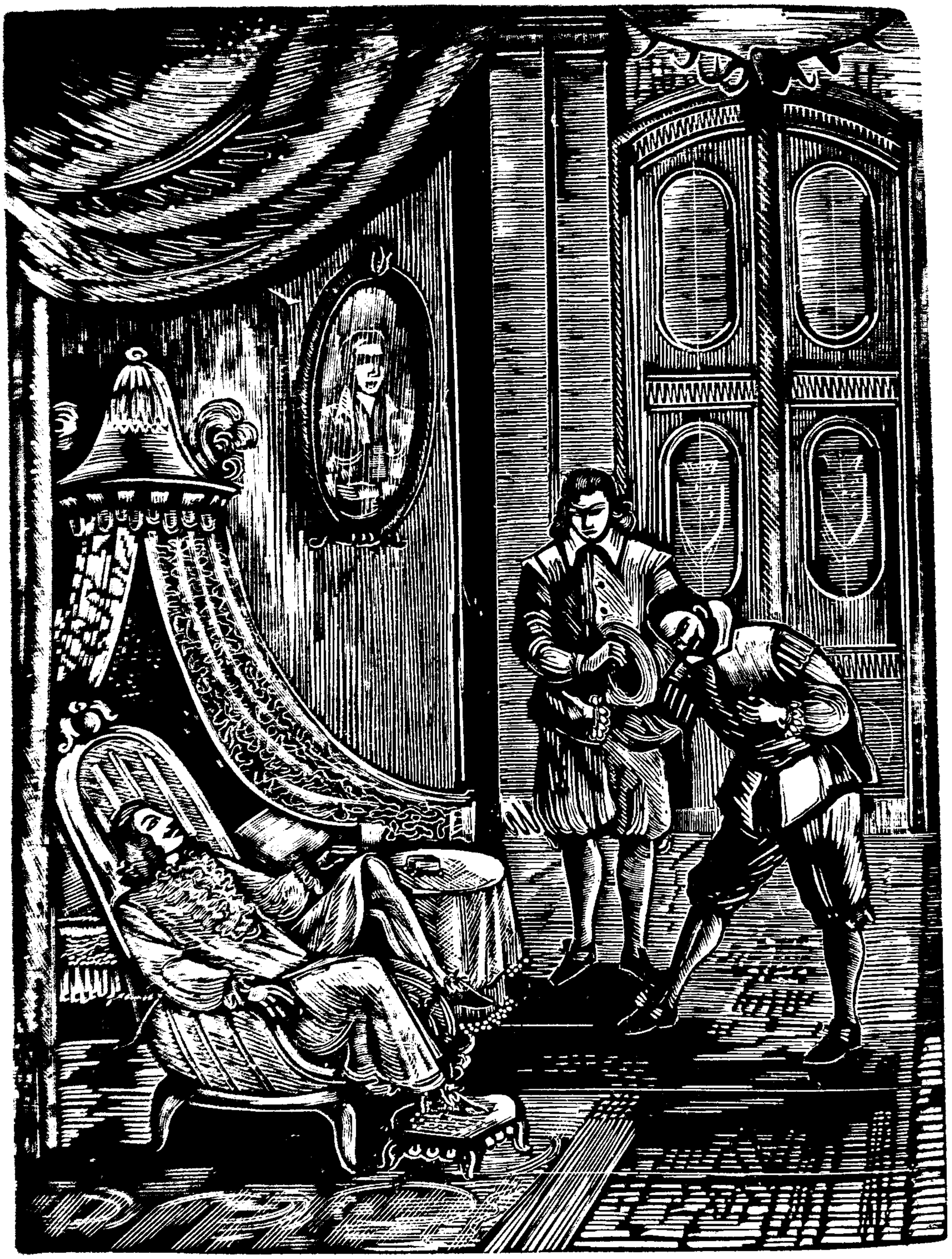

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Про приїзд Жіль Блаза до Мадріда і про першого господаря, до якого він нанявся в цьому місті

Деякий час я пробув у молодого голяра, а потім пристав до одного сеговійського купця, що проїздив через Ольмедо. Він возив на чотирьох мулах крам до Вальядоліда і вертався звідти порожняком. Ми познайомилися з ним у дорозі, і він так заприятелював зі мною, що по приїзді до Сеговії неодмінно хотів примістити мене в себе. Два дні тримав він мене у своєму домі і, коли я збирався від'їздити в Мадрід з подорожнім погоничем, він вручив мені лист, прохаючи передати його особисто адресату і нічого не сказавши про те, що це був рекомендаційний лист. Я не забув віднести його сеньйору Матео Мелендесу. Це був купець, що торгував сукном, і жив він біля Сонячної брами, на розі вулиці Скринярів. Розпечатавши конверт і прочитавши записку, він ласкаво сказав мені:

— Сеньйор Жіль Блаз, мій кореспондент, Педро

Паласіо, так настійно хвалить вас, що я не можу не запропонувати вам спинитися в мене. Крім того, він просить знайти вам посаду. Я з радістю візьмусь за цю справу і певен, що мені не важко буде добре влаштувати вас.

Мої фінанси на очах зменшувались, і тому я з великою радістю приняв пропозицію Мелендеса. Та мені не довго довелось обтяжувати його. Через тиждень він сказав, що допіру запропонував мене одному знайомому кавалеру, якому треба камердинера, і, як з усього видно, посада не втече від мене. Цей кавалер, справді, прийшов тієї ж хвилини.

— Сеньйор, — звернувся Мелендес до нього, показуючи на мене, — ось той юнак, про якого я говорив з вами. Ручусь за нього однаково, що й за себе — це чесний і порядний хлопець.

Пильно оглянувши мене, кавалер сказав, що моє обличчя йому подобається і що він наймає мене до себе.

— Хай зараз іде зі мною, — мовив він, — я розкажу йому про його обов'язки.

На цьому слові він попрощався з купцем і повів мене з собою на ту велику вулицю, що перед церквою святого Філіппа. Ми завернули до чепурненького будинку, в якому він займав один край. Зійшовши сходами на п'ять чи шість ступенів, господар провів мене до кімнати, зачиненої двома добрячими дверима, з яких перші мали посередині невеличке загратоване вікно. З цієї кімнати ми пройшли до другої, де стояло ліжко й інші меблі, що були не так багаті, як чисті.

Мій господар добре розглядав мене в Мелендеса, але й я, в свою чергу, дивився тепер на нього дуже уважно. Це був чоловік п'ятидесяти з чимось літ, на

вигляд — розважливий і серйозний. Вдача його, по-моєму, була лагідна, і в мене склалась непогана думка про нього. Він дещо спитав у мене про родину і, обмежившись моїми відповідями, сказав:

— Ти видаєшся мені розумним хлопцем, Жіль Блаз. Я радий з того, що маю тебе в себе на службі. Та й ти в свою чергу будеш вдоволений із своєї посади. Щодня я тобі даватиму шість реалів — це гроші на харчування й утримання разом із платнею, сюди не входять ті дрібні дачки, які, мабуть, перепадатимуть тобі в мене. У тебе буде неважка робота, я не їм удома, а обідаю в місті. Почистивши вранці одежу, ти будеш вільний цілий день. Раджу тільки не забувати вертатись додому ввечері і чекати мене біля дверей. Оце все, що я вимагаю від тебе.

Оповівши про мої обов'язки, він виняв із кишені і дав мені шість реалів, щоб договір набрав чинності. Потім ми вийшли обидва разом. Він замкнув двері сам і, забравши з собою ключі, сказав:

— Не проводь мене, друже. Іди, куди тобі хочеться, гуляй по місту, але, коли я вернусь увечері, ти вже мусиш бути на цих сходах.

По цьому він попрощався зі мною і дозволив мені робити, що заманеться.

— Слово честі, Жіль Блаз, кращого господаря не знайти, — сказав я тоді сам собі. — Оце так так! Тобі попалась людина, що за чищення одягу та ранкове прибирання кімнати дає щодня шість реалів і, до того ж, дозволяє тобі гуляти й бити байдики, як школяреві на вакаціях. Слава богу! Щасливішого місця немає! Не дивно, що мені так хотілось бути в Мадріді. Звісно, я передчував, що мене чекає тут щастя.

Цілий день я пробавив, никаючи по вулицях та з насолодою дивлячись на речі, що були мені вновину. На це пішло чимало часу. Увечері, повечерявши в корчмі, що стояла недалеко від нашого дому, я мерщій пішов туди, куди мені наказав з'явитись господар. Через три чверті години з'явився й він, — йому начебто припала до смаку моя точність.

— Прекрасно, — мовив він, — це мені подобається! Я люблю челядь, уважну до своїх обов'язків. — По цій мові він відімкнув двері своїх покоїв, і ледве ми ввійшли, відразу ж замкнув їх. Світла не було, тому він узяв кресало та гніт і засвітив свічку. Потім я допоміг йому роздягтись. Коли він уже був у ліжку, я, з його наказу, засвітив лампу, що стояла на камінї, а свічку відніс до передпокою, де й примостився на невеликому незавішеному ліжку. Другого дня він устав десь близько десятої години ранку; я почистив йому одежу. Відрахувавши мені шість реалів, він знову відпустив мене до вечора і сам вийшов, не забувши дбайливо замкнути за собою двері. І от ми обидва пішли геть на цілий день.

Такий був наш побут, і я вважав, що так жити дуже приємно. Найдивніше було те, що я не знав прізвища свого господаря. Це невідомо було й самому Мелендесу. Він знав цього кавалера тільки як людину що часом заходить до нього в крамницю і коли-не-коли купує собі сукно. Сусіди не спромоглися вдоволити моєї цікавості, вони запевняли, що мій господа незнайомий їм, хоч живе вже два роки в їхньому кварталі. Казали, що він не одвідує нікого з сусід Деякі з них, що позвикали зухвало робити висновки вважали мого господаря за людину, про яку нічого

доброго сказати не можна. Навіть далі заходили: наговорювали на нього, що він шпіон португальського короля,[71] і милосердно радили мені вжити відповідних заходів. Це застереження мене стурбувало. Я уявив собі, що коли це правда, то мені доведеться побачити мадрідські в'язниці, а вони, на мою думку, не приємніші від інших. Моя невинність не могла мене заспокоїти: колишні нещастя навчили мене боятись правосуддя. Мені вже двічі довелось спробувати, що коли воно й не карає на смерть невинних, то в усякому разі так погано додержується закону гостинності, що перебування в його руках завжди прикре.

Така делікатна справа примусила мене побалакати з Мелендесом. Він не знав, що й порадити — не мав підстави припускати, що мій господар шпіон, але в нього не було й найменшої підстави заперечувати це. Я поклав собі стежити за своїм патроном і відразу ж покинути його, коли виявиться, що він — ворог держави. Але, по-моєму, обережність і особиста вигода вимагали, щоб я заздалегідь добре впевнився в цьому. Отож я почав стежити за його вчинками і, щоб випробувати його, сказав йому якось увечері, роздягаючи його:

— Пане, не знаю, як воно треба жити, щоб сховатись від злих язиків. Люди — лихі. Між іншим, наші сусіди ні к бісу не годяться. Нікчемні голови. Ви ніколи не вгадаєте, як вони розмовляють про нас.

— Гаразд, Жіль Блаз — відповів мені він. — Так що ж вони можуть балакати про нас, друже?

— Ех, — промовив я, — наклеп знайде собі причину, навіть із чесноти глузують. Наші сусіди кажуть, що ми — люд небезпечний, вартий уваги королівського

двору. Одне слово, вас вважають тут за шпіона короля португальського!— Кажучи ці слова, я так дивився на свого господаря, як колись Александр на свого лікаря,[72] і, зібравши всю свою проникливість, намагався відгадати„ яке враження справило на нього це повідомлення. Мені здалось, що господар затремтів, а це стверджувало здогади сусід. Я побачив, що він став задумливим, і це я тлумачив не на користь йому. Проте, він підбадьорився після свого зніяковіння і вже спокійненько сказав мені:

— Нехай, Жіль Блаз, наші сусіди міркують собі, не турбуючи нашого спокою своїми міркуваннями. Нам нема чого турбуватись про їхню думку, коли ми не даємо приводу до поганої думки про себе.

По тому він ліг, і я зробив те саме, не знаючи, як мені про нього думати. Другого ранку, коли ми збирались виходити, ми почули великий стук у надвірні двері на сходах. Мій господар відчинив внутрішні двері й заглянув у загратоване віконечко. Він побачив там якогось добре одягненого чоловіка, що сказав йому:

— Сеньйор кавалере, я — альгвазил і прийшов сказати, що пан корегідор хоче з вами розмовляти.

— Що йому треба від мене?— спитав мій патрон.

— Цього я не знаю, сеньйор,— відповів альгвазил,— вам треба тільки зайти, і ви там усе незабаром з'ясуєте.

— Щиро вітаю пана корегідора,— промовив мій господар,— мені нема чого розбалакувати з ним.— З цими словами він швидко зачинив внутрішні двері. Потім, походивши деякий час, ніби слова альгвазила примусили його задуматись, він вручив мені мої шість реалів і сказав:

— Жіль Блаз! Ти можеш іти, друже! Будь цілий день, де тобі захочеться. Щодо мене, то я не вийду покищо, а сьогодні вранці мені тебе не треба.

З цих слів я зрозумів, що мій господар боїться арешту і що цей страх примушує його зоставатися в своїх покоях. Я покинув його і, щоб переконатись, чи не помилився, бува, в своїй підозрі, сховався в такому місці, відкіля можна було бачити тих, хто виходить. Я б терпляче просидів увесь ранок, якби господар не позбавив мене такого клопоту. Через годину я побачив, що він іде вулицею з такою певністю, яка збила з пантелику мою проникливість. Проте, і на думці не маючи поступатись перед очевидністю, я не вірив йому, бо з мене був не дуже прихильний до нього суддя. Подумавши, що його впевненість легко може бути удаваною, я уявив собі навіть, що господар зостався сам тільки для того, щоб забрати з собою все золото або коштовні самоцвіти, і що зараз він, мабуть, поквапливо тікає, щоб позбавитись небезпеки. Я не сподівався його більше бачити і вагався, чи йти мені ввечері чекати до дверей, так був я певний того, що він сьогодні неодмінно покине місто, уникаючи небезпеки. Проте, я прийшов туди. Мене дуже здивувало, що мій господар вернувся, як і звичайно. Він без найменших турбот ліг спати і другого дня встав так само спокійний.

Коли господар уже закінчував одягатись, хтось несподівано постукав у двері. Він глянув у загратоване віконечко, впізнав учорашнього альгвазила і спитав у нього, чого йому треба.

— Відчиніть, — відповів йому альгвазил, — тут пан корегідор.

При цьому страшному слові кров у мене захолонула в жилах. Побувавши в їхніх руках, я неймовірно боявся цих панів. У цей момент мені хотілось бути за сто миль від Мадріда. Щодо мого патрона, то він, не такий переляканий як я, відчинив двері і з пошаною принявся суддю.

— Як бачите, я прийшов до вас не з великим почтом,— сказав йому корегідор,— мені хочеться обійтись без галасу. Мені здається, що ви заслужуєте деяких пільг, хоч про вас у місті ходять неприємні чутки Скажіть мені, як вас звуть і що ви робите в Мадріді

— Сеньйор!— відповів йому мій господар,— родом я з Нової Кастілії, а звуть мене дон Бернардо де-Кастіль Бласо. Щодо моїх занять, то я гуляю, частенько відвідую вистави і цілими днями розважаюсь у маленькому приємному товаристві.

— У вас, мабуть, великі доходи?— спитав суддя.

— Ні, сеньйор,— перебив його мій патрон,— у мене немає ні ренти, ні маєтків, ні будинків.

— А з чого ж ви живете?— спитав корегідор.

— З того, що я вам зараз покажу,— відповів дон Бернардо. В ту ж мить він закотив шпалери, відчинив одні двері, яких я досі не помічав, потім за ними другі і повів суддю до чулану, де стояла велика скриня, повнісінька червінців.

— Сеньйор,— сказав він по тому, показуючи на гроші,— ви знаєте, що іспанці — вороги праці. Проте, не зважаючи на таку їхню огиду до праці, я перевершив їх у цьому,— запевняю вас! У мене найбільша лінь, вона зробила мене нездатним ні до якого заняття. Якби мені хотілось піднести свої пороки до чеснот, то я б назвав мою лінь філософською байдужістю

Я б сказав, що це вплив розуму, який стомився від усього того, за чим гарячково ганяються в світі. Але, щиро признаюсь, я вдачею ледар, і такий ледар, що якби мені треба було працювати для того, щоб жити, то я б краще вмер з голоду. Отже, щоб вести життя, відповідне моїй вдачі, щоб не клопотатись харзяйнуванням в маєтку і ще більше — щоб обійтись без управителя, я обернув на гроші все своє добро, яке складалося з кількох чималих спадщин. У цій скрині п'ятдесят тисяч дукатів. Це більше, ніж мені треба до смерті, хоч би я прожив ціле століття, бо кожного року в мене на видатки йде менш за тисячу, а мені вже минув п'ятий десяток. Майбутнього я не боюсь, бо, слава богу, мене не захоплює жодна з тих речей, що звичайно розоряють людей. Бенкети я не дуже полюбляю, в карти граю тільки для розваги, а від жінок уже відмовився. Мені нічого боятись, що на старість я стану одним із тих хтивих дідів, яким кокетки продають свої ласки на вагу золота.

— Який ви щасливий! — сказав йому тоді корегідор. — На вас несправедливо наговорювали, що ви шпіон. Це не пасує до людини вашої вдачі. Гаразд, дон Бернардо, — додав він, — живіть і далі так, як жили. І на думці не маючи турбувати спокій вашого життя, я оголошую себе вашим захисником. Я прошу у вас дружби і взамін пропоную свою.

— Ах, сеньйор! — скрикнув мій господар, зворушений цими гарячими словами, — я з радістю й пошаною приймаю вашу дорогоцінну пропозицію. Даючи свою дружбу, ви збільшуєте мені багатство і завершуєте моє щастя!

Після цієї розмови, яку ми з альгвазилом слухали,

стоячи біля дверей чулану, корегідор попрощався з дон Бернардо, якому не ставало сил висловити свою вдячність. З свого боку, щоб пособити господареві з честю випровадити їх, я засипав лестощами альгвазила. Я не раз низенько вклонився йому, хоч у глибині душі почував презирство й огиду, звичайні для всякої чесної людини, коли вона має справу з альгвазилом.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Про те, як здивувався Жіль Блаз, зустрівши в Мадріді капітана Роландо, та про ті цікаві речі, які йому оповів цей злодій

Провівши корегідора до самої вулиці, дон Бернардо де-Кастіль-Бласо мерщій вернувся замкнути скриню та всі ті двері, що охороняли її. Потім ми вийшли, обидва дуже раді: він — з того, що придбав собі впливового друга, а я — з того, що був певен своєї щоденної плати в шість реалів. Бажання оповісти Мелендесу про цю пригоду примусило мене піти до нього, але, майже дійшовши вже до його дому, я помітив капітана Роландо. Мені було надзвичайно дивно зустріти його тут, і, побачивши його, я весь затрусився. Він теж впізнав мене, поважно підійшов до мене і, розмовляючи зо мною, як колись, з почуттям своєї вищості, наказав іти за ним. Я трепетно послухався.

— Лихо мені! — думав я. — Він, певна річ, примусить мене заплатити все те, чим я завинив перед ним. Куди він мене веде? Може в нього в місті є якесь підземелля? Чортовина! Якби я був певен цього, то зараз би довів йому, що мої ноги не хворі на подагру.

Отже я йшов за ним і, думаючи уважно поставитись до того місця, де він спиниться, поклав собі

втекти відтіля скільки духу, коли щось видасться непевним.

Та незабаром Роландо розвіяв мій страх. Він завернув до славнозвісного шинку, а я пішов за ним. Там він попросив найкращого вина і замовив корчмареві обід для нас обох. Тим часом ми пройшли до другої кімнати, де капітан, зоставшись насамоті зі мною, звернувся до мене з такими словами:

— Ти, Жіль Блаз, повинен здивуватись, зустрівши тут свого колишнього начальника, але ще більше буде твоє здивування, коли ти взнаєш те, що я маю тобі оповісти. Того дня, коли я покинув тебе в підземеллі, поїхавши до Мансільї продавати мулів та коней, відібраних напередодні увечері, нам зустрівся син леонського корегідора. Його карета їхала в супроводі чотирьох добре озброєних вершників. Під час бою ми двох з них звалили, а інші двоє втекли. Тоді кучер, боячись за свого господаря, закричав, благаючи нас: „Мої любі сеньйори, не вбивайте єдиного сина пана леонського корегідора! Богом вас заклинаю!“ Ці слова не зворушили моїх кавалерів, навпаки, роздратували їх до несамовитості.— „Панове!— сказав один із них,— не дозволимо втекти сину найбільшого ворога нашої братви. Скільки таких людей, як ми, загубив його батько! Помстімося ж, принесімо цю жертву тіням, що цієї хвилини немов вимагають її!“ Інші мої кавалери з охотою погодились на це, і навіть мій лейтенант збирався вже виконати роль первосвященика в цьому жертвуванні, коли я схопив його за руку.— „Спинись!— крикнув я йому,— навіщо без потреби проливати кров? Досить нам гаманця цього юнака. Він же не відбивається, і вбивати його було б варварством.

До того ж, він не винуватий у батькових вчинках, та її сам його батько тільки виконує свій обов'язок, засуджуючи до смертної кари — однаково як ми тільки виконуємо свій обов'язок, оббираючи подорожніх".

— Отож я заступився за сина корегідора, і моє заступництво не було марним. Ми забрали тільки його гроші та захопили з собою коней двох убитих челядників. Ми їх продали разом із тими, що вели до Мансільї. По тому повернули назад і на світанку приїхали до підземелля. Нас дуже здивувало, що ляда була відчинена, і наше здивування стало ще більшим, коли ми побачили в кухні зв'язану Леонарду. Вона оповіла нам усе в двох словах. Згадка про твої кольки розсмішила нас,— ми дивувались, як тобі пощастило нас обдурити. У нас і думки не було, що ти можеш зіграти з нами таку штуку, і за цю вигадку ми простили тебе. Як тільки куховарку розв'язали, я відразу ж звелів їй приготувати нам снідання. Тим часом ми пішли до стайні поратись біля коней, бо старий негр, що пролежав цілу добу без догляду, був уже при смерті. Нам хотілось допомогти йому, але він був непритомний і видавався таким слабим, що ми, не зважаючи на своє добре бажання, покинули його напризволяще. Це не завадило нам сісти за стіл. Добре поснідавши, ми вернулись до своїх покоїв, де й проспали цілісінький день. Прокинувшись, ми довідались від Леонарди, що Домінго вже вмер. Ми віднесли його до тієї печери, де, як пригадуєш, ти спав, і там справили похорон, наче він мав честь належати до нашого товариства.

Через п'ять чи шість днів ми, виїздивши на роботу, на узліссі натрапили на три загони стражників святої германдади, які, напевно, чекали нас для атаки. Спершу

ми забачили тільки один із них і, хоч він переважав кількістю наш загін, із зневагою кинулись на нього. Але, поки ми билися з ним, на нас несподівано напали ще два, що досі були якось сховані. Отже, наше завзяття було ні до чого. Довелось поступитись перед таким ворогом. У цьому бою загинув лейтенант та двоє кавалерів. Інші двоє і я були так оточені й стиснені, що стражники взяли нас живцем. Два загони повели нас до Леона, а тим часом третій пішов руйнувати наше пристановище. Зараз я оповім тобі, як його було знайдено. Якийсь селянин із Лусено вертався додому навпростець лісом і випадково побачив непричинену тобою ляду нашого підземелля; це трапилось саме того дня, коли ти втік з дамою. Він хоч і догадався, що це наше житло, але не насмілився туди зайти, а тільки уважно оглянув усе навколо і, щоб краще запримітити місце, легенько обчухрав ножем кілька суміжних дерев. Це час від часу робив він і з іншими деревами, аж поки вийшов з лісу. Потім селянин подався до Леона сказати про свою знахідку корегідору, який зрадів ще більше через те, що його сина недавно пограбувало наше товариство. Суддя послав три загони стражників арештувати нас, і селянин узявся йти з ними за проводиря.

Мій приїзд до Леона був видовищем для всіх городян. Якби я був полоненим португальським генералом, то й тоді б не сталось такої метушні, щоб побачити мене.

— Он, он,— чути було балачки,— ото он славнозвісний капітан, страховище нашого краю. Його з тими двома треба було б кліщами розірвати!

Нас відвели до корегідора, що відразу ж почав ображати мене.

— Небо не стерпіло твоїх злочинів, злочинцю,— закричав він,— і віддало тебе, нарешті, правосуддю!

— Сеньйор,— відповів я йому,— хоч я й багато злочинів зробив, проте за смерть вашого єдиного сина ви не будете докоряти. Я врятував йому життя. Ви повинні хоч трохи дякувати мені.

— Ах ти, негіднику,— закричав він,— хіба треба великодушних вчинків з такими людьми, як ти! Та якби навіть мені й хотілось врятувати тебе, то обов'язок не дозволяє мені цього.

Після такої розмови він наказав замкнути нас у в'язницю, де мої товариші не довго нудились. Вони вийшли з неї через три дні, щоб зіграти на великому майдані свої трагічні ролі. Щодо мене, то я пробув у тюрмі цілих три тижні. На мою думку, моє скарання відтягали тільки для того, щоб зробити його якнайжахливішим. Я ждав якоїсь зовсім нової страти, коли корегідор, покликавши мене до себе, сказав мені:

— Слухай лишень свій вирок. Ти — вільний. Без тебе мого єдиного сина вбили б на шляху. Як батькові, мені хотілось віддячити тобі за цю послугу, а як суддя, я не міг виправдати тебе; я й написав до двору тобі на користь. Я просив твого помилування і домігся. Іди, куди тобі хочеться. Але,— додав він,— звірся на мене, скористайся з цього щасливого випадку. Прийди до розуму і навіки покинь розбійництво.

Зворушений цими словами, я пішов в Мадрід, вирішивши покласти край усьому і скромно жити в цьому місті. Батько з матір'ю вже померли, а їхнє майно було в руках одного старого родича, який дав мені правдивий звіт, як роблять це всі опікуни. Мені по-

щастило одержати від нього тільки три тисячі дукатів, хоч, може, це не становило й чверті мого майна. Та що ж робити? Позовом я б нічого не придбав. Щоб не байдикувати, я купив собі посаду альгвазила, з якою так вправляюсь, немов ціле життя тільки це й робив. Якби мої товариші знали мою історію, вони б для пристойності запротивились тому, щоб приняти мене до себе. Та, на щастя, вони не знають або удають, що не знають,— а це однаково. У цій шановній корпорації кожен зацікавлений в тому, щоб заховати свої вчинки. Слава богу, нема чого закидати іншому. Який там біс буде кращий! Проте, мій друже,— мовив далі Роландо,— я хочу відкрити тобі одну таємницю. Моя нова професія не дуже мені до смаку,— вона вимагає надто багато делікатності й таємничості. Тут тільки й думають, як би когось таємно й спритно обдурити. О, я жалію за своїм першим ремеслом! Правда, нове — безпечніше, зате старе — приємніше, а я люблю волю. У мене є думка продати свою посаду і одного прекрасного ранку виїхати звідси й пробратися в гори з яких витікає Таго. У тому місці я знаю одне сховище,— там живе великий загін, що складається переважно з каталонців.[73] Це одне слово — вже похвала для нього. Якщо ти хочеш піти туди зо мною, то ми збільшимо число цих завзятих людей. У їхньому товаристві я буду заступником капітана і, щоб тебе приняли там з радістю, я заприсягну, що ти десятки разів бився поруч мене. Я до небес піднесу твою хоробрість, гарного про тебе скажу більше, ніж генерал про того офіцера, якого хоче висунути. Доведеться промовчати про твій обман, це б викликало недовіру до тебе, і тому про ту пригоду я не скажу ні слова. Ну

що ж,— спитав він,— згоден ти йти зо мною? Чекаю твоєї відповіді.

— У кожного свій смак,— відповів я Роландо,— ви народились для сміливих вчинків, а я — для тихого й спокійного життя.

— Розумію вас, — перебив він мене. — Та дама, що з кохання до неї ви викрали її, запала вам у серце, і ви, без сумніву, живете в Мадріді так тихо, як вам подобається. Чи не правда ж, пан Жіль Блаз, що ви влаштували їй приміщення і разом з нею проїдаєте ті пістолі, які вам пощастило забрати з підземелля?

Я сказав йому, що він помиляється, і, щоб розчарувати його, пообіцяв за обідом оповісти історію цієї дами. Я розказав йому все, що сталося зо мною після того, як я покинув загін. Наприкінці обіду він знову заговорив про каталонців і навіть признався, що остаточно поклав собі приєднатись до них. Він ще раз пробував умовити мене поїхати з ним. Але, бачачи, що йому не щастить мене переконати, він раптом змінив свою поведінку й тон і, погордливо глянувши на мене, цілком серйозно сказав:

— Якщо твоє серце таке підле, що воліє лакейську посаду замість честі бути в товаристві бравих людей, то віддаю тебе твоїм підлим нахилам. Та тільки слухай, що я тобі зараз скажу, і хай ці слова глибоко западуть у твою пам'ять. Забудь, що ти зустрічався сьогодні зо мною, і ніколи не говори про мене ні з ким! Бо, якщо я взнаю, що ти розмовляв про мене... та ти мене знаєш, я більше нічого не скажу тобі.— На цьому слові він покликав корчмаря, оплатив рахунок, і ми, вставши зза столу, вийшли відтіля.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Жіль Блаз кидає дон Бернардо де-Кастіль-Бласо і наймається до франта

Коли ми вийшли з шинку і вже прощались один з одним, вулицею проходив мій господар. Він мене побачив і — я помітив — кілька разів уважно поглянув на капітана. Він начебто здивувався, зустрівши мене з такою особою. Правда, вигляд Роландо промовляв не на його користь. Це був величезний чоловік з довгим обличчям і носом папуги, і хоч він був непоганий собою, проте скидався на справжнього розбійника.

Я не помилився в своїх здогадах. До вечора дон Бернардо не забув постаті капітана, і він охоче повірив би всім тим прекрасним подвигам, про які б я міг розказати йому, коли б насмілився розмовляти про це.

— Жіль Блаз,— звернувся він до мене,— що то за заводіяка, якого я недавно бачив з тобою?

Я відповів, що це один альгвазил, і думав, що він, задоволившись цією відповіддю, облишить на ній. Та він почав розпитувати, а коли йому здалось, що я зніяковів,— бо Роландова загроза не забувалась,— раптом урвав розмову й ліг спати. Другого дня вранці, коли я вже виконав свої звичайні обов'язки, він, відрахувавши мені замість шести реалів шість дукатів, сказав:

— Оце, друже, я дарю тобі за службу до сьогодні. Шукай собі іншого дому. Я не можу вжитися з лакеєм, у якого такі прекрасні знайомства.

На виправдання своє я попробував сказати, що познайомився з цим альгвазилом і лікував його якимось способом у Вальядоліді ще за тих часів, коли мені довелось вправлятися в медицині.

— Дуже добре,— мовив мій господар,— вигадка — достепна. Тобі вчора ввечері треба було відповісти так, а не ніяковіти.

— Пане,— сказав я,— через скромність свою я не насмілився цього говорити вам, тому й зніяковів.

— Звісно, через скромність,— відповів він, тихо ляпаючи мене по плечу.— Я не думав, що ти такий хитрий. Іди, хлопче, я звільняю тебе. Мені не треба чоловіка, що товаришує з альгвазилами.

Я відразу ж пішов оповісти цю сумну новину Мелендесу, який, втішаючи, пообіцяв, що постарається влаштувати мене до кращого дому, і, справді, через кілька днів сказав мені:

— Жіль Блаз, мій друже, ви не сподівались такого щастя. Ось, слухайте лишень. У вас буде якнайприємніша в світі посада. Я вас віддам на службу до дон Матіаса де-Сільви. Це людина з високого дворянства, один з тих молодих панів, що звуться франтами. Я маю честь бути його постачальником. Щоправда, він набирає в мене крам на борг, але з такими панами ми нічого на тому не втрачаємо,— вони часто одружуються з багатими спадкоємицями, які виплачують усі їх борги. Та коли й не трапляється цього, то купець, що тямиться на своєму ділі, призначає таку дорогу ціну на крам, що, одержавши четвертину своїх боргів, не заподіює собі шкоди. Управитель дон Матіаса — мій близький приятель,— мовив він далі.— Ходімо зараз до нього. Він мусить сам представити вас своєму господарю, і можете бути певні, що з пошани до мене він поважатиме й вас.

Коли ми йшли до будинку дон Матіаса, купець говорив мені:

— До речі, треба сказати вам, якої вдачі цей управитель, щоб ви вжилися з ним. Звуть його Грегоріо Родрігес. Між нами кажучи, він із простих людей. Почуваючи себе народженим для фінансових справ, він не закопав свого таланту й забагатів на тих двох розорених домах, де йому довелось служити управителем. Попереджаю вас, що він дуже пустославний і любить, щоб перед ним плазували інші слуги. Якщо їм треба попросити про щось свого господаря, то вони повинні звертатись насамперед до нього. Якби їм пощастило домогтись чогось без його участі, то він завжди може повернути діло так, що з цього нічого не вийде. Призвичаюйтесь до цього, Жіль Блаз, упадайте за сеньйором Родрігесом навіть з більшою пошаною, ніж за самим господарем, і все робіть, аби тільки йому вподобатись. Його приязнь буде вам у великій пригоді. Він акуратно платитиме вам гроші, а якщо ви будете таким спритним, що ввійдете в довіру до нього, то якась кісточка перепаде і вам. У нього ж їх чимало. Дон Матіас — з тих молодих панів, що думають тільки про свої розваги і не звертають найменшої уваги на свої власні грошові справи. Ах, який прекрасний дім для управителя!

Дійшовши до будинку, ми попросили доповісти сеньйору Родрігесу. Нам сказали, що зараз він у своїх покоях. Ми, справді, застали його там з якимось чоловіком, похожим на селянина, що держав у руках торбу з голубої тканини, повнісіньку грошей. Управитель здався мені блідішим і жовтішим за ту стару діву, якій обридло безшлюб'я. Простягши руки, він пішов назустріч Мелендесу; з свого боку і купець зробив так само. Вони обнялися з словами дружби, в яких

було більше штучного, ніж природного. Після цього мова зайшла про мене. Оглянувши мене з ніг до голови, Родрігес дуже чемно зауважив, що я підхожу дон Матіасу і що він з охотою візьме на себе клопоти представити мене цьому сеньйорові. Тоді Мелендес натякнув, до якої міри він цікавиться мною, і попросив управителя взяти мене під свою протекцію. Засипаючи управителя чемностями, він покинув мене й вийшов.

— Я відразу ж відведу вас до свого господаря, як тільки позбудусь цього статечного землероба,— сказав мені Родрігес, як тільки вийшов купець. Підійшовши до селянина і взявши його торбу, він промовив:— Подивімось, Талего, чи всі тут п'ять сотень пістолів.— Дбайливо перелічивши гроші й переконавшись, що рахунок правильний, він дав на цю суму розписку землеробові й відіслав його. Потім поклав гроші назад у торбу і тоді вже звернувся до мене:— Зараз ми можемо йти до пана. Звичайно він встає опівдні, а тепер година,— вже, мабуть, починається день в його покоях.

Дон Матіас, справді, недавно встав. Він був ще в халаті й сидів у кріслі, закинувши одну ногу на ручку. Він гойдався і одночасно розминав тютюн, балакаючи з лакеєм, що тимчасово виконував обов'язки камердинера і стояв тут, готовий до послуг.

— Сеньйор,— сказав йому управитель,— оцього юнака я насмілюсь рекомендувати вам на місце камердинера, якого ви прогнали позавчора. Ваш постачальник Мелендес ручиться за нього. Він запевняє, що це гідний хлопець, і ви, на мою думку, будете вдоволені з нього.

— Годі,— відповів молодий сеньйор,— ви самі при-

вели його до мене, отже я сліпо беру цього хлопця на службу до себе. Справа закінчена, він буде в мене камердинером.[74] Поговорімо про інше, Родрігес,—додав він.— Ви до речі прийшли, я вже хотів був посилати по вас. У мене є прикра новина для вас, мій любий Родрігес. Мені не щастило цієї ночі, я програв не тільки ту сотню пістолів, що була в мене, а й ще дві — на слово. Ви самі знаєте, як багато значить для таких людей, як я — акуратно платити такі борги. Це, власне, єдині борги, які обов'язок честі примушує нас виплачувати. Тому ми й не оплачуємо надто вже точно інших зобов'яз нь. Треба зараз же знайти дві сотні пістолів і відразу ж відіслати їх графині де-Педроса.

— Пане, це легше сказати, ніж зробити,— відповів управитель.— Скажіть, будь ласка, відкіля я можу взяти цю суму? З ваших фермерів я ні шеляга не одержую, хоч і залякую їх, як тільки можна. А тим часом треба пристойно тримати челядь. Я з усієї сили стараюсь покривати ваші видатки. Правда, досі мені, слава богу, щастило в цьому, але зараз я не знаю, до якого святого мені звертатись: так я вже обмежений докраю!

— Ні до чого всі ці розмови,— перебив його дон Матіас,— мені тільки нудно від цих дрібниць. Чи не думаєте ви, Родрігес, що я зміню свою поведінку й почну сам порядкувати своїм добром? Приємна розвага на таку охочу до розваги людину, як я.

— Терпіння,— відповів управитель.— Якщо й далі так ітимуть справи, як досі, то ви, як я передбачаю, навіки позбудетесь таких клопотів.

— Ви мені обридли,— гостро відповів молодий сеньйор.— Ви мене вбиваєте! Нехай краще я розоряти-

мусь, не помічаючи цього! Мені треба, я вам сказав, двісті пістолів. Здобудьте їх!

— Доведеться піти до того дідка, що вже позичав гроші під великі проценти, чи що?— спитав Родрігес.

— Позичайте хоч у самого чорта!— відповів дон Матіас.— Зробіть так, щоб у мене було двісті пістолів, а іншим я не турбуюсь.

Він сказав це гостро й незадоволено і відразу ж управитель вийшов, а до кімнати ввійшов один благородний юнак, на ім'я дон Антоніо де-Сентельєс.

— Що з тобою, мій друже?— спитав він у мого пана.— Я застаю тебе в тузі, а на обличчі твоєму— вираз гніву. Хто це міг довести тебе до такого поганого настрою? Б'юсь об заклад, що це — діло того грубіяна, який щойно вийшов.

— Так,— відповів дон Матіас,— це діло мого управителя. Кожного разу, як він приходить до мене, мені доводиться проводити з ним неприємну чверть години. Він говорить зо мною про мої справи і каже, що я проїдаю той капітал, з якого йдуть доходи... Тварина! Немов він втрачає щось на цьому!

— Я й сам у такому стані, мій любий хлопчику,— промовив Антоніо.— Мій довірник не розважливіший за твого управителя. Коли цей йолоп з мого наказу приносить мені гроші, то робить це з таким виглядом, немов дає власні. І при тому завжди — довжелезні усовіщання: „Пане,— каже він,— ви губите себе, ваші доходи вже під арештом". Мені доводиться спиняти його дурні розмови.

— Нещастя наше в тому, що ми не вміємо обходитись без цих людей,— сказав дон Матіас.— Цього лиха не обійдеш.

— А так,— відповів Сентельєс...— Але стривай!— зареготавшись, промовив він.— Мені спала одна цікава думка. Нічого не може бути кращого за цю вигадку. Ми можемо зробити комічними ті серйозні сцени, що вони з нами розігрують, і розважитись тим, чим вони нас засмучують. Слухай! Треба зробити так, щоб я просив у твого управителя всі гроші, потрібні для тебе, а ти так само поводитимешся з моїм довірником. Хай тоді балакають, скільки їм захочеться. Ми байдуже вислухуватимемо їх. Твій управитель мені здаватиме звіти, а мій довірник — тобі! Я слухатиму балачки про твої марнотратства, а ти — про мої. Це обох нас розважатиме.

Безліч блискучих дотепів супроводила цей жарт і звеселила молодих сеньйорів, що дуже жваво розмовляли між собою. Бесіду перебив їм Грегоріо Родрігес, ввійшовши разом з якимось дідком, таким лисим, що в нього майже не зосталось волосся на голові. Дон Антоніо хотів був вийти.

— Прощавай, дон Матіас!— промовив він.— Незабаром ми побачимось. Доведеться покинути тебе з цими панами, що, безперечно, мають якусь серйозну справу до тебе.

— Ні, ні, зоставайся,— відповів мій господар,— ти не зайвий. Цей скромний старий, якого ти бачиш, позичає мені гроші за двадцять п'ять процентів.

— Невже за двадцять п'ять?— скрикнув здивовано Сентельєс.—Слава богу! Тебе можна вітати, що ти попав у такі добрі руки! Зо мною не так поводяться. Я купую срібло на вагу золота. Мені доводиться позичати за п'ятдесят процентів.

— Яке лихварство!— промовив тоді старий лихвар.—

Чи подумали вони, шахраї, що їм буде за це на тому світі? Мене не дивує, що тепер там погано балакають про тих, хто позичає гроші. Ці надмірні бариші, що їх має дехто з своїх грошей, ганьблять нашу честь і репутацію. Коли б усі робили так, як я, то на нас не було б таких нарікань, бо я позичаю тільки для того, щоб прислужитись ближньому. Ех, якби тепер були ті часи, що колись, я б без процентів запропонував вам свій гаманець. І навіть зараз, не зважаючи на теперішню вбогість, мене ледве не мучить сумління, коли я позичаю за двадцять п'ять процентів. Але гроші немовби крізь землю провалились — так їх стало мало; і тільки це примушує мене послабити свою мораль... Скільки вам треба? — промовив він, звертаючись до мого господаря.

— Двісті пістолів,— відповів дон Матіас.

— У мене в цій торбинці чотириста,— мовив лихвар,— залишається тільки передати вам половину.— І він виняв спід плаща торбу з голубої тканини, що здалась мені тією самою, яку віддав Родрігесу селянин Талего разом з п'ятьма сотнями пістолів. Я догадався, в чому річ, і переконався, що Мелендес не дурно вихваляв тямущість цього управителя. Старий випорожнив торбу, розклав гроші на столі і почав їх рахувати. Це видовище розпалило зажерливість мого господаря. Йому скортіло загарбати всі гроші.

— Сеньйор Дескомульгадо,— сказав він лихвареві,— я дійшов розумнішої думки. Я — великий дурень. Як це я позичаю собі тільки те, що мені треба віддати через своє слово, зовсім забувши, що після цього зостанусь без жодного шеляга. Завтра б мені знову довелось звертатись до вас. Я хочу взяти у вас всі

чотири сотні пістолів, щоб звільнити вас від клопоту завтра приходити знову.

— Сеньйор,— відповів старий,— я думав дати частину цих грошей одному доброму ліценціату, в якого дуже велика спадщина. Він ховає від світу дівчаток і обставляє меблями їх притулки. Але якщо вам треба всю суму, то вона до ваших послуг. Ви тільки дайте забезпечення...

— О, ви матимете добре забезпечення!— перебив його Родрігес, витягаючи з кишені папір.— Ось розписка, яку дон Матіасу треба тільки підписати. Він дає вам право одержати п'ятсот пістолів від одного із своїх фермерів, на прізвище Талего. Це — багатий землероб із Мондехара.

— Гаразд,— сказав лихвар,— я не з вередливих. Якщо пропозиції хоч трохи придатні для мене, я відразу ж приймаю їх.

Тоді управитель дав перо господареві і він, не глянувши на вексель, підписав, посвистуючи, своє прізвище під ним. Скінчивши цю вигідну справу, старий попрощався з моїм патроном, який кинувся обіймати його з такими словами:

— До побачення, сеньйор лихварю. Я весь ваш! Не знаю, чому про вашого брата пішла слава, як про шахраїв. На мою думку, ви дуже потрібні в державі. Ви — єдина запорада дітям із благородних родин і єдина допомога тим, у кого видатки більші за доходи.

— Ти маєш рацію!— скрикнув Сентельєс.— Лихварі — чесні люди, їх треба шанувати, і я й собі хочу обняти його за те, що він позичає гроші за двадцять п'ять процентів.

На цьому слові він підійшов обняти старого, і обидва

франти, на розвагу собі, почали перекидати його один одному, як грачі — м'яч. Награвшись ним, вони відпустили його разом з управителем, який більш за нього заслужував на ці обійми і навіть на щось інше.

Коли Родрігес вийшов із своїм підручним, дон Матіас відіслав з тим лакеєм, що стояв зі мною в кімнаті, одну половину пістолів графині де-Педроса, а другу сховав у довгий, гаптований золотом та сріблом гаманець, який завжди носив із собою. Дуже радий з того, що знову має гроші, він весело сказав дон Антоніо:

— Що ж ми робитимемо сьогодні? Давай порадимось.

— Розумна річ, — відповів Сентельєс. — Я зовсім не від того. Давай поміркуємо.

Поки вони радились про те, як пробавити день, до кімнати зайшли ще два сеньйори. Це були — дон Алексо Сегіар та дон Фернандо де-Гамбоа, обидва приблизно того віку, що й мій господар, тобто двадцяти восьми чи тридцяти років. Ці панове почали так обійматись, немов не бачилися з десяток літ. По цьому дон Фернандо, гладющий жартівник, звернувся до дон Матіаса та дон Антоніо:

— Де ви обідаєте сьогодні, панове? — спитав він їх. — Якщо ви вільні, то я вас поведу до одного шинку, де вас почастують божественним вином. Я там вечеряв і вийшов відтіля аж уранці, десь близько шостої години.

— Якби, господи, й мені пощастило так мудро провести ніч! — скрикнув мій господар. — Я б не програв своїх грошей!

— Щодо мене, — сказав Сентельєс, — то я вчора ввечері вдався в нову розвагу, бо люблю різноманіт-

ність у насолодах. Тільки ж мінливість утіх робить приємним наше життя. Один з моїх приятелів повів мене до одного з тих сеньйорів, що збирають податки й обробляють свої справи за допомогою державних справ. У нього такі розкоші, такий смак, а в обіді був такий порядок! Проте, в самих господарях знайшлось чимало чудного, і це мене розважало. Цей пан, найблагороднiший навіть серед свого товариства, корчив із себе гранда,[75] а його дружина, жахливо осоружна, удавала чарівну жінку, казала безліч дурниць, присмачених біскайським акцентом, що робив їх ще виразнішими. Додайте до цього, що тут за столом сиділо п'ятеро чи шестеро дітей із своїм учителем, і уявіть, як мене розважала ця родинна вечеря.

— А я, панове, вечеряв у комедіантки Арсенії,— сказав дон Алексо Сегіар.— Нас було шестеро за столом: Арсенія, Флоримонда з одною кокетливою своєю подругою, маркіз де-Зенетт, дон Хуан де-Монкад і ваш слуга. Ми всю ніч випивали та горланили. Як ми добре розважались! Правда, Арсенія й Флоримонда — не дуже великі таланти, але вони звикли до дебошу, і це їм замінює розум! Ці дівчата — веселі, жваві, шалені створіння,— хіба не варті вони в сто разів більше, ніж розважливі жінки?

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Про те, як познайомився Жіль Блаз з лакеями інших франтів; про розкриту ними чудесну таємницю, що навчає, як легко можна придбати репутацію розумної людини, та про ту дивну присягу, що вони взяли з нього за це

Ці сеньйори розмовляли так і далі, аж поки дон Матіас, якому я допомагав під час бесіди одягатись,

не зміг сийти. Тоді він наказав мені йти за ним. Усі франти попростували разом до того шинку, куди запропонував провести їх дон Фернандо де-Гамбоа. Я йшов за ними разом з трьома іншими лакеями, бо кожен з кавалерів мав свого. Мене здивувало, що ці лакеї копіювали своїх панів і додержували їхніх манер. Як їхній. новий товариш, я поздоровкався до них. Вони теж привіталисъ до мене, і один з них, трохи подивившись на мене, сказав:

— З ваших звичок видно, братику, що ви досі ще не служили в молодого сеньйора.

— На жаль, ні,— відповів я йому,— я і в Мадріді недавно.

— Це й здалось мені,— мовив він,— від вас тхне провінцією, ви здаєтесь соромливим і боязким, вашій поведінці чогось бракує. Та це — дрібниці, ми швидко вас обтешемо, звіртесь на моє слово.

— Може, ви мене перехвалюєте? — спитав я.

— Ні, зовсім ні,— відповів він,— немає такого дурня, якого б ми не могли переробити. Будьте певні!

Більше нічого мені не треба було казати, я й так зрозумів, що мої товариші — справжні молодці,— до кращих рук не можна було попасти, щоб стати гарним хлопцем. Прийшовши до шинку, ми вже застали там готовий обід, що його сеньйор дон Фернандо мав обачність замовити ще вранці. Наші пани посідали за стіл, а ми приготувались їм прислужувати. Між ними почалась дуже весела розмова. Мені надзвичайно подобалось їх слухати. Мене розважали їх характери, їх думки, їх вислови. Скільки вогню! Які дотепні фантазії! Мені здавалось, що це люди якоїсь нової породи. Після десерту ми принесли їм величезну кількість

пляшок з найкращими іспанськими винами, а сами, покинувши їх, пішли обідати до невеличкої зали, де нам накрили стіл.

Незабаром я помітив, що в моїх чотирьох кавалерів багато більше гідності, ніж уявляв попервах. Вони не тільки наслідували манери своїх господарів, а й мову їх запозичили — і ці гульвіси робили це так добре, що якби не якийсь відтінок благородства, то ніякої б ріжниці не було. Мене чарувала їх легка й вільна поведінка, а їх дотеп ще більше подобався мені, і я втрачав надію, що зможу колись бути таким чемним, як вони. Наших господарів частував дон Фернандо, тому за нашим столом порядкував його лакей. Бажаючи, щоб усього було вдосталь, він покликав шинкаря й сказав йому:

— Пане господар, дайте нам десять пляшок свого найкращого вина, а потім докладете їх до тих, які вип'ють наші господарі,— це ж вам не впервину.

— З великою охотою!— відповів шинкар,— але ж вам відомо, пане Гаспар, що сеньйор дон Фернандо винен мені вже за багато обідів. Якби через вас я зміг одержати хоч трохи...

— О, не турбуйтесь тим, що він вам винен!— перебив його лакей.— Я ручусь за нього, розписки мого пана — зливки золота. Правда, кілька нечемних кредиторів наклали арешт на наші доходи, але цими днями ми доб'ємось, щоб його зняли, і оплатимо всі наші рахунки, не перевіряючи їх.

Хоч доходи були арештовані, проте шинкар приніс нам вина, і ми випили його, чекаючи скасування арешту. Треба було бачити, як кожної хвилини проголошувались заздоровиці, як ми величали один од-

ного прізвищами своїх господарів. Лакей дон Антоніо слугу дон Фернандо називав Гамбоа, а лакей дон Фернандо слугу дон Антоніо — Сентельєс; вони так само й мене називали Сільва. Під цими прибраними прізвищами ми поволі сп'яніли, як і ті панове, що звались ними справді.

Хоч я був не такий, як мої товариші, проте вони признались, що досить вдоволені з мене.

— Сільва,— озвався до мене один з найдосвідченіших,— ми таки щось з тебе зробимо, мій друже. Я помітив, що в тебе є талант, тільки ти ним не вмієш користуватись. Страх перед тим, що ти щось погане скажеш, заважає тобі говорити навмання, а саме сміливі в розмовах мають тепер славу дотепних. Хочеш вражати собою,— дай волю своїй жвавості і байдуже кажи все, що спаде тобі на думку,— твоє безглуздя вважатимуть за благородну сміливість. Якщо в сотні твоїх недоладних слів знайдеться хоч одне гарне, тобі забудуть твої дурниці, а твій дотеп запам'ятають і про твою гідність будуть високої думки. У цьому ж так щастить нашим господарям! Кожен, хто хоче здобути собі славу видатного розуму, повинен робити тільки так.

Мені дуже хотілось, щоб про мене думали як про талановиту людину, а таємниця, що навчала, як стати нею, здавалась такою легкою, що я й на думці не мав нехтувати нею. Я спробував це відразу ж, тобто став верзти всяку нісенітницю, і вино, випите мною, допомогло щасливо проробити цю спробу. Між багатьма дурницями мені пощастило сказати кілька дотепів, які викликали оплески. Цей успіх надав мені сміливості, я ще гарячіше заповзявся сказати якесь гарне слівце, і випадково мої зусилля не пішли на марне.

— Ого-го!— сказав мені той товариш, який перший забалакав до мене на вулиці,— та чи ти вже, бува, не починаєш виходити в люди? Ще й двох годин немає, як ти з нами, а став уже зовсім іншим! Ти видимо змінюватимешся щодня. От що значить— служити в благородних осіб. Це підносить розум,— не те, що служба в буржуа.

— Певна річ,— відповів я,— тому я й задумав присвятити себе на службу дворянству.

— Прекрасно сказано!— закричав між двома ковтками лакей дон Фернандо.— Тим буржуа не личить мати в себе таких видатних талантів, як ми. Так от, панове,— додав він,— даймо зарік ніколи не служити в цих негідників, заприсягнімось самим Стіксом![76]

Ми заплескали йому і з склянками в руках дали цю чудну присягу. За столом наше товариство зоставалось доти, поки не повиходили наші господарі. Це сталось опівночі і здалось моїм товаришам не абияким виявом тверезості. Правда, сеньори вийшли так рано з шинку тільки для того, щоб відвідати відому кокетку, яка жила в двірському кварталі. Її дім був відкритий і вдень і вночі для любителів насолоди. Це була жінка віком від тридцяти до сорока років, ще дуже красива, інтересна, і вона так досконало знала науку подобатись, що, як переказували, решткі своєї краси вона продавала дорожче, ніж колись свій первоцвіт. У неї завжди сиділи дві-три першорядні кокетки, які не мало допомагали тому, що там збиралась сила сеньйорів. Після обіду вони грали, потім вечеряли, а тоді вже добивали ніч доостанку за пияцтвом і гульнею. Наші господарі, та й ми також, пробули там до самого ранку, зовсім не нудьгуючи, бо,

гоки вони були в господинь, ми розважалися з покоївками. Нарешті, попрощавшись на світанку, ми пішли спати кожен до себе.

Вставши, як і звичайно, опівдні, мій господар одягся й вийшов. Я пішов за ним, і ми завернули до дон Антоніо Сентельєса, де застали славетного дон Альваро де-Акунья. Це був старий дворянин, справжній професор розпусти. Кожен юнак, що хотів стати приємним чоловіком, проходив через його руки. Він навчав їх розважатись, красуватися в світі і спускати спадщину. Йому нічого було боятись проїсти свою, з чим він уже впорався. Коли між трьома кавалерами закінчились обійми, Сентельєс сказав моєму господарю:

— Їй-бо, дон Матіас, ти не міг прийти вчасніше. Дон Альваро зайшов по мене, щоб разом піти до одного буржуа, який дає обід маркізу Зенетту й дон Хуану де-Монкаду. Мені хочеться, щоб і ти був з нами.

— Як же прізвище цього буржуа? — спитав дон Матіас.

— Його звуть Грегоріо де-Норіега,— відповів дон Альваро,— я зараз у двох словах розкажу вам, що це за юнак. Його батько, багатий ювелір, поїхав продавати коштовні самоцвіти до чужих країн, зоставивши йому чималий дохід. Грегоріо — дурень, він незабаром проїсть усе своє добро. Він удає з себе франта й хоче, всупереч своїй природі, уславитись як дотепна людина. Він попросив мене, щоб я керував ним. Я взявся за це, і можу вас запевнити, панове, що не зупиняю його. Дно його доходів уже добре позначилось.

— Я в цьому не сумніваюсь!— скрикнув Сантельєс,— і вже бачу цього буржуа в богадільні. Ходімо, дон Ма-

тіас,— мовив він далі,— познайомимося з цим чоловіком і допоможемо йому розорятись!

— Згода,—відповів мій господар,—я люблю дивитись, як іде нанівець багатство цих міщанських панків, що рівняються до нас у своїй уяві. Наприклад, мене ніщо так не звеселило, як зубоження того сина відкупника, в якого, завдяки грі та бажанню водитися з грандами, продано було навіть будинок.

— О, того й жаліти не варт!— промовив дон Антоніо.— Він і в злиднях не менший фат, що й у багатстві.

Сентельєс та мій господар разом з дон Альваро пішли до Грегоріо де-Норіеги. Ми з Могіконом теж майнули туди, раді знайти ласий шматок і допомогти розоряти буржуа. Увійшовши, ми помітили, що чимало людей заклопотані готуванням обіду. Рагу бралось парою, від пахощів якої котилась слина. Маркіз де-Зенетт і дон Хуан де-Монкад щойно прийшли. Господар дому видався мені не абияким йолопом. Дарма він намагався удавати з себе великосвітського франта,— це була нікчемна копія прекрасних оригіналів, або, краще сказати, це був дурень, що намагався прибрати собі незалежного вигляду. Уявіть же собі людину такої вдачі в товаристві п'ятьох насмішників, яким кожна дрібниця була за привід глузувати з нього й заводити його у великі видатки.

— Панове,— промовив дон Альваро після перших привітань,— представляю вам сеньйора Грегоріо де-Норіегу як довершеного кавалера. У нього безліч прекрасних властивостей. Чи знаєте ви його високу освіту? Вибирайте, що хочете,— він однаково сильний в усіх науках, від найтоншої й найсуворішої логіки до орфографії.

— О, це вже надмірна похвала,— перебив буржуа з грубим сміхом.— Я міг би, сеньйор Альваро, проти вас самих повернути ваші докази. Ви сами — те, що називають кладезем учености.

— Мені не хотілось напрошуватись на таку дотепну похвалу,— відповів дон Альваро,— проте, правду сказати, панове, він придбає собі ім'я в світі.

— Щодо мене,— сказав дон Антоніо,— то мені найбільше подобається в ньому те, що він правильно вміє вибирати знайомства. Це я ставлю навіть над орфографію. Він не обмежує себе товариством буржуа, він хоче знатись тільки з молодими дворянами, не турбуючись тим, що це дорого коштує. В такому піднесенні почуття є щось чарівне. Він із тих, хто витрачає гроші з смаком і добором!

За цими іронічними слівцями пішла безліч інших подібних. Сердешний Грегоріо зазнав всебічного розгляду. Великосвітські франти по черзі один за одним кидали дотепи, на які цей дурень не ображався,— навпаки, він вважав за щире все те, що йому казали, і, здавалось, був дуже радий своїм гостям. Мабуть, він навіть думав, що, обертаючи його за посміховище, вони ще роблять йому честь. Він правив за забавку панам, поки вони були за столом,— а просиділи вони за ним кінець дня й цілісіньку ніч. Ми напились досхочу, як і наші господарі, і, виходячи від цього буржуа, були теж дуже задоволені.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Жіль Блаз став щасливим бабником. Він заводить знайомство з гарненькою особою

Проспавши кілька годин, я прокинувся в прекрасному настрої і, згадавши поради Мелендеса, надумав

походити коло нашого управителя, поки встане мій пан.

Мені здалось, що його пустославності була до деякої міри приємною та увага, з якою я засвідчив свою пошану. Він ласкаво приняв мене й спитав, чи я призвичаївся до життя молодих сеньйорів. Я відповів, що це мені впервину, але можна сподіватись, що згодом я звикну до цього.

Я справді звик до цього, і навіть дуже швидко. Мій характер зовсім змінився. З розважливого й статечного, яким я був попервах, я став моторним, легковажним і жартівливим. Лакей дон Антоніо похвалив мене за таке перетворення і сказав, що для справжньої слави мені бракує тільки щастя в жінок. Він зауважив, що без цього абсолютно не можна стати приналежною людиною, що всі наші товариші користаються успіхом у гарненьких осіб і що він теж має двох коханок із благородних жінок. Мені здалось, що цей шахрай бреше.

— Пане Могікон,— сказав я йому,— звісно, ви — вродливий і дотепний хлопець, у вас — чимало гарного, але я не розумію, як це благородні жінки, в яких ви не живете, могли вподобати чоловіка вашого стану.

— Правда, вони не знають, хто я,— відповів він.— Я полонив їх у костюмі свого господаря і навіть під його ім'ям. І ось як. Я одягаюсь як молодий сеньйор, набуваю відповідних манер, іду на прогулянку й зачіпаю всіх зустрічних жінок, поки не зустрічаю такої, що відповідає мені. Тоді я йду за нею і намагаюсь заговорити з нею, називаючи себе дон Антоніо Сентельєс. Прошу побачення. Дама маніжиться, але я — настирливий, вона згоджується, et caetera.[77] Отак,

хлопче, поводжусь я, щоб мати успіх у жінок,— раджу й тобі брати з мене приклад.

Я дуже бажав уславитись, і послухався цієї поради. До того ж, у мене не було ніякої огиди до любовної інтриги. Отже я надумав передягтись молодим сеньйором, щоб шукати любовних пригод. Передягатися в нашому готелі я не насмілився, боячись, що це помітять. Я взяв із панського гардеробу прекрасний костюм, зробив пакунок і відніс до одного мого приятеля, незначного голяра, де мені було зручно вбиратись і роздягатись. Там я прибрався так гарно, як тільки міг. Голяр теж власними руками причепурив мене, і, коли, на нашу думку, мене вже не можна було зробити красивішим, я майнув на луг Сан-Херонімо, звідки,— цього був певен,— не міг вернутись, не добувши прихильності якоїсь жінки. Та не треба було так далеко бігати, щоб почати блискучу інтригу.

Переходячи одну бокову вуличку, я побачив, як з невеликого будинку вийшла й сіла в карету, що стояла біля дверей, якась багато вбрана вродлива дама. Я враз спинився, щоб глянути на неї, і, даючи їй зрозуміти, що вона мені до вподоби, низько вклонився їй. Дама, щоб довести, що вона варта більшої уваги, ніж я думав, на часинку підняла вуаль і показала мені своє гарненьке обличчя. Тим часом карета рушила, а я зостався на вулиці, вражений тим, що допіру побачив.

— Чортовина!— подумав я,— яке вродливе лице! Цього тільки й бракувало, щоб доконати мене. Якщо ті дві дами, які люблять Могікона, такі прекрасні, як ця, то він — найщасливіший гульвіса. Коли б у мене була така коханка, то я б радів із своєї долі.

Отак міркуючи, я випадково кинув оком на будинок, звідки вийшла ця прекрасна особа, і помітив у вікні нижньої зали бабусю, що знаком запрошувала мене зайти до неї.

Я відразу кинувся в будинок і застав у чепурненькій залі статечну й скромну бабусю, яка, вважаючи мене принаймні за маркіза, чемно вклонилася й сказала:

— Я не сумніваюсь, сеньйор, що ви будете поганої думки про ту жінку, яка, бувши незнайома з вами, закликає вас до себе. Але ви, мабуть, краще думатимете про мене, коли взнаєте, що я не з кожним поводжусь так. Ви мені здаєтесь двірським сеньйором.

— Ви не помиляєтесь, моя люба,— перебив я її, виставляючи вперед праву ногу й нахиляючи тіло на ліве стегно.— Без хвальби скажу, що походжу з одного з найзначніших домів Іспанії.

— Це відразу видно по вас,— відповіла вона,— а, признатися, я дуже люблю догоджати благородним особам. Це моя слабість. Я за вами стежила з вікна. Ви начебто дуже пильно дивились на ту даму, що недавно покинула мене. Вона, мабуть, вам вподобалась? Скажіть щиро!

— От вам слово двірської людини, що вона вразила мене,— мовив я.— Мені не доводилось бачити нічого пікантнішого за це створіння. Зведіть нас якось, моя люба, і розраховуйте на мою подяку. Нашому брату, значному дворянинові, варто робити такі послуги,— за це ми платимо якнайкраще.

— Я ж вам сказала, що цілком присвятила себе благородним особам,— відповіла стара,— мені подобається бути корисною для них. Наприклад, тут у себе я приймаю деяких жінок, яким звичайність заважає бачитися

з своїми коханцями вдома. Віддаючи свій дім, я допомагаю їм погодити темперамент з пристойністю.

— Прекрасно! — сказав я. — І ви, мабуть, робите таку послугу і тій дамі, про яку йде мова?

— Ні,— відповіла вона,— ця молода благородна вдова тільки шукає собі коханця, але з нею мені так важко, що я не знаю, чи підійдете ви їй, не зважаючи на всі ті гідності, що можуть у вас бути. Я їй представила вже трьох непоганих собою кавалерів, але вона нехтує ними.

— Чортовина! Моя люба, ти тільки дай мені взятись як слід,— самовпевнено скрикнув я,— про все інше я вже сам подбаю, слово честі! Цікаво б насамоті побачитися з цією вередливою красунею. Мені ще не доводилось зустрічати жінок такої вдачі.

— Гаразд,— відповіла стара,— ви тільки прийдіть сюди завтра в цей час, і ваша цікавість буде вдоволена.

— Неодмінно! — пообіцяв я. — Побачимо, чи може такий молодий сеньйор, як я, не здобути перемоги.

Не маючи охоти шукати ще пригод, я вернувся до голяра, дуже зацікавлений тим, що буде далі. Отож другого дня, ще раз причепурившись, я прийшов до старої на годину раніше, ніж треба було.

— Ви, сеньйор, точні,— сказала вона,— і я вам дякую за це. Правда, діло варте клопоту. Я вже бачила нашу молоду вдову, і ми з нею балакали про вас. Спочатку вона заборонила була мечі й згадувати вас, але ви так полюбились мені, що я не здолала мовчати. Ви вподобались їй і, напевно, станете одним із найщасливіших сеньйорів. Між нами кажучи, ця дама — ласий шматок! Її чоловік недовго прожив з нею, він промайнув як тінь. Вона не гірша за якусь дівчину!

Добра бабуся, безперечно, натякала на тих розумних дівчат, що вміють жити, не нудьгуючи, і без шлюбу.

Героіня мого побачення незабаром приїхала в нанятій кареті, як і напередодні. Вона була чудесно одягнена. Як тільки ця жінка з'явилася в залі, я зробив їй п'ять-шість поклонів справжнього франта з найграціознішими викрутасами. Після того, фамільярно підійшовши до неї, сказав:

— Перед вами, принцесо, закоханий у вас сеньйор! Від учора ваш образ невідступно стоїть передо мною. Ви прогнали з мого серця одну герцогиню, що мало було не заполонила його.

— Надто славна перемога для мене,— відповіла вона, скидаючи вуаль,— але я не відчуваю з цього справжньої радості. Молоді сеньйори — непостійні, серце їхнє важче зберегти, ніж летючий пістоль.

— Покиньмо, будь ласка, майбутнє, моя королево! — відповів я.— Краще думати про теперішнє! Ви — прекрасні, а я —закоханий! Якщо моє кохання приємне вам, то віддаймось йому, не роздумуючи. Поведімось, як моряки: не зважаймо на небезпеки плавби, а думаймо тільки про втіхи!

По цій мові я захоплено кинувся до ніг моєї німфи і, удаючи з себе справжнього великосвітського франта, став шалено вимагати, щоб вона зробила мене щасливим. Мені здавалось, що її трохи зворушили мої домагання, та вона не думала так рано поступатись і сказала, відштовхуючи мене:

— Стійте! Ви надто моторні й дуже похожі на розпутника. Боюсь, що ви справжній гультяй!

— Сором вам, пані! — скрикнув я.— Чи може бути

вам осоружним те, що люблять усі жінки вищої верстви? Тепер тільки якісь міщанки повстають проти дебошу!

— Годі!— промовила вона,— я здаюсь перед таким незаперечним доводом. Бачу, що з вашим братом сеньйором маніжитись — даремна річ; жінка мусить іти назустріч! Знайте ж, що ви перемогли,— сказала вона соромливо, немов це признання образило її чесноту.— Ви викликали в мене до себе таке почуття, якого я ще не мала ні до кого. Мені тепер треба знати, хто ви, щоб остаточно вибрати вас собі за коханця. Я думаю, що ви — молодий сеньйор, і навіть припускаю, що ви — порядна людина, хоч цього не зовсім певна. Правда, я завчасно прихильна до вас, проте мені не хочеться дарувати свої пестощі незнайомому чоловіку.

Згадавши, як лакей дон Антоніо виходив із такого скрутного становища, і бажаючи, за його прикладом, вдати з себе свого господаря, я звернувся до моєї вдови з такими словами:

— Пані, мені ніщо не заважає назвати вам своє ім'я. Воно досить гарне, щоб його можна було сказати. Чи доводилось вам чути про дон Матіаса де-Сільву?

— Так,— відповіла вона,— скажу навіть, що мені довелось його бачити в однієї своєї знайомої.

Не зважаючи на мою безсоромність, ця відповідь мене трохи стривожила. Та я враз підбадьорився і, напружуючи всю силу свого таланту, щоб вийти з цього становища сказав:

— Ну, от і гаразд, мій ангеле, ви знаєте того сеньйора... що... і я його знаю... Я з його родичів, треба вам сказати. Його дід був одружений з невісткою батькового дядька. Ми, як бачите, близькі родичі. Моє

ім'я дон Цезар, і я сам — єдиний син відомого дон Фернандо де-Рібери, якого вбито п'ятнадцять літ тому в бою на португальському кордоні. Я б вам міг оповісти докладно про цей напрочуд гарячий бій, але це відібрало б ті дорогі хвилини, які кохання хоче зробити приємнішими для мене.

По цій мові я став ще настирливішим і палкішим, проте це не привело ні до чого. Ласки, які мені дозволяла моя богиня, тільки примушували мене зітхати за тими пестощами, в яких вона відмовляла. Невблаганна жінка вернулась назад до своєї карети, що чекала її біля дверей. Проте я був дуже радий, що мені так пофортунило, хоч і не зробився ще зовсім щасливим.

— Якщо я домігся тільки половини пестощів, то це тому, що вона, як високоблагородна дама, не може поступитись моєму захопленню в перше ж побачення. Природжені гордощі відтягають моє щастя, та це справа кількох днів! — Правда, в мене з'являлась гадка, що, може, вона — найвитонченіша пройдисвітка. Проте мені більше подобалось уявляти її в кращому світлі, а не в гіршому, і в мене зосталась вигідніша думка про мою вдову. На прощання ми умовились ще раз побачитись післязавтра. В надії завінчати своє бажання, я наперед смакував насолоду, якої сподівався.

Захоплений найвеселішими образами, вернувся я до голяра. Перемінивши костюм, я поспішив до свого господаря в гральний дім, бо знав, що він напевно там. Я застав його за грою і помітив, що він виграв, бо мій пан був не з тих байдужих грачів, що, багатіючи або розоряючись, не змінюються на обличчі. Він ставав зухвалим і насмішкуватим, коли йому щастило, і надто похмурим, коли не фортунило. Веселим вийшов він із

грального дому й попростував відтіля до Театру Принца. Я провів його до самих дверей театральної зали.

— На, Жіль Блаз,— сказав він, тикнувши мені дукат,— я сьогодні виграв, і мені хочеться, щоб і ти відчув це. Зараз іди собі, розважайся з своїми товаришами, а опівночі зайдеш по мене до Арсенії, де я маю вечеряти з дон Алексо Сегіаром.

На цьому слові він пішов, а я став думати, як би мені витратити свій дукат згідно з бажанням самого жертвувача. Та не довгі були мої думки. Передо мною раптом з'явився Кларін, лакей дон Алексо. Я завів його до першого шинку, відкіля ми, погулявши там до півночі, пішли до дому Арсенії, куди Кларінові теж звелено було прийти. Хлопчик, що правив тут за лакея, відчинив нам двері і провів нас до нижньої зали, де покоївки Арсенії та Флорімонди, розмовляючи між собою, нестримно заливались реготом, тим часом як господині були нагорі з нашими панами.

Прихід двох жартівників, які допіру добре повечеряли, не міг не вподобатись покоївкам, та ще покоївкам комедіанток. Але яке було моє здивування, коли в одній із них я впізнав свою вдову, свою чарівну вдову, яку вважав за графиню або маркізу! Вона не менше здивувалась, побачивши свого любого Цезаря де-Ріберу, що обернувсь на лакея великосвітського франта. Проте ми дивились одне на одного без ніякого замішання, нам обом кортіло засміятись. Це й сталось незабаром. Тоді Лаура (так звали її), скориставшись, що Кларін розмовляє з її подругою, відкликала мене набік і, ласкаво простягаючи руку, сказала пошепки:

— Будемо друзями, сеньйор дон Цезар. Не будьмо докоряти одне одному, а краще похвалімо себе. Ви

чудесно зіграли свою роль, але й я непогано справилась з своєю. Що ви скажете на це? Признайтеся, що вважали мене за одну з тих благородних гарненьких жінок, що розважаються такими шаленими вчинками?

— Це правда,— відповів я,— але хто б ви не були, моя королево, в мене і в іншому костюмі почуття не стало іншим. Прийміть прихильно, будь ласка, мої послуги і дозвольте камердинеру дон Матіаса закінчити те, що так щасливо почав дон Цезар.

— Та я такого тебе ще більше люблю, ніж того,— мовила вона.— Ти між чоловіками такий, як я між жінками: дужче похвалити не можу. Приймаю тебе в число моїх коханців. Нам більше не треба посередництва тієї старої. Ти можеш безбоязно відвідувати мене тут. Ми, театральні дами, живемо з чоловіками невимушено й безладно. Правда, часом це виявляється, але публіка тоді тільки сміється, а ми, ти сам знаєш, створені для її розваги.

Ми на цьому й закінчили, бо були не самі. Пішла спільна розмова, жвава, весела, повна ясних двозначностей. Кожен додавав свого, а покоївка Арсенії, моя люба Лаура, особливо,— вона красувалась і виявляла багато більше розуму, ніж чесноти. З другого боку, до нас долітали часті й довгі вигуки реготу наших господарів та комедіанток. З цього можна було догадатись, що й їхня розмова була такою ж розважливою, як і наша. Якби записати всі ті прекрасні речі, що їх говорилось цієї ночі в Арсенії, то — я певен — вийшла б дуже повчальна книга для молоді. Тим часом надійшов день, тобто час вертатись додому. Треба було прощатись. Кларін пішов з дон Алексо, а я — з дон Матіасом.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Про розмову кількох сеньйорів про комедіантів із Трупи Принца

Вставши, мій пан одержав того дня записку від дон Алексо Сегіара, що просив зайти до нього. Ми пішли туди й застали там маркіза де-Зенетта та ще одного вродливого молодого сеньйора, якого мені не доводилось досі бачити.

— Дон Матіас,— звернувся Сегіар до мого господаря, представляючи йому незнайомого кавалера,— перед вами мій родич, дон Помпейо де-Кастро. Він майже змалку при польському дворі і тільки вчора ввечері приїхав до Мадріда, а завтра вже вертається назад до Варшави. У нього для мене лише один день. Мені хочеться згаяти якнайкраще такий дорогий час, а гарно провести його, на мою думку, не можна без вас та маркіза де-Зенетта.

По тому мій господар і родич дон Алексо обнялися й наговорили один одному силу компліментів. Мені дуже вподобалось те, що сказав дон Помпейо. У нього, на мій погляд, був поважний і проникливий розум.

Ми поїли в Сегіара. Після обіду сеньйори розважались до вистави грою в карти. Коли вже час був рушати, вони всі разом пішли до Театру Принца дивитись нову трагедію, що мала назву „Карфагенська цариця".[78] По закінченні вистави вони пішли вечеряти в те саме місце, де обідали. Попервах їх розмова точилась про самий твір, який вони щойно чули, а потім і про акторів.

— Щодо твору, то він мені не подобається,— мовив дон Матіас.— Еней, по-моєму, ще блідший, ніж

в „Енеіді“. Але треба погодитись, що п'єсу зіграно божественно. А ваша яка думка, сеньйор дон Помпейо? Ви, здається, інакше думаєте?

— Ви, панове, як бачу, так зачаровані вашими акторами, а особливо актрисами,— сказав цей кавалер з посмішкою,— що не стає сміливості признатися в протилежній думці.

— Прекрасно сказано,— перебив його жартома дон Алексо,— ми погано б зустріли ваші осуди. Шануйте наших актрис перед сурмачами їх слави. Ми щодня п'ємо з ними, ручимось за них і, якщо хочете, дамо атестати.

— У цьому я не сумніваюсь,— відповів його родич.— Ви, здається, такі друзі, що навіть дали б їм і про життєву поведінку атестати.

— Виходить, ваші польські комедіантки багато кращі?— спитав із сміхом маркіз де-Женетт.

— Певна річ, кращі,— відповів дон Помпейо.— Принаймні, між ними є кілька без жодної вади.

— Оці можуть розраховувати на ваші атестати?— промовив маркіз.

— Я не маю зв'язків з ними,— сказав дон Помпейо.— Я не причетний до їх розпусти і можу судити безпосередньо про їх таланти. Скажіть щиро, невже ви думаєте, що у вас прекрасна трупа?

— Та ні, к бісу її, я зовсім не думаю цього,— відповів маркіз.— Мені хочеться взяти під своє заступництво лише кількох акторів, а від інших я відмовляюсь. Хіба ви не згодні, що актриса в ролі Дідони була чарівною? Невже вона не показала цієї цариці так благородно й гарно, що її образ цілком збігся з нашою уявою про неї? Хіба вас не зачаровує її майстерність

захопити глядача й передати йому найтонші рухи своєї пристрасті? Можна сказати, що вона до тонкощів опанувала декламацію.

— Згоден! Вона вміє розчулити й зворушити,— сказав дон Помпейо.— Рідко коли в актриси буває більш темпераменту,— і це прекрасна рекомендація, але ця актриса не без дефектів. Дві-три речі мене прикро вразили в її грі. Коли їй хочеться показати здивування, вона надміру поводить очима, а це не личить цариці. Додайте до цього, що, коли вона підвищує свій від природи ніжний голос, його ніжність збавляється, і чути якийсь прикрий хрип. До того ж, по-моєму, можна підозрівати, що в деяких місцях п'єси вона не гаразд розуміє те, що каже. Проте я волію думати, що вона була неуважною, і не винуватчу її в нетямущості.

— Як бачу, ви не з тих, що складали б вірші на похвалу нашим комедіанткам?— сказав тоді дон Матіас критикові.

— Пробачте,— відповів дон Помпейо,— крізь їх дефекти я знаходжу багато талановитого. Скажу вам навіть, що артистка, яка виконувала роль покоївки в інтермедіях, мене просто зачарувала. Яка гарна натура! А як граціозно рухається вона на сцені! Скаже якесь словечко і присмачить такою лукавою та чарівною посмішкою, що воно ще дорожчим стає в неї. Можна їй закинути надмірне захоплення і переступання за межі доброчесної сміливості, та не треба бути таким суворим. Мені тільки хотілося б, щоб вона виправила в себе одну погану звичку. Часто в тій чи тій сцені, в якомусь серйозному місці, вона відразу перебиває дію шаленим нестриманим сміхом. Ви ска-

жете, що партер плескав навіть у такі моменти,— так це щастя для неї!

— А що ви думаєте про чоловіків?— перебив його маркіз.— Коли ви не жаліете жінок, то по них ви відкриєте справжній вогонь.

— Ні,— відповів дон Помпейо,— між ними є кілька багатонадійних молодих акторів, а особливо мені вподобався той гладкий комедіант, що грав першого міністра Дідони. Він розмовляв надзвичайно природно,— так декламують у Польщі.

— Якщо вам вподобались ці, то той, що грав Енея, мабуть, зачарував вас,— сказав Сегіар.— Невже він, на вашу думку, не великий комедіант і не оригінальний артист?

— Дуже оригінальний,— відповів критик.— У нього особливі інтонації і голос вельми пронизливий. Розмова в нього завжди неприродна, він швидко викидає слова, які треба б проказувати з почуттям, і натискує на інші,— навіть на сполучники в нього припадають наголоси. Він дуже розважив мене, а особливо, коли признавався своєму довірнику, як важко йому кидати царицю. Рідко бувае комічніший вияв смутку.

— Тихше, кузене,— промовив дон Алексо,— а то ми змушені будемо думати, що при польському дворі немає гарного смаку. Хіба ти не знаєш, що актор, про якого йде мова, рідкий талант? Чи ти не чув, як йому плескали,— це ж непоганий доказ.

— Нічого це не доводить,— відповів дон Помпейо.— Прошу, панове, не згадуйте про оплески партеру,— додав він.— Часто вони акторам зовсім не до речі! Справжньому таланту навіть не так часто плескають, як нездарі,— про це оповідає Федр в одній своїй

дотепній байці.[79] Дозвольте вам розказати її. Ось вона.

Якось в одному місті народ зібрався на майдані дивитись виставу пантомім. Між цими акторами був один такий, якому плескали щохвилини. Наприкінці вистави цьому блазневі схотілось по-новому закінчити справу. Він вискочив на кін, нахилився, напнув на голову плащ і став кувікати, як молоде порося. І так гарно це робив, що публіка подумала, ніби порося справді заховане в нього десь під убранням. Йому стали кричати, щоб він потрусив свій плащ та костюм. Він послухав, але там не знайшлось нічого; і натовп заплескав ще шаленіше. Це обурило одного селянина, що був між глядачами.

— Панове, — загукав він, — даремно ви захоплюєтесь цим блазнем. Він зовсім не такий гарний актор, як вам здається. Я краще можу закричати по-поросячому. А якщо не вірите, то прийдіть завтра сюди о цій годині.

Другого дня чимало зібралось прихильної до пантоміми публіки, і не так подивитись, як селянин зуміє це зробити, як обсвистати його. Обидва суперники з'явились на кону. Першим почав блазень і викликав ще більші оплески, ніж напередодні. Тоді селянин і собі нахилився, закутався в плащ і став скубти за вухо справжнє порося, що було в нього під рукою. Воно пронизливо закувікало. Проте, публіка дала перевагу пантомімі, а селянина нагородила свистом. Тоді він раптом показав глядачам порося і сказав:

— Панове, ви обсвистали не мене, а свиню. Самі бачите, які з вас судді.

— Твоя байка дещо гостра, кузене,— промовив дон Алексо.— Проте, не зважаючи на порося, ми не

відступимось від свого. Змінімо тему, від цієї балачки мені нудно. Мені хочеться затримати тебе подовше в себе, невже ти поїдеш завтра?

— Я й сам не від того, щоб пробути тут довше,— відповів його родич,— але, як я вже казав, цього не можна зробити. Мене надіслали до іспанського двору в державній справі. Я вчора по приїзді розмовляв з першим міністром. Завтра вранці маю ще раз побачитися з ним і відразу поїду назад до Варшави.

— Ти став справжнім поляком і, з усього видно, не вернешся жити до Мадріда,— мовив Сегіар.

— Мабуть, що ні,— відповів дон Помпейо.— Мені пощастило вподобатись польському королю, і при його дворі мені тепер дуже добре. Проте, чи повірите?— не зважаючи на його прихильність, я мало не покинув навіки його держави.

— Яким це чином? — спитав маркіз. — Розкажіть, будь ласка.

— З великою охотою,— відповів дон Помпейо.— Разом з тим ви взнаєте й усю мою історію.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Історія дон Помпейо де-Кастро

— Дон Алексо знає,— мовив він,— що ще з хлоп'ячих літ я хотів стати військовим. Але в нашій країні був мир, і я поїхав до Польщі, якій тоді турки оголосили війну. Мене представили королю, який дав мені посаду в своїй армії. Я був менший син із зовсім небагатої іспанської родини, і через те мені неодмінно треба було відзначитись, щоб звернути на себе увагу генерала. Я так добре справлявся з своїм обов'язком, що, коли кінчилась ця досить довга війна й настав

мир, король, завдяки гарним рапортам генералів, нагородив мене значною пенсією. Зворушений великодушністю цього володаря, я не пропускав жодної нагоди висловити йому подяку. Кожної години, коли можна було відвідувати його, я був біля нього. Таким чином, я поволі став улюбленцем короля і мав за це нові ласки.

Якось я відзначився в перегонах з перснем і в бою биків,[80] що відбувся перед ними, і ввесь двір став хвалити мене за силу та спритність. Коли, засипаний оплесками, я вернувся додому, то знайшов записку, в якій було написано, що одна дама, перемога над якою повинна мені більше підлестити, ніж усі сьогоднішні почесті, бажає розмовляти зо мною і просить у присмерки прийти в умовне місце. Цей лист мені більше вподобався, ніж уся та похвала, яку я мав. По-моєму, листа написала жінка дуже високої верстви. Ви догадуєтесь, як я полетів на побачення. Мене чекала там якась стара, що мала бути за проводирку. Пройшовши зо мною садовою фірткою до великого будинку, вона замкнула мене в багатому кабінеті.

— Побудьте тут,— мовила вона,— а я схожу й скажу пані, що ви прийшли.

У цьому кабінеті, освітленому багатьма свічками, було чимало коштовних речей, але я звернув увагу на ці розкоші тільки тому, що вони стверджували мою давнішу думку про високу благородність дами. Усе, що я бачив, доводило, що ця дама — особа першого рангу, і я остаточно переконався в цьому, коли вона з благородним і величним виглядом з'явилась сама. Та ця жінка була не те, що я думав про неї.

— Пане кавалер,— мовила вона,— після того, що я

зробила, було б недоцільно критися з своїм ніжним почуттям до вас. Але не та гідність, яку ви виявили сьогодні перед усім двором, викликала його в мене. Це тільки прискорило признання. Мені не раз доводилось вас бачити. Я розпитувала про вас і чула стільки гарного, що це примусило мене не противитись своєму пориву. Не думайте, що ви полонили якусь принцесу,— мовила вона далі.— Я тільки вдова звичайного офіцера королівської гвардії. Але я дала вам перевагу перед одним з найбільших магнатів королівства,— тому ваша перемога почесна. Мене кохає князь Радзівілл, і він нічого не жаліє, щоб вподобатись мені. Йому не щастить, бо я тільки з пустославності терплю його упадання.

Хоч я з її промови бачив, що маю справу з кокеткою, проте дякував за цю пригоду своїй зірці. Пані Гортензія (так звали ту даму) була ще молода, і краса її засліпила мене. До того ж, вона віддавала мені своє серце, відкинувши упадання князя. Яка радість для іспанського кавалера! Вдячний за таку ласку, я кинувся до ніг Гортензії. Я сказав усе те, що міг сказати закоханий чоловік. Та й вона була вдоволена тим захопленням вдячності, що прорвалося в мене. Ми попрощались, як найкращі друзі в світі, і умовились бачитись кожного вечора, коли її не зможе відвідувати князь. Мені обіцяли дуже акуратно повідомляти про це. Зустріч сталась незабаром, і, врешті, я став Адонісом цієї нової Венери.[81]

Та радощі життя не вічні! Хоч дама й намагалась сховати від мого суперника наше знайомство, він довідався про все, з чим нам треба було від нього критись. Сердита на свою господиню служниця розказала

йому праґду. Моє зухвальство обурило цього звичайно великодушного, але гордого, ревнивого й сварливого магната. Гнів і ревнощі запаморочили його, і, дослухаючись тільки до своєї несамовитості, він надумав ганебно помститись. Якось уночі, коли я був у Гортензії, він сховався біля садової фіртки з усією своєю челяддю, озброєною палицями. Ледве я вийшов, як він звелів цим негідникам схопити й немилосердно бити мене.

— Бийте його!— гукнув він їм,— хай цей зухвалець загине під вашими ударами. От йому кара за нахабство.

І він ще не доказав, як на мене накинулись його люди й стали дотi бити палицями, поки я не впав непритомний на землю. Потім вони пішли собі з своїм паном, якому приємне було це жорстоке видовище. Цілу ніч я пролежав так, як вони мене покинули. На світанку якісь люди, проходивши повз мене, побачили, що я ще дихаю, і з жалю віднесли мене до хірурга. На щастя, рани були не смертельні, а я потрапив до тямущого чоловіка, і за два місяці він остаточно вилікував мене. Тоді я знову з'явився до двору і зажив по-старому, але до Гортензії більше не вертався; та й вона теж не зробила жодного кроку для побачення зо мною, бо князь, мабуть, тільки з цією умовою простив її зраду.

Мою пригоду всі знали. Мене не вважали за боягуза, тому людям було дивно, що зовні я такий спокійний, ніби ніякої образи мені не заподіяно. Думок своїх я нікому не звіряв, і всім здавалось, що я не бажав помсти. Не знали, що й думати про таку удавану байдужість. Дехто гадав, що високий стан напасника при-

боркав мою сміливість і тримає мене в межах пошани, примусивши забути образу. Інші, з більшою підставою, не вірили моїй мовчанці і вважали, що ця удавана миролюбність — обман. Король теж думав, що я не з тих, хто зоставляє без кари образу, і що при першій нагоді я помщусь. Щоб перевірити свій здогад, король якось покликав мене до кабінету і сказав:

— Я знаю про той випадок, що з вами трапився, дон Помпейо, і, признаюсь, дуже здивований вашим спокоєм. Ви, напевно, прикидаєтесь?

— Я не знаю свого напасника, володарю,—відповів я.— На мене накинулися вночі невідомі люди. Це нещастя, з яким я мушу миритись.

— Ні, ні, ваші слова мене не обдурять,— мовив король.— Мені все розказали. Вас смертельно образив князь Радзівілл. Ви дворянин і кастілець. Я знаю, до чого зобов'язують ці дві прикмети. Ясно, що ви поклали помститись. Скажіть же щиро, що ви задумали? Вам не доведеться каятись, що ви звірились мені з своєю таємницею.

— Коли ваша величність наказує, то я мушу вам відкрити свої наміри,— відповів я.— Так, володарю, я думаю помститись за ту образу. Кожен чоловік з таким ім'ям, як моє, відповідає за нього перед своїм родом. Ви знаєте, як негідно й по-зрадницькому зо мною повелись, і я думаю вбити князя, щоб помститись так, як годиться за таку образу. Я йому проткну кинжалом груди або пострілом з пістоля розтрощу голову, а сам, якщо можна буде, втечу до Іспанії. Отака моя думка!

— Жорстока,— мовив король,— та я не буду її гаяти. Радзівілл вам заподіяв таку важку образу, що

він вартий такої кари. Але не поспішайте з замахом. Дайте мені знайти якийсь інший вихід, що згодився б для вас обох.

— Ах, володарю, навіщо ви примусили мене звіритися з своєю таємницею?— скрикнув я в розпачі.— Хіба тут якийсь вихід може...

— Якщо я не знайду нічого такого, що б вас задовольило,— перебив він мене,— то ви можете робити, що надумали. Я не хочу зловживати вашою довірою і не зраджу вашої честі. Не турбуйтесь.

Мені до муки кортіло взнати, яким це способом король думає по-хорошому полагодити справу. І ось як він зробив. Він окремо поговорив з моїм суперником.

— Ви, князю, образили дон Помпейо де-Кастро,— сказав він йому.— Вам відомо, що ця людина значного роду, кавалер, якого я люблю і який добре мені послужив. Ви повинні вдоволити його.

— У мене й на думці немає відмовляти йому в цьому,— відповів князь.— Якщо він скаржиться на мою запальність, то я ладен зброєю вдоволити його.

— Тут треба іншого вдоволення,— відповів король.— Іспанський дворянин прекрасно знається на правилах честі і не захоче битись по-благородному з підлим убивцею, а інакше я не можу вас назвати. І ви можете спокутувати свій ганебний вчинок тільки тоді, як самі подасте йому палицю й запропонуєте побити вас!

— О, небо!— скрикнув мій суперник,— невже ви, володарю, захочете, щоб чоловік мого стану зневажив, зганьбив себе перед звичайним кавалером, та ще й був побитий.

— Ні, я візьму з дон Помпейо обіцянку не бити

вас, — відповів монарх. — Попросіть тільки пробачення за свою вихватку і дайте йому палицю. Більше нічого від вас не вимагаю.

— Надто багато сподіваєтесь від мене, володарю! — гостро перебив його Радзівілл. — Я волію жити під загрозою замаху, яким він збирається помститись.

— Ваше життя дороге мені, — сказав король. — Мені б хотілось, щоб ця справа не мала поганих наслідків. Ми владнаємо її з найменшими неприємностями для вас: я буду єдиним свідком цього вдоволення, яке наказую вам дати цьому іспанцю.

Королю довелося вжити всього свого впливу, щоб змусити його до такого образливого для нього вчинку. Проте володар дійшов свого. Покликавши мене, він оповів свою розмову з моїм ворогом і спитав, чи досить того вдоволення, про яке вони умовились з Радзівіллом. Я відповів згодою і дав слово не тільки не бити напасника, а навіть і палиці не брати в нього. Зійшовшись на цьому, ми з князем одного дня о певній годині зустрілися в короля, що замкнувся з нами в кабінеті.

— Ну, от, — сказав він Радзівіллові, — визнайте свою помилку і постарайтесь заслужити прощення.

Тоді мій ворог попросив пробачення в мене і подав мені палицю, яку тримав у руці.

— Дон Помпейо, — сказав у ту ж мить володар, — візьміть палицю. Моя присутність не заважає вам помститись за вашу ображену честь. Вертаю вам ваше слово не бити ворога.

— Ні, володарю, годі й того, що він згодився бути побитим палицею, — відповів я. — Ображений іспанець більшого не вимагає.

— Добре! — сказав король, — якщо вам годі й цього, то ви можете полагодити справу, як ведеться. Поміряйтесь шпагами, щоб благородно закінчити свою суперечку.

— Цього я бажаю найпалкіше, — гостро скрикнув князь. — Тільки це може виправдати мене в тому ганебному вчинку, який я тількищо зробив.

На цьому слові князь, несамовитий з гніву й сорому, вийшов, і через дві години я вже мав від нього повідомлення, що він чекає на мене в пустинному місці. З'явившись туди, я побачив, що цей магнат ладен битись на смерть. Йому ще не було й сорока п'яти років і не бракувало ні сміливості, ні спритності. Можна сказати, що партія була рівна.

— Кінчаймо, дон Помпейо, нашу сварку! — звернувся він до мене. — Ми обидва повинні бути розлючені, ви — за мою поведінку з вами, а я — через те, що просив у вас пробачення за неї.

По цій мові він так швидко вихопив шпагу, що мені ніколи було відповідати. Спершу він дуже моторно відтісняв мене, але мені пощастило відбити всі його удари. Я, в свою чергу, став тіснити його. Почувалось, що маєш справу з людиною, яка вміє і оборонятись, і атакувати. Не знаю, чим би кінчилося в нас, якби князь не спотикнувся, відступаючи назад, і не впав горілиць. Я враз спинився і сказав йому:

— Вставайте!

— Навіщо ви мене жалієте? — відповів він. — Ваше милосердя мене ображає.

— Мені не хочеться користуватися з вашого нещастя, — промовив я. — Це пошкодило б моїй славі. Ще раз кажу, встаньте, і ми далі поведемо наш поєдинок.

— Дон Помпейо! — сказав він, встаючи, — після такого вияву великодушності честь не дозволяє мені битися з вами. Що скажуть про мене, коли я проніжу вам серце! Мене вважали б за негідника, бо я забрав би життя в людини, що сама могла взяти його в мене. Отже я не можу поважити на ваше життя і почуваю, що подяка змінила мій гнів на приємну радість. Дон Помпейо, — мовив він далі, — покиньмо нашу ненависть! Зробімо ще більше — будьмо друзями!

— Ах, пане, — скрикнув я, — я з радістю приймаю таку приємну пропозицію. Я обіцяю вам щиру дружбу і, щоб довести це, даю слово ніколи не бувати у пані Гортензії, коли б їй навіть і захотілось мене бачити.

— Я сам поступлюсь перед вами цією дамою, — відповів він. — Це буде справедливіше, бо вона прихильна до вас.

— Ні, — перебив я його, — ви її любите! Якби я міг мати її ласку, це турбувало б вас. Я жертвую її вашому спокою.

— Ах, великодушний кастільцю, — мовив Радзівілл, схопивши мене в обійми, — ваші почуття мене чарують! Які муки сумління викликають вони в моїй душі! З яким жалем і соромом я згадую про заподіяну вам образу! Задоволення, яке ви мали в кімнаті короля, здається мені зараз надто незначним. Мені хочеться краще спокутувати образу і, щоб до краю змити ганьбу, я пропоную вам шлюб з моєю племінницею, що перебуває під моєю опікою. Це багата спадкоємиця. Їй немає ще й п'ятнадцяти років, а її краса ще більша за її молодість.

Я тоді подякував князеві такими чемними словами,

які тільки могла викликати честь породичатися з ним, і через кілька днів по тому одружився з його племінницею. Весь двір вітав цього магната з тим, що він так ощасливив звичайного кавалера, якого перед тим вкрив ганьбою. Мої друзі разом зо мною раділи з щасливої розв'язки цієї пригоди, що ледве не закінчилась далеко сумніше. Відтоді мені гарно живеться у Варшаві, панове. Мене любить дружина, а я ще й досі в неї закоханий. Князь Радзівілл щодня дає мені нові докази своєї дружби, і я насмілюсь похвалитись приязню короля польського. Важливість подорожі, яку я зробив з його наказу до Мадріда, свідчить про його шану до мене.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Який випадок примусив Жіль Блаза шукати собі нової посади

Така була історія, яку оповів дон Помпейо, і хоч перед тим, як почалось оповідання, мене й лакея дон Алексо вислали, проте ми чули його. Замість піти собі, ми поставали біля самих дверей, залишивши їх напіввідчиненими, і тому не пропустили жодного слова. Після того ці панове стали пити, але бенкет не затягся до ранку, бо дон Помпейо мав завтра вранці розмовляти з першим міністром, і йому хотілось перед тим трохи спочити. Маркіз де-Зенетт та мій господар обнялись на прощання з цим кавалером і покинули його з родичем.

Цього разу ми лягли спати до світанку. Дон Матіас, прокинувшись, доручив мені нову роль.

— Візьми, Жіль Блаз, паперу й чорнила,— сказав він мені,— зараз я тобі продиктую два-три листи. Я тебе роблю своїм секретарем.

— Гаразд,— подумав я про себе,— мої функції ширяться. Як лакей — я скрізь біля свого господаря, як камердинер — одягаю його і як секретар — писатиму листи за нього. Слава богу! Я, як та потрійна Геката, правитиму за три різні особи.

— Ти ж не знаєш ще, який мій намір,— мовив він.— Так от! Тільки будь скромним — тут ідеться про твое життя. Часом мені доводиться бувати з людьми, що вихваляються своїм щастям у жінок. Мені хочеться взяти над ними гору. Я понабиваю собі кишені фальшивими листами від жінок і читатиму їх. Це розважить мене на хвилину. Я буду щасливішим за своїх товаришів, які здобувають перемогу тільки для того, щоб галасувати про це, а я так само галасуватиму, не завдаючи собі цього клопоту. Але,— додав він,— ти зміни трохи свою руку, щоб не видно було, що всі записки писала одна рука.

Отож я взяв папір, перо та чорнило і став виконувати доручення дон Матіаса, який продиктував мені спочатку любовну записку такого змісту:

„Вас цієї ночі не було на побаченні. Ах, дон Матіас, що ви скажете на своє виправдання? Яка була моя помилка! І як ви караєте мене за мою пустославність! Я ж думала, що ви поступитеся всіма розвагами і всіма справами перед насолодою побачити донью Клару де-Мендосу".

Після цієї записки він наказав мені написати другу про те, як якась жінка жертвувала для нього одним принцем, і, крім того, ще одну, в якій якась дама просила його зробити з нею подорож до Кіфери з умовою мовчати про це. Йому мало було продиктувати такі прекрасні листи, він примусив мене ще підписати

під ними прізвища високоблагородних жінок. Я не міг утриматись від того, щоб не натякнути, що, на мою думку, це дуже делікатна справа, але він попросив мене не давати йому порад, поки він не вимагає їх від мене. Я мусив замовчати й виконувати його накази. Після цього він устав, а я допоміг йому одягтись. Поклавши листи в кишеню, мій пан вийшов. Я попростував за ним, і ми пішли обідати до дон Хуана де-Монкада, що частував того дня п'ятьох чи шістьох кавалерів із своїх друзів.

Страви були прекрасні, радість — найкраща приправа бенкетів — панувала за обідом. Кожен гість звеселяв розмову: той — жартами, той — оповіданнями історій, де, мовляв, він сам був героєм. Мій господар не втратив такої прекрасної нагоди похвалитись листами, написаними мною. Він їх прочитав уголос і так поважно, що міг би всіх обдурити, крім свого секретаря. Між кавалерами, яким він безсоромно читав ці листи, був якийсь дон Лопе де-Веласко. Цей дуже статечний чоловік і не думав радіти, як інші, з таких гарних успіхів читача. Він спитав, чи дорого йому коштувала перемога над доньєю Кларою.

— Майже нічого,— відповів йому дон Матіас,— вона сама зробила перший крок. Вона бачить мене на прогулянці, я їй подобаюсь. За мною йдуть з її наказу. Довідуються, хто я. Вона пише, призначає побачення в себе вдома вночі, коли всі вже сплять. Я з'являюсь, мене приводять до її покоїв... Я надто скромний, щоб казати про решту.

Від цього лаконічного оповідання сеньйор де-Веласко дуже змінився на обличчі. Легко було помітити, що він цікавиться тією дамою, про яку говорилось.

— Усі ваші записки фальшиві, — сказав він моєму господарю, люто глянувши на нього, — а особливо та, якою ви хвалитесь, що одержали її від доньї Клари де-Мендоси. В усій Іспанії немає дівчини, стриманішої за неї. Кавалер, що не поступається вам ні походженням, ні особистою гідністю, вже два роки домагається її кохання. І він насилу добився найневинніших ласк, але може похвалитись, що, якби вона й погодилась на більше, то зробила б це тільки для нього одного.

— А хто вам перечить? — жартівливо перебив його дон Матіас. — Я згоден з вами, що це дуже порядна дівчина. Я теж вельми порядний хлопець. Отож ви мусите бути певні, що між нами все було тільки дуже порядно.

— Це занадто, — перебив його дон Лопе в свою чергу. — Покиньмо жарти. Ви — брехун. Ніколи донья Клара не призначала вам побачення вночі. Я не можу стерпіти такого наклепу на неї. Я також надто скромний, щоб сказати вам більше.

На цьому слові він устав і покинув усе товариство, вийшовши з таким виглядом, що ця справа, на мою думку, могла мати погані наслідки. Мій господар, що був досить хоробрий як на сеньйора його вдачі, зневажливо поставився до нахвалянь дон Лопе.

— От фат! — скрикнув він, заливаючись реготом. — Мандрівні рицарі обороняли красу своїх коханок, а він хоче обороняти чесноту своєї дівчини, — це, на мою думку, ще безглуздіше!

По відході де-Веласко, якого Монкад даремно затримував, гульня не зменшилась. Не звертаючи на це великої уваги, кавалери й далі розважались і розі-

йшлись тільки на світанку. Ми з господарем полягали спати о п'ятій годині ранку. Сон боров мене, і я гадав добре заснути, але розраховував без господаря, чи, скоріше, без нашого швейцара, який через годину прийшов мене будити, сказавши, що біля дверей якийсь хлопець питає мене.

— Ах, проклятий швейцар!— скрикнув я, позіхаючи,— чи не знаєте ви, що я допіру ліг? Скажіть цьому хлопцю, що я спочиваю, і хай він прийде пізніше!

— Він хоче зараз з вами поговорити,— відповів той.— Він запевняє, що це негайна річ.

На цьому слові я встав. Я вбрався тільки в штани та камізельку й вийшов, лаючись, до хлопця, що чекав на мене.

— Друже,— мовив я до нього,— скажіть, будь ласка, яка негайна справа дає мені честь бачитися з вами так рано?

— Я маю віддати цього листа у власні руки сеньйора дон Матіаса, і треба, щоб він відразу прочитав його. Це дуже важливо для нього. Прошу вас провести мене до нього в кімнату.

Думаючи, що йдеться про справу поважну, я насмілився збудити свого господаря.

— Пробачте, що перебиваю вам спочинок,— сказав я йому,— але важливість...

— Що ти хочеш від мене?— перебив він брутально.

— Сеньйор,— обізвався до нього хлопець, що прийшов зі мною,— я маю передати вам лист від дон Лопе де-Веласко.

Дон Матіас узяв записку, розпечатав її і, прочитавши, сказав лакеєві дон Лопе де-Веласко:

— Хлопче, я ніколи не встаю раніше півдня, які б

розваги мене не чекали; поміркуй же, чи встану я о шостій годині ранку на поєдинок? Ти можеш сказати своєму господарю, що коли він ще буде до пів на першу в тому місці, де він мене чекає, то ми побачимось. Віднеси йому цю відповідь.

На цьому слові він занурився у свою постіль і відразу заснув.

Близько півдня він встав і дуже спокійно вбрався, потім вийшов, сказавши мені, що його не треба проводити, але мені дуже кортіло побачити, що станеться з ним, і я не послухався. Слідом за ним я дійшов до лугу Сан-Херонімо, де помітив дон Лопе де-Веласко, який вперто чекав. Я сховався так, щоб спостерігати їх обох, і ось що побачив в долині. Вони зійшлись і через якусь мить почали битись. Їх поєдинок затягся. Дуже спритно і мужньо вони по черзі нападали один на одного. Проте, перемога була за дон Лопе: він проткнув мого господаря, той звалився, а він утік, дуже радий, що так добре помстився. Я побіг до нещасного дон Матіаса. Він був непритомний і майже неживий. Це видовище мене зворушило, і я оплакав смерть, якій мимоволі сам допоміг. Проте, не зважаючи на смуток, я не забув про свої невеличкі інтереси. Я мерщій вернувся до будинку, нічого не сказавши, зв'язав у пакунок свої речі, куди помилково поклав і дещо з одежі господаря, і тільки віднісши це до голяра, де вже був мій франтовський костюм, оголосив у місті про сумний випадок, якому був свідком. Я оповідав про нього кожному, кому хотілось чути, і окремо сповістив про це Родрігеса. Його це ніби не так засмутило, як примусило подбати про заходи, яких треба було вжити через це. Він зібрав челядь, нака-

зав їй іти за ним, і ми всі рушили до лугу Сан-Херонімо. Ми підняли дон Матіаса,— він ще дихав, але через три години після того, як його принесли додому, помер. Так загинув сеньйор дон Матіас де-Сільва за те, що йому не до речі спало на думку читати підроблені любовні записки.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Кому Жіль Блаз почав служити після смерті дон Матіаса де-Сільви

Через кілька днів після похорон дон Матіаса вся челядь була розрахована і звільнена. Я оселився в голяра, з яким почав жити дуже дружно. Тут, мені здавалось, було приємніше, ніж у Мелендеса. Грошей мені не бракувало, отже я не поспішав шукати нової посади; крім того, я зробився дуже перебірливим щодо цього. Мені хотілось служити тільки в людей вищої верстви, і про ті посади, які мені пропонуватимуть, я вирішив спочатку добре розпитати. На мою думку, найкраща не була б надто доброю для мене — в такій мірі лакей молодого сеньйора здавався мені тоді вищим від інших лакеїв.

Чекаючи, поки фортуна подарує мені дім, що буде по моїй гідності, я гадав, що найкраще буде присвятити своє дозвілля прекрасній Лаурі, якої я не бачив з того часу, як ми одне одного так смішно оброзумили. Я не насмілився вбиратись дон Цезарем де-Рівероюю, я не міг одягти цього костюму, бо мене б мали за якогось оригінала. Але і в мого власного вбрання був не такий вже поганий вигляд, а до того ж я був добре обутий і добре причісаний. Отже, завдяки голяреві, я здавався чимось середнім між дон Цезарем

ґа Жіль Блазом. Отаким я й пішов до дому Арсенії. Я застав Лауру саму в тій залі, де вже розмовляв з нею.

— Ах, це ви!—скрикнула вона, як тільки помітила мене,—я думала, що ви пропали. Сім чи вісім днів минуло з того часу, як я дозволила вам відвідувати мене. Я бачу, ви не зловживаєте свободою, яку вам дають дами.

Я послався на смерть господаря, на клопоти, які мав, і дуже чемно додав, що навіть під час скрути моя чарівна Лаура завжди була в моїх думках.

— Якщо так, то не докорятиму,—мовила вона,—і признаюсь, що теж думала про вас. Довідавшись про смерть дон Матіаса, я придумала одну річ, яка, мабуть, вподобається вам. Давно вже мені доводиться чути від господині, що вона хотіла б мати в себе якогось повірника абощо—хлопця, який розумівся б добре в господарюванні і вів би точний рахунок сумам, що йдуть на видатки по дому. Я спинила увагу на вашій милості. Мені здається, що ви непогано справилися б з цією роллю.

— Почуваю, що це якнайкраще підходить мені,—відповів я.—Я читав „Економіку" Арістотеля,[82] а щодо рахунків, то в цьому я мастак... Але, дитино моя,—мовив я далі,—одна перешкода заважає мені стати на службу до Арсенії.

— Яка перешкода?—спитала Лаура.

— Я заприсягся не служити більше в міщан,—відповів я,—заприсягся в цьому Стіксом! Якщо сам Юпітер[83] не насмілився порушити цього обіту, то уявіть, як якийсь лакей повинен шанувати його!

— Кого ти називаєш міщанами?—гордо спитала

покоївка.— За кого ти вважаєш комедіанток? Чи ти вважаєш їх за дружин адвокатів та прокуроріе? Знай, мій друже, що комедіантки благородні, архіблагородні, через свої зв'язки з великими сеньйорами.

— Якщо так, моя королівно,— сказав я,— то я можу приняти посаду, яку ви вибрали для мене. Я не принижусь.

— Авжеж ні,— відповіла вона.— Перейти від великосвітського франта на службу до театральної героіні — це ж залишитись в одному колі. Ми дорівнюємось значним людям. У нас, як і в них — екіпажі, добра їжа; і в приватному житті не мало б бути ніякої ріжниці. Справді,— додала вона,— якщо розглядати маркіза та комедіанта протягом дня, то це майже одна річ. Коли маркіз три чверті дня вищий від комедіанта, то за останньої чверті комедіант підноситься вище від маркіза своєю роллю імператора чи короля, якого зображує. Це становить, на мою думку, компенсанцію благородності та величності, яка рівняє нас із двірськими особами.

— Так, справді, ви безперечно рівні одні з одними,— мовив я.— Чортовина, виходить, комедіанти не такі простолюдці, як я думав; і ви викликали в мене велике бажання служити таким благородним особам.

— Гаразд,— сказала вона,— зайди тільки за днів два. Я прошу цей час, щоб господиня згодилась на тебе, я скажу їй за тебе словечко. Я маю деякий вплив на неї і певна, що влаштую тебе тут.

Я подякував Лаурі за її доброзичливість, виявивши це так зворушливо і так захоплено, що в неї не могло бути сумніву в моїй щирості. Довго точилась наша розмова, і вона б ще тривала, якби якесь лакейча не

сказало моїй принцесі, що її просить до себе Арсенія. Ми попрощались. Я вийшов від комедіантки з прекрасною надією, що мене там добре влаштують, і через два дні не забув зайти туди.

— Я чекала на тебе із звісткою, що ти вже належиш до цього дому,— сказала мені покоївка.— Ходімо зо мною, я тебе представлю господині.

По цій мові вона повела мене до покоїв, що складалися з п'яти чи шести кімнат одного поверху, мебльованих одна від одної розкішніше.

Яка краса! Яка пишнота! Я уявив себе на прийомі у віце-королеви, або, краще сказати, мені здалось, що в цьому місці зібрано всі скарби світу. Правда, вони попали сюди від різних народів, і тому ці покої можна було порівняти з храмом якоїсь богині, куди кожен мандрівник приносив на дарунок якусь рідку річ із своєї країни. Сама богиня сиділа на величезній бархатній подушці. Вона здалась мені чарівною і добре викоханою на пожертвах. Вона була в гарному ранковому уборі, і її прекрасні руки працювали над якимось новим капелюшком, що потрібний був для сьогоднішньої ролі.

— Пані,— звернулась до неї покоївка,— ось той економ, про якого йшла мова. Можу вас запевнити, що кращого вам не знайти.

Арсенія дуже пильно оглянула мене, і я мав щастя їй вподобатись.

— Алеж, Лауро, він дуже вродливий хлопець!— скрикнула вона.— Сподіваюсь, що я ладитиму з ним!— Потім, звернувшись до мене, додала:— Ви годитесь мені, моя дитино! Скажу вам тільки одне,— що коли я буду вдоволена з вас, то й ви будете вдоволені з мене.

Я їй відповів, що всіх сил докладу, аби заслужити на її ласку. Побачивши, що ми з нею порозумілись, я відразу ж сходив по свої пожитки і оселився в цьому домі.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Який не довший від попереднього

Був час початку вистави. Господиня звеліла мені та Лаурі провести її до театру. Ми ввійшли з нею до вбиральні, там вона скинула міське вбрання і для виходу на сцену передяглась в інше, далеко розкішніше. Коли вистава почалась, Лаура посадила мене біля себе в такому місці, відкіля добре було бачити й чути акторів. Більшість їх мені не вподобалась, мабуть тому, що дон Помпейо викликав у мене проти них упередження. Багатьом із них плескали, і часом це нагадувало байку про порося.

В міру того, як комедіанти та комедіантки з'являлись на сцені, Лаура називала їхні прізвища. Та їй мало було цього,— ця осудниця малювала гарненькі портрети.

— У цього порожня голова,— казала вона,— а це нахаба. А цю коханочку, яку ви бачите, звуть Росарда; вона не така граціозна, як безсоромна. Погане придбання для театру! Її слід було б віддати до тієї трупи, яку добирають з наказу віце-короля Нової Іспанії і незабаром вирядять до Америки.[84] А гляньте на цю ясну зірку, що он підходить, на це прекрасне призахідне сонце. Це Касільда! Якби вона вимагала від кожного коханця, що був у неї, хоч по одному каменю для будування піраміди, як це колись робила єгипетська царівна,[85] то можна було б спорудити будівлю до самого неба,

Одне слово, нікого не обминула вона лихим словом. Ох, той лихий язик! Вона навіть своєї господині не пожаліла!

Та треба признатися в своїй слабості: мене причарувала ця покоївка, хоч вдачі вона була не дуже чесної. Вона так мило лихословила, що навіть її лукавство мені подобалось. В антрактах вона вставала і йшла до Арсенії довідатись, чи тій не треба її послуг, але після того вона не відразу верталась на місце, а розважалась за кулісами, слухаючи ніжнощі тих чоловіків, що загравали з нею. Якось, пішовши глянути на неї, я помітив, що в неї чимале знайомство. Я нарахував аж трьох комедіантів, що один по одному спиняли її на розмову і поводилися з нею, по-моєму, дуже фамільярно. Це мені зовсім не вподобалось, і вперше за життя я відчув, що то значить — ревнощі. Я вернувся на місце таким задумливим і сумним, що Лаура, підійшовши до мене, відразу це помітила.

— Що з тобою, Жіль Блаз? — здивовано спитала вона.— Чому це в тебе став такий поганий настрій після того, як я тебе покинула? Ти якийсь похмурий і сумний.

— Це, принцесо моя, не без причини,— відп вів я їй.— Ваша поведінка трохи легковажна. Я вас тількищо бачив з тими комедіантами...

— Так оце з цього сумувати!— перебила вона мене із сміхом.— Невже тобі досадно? Та це ще не все! Ти набачишся багато всього! Покинь свої ревнощі, моя дитинко. У нас, у трупі, ревнивих вважають за диваків. Тому їх майже немає. Батьки, чоловіки, брати, дядьки й кузени — найзгідливіші люди на світі, і вони навіть дуже часто самі влаштовують своїх родичок.

Порадивши не сумувати й дивитись на все спокійно,

вона сказала, що я найщасливіший смертний, якому пофортунило знайти стежку до її серця. Вона дала слово навіки кохати тільки мене одного. В цьому слові можна було сумніватися, навіть не бувши надміру недовірливим, але я пообіцяв не тривожитися більше і додержав своєї обіцянки. Того ж вечора я побачив, як вона розмовляла і сміялась насамоті з чоловіками. Після вистави ми вернулися з господинею додому, куди на вечерю незабаром приїхала Флорімонда з трьома старими панами та одним комедіантом. Крім Лаури й мене, в цьому домі служили куховарка, кучер і лакейча. Ми заразом уп'ятьох стали готувати вечерю. Куховарка, яка була не менше тямуща, ніж пані Хасінта, смажила з кучером м'ясо. Покоївка та лакейча накривали до вечері, а я опорядив буфет найпрекраснішим срібним посудом, золотими келихами та іншими дарами, які одержала колись богиня цього храму. Я прикрасив його пляшками всяких вин і правив за виночерпця, щоб показати господині, який з мене майстер на все.

Мені подобалась поведінка комедіанток за вечерею. Вони грали значних дам і уявляли себе високоблагородними жінками. Дуже далекі від того, щоб величати сеньйорів „вельможними", вони не називали їх навіть сеньйорами, а звертались до них просто на ім'я. Правда, надмірно фамільярним поводженням ці люди сами псували актрис і робили їх такими пустославними. А комедіант і собі, як актор, що звик грати героїв, теж тримався з ними за панібрата: пив за їх здоров'я і, так би мовити, першенствував.

— Їй-богу,— подумав я,— Лаура доводила, що маркіз і актор — рівня вдень, вона могла додати, що вночі вони ще більш рівня, бо цілісіньку ніч пиячать укупі.

Арсенія й Флорімонда були веселої вдачі. Сміливі словечка, перемішані з незначними ласками та манірністю, так і сипались, і їх смакували ці старі грішники. Тим часом як моя господиня розважала одного з них невинними жартами, її подруга, що сиділа між двома іншими, поводилась зовсім не так, як та чеснотлива Сусанна. Поки я спостерігав цю картину, в якій було багато принади для дорослого юнака, подали десерт. Тоді я поставив на стіл пляшки з напоями й чарки, а по тому пішов вечеряти з Лаурою, що чекала мене.

— Ну, Жіль Блаз, якої ти думки про тих панів, що допіру бачив? — спитала вона.

— Це, мабуть, ревні закоханці Арсенії й Флорімонди,— відповів я.

— Та ні,— відказала вона,— це ті старі сластолюбці, які відвідують кокеток та не прив'язуються до них. Вони вимагають тільки трохи догідливості і щедренько платять за ті дурниці, що даруються їм. Слава богу, що у Флорімонди та моєї господині немає тепер коханців. Цим я хочу сказати, що в них немає тих коханців, які удають із себе чоловіків і вимагають від усіх в домі послуху за свої гроші. Щодо мене, то я цьому дуже рада, і, по-моєму, кокетка повинна уникати такого зв'язку. Навіщо заводити собі господаря? Краще по шелягу придбати екіпаж, ніж купувати його відразу такою ціною.

Коли Лаурі хотілось балакати — а вона майже завжди була в такому настрої — то їй не доводилось позичати слів. Який гнучкий був у неї язик! Безліч пригод вона оповіла про актрис із трупи принца, і я зробив висновок, що для ознайомлення з пороками кращого місця мені не знайти. На щастя, я був такого віку,

коли їх зовсім не жахаєшся. До того ж, покоївка так гарно вміла змалювати цю розбещеність, що я вбачав у ній тільки саму втіху. Не розповіла вона й десятої частини подвигів комедіанток, бо балакала лише три години, як сеньйори й комедіант зібрались проводити Флорімонду додому.

— Оце вам, Жіль Блаз, десять пістолів. Ви сходите завтра вранці по провізію,— сказала мені господиня, даючи гроші, після того як повиходили гості.— У мене мають обідати чоловіка з шість наших панів та паній. Постарайтесь добре почастувати.

— На цю суму я обіцяю принести стільки, що стане нагодувати всю вашу трупу,— відповів я.

— Будь ласка, висловлюйтеся обережніше, мій друже,— мовила Арсенія,— знайте, що не „трупа" треба казати, а „товариство". Кажуть про трупу бандитів, трупу старців, трупу письменників, але треба говорити — товариство комедіантів. Мадрідські актори особливо заслужують, щоб їхню корпорацію звати товариством.[86]

Я попросив пробачення в господині за такий нечемний вислів і смиренно благав простити мені неуцтво, пообіцявши завжди вживати слова „товариство", коли доведеться говорити про панів мадрідських комедіантів загалом.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Про те, як жили комедіанти між собою та як вони поводилися з письменниками

Отож другого дня, вирушивши вранці в похід, я взявся виконувати свої обов'язки економа. Це був пі-

ний день. З наказу господині я купив кілька добре відгодованих курчат, кролів, куріпок та іншої дичини. Панове комедіанти не вдоволені ставленням до них церкви, тому не дуже ретельно додержуються її наказів. Додому я приніс більше м'яса, ніж його треба було б дванадцятьом чоловіка на три дні карнавалу. Цілий ранок куховарка мала з чим поратись. Поки вона готувала обід, Арсенія встала і до самого обіду чепурилась. Тоді поприходили комедіанти, сеньйори Росіміро та Рікардо, а слідом за ними з'явились дві комедіантки, Констансія й Селінаура, і через часинку показалась Флорімонда, в супроводі якогось чоловіка, що мав вигляд найспритнішого senor'a caballero.[87] Волосся в нього було майстерно зачісане, капелюх із цілим букетом пір'я кольору сухого листя, вузісінькі штани, а спід розстебненої камізельки виглядала тонка сорочка з прекрасним мереживом. Його рукавички та хустка були в ручці шпаги, а плащ свій він носив якось особливо граціозно.

Проте, хоч і був він чепурний та статурний собою, я відразу помітив щось чудне в ньому.

— Мабуть, цей дворянин якийсь оригінал,— подумав я.

Я не помилився. Це була людина особливої вдачі. Ледве ввійшовши до покоїв Арсенії, він з простягненими руками кинувся по черзі обіймати акторів та актрис, виявляючи ще більше удаваної радості, ніж великосвітські франти. Думка в мене не змінилась, коли він заговорив. Він робив наголоси на кожному складі і вимовляв слова патетично, з відповідними змістові жестами та поглядами.

Я поцікавився спитати в Лаури, хто цей кавалер.

— Прощаю тобі цікавість,— відповіла Лаура,— хто вперше бачить чи чує сеньйора Карлоса Алонсо де-ла-Вентолеріа,[88] той неодмінно захоче того, що й ти. Я зараз змалюю тобі його на весь зріст. Поперше, цей чоловік — колишній комедіант. З примхи він покинув театр і з розуму тепер жаліє. Ти помітив, яке в нього чорне волосся? Воно фарбоване, як і вуса та брови. Він старіший за Сатурна,[89] але батьки забули записати його ім'я в метрику парафії, коли він народився, тому цей сеньйор використав їх помилку і удає з себе молодшого, ніж є, принаймні на двадцять літ. До того ж, на всю Іспанію не знайдеться людини, більш заклопотаної собою. Перші шість десятків свого життя він був безпросвітнім неуком, але згодом надумав стати вченим і наняв собі вчителя, що показав йому читати по складах по-грецькому й по-латинському. Крім того, він знає напам'ять силу-силенну анекдотів, які йому доводилось стільки разів оповідати, як свої власні, що в нього виникла думка, ніби це й справді так. Він наводить їх у розмові, і можна сказати, що пам'ять його прикрашає розум. Проте, кажуть, що він великий актор. Я хотіла б сліпо цьому вірити, але, признаюсь, мені він не подобається. Часом я слухаю його декламацію і між іншими хибами гомічаю надто афектовану вимову, а це — та тремтливий голос — робить його декламацію застарілою й чудною.

Такий портрет цього почесного артиста намалювала покоївка, і справді, мені не довелось бачити другого смертного, що тримався б бундючніше. Та й балакун з нього непоганий був. Він не забув витягти з свого запасу двоє-троє оповідань, які розповів добре заучено й імпозантно. Але й комедіантки та комедіанти попри-

ходили сюди не мовчати, і їм зовсім не заціпило. Вони стали говорити про своїх відсутніх товаришів — щоправда, не дуже милосердно, але це треба прощати акторам та письменникам. Отож розмова про ближнього пішла жваво.

— Ви не знаєте, пані, про нову штуку нашого любого товариша Цезаріно,— сказав Росіміро.— Накупивши сьогодні вранці шовкових панчіх, стьожок та мережива, він звелів принести собі ці речі прилюдно від імени якоїсь графині.

— От шахрайство! — промовив сеньйор де-ла-Вентолеріа, хвастовито й пустославно посміхаючись.—Мого часу більше дорожили честю. Ми не вигадували таких байок. Правда, благородні жінки позбавляли нас цього клопоту. Вони самі робили нам закупки,— така була їхня примха.

— Їй-богу,— сказав тим самим тоном Рікардо,—вони й досі мають цю примху. Якби можна було оповісти все... Але про такі пригоди треба мовчати, особливо, коли до цього причетні відомі особи.

— Облиште, будь ласка, панове, ваші любовні перемоги,— перебила його Флорімонда,— їх кожен знає. Побалакаймо про Ісменію. Кажуть, ніби той сеньйор, що так витрачався на неї, нарешті покинув її.

— Так, це правда!— скрикнула Констанція,— я вам скажу більше. Вона втратила й того ділка, якого напевно розорила б. Я знаю всі таємниці. Її меркурій[90] зробив помилку: сеньйору він відніс записку, написану до ділка, а ділкові дав листа, адресованого сеньйору.

— Для неї це велика шкода, моя люба,— мовила Флорімонда.

— Щодо сеньйора, то вона мало що втратила,— від-

повіла Констансія.— Цей кавалер проїв майже все своє добро, але ділок тільки но почав це робити; він ще не побував у руках кокеток: за цим варт пожаліти.

Мало не весь час перед обідом вони говорили про це, але й за столом розмова крутилась біля тієї самої теми. Я б ніколи не кінчив, якби став переказувати всі ті повні лихослів'я та вихваляння речі, які мені довелось чути,— тому читач не розгнівається, коли я, обминувши їх, розкажу про те, як тут приняли одного сердешного письменника, що наприкінці обіду з'явився в Арсенії.

Лакейча голосно сказало господині:

— Пані, з вами хоче говорити якийсь чоловік. Він у брудній білизні, забризканий гряззю по саму шию і, з вашого дозволу, дуже схожий на поета.

— Хай увійде,— відповіла Арсенія.— Не вставайте, панове, це якийсь письменник.

Справді, це був автор, трагедія якого була вже принята і який приніс моїй господині її роль. Його звали Педро де-Моя. Увійшовши, він разів шість низенько вклонився товариству, з якого ніхто не те що не встав, а навіть не поздоровкався. Тільки сама Арсенія легенько кивнула головою на його чемності. Він тремтів і ніяковів, пробираючись по кімнаті. Упустив капелюх і рукавички, підняв їх і, підійшовши до господині, віддав папір з більшою шаною, ніж позовник — свою скаргу судді.

— Пані, прийміть, будь ласка, ту роль, яку я вам наважуюсь запропонувати,— промовив він.

Вона холодно й зневажливо взяла її, але й словом не відповіла на його чемність.

Це не збентежило нашого письменника, що, користуючися з нагоди розподілити ролі між іншими персо-

нажами, дав одну Росіміро, а другу Флорімонді, які поставились до нього однаково ввічливо, що й Арсенія. Мало того, комедіант, вдачею людина дуже чемна, як взагалі ці панове, став ущіпливими жартами ображати його. Педро де-Моя це відчув, та, щоб не пошкодити своїй п'єсі, змовчав. Жодного слова не сказавши, він вийшов, але мені здалось, що його боляче вразив їх прийом. Я думаю, що з досади він у думці вилаяв комедіантів, як вони цього заслужили; та й комедіанти теж, коли його не стало, почали гомоніти про письменників з не великою пошаною.

— По-моєму, сеньйор Педро де-Моя вийшов не дуже вдоволеним,— сказала Флорімонда.

— Чим ви турбуєтесь, пані!— скрикнув Росіміро.— Хіба письменники варті нашої уваги? Якби ми ставили їх на один рівень з нами, то це б остаточно зіпсувало їх. Я знаю цих панів, знаю їх, вони дуже швидко забуваються. З ними треба поводитись, як з рабами, і не боятись того, що в них урветься терпець. Якби вони образились і відійшли від нас на якийсь час, то бажання писати знову повернуло б їх нам. Вони ще щасливі, що ми згоджуємось грати їх п'єси.

— Ви маєте рацію,— відповіла Арсенія.— Ми втрачаємо тільки тих авторів, яким зробили кар'єру. Як тільки вони при доброму місці, то живуть собі добре та й не працюють. На щастя, наше товариство не сумує з цього, а публіка теж не має ніякої шкоди.

Усі похвалили такі прекрасні слова, і виявилось, що письменники, не зважаючи на погане поводження акторів, повинні ще й дякувати за це. Ці артисти ставили їх нижче від себе і, певна річ, не могли зневажити їх більше.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Жіль Блаз захоплюється театром, вдається в розкоші театрального життя і незабаром почуває огиду до нього

Гості зоставались за столом, аж поки не треба було йти до театру. Тоді вони всі разом рушили туди. Я провів їх і того дня так само дивився на виставу. Я зазнав такої втіхи, що поклав дивитись щодня. Я не забув про це і поволі звик до акторів. Що то значить звичка! Найбільше мене зачарували ті з них, які щосили ревіли та розмахували руками на сцені, і не в одного мене був такий смак.

Краса п'єс не менше зворушувала мене, що й виконання. Деякі з них захоплювали мене, і, між іншим, я полюбив ті, де на сцену з'являлись усі кардинали або дванадцять французьких перів.[91] Цілі уривки запам'ятав я з цих незрівняних п'єс. Якось мені пощастило вивчити за два дні напам'ять цілу комедію, що мала назву „Королева квітів". У королеви Рози була вірниця Фіалка та паж — Жасмін. Для мене не було нічого талановитішого за ці твори, що робили так багато честі розумові нашої нації.

Я не тільки прикрасив свою пам'ять найкращими уривками з цих драматичних шедеврів, а й намагався виплекати в собі смак і, щоб досягти цього, з пильною увагою вислухував усе, що говорили про це комедіанти. Якщо вони хвалили п'єсу, то і я поважав її, коли ж вона видавалась їм поганою, то і я зневажливо ставився до неї. Мені здавалось, що вони так знаються в театральних п'єсах, як ювелір — в бриліантах. Проте трагедія Педро де-Моя мала величезний успіх, хоч актори й пророкували їй провал. Та це не збудило в

мене недовіри до їх думок,— я не сумнівався в непомильності товариства і волів думати, що публіці бракує глузду. Але скрізь мене запевняли, що оплесками зустрічають звичайно тільки ті нові п'єси, яких комедіанти не хвалять, і навпаки, майже завжди бувають обсвистані ті з п'єс, які подобаються їм. Мені казали, що так погано судити про твори — одне з їх правил, і наводили тисячу прикладів, коли невизнані ними п'єси мали успіх. Тільки ці докази розплющили мені очі.

Ніколи не забуду того, що раз сталось на першій виставі якоїсь нової комедії. Комедіантам вона здалась холодною й нудною, вони навіть думали, що їм не пощастить і закінчити її. З такою думкою вони зіграли перший акт, що викликав шалені оплески. Це їх здивувало. Вони зіграли другий акт, публіка сприйняла його ще краще, ніж перший. Як мої актори тоді зніяковіли!

— Що за біс! — сказав Росіміро. — Цю комедію сприймають!

Нарешті, вони зіграли й третій акт, і він вподобався ще більше.

— Нічогісінько не розумію, — мовив Рікардо, — ми думали, що п'єса не буде до смаку, а вона, як видно, всім чисто вподобалась.

— Панове, — обізвався тоді наївно один комедіант, — це через те, що в ній безліч дотепів, яких ми й не помітили.

Отож я перестав вважати комедіантів за якихось досконалих суддів і почав вірно оцінювати їх гідності. Вони самі доводили всі ті дивацтва, які їм приписувались у світі. Я бачив зіпсованих оплесками актрис та акторів, які, вважаючи себе за предмети захоплення, думають, що роблять велику честь публіці, граючи

перед нею. Мене ображали їх хиби, але, на щастя, мені дуже подобалось їх життя, і я поринув у розпусту. Як же мені можна було вберегтись від цього? Усі розмови, які мені довелось чути між ними, були шкідливі для молоді, і я не бачив нічого, що допомогло б мені виправитись. Якби я й не знав того, що робилося в Касільди, Констансії та інших комедіанток, то самий дім Арсенії міг би мене погубити. Крім згаданих старих дворян, сюди приходили великосвітські франти, діти значних родин, яким лихварі давали можливість кидатись грішми; часом з'являлись сюди й відкупники. Вони не тільки не діставали плати за свою присутність, як це заведено на їх зборах, а ще й самі платили за те, щоб мати право бути присутніми.

Флорімонда, що жила в суміжному будинку, кожного дня обідала й вечеряла з Арсенією. Ця дружба дуже вражала всіх. Дивувались, як це кокетки живуть у такій добрій згоді, і думали, що вони рано чи пізно посваряться за якогось кавалера; та погано знали цих вірних подруг. Не абияка дружба єднала їх. Замість ревнувати, як інші жінки, вони жили спільно. Вони воліли ділити прибутки від чоловіків, а не сперечатись по-дурному одна з одною за їх зітхання.

Лаура, за прикладом цих двох спільниць, теж використовувала свою прекрасну молодість. Вона казала, що мені доведеться набачитись ще кращих речей, та я, пообіцявши призвичаїтись до звичаїв товариства, не ревнував. Кілька днів я крився з цим чуттям і задовольнявся тим, що питав прізвища чоловіків, з якими їй траплялось розмовляти насамоті. Вона завжди мені відповідала, що то був або дядько, або кузен. Скільки в неї було тих родичів! Це була родина, численніша

ніж у царя Пріама.[92] Та покоївці мало було самих дядьків і кузенів, вона часом ще й чужинців спокушала, стаючи тоді благородною вдовою у згадуваної доброї бабусі. Щоб дати читачеві правильну й точну уяву про Лауру, треба сказати, що вона була така молода, така красива й така кокетка, як її господиня, яка мала тільки ту перевагу, що могла розважати публіку публічно.

Три тижні я плив за течією, поринувши в усякі втіхи. Але скажу, що часто за гульнею мене мучило сумління, яке зосталося в мене від мого виховання,— і це домішувало гіркоти до насолоди. Розпуста не перемогла цих докорів сумління: навпаки, вони дужчали в міру того, як я ставав розбещенішим. Завдяки моїй щасливій вдачі, безладдя театрального життя почало викликати в мене жах.

— Ах, нещасний! — казав я самому собі,— це ти так робиш те, чого сподівалась твоя сім'я? Чи ти раз уже не обдурив їх, не ставши вчителем? Та хіба твоя рабська служба має заважати тобі жити, як годиться чесній людині? Хіба личить тобі зв'язуватися з такими розпусними людьми? Одних опанували заздрощі, злість і скнарість, інші прогнали від себе сором і потопли в нездержливості й ліногцах, ці — горді до нахабства. Годі! Я не хочу далі жити вкупі з усіма сімома смертними гріхами!

КНИГА ЧЕТВЕРТА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Не змігши призвичаїтись до звичаїв комедіанток, Жіль Блаз кидає службу в Арсенії і наймається до пристойнішого дому

Рештки честі й релігії, що залишилися в мене, не зважаючи на таке розбещене життя, примусили мене не тільки покинути Арсенію, а й навіть порвати всі зносини з Лаурою. Проте мені над силу було розлюбити її, хоч я й прекрасно знав, що вона тисячу разів мене зраджувала. Щасливий той, хто може використовувати хвилини здорового глузду, що з'являються серед насолод, якими чоловік надто заклопотаний! Одного прекрасного ранку я взяв свої речі і, не розрахувавшися з Арсенією, що, правду сказати, мені майже нічого не була винна, вийшов з цього дому, де все дихало розпустою, не попрощавшись навіть із своєю любою Лаурою. Ледве я зробив цей добрий вчинок, як небо нагородило мене за нього. Мені зустрівся управитель покійного дон Матіаса, колишнього мого гос-

подаря. Я привітався до нього. Він мене впізнав і спинив, питаючи, де я служу. Я йому відповів, що зараз без посади, бо, поживши з місяць в Арсенії, звичаї якої були не по мені, покинув її з власної волі, щоб уряту-вати свою невинність. Управитель, прикинувшись лю-диною сумлінної вдачі, похвалив мою дітклівість і ска-зав, що, зважаючи на те, що я такий чесний хлопець, він сам хоче вигідно влаштувати мене. Він виконав свою обіцянку і того ж дня наняв до дон Вінсента де-Гусмана, управитель якого був йому добре знайо-мим.

До кращого дому мені не можна було й потрапити. Отож я згодом не жалів, що став сюди. Дон Вінсент був дуже заможний старий сеньйор, що вже багато років жив без позовів і без жінки. Лікарі відібрали в нього дружину, бажаючи вилікувати її від кашлю, який вона могла б ще довго зберегти, якби не при-ймала їх ліків. Замість думати про друге одруження, він увесь вдався у виховання своєї єдиної дочки Аврори, якій ішов тоді двадцять шостий рік. Її можна було вважати за досконалу дівчину. При своїй рідкій красі вона мала чудесний і дуже освічений розум. Батько її не був генієм, проте мав талант добре вести свої справи. У нього була одна хиба, яку треба про-щати старим людям,—він любив балакати, і пере-важно—про війну та бої. Якщо, на нещастя, хтось зачіпав цю тему в його присутності, він відразу ж починав говорити на героїчні теми,—і його слухачі вважали себе за щасливих, коли їх кидали після опо-відань про дві облоги та про три бої. Дві третини свого життя він провів на військовій службі, тому його пам'ять була невичерпним джерелом усяких подій,

яких ніколи не слухалось з такою охотою, як оповідалось. Додайте до цього, що він був заїка й балакун — тому його оповідання були не дуже приємні. Але я не бачив сеньйора з лагіднішою вдачею: в нього був рівний настрій, він не був ні впертим, ні вередливим, і мене це дивувало в такій благородній людині. Він жив пристойно, хоч і беріг своє добро. Його челядь складалася з численних лакеїв та трьох покоївок, що служили в Аврори. Я швидко переконався, що управитель дон Матіаса здобув мені добре місце, і думав тільки про те, як би тут утриматись. Треба було розібратися в людях: я вивчив характери всіх, і потім, пристосовуючи свою поведінку до них, постарався вподобатись своєму господарю і всій його челяді.

Минуло вже більше місяця моєї служби в дон Вінсента, коли я помітив, що його дочка відрізняє мене споміж іншої челяді. Кожного разу, як її очі спинялись на мені, в них немовби почувалась якась особлива поблажливість, якої мені не доводилось помічати в тих поглядах, які вона кидала на інших. Якби мені не довелось служити у великосвітських франтів та комедіанток, я ніколи не насмілився б припустити, що Аврора думає про мене. Але мене трохи зіпсували ці панове, у яких навіть найблагородніші дами не мають скрізь надто доброї слави.

— Якщо вірити декому з тих артистів,— думалось мені,— то в благородних жінок часом з'являються примхи, які можна використати. Хто зна, може, й моя господиня має ці примхи? Та ні,— подумав я через часинку,— цьому не можна повірити! Вона не з тих Мессалін,[93] що, зневажаючи гордість свого походження, негідно спускають свої погляди на сміття і ганблять себе, не

червоніючи. Це швидше одна з тих чеснотливих, але ніжних дівчин, які, обмежуючи свою ніжність чеснотою, не бояться викликати в інших і самі почувати приємну пристрасть, якою вони безпечно розважаються.

Ось як я думав про свою господиню, не знаючи гаразд, на чому мені спинитись. Проте, бачачи мене, вона щоразу посміхалась і виявляла свою радість. Навіть не бувши фатом, можна було переконатись на таких прекрасних доказах — отже не було ніякої можливості заперечувати. Мені здавалось, що Аврора дуже в мене закохана, і я дивився на себе, як на одного з тих щасливих слуг, кому любов робить службу такою приємною. Щоб бути більше вартим тієї ласки, якою мала нагородити мене фортуна, я почав краще дбати про свою особу, ніж досі. Я не забував нічого, що могло б мене зробити привабливішим. Усі мої гроші йшли на білизну, помади та есенції. Перша річ, яку я робив уранці, це — добре вбирався та напахувався, щоб бути готовим до зустрічі з господинею. Я сподівався, що завдяки цій запопадливості до вбирання та іншим заходам вподобатись їй, щастя моє не забариться.

Між покоївками Аврори була одна, яку звали Ортіс. Це була бабуся, що прожила вже в дон Вінсента літ двадцять з чимось. Вона виплекала йому дочку і ще й досі була при ній за дуенью, але не виконувала більше своїх важких обов'язків. Навпаки, замість стежити, як колись, за вчинками Аврори, вона насамперед дбала про те, щоб заховувати їх. Її господиня звіряласъ на неї в усьому. Одного разу ввечері пані Ортіс вибравши момент побалакати зо мною так, щоб нас ніхто не підслухав, пошепки сказала мені, що коли я розважливий і скромний, то мені варт прийти опів-

ночі до саду. Там скажуть речі, які мені приємно буде взнати. Стиснувши руку дуеньї, я відповів їй, що неодмінно прийду туди. Ми мерщій розійшлись, щоб нас ніхто не помітив. Я вже більше не сумнівався, що справив гарне враження на доньку дон Вінсента, і мене охопила така радість, що мені надто важко було стримати її. Хоч у нас вечеряли дуже рано, проте — як довго тягся час від тієї хвилини до вечері і від вечері до того, поки пан ліг спати. Мені здавалось, що цього вечора в нашому домі все йде надзвичайно повільно. На моє лихо, дон Вінсент, пішовши до своїх покоїв, замість думати про сон, став переказувати свої португальські походи, якими він мене часто дивував. Та це ще було не все — він спеціально на цей вечір зоставив перелік усіх тих офіцерів, які відзначилися в походах, і оповів мені навіть про їхні подвиги. Як я вимучився, доки дослухав його. Проте, нарешті, він перестав балакати і ліг у постіль. Я відразу ж пішов до своєї комірчини, де стояло моє ліжко і відкілля можна було спуститися в сад потайними східцями. Я намастив собі все тіло помадою і вбрався в чисту сорочку, напахавши її перед тим. Не забувши нічого з того, що, на мою думку, могло б підлестити примсі моєї господині, я пішов на побачення.

Ортіс я там не застав. Я думав, що їй обридло мене чекати і вона пішла до своїх покоїв, отже слушна година минула. В усьому я винуватив дон Вінсента, але, проклинаючи його походи, раптом почув, як годинник пробив десять годин. Мені здавалось, що він невірно йде і що зараз, напевно, година ночі. Проте я справді помилився, бо за чверть години і інші годинники пробили десять годин.

— Гаразд,— сказав я сам собі,— чекати мені залишається ще тільки дві години. Принаймні не можна буде скаржитись на мою неточність. Що ж робити мені до півночі? Погуляємо лишень по саду і подумаємо про ту роль, яку доведеться грати,— це ж новина для мене.— Я не звик ще до примх благородних жінок. Я знав, як поводитися з покоївками та комедіантками. Ви фамільярно підходите до них і, не панькаючись, домагаєтесь свого. Та інакше якось треба триматися з значними особами. На мою думку, такий коханець повинен бути чемним, догідливим, ніжним, увічливим, але не боязким. Йому слід чекати моменту слабості в жінки, а не прискорювати собі щастя своїми домаганнями.

Отак міркуючи, я пообіцяв собі триматись тільки такої поведінки з Авророю. Я уявляв, що незабаром матиму насолоду бачити себе біля ніг цієї чарівної дами й говорити безліч палких слів. Я навіть повторював напам'ять усі ті уривки з наших театральних п'єс, що мали придатися в нашому побаченні і зробити мені честь. Думаючи доречно їх сказати, я сподівався, за прикладом кількох знайомих мені комедіантів, зажити слави розумної людини через саму лише добру пам'ять. Заклопотаний цими думками, що розважали моє нетерпіння багато приємніше, ніж військові оповідання мого господаря, я почув, як пробило одинадцять годин.

— Гаразд,— сказав я про себе,— чекати ще тільки шістдесят хвилин. Озброїмось терпінням!

Набравшись духу і поринувши в свої мрії, я й далі або гуляв, або сидів у зеленій бесідці, що стояла на краю саду. Нарешті, продзвонило так довго сподівану годину, годину півночі. Через кілька хвилин з'явилась Ортіс, теж точна, та не така нетерпляча, як я.

— Скільки вже, як ви тут, сеньйор Жіль Блаз?— спитала вона, підійшовши до мене.

— Дві години,— відповів я.

— Ви, справді, дуже точні,— мовила вона, вибухнувши реготом.— Це насолода — призначати вам побачення вночі. Правда, це недорога плата за ту щасливу звістку, яку я вам скажу,— серйозно промовила вона.— Моя господиня хоче побалакати з вами насамоті, і вона наказала мені провести вас до її покоїв. Там вас чекають. Більше нічого не скажу вам. Інше все — таємниця, яку ви взнаєте тільки з її уст. Ходімте зо мною. Я проведу вас.

На цьому слові дуенья взяла мене за руку і якимись двердями, від яких у неї був ключ, таємно провела мене до кімнати своєї господині.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Як Аврора приняла Жіль Блаза та про що вони розмовляли між собою

Я застав Аврору в капоті. Це подобалось мені. Я чемно, якомога граціозніше уклонився їй. Вона із сміхом приняла мене і силоміць посадила біля себе. Але я зовсім зрадів, коли вона наказала своїй посланиці вийти до іншої кімнати і покинути нас самих. Після того, звернувшись до мене:

— Жіль Блаз,— мовила вона,— ви мусили помітити, що я прихильно ставлюсь до вас і відзначаю вас споміж іншої челяді мого батька. Якщо ж мої погляди не довели вам, що я прихильна до вас, то вчинок, який я зробила цієї ночі, не дозволить вам сумніватись.

Я не дав їй часу сказати більше. Мені здавалось, що я, як чемна людина, повинен звільнити її скром-

ність від труда висловитись ясніше. Я захоплено підвівся і, кинувшись до ніг Аврори, як той театральний герой, що стає навколюшки перед своєю принцесою, скрикнув, декламуючи:

— Ах, пані, чи мені не почулось? Невже до мене ці слова? Хіба це можливо, щоб Жіль Блаз, яким досі забавлялась доля і якого відштовхувала від себе вся природа, мав щастя викликати у вас ті почуття...

— Не говоріть так голосно! — із сміхом урвала мене господиня.— Ви побудите покоївок, а вони сплять у суміжній кімнаті! Встаньте, сядьте на своє місце і дослухайте до краю, не перебиваючи мене. Так, Жіль Блаз, я вам, справді, хочу добра,— серйозно мовила вона далі,— і, щоб довести свою пошану до вас, звірю вам одну таємницю, від якої залежить спокій мого життя. Я кохаю одного вродливого, статурного молодого кавалера славетного походження. Ім'я його — дон Луіс Пачеко. Мені часом доводилось бачити його на прогулянці або під час вистави, але я ніколи з ним не розмовляла. Я не знаю навіть, якої він вдачі і чи немає в нього якихось вад. А про це якраз я й хотіла б довідатись. Мені треба чоловіка, що сумлінно розпитався б про його життя і потім оповів мені щиру правду. З усієї нашої челяді я вибрала вас. Мені здається, що я нічим не рискую, даючи вам це доручення. Сподіваюсь, що ви справитесь з ним так скромно й спритно, що мені не доведеться потім жаліти за свою довіру до вас.

На цьому місці моя господиня замовчала, щоб почути мою відповідь. Попервах я зніяковів від такої неприємної зміни становища, та швидко опанував себе і, перемігши сором, що завжди з'являється після смі-

ливого та нещасливого вчинку, виявив таку цікавість до інтересів цієї дами і так палко жертвував себе на службу їй, що, коли й не примусив її забути про те, як я безглуздо лестив себе думкою вподобатись їй, то, принаймні, дав зрозуміти, що вмію загладити дурницю. Я тільки два дні попросив на те, щоб оповісти їй правду про дон Луіса. Після того господиня покликала Ортіс, яка провела мене назад до саду і насмішкувато сказала на прощання:

— На добраніч, Жіль Блаз! Я не пропоную вам вчасно з'являтись на наступне побачення і не турбуюсь цим, бо надто добре знаю вашу точність.

Я вернувся до своєї кімнати, почуваючи досаду, що мене так обдурено в моєму сподіванні. Проте я був досить розважливий, щоб утішитись. Я прийшов до висновку, що краще бути довірником своєї господині, ніж її коханцем, і сподівався навіть, що мені дещо може перепасти через це,— адже посланцям кохання звичайно добре платять за їх клопоти. Я ліг спати, вирішивши зробити те, чого вимагала від мене Аврора, і другого дня почав цю справу. Про адрес такого кавалера, як дон Луіс, не важко було довідатись. Я став розпитувати про нього в сусід, але особи, до яких мені доводилось звертатись, не могли цілком вдоволити мою цікавість. Це примусило мене й наступного дня відновити свої розшуки. Мені пощастило більше. Я випадково натрапив на вулиці знайомого хлопця, ми спинились трохи побалакати, і в ту ж мить до нас підійшов один з його приятелів. Він сказав нам, що його допіру прогнали від дон Хосефа Пачеко, батька дон Луіса, за те, що він немовби випив чверть вина. Я не втратив такої прекрасної нагоди, щоб роз-

питатись про все, що мені хотілось знати. Я так добре розпитав, що, вернувшись додому, міг додержати свого слова перед господинею. Наступної ночі я мав знову побачитися з нею о тій самій годині і таким же чином, що й першого разу. Цього вечора я вже не турбувався так. Зовсім не думаючи нетерпляче мучитись оповіданнями мого старого патрона, я сам заохочував його оповідати про походи. З найбільшим спокоєм у світі чекав я півночі, і тільки, коли пробило цей час на кількох годинниках, я спустився до саду, ненамащений і ненапахчений, бо я вже виправився від цього.

На місці побачення я застав віддану дуенью, яка лукаво докорила мені за те, що так зменшилась моя поквапливість. Не відповівши їй нічого, я дав повести себе до покоїв Аврори, що кликала мене. Ледве я ввійшов, як вона спитала, чи розпитав я про дон Луіса і чи мені пощастило багато взнати.

— Так, пані,— сказав я,— у мене є чим вдоволити вашу цікавість. Поперше, скажу вам, що він негайно збирається від'їздити до Саламанки кінчати своє навчання. Мені сказали, що це молодий кавалер, повний честі й статечності. Щодо хоробрості, то йому не може бракувати її, бо він дворянин і кастілець. Більше того, він дуже розумний, а манери його — чарівні. Та одна річ вам, мабуть, не дуже вподобається, проте я не можу обминути її. Він дуже подібний до інших молодих сеньйорів. Він добіса розбещений. Чи знаєте ви, що, не зважаючи на свій вік, він мав уже на утриманні двох комедіанток?

— Що ви кажете? — промовила Аврора.— Яка розпуста! Але чи певні ви, Жіль Блаз, що він так безпутно живе?

— О, я не сумніваюся в цьому пані! — відповів я.— Мені розказав про це лакей, прогнаний сьогодні вранці від нього, а лакеї — щирі, коли балакають про хиби своїх господарів. До того ж він водиться з дон Алексо Сагіаром, з дон Антоніо Сентельєсом та з дон Фернандо де-Гамбоа. Це одно вже переконливо доводить його розбещеність.

— Годі, Жіль Блаз, — сказала тоді господиня, зітхнувши.— Після ваших слів мені доведеться боротися з своїм негідним коханням, хоч воно й глибоко вже пустило коріння в моє серце, та я не втрачаю надії вирвати його. Ідіть собі, — мовила вона, поклавши мені в руку зовсім непорожній гаманець, — оце вам за ваші клопоти. Глядіть же, не розголошуйте моєї таємниці, знайте, що я звірилась на вашу мовчанку!

Я запевнив свою господиню в тому, що я Гарпократ [94] між довіреними слугами, і що вона може бути спокійна. З цим запевненням я вийшов, бо мені дуже кортіло довідатись, що було в гаманці. Там лежало двадцять пістолів. Я тоді ж подумав, що Аврора, напевно, дала б більше, якби взнала від мене приємну новину, коли вона так добре заплатила за прикру. Я шкодував, що не зробив, як судовики, які часом так прикрашують правду у своїх протоколах. Я досадував, що в самому зародку зруйнував те кохання, яке згодом могло б бути дуже корисним для мене, якби я не хвалився по-дурному своєю щирістю. Проте мене втішала компенсація за мої — такі недоречні — видатки на помаду та пахощі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Про велику зміну, що сталася в домі дон Вінсента, і про дивне вирішення, яке взяла з кохання прекрасна Аврора

Через деякий час після цієї пригоди дон Вінсент занедужав. Якби він і не був такий старий, все ж можна було боятись нещасливого кінця, бо симптоми хвороби були дуже небезпечні. Ще з самого початку недуги до нього покликали двох найславетніших мадрідських лікарів. Одного звали доктор Андрос, а другого — доктор Окетос. Уважно оглянувши хворого, вони обидва, після пильних спостережень, погодились, що мокротні соки були в запаленні; але тільки в цьому дійшли вони згоди. Одному хотілося очистити шлунок неодмінно сьогодні, а другий був такої думки, що з цим треба почекати.

— Слід поспішати вигнати соки, поки вони ще не вистигли в момент бурхливого хвилювання між припливом і відпливом, а то вони можуть укріпитися в якійсь благородній частині організму,— казав Андрос.

Окетос наполягав на тому, що, навпаки, перш ніж очистити, треба почекати поки соки вистигнуть.

— Але ваш метод прямо протилежний способові царя медицини,— мовив перший.— Гіппократ радить очищати шлунок у перші дні небезпечної пропасниці і каже в точних висловах, що треба поспішати з очищенням шлунку, коли соки перебувають у стадії оргазму, тобто жару.

— От через це ви якраз і помиляєтесь,— відказав Окетос.— Під словом оргазм Гіппократ розуміє не гарячку, під цим він скоріше розуміє достигання соків.[95]

Тут наші лікарі загарячились. Один посилався на грецький текст і цитував тих авторів, що пояснили його, як він, а другий, вірівши латинському перекладу, висловлювався ще гостріше. Кому з двох вірити? Дон Вінсент був не з тих людей, що могли б розв'язати це питання. Проте, змушений щось вибрати, він звірився на того з цих двох, хто відрядив на той світ більше хворих, чи то пак на старшого. Андрос, як молодший, відразу ж вийшов, не забувши сказати старому кілька насмішкуватих слів про оргазм. Отже, переміг доктор Окетос. Додержуючись принципів доктора Санградо, він, перед очищенням шлунку, зробив хворому велике кровопускання, чекаючи, поки вистигнуть соки. Але смерть, боячись, щоб так розумно відкладене очищення шлунку не відняло в неї жертви, попередила достигання соків і забрала мого господаря. Такий був кінець сеньйора дон Вінсента, який позбувся життя через те, що його лікар не знав грецької мови.

Справивши батькові похорон, гідний людини такого походження, Аврора стала сама порядкувати своїм добром. Ставши господинею своїх бажань, вона звільнила кількох слуг, нагородивши кожного з них по заслузі, і незабаром переїхала до за́мку, що стояв на берегах Таго, між Саседоном і Буендією. Я був серед тих, кого вона зоставила і забрала на село. Мені навіть пощастило стати необхідним для неї. Не зважаючи на моє правдиве оповідання про дон Луіса, вона й досі не розлюбила цього кавалера; більше того, не здолавши перемогти своє кохання, вона вся вдалася в нього. Тепер їй не треба вже було бути обережною, щоб розмовляти зо мною насамоті

— Жіль Блаз,— сказала вона мені, зітхаючи,— я не можу забути дон Луіса. Як я не намагалась прогнати його з своїх думок, він завжди стоїть передо мною, але не такий, яким ти мені його змалював, не розпусний, а такий, яким мені його хочеться бачити — ніжний, закоханий, незрадливий.

Вона розчулилась, кажучи ці слова, і пролила кілька сліз. Я й сам мало не заплакав, так зворушили мене її сльози. Краще не можна було догодити їй, як виявити таке співчуття до її смутку.

— Друже мій,— мовила вона, витерши свої прекрасні очі,— я бачу, що в тебе дуже добре серце, і обіцяю добре нагородити тебе, якщо буду задоволена твоєю пильністю. Більше ніж будьколи потрібна мені твоя допомога, мій любий Жіль Блаз. Я мушу відкритись тобі з своїм наміром. Він видасться дуже дивним. Знай же, що я незабаром хочу виїхати до Саламанки. Я передягнусь там кавалером і, під ім'ям дон Фелікса, познайомлюся з Пачеко. Постараюсь заслужити його довіру й дружбу і часто згадуватиму Аврору де-Гусман, видаючи її за свою кузину. Може, йому захочеться побачити її, а я якраз цього й сподіваюсь. Ми наймемо в Саламанці двоє помешкань: в одному я буду Феліксом, а в другому — Авророю; і я тішу себе, що з'являючись на очі дон Луіса то передягненою чоловіком, то в своєму звичайному вбранні, я, може, поволі доведу до кінця те, що задумала. Правда, мій проект дуже безглуздий,— додала вона,— але мене захоплює пристрасть, а невинність моїх бажань примушує мене зважитись на цей вчинок.

Я був однакової думки з Авророю про її намір: він здавався мені божевільним. Проте, яким безглуздим він

не був би, по-моєму, я остерігся читати догану. Навпаки, я став ще золотити пілюлю і постарався довести, що цей божевільний проект — тільки приємний і безпечний жарт. Не згадаю, що саме сказав я, щоб довести це, але вона здалась на мої доводи. Коханці дуже раді, коли хтось хвалить їх найбезглуздіші фантазії. Отож ми вважали цю витівку за якусь комедію, виставу якої треба було добре обміркувати. Ми вибрали акторів із челяді, поділили ролі, і це обішлось без нарікань і сварок, бо між нами не було професійних акторів. Вирішили на тому, що пані Ортіс буде Авророю тіткою, під ім'ям доньї де-Гусман. Їй буде дано лакея й покоївку, а в Аврори, передягненої кавалером мав бути я за камердинера та одна служниця, вбрана пажем, повинна була прислужувати їй насамоті. Розподіливши таким чином ролі, ми вернулись до Мадріда, де, як нам сказали, перебував ще дон Луіс, що незабаром збирався виїхати до Саламанки. Ми негайно замовили потрібні нам костюми. Коли вони були готові, моя господиня звеліла їх швиденько запакувати, в чеканні слушного часу й місця. Потім, покинувши дім на управителя, вона виїхала каретою, запряженою четвіркою мулів, і звернула на шлях до Леонського королівства, разом з усією тією челяддю, що мала ролі в цій п'єсі.

Ми вже проїхали Стару Кастілію, коли в нашої карети зламалась вісь. Це трапилось між Авілою і Вільяфлором, за три-чотири сотні кроків від якогось замку, що виднівся під горою. Надійшла ніч, і ми були в дуже великій скруті. Але один селянин, який випадково проходив тут, вивів нас із цієї скрути без особливого клопоту для себе. Він нам сказав, що той замок, який видно було

звідси, належав доньї Ельвірі, вдові Педро де - Пінареса. Він стільки гарного наговорив про цю даму, що моя господиня послала мене просити там притулку на ніч. Ельвіра справдила оповідання селянина. А втім, я так виконав доручену мені справу, що нас впустили б до замку й тоді, якби вона не була найввічливішою людиною в світі. Ця пані ласкаво приняла мене і на мої чемні слова відповіла саме так, як мені хотілось. І тоді ми всі пішли до замку, куди мули повагом дотягли карету. У брамі нас зустріла вдова дон Педро, що вийшла до моєї господині. Я обійду мовчанкою ті розмови, з якими вони мусили, заради звичаю, звертатись одна до одної в такому випадку. Скажу тільки, що стара пані Ельвіра краще за будьяку світську жінку зналась у законах гостинності. Вона відвела Аврору до розкішних покоїв і, покинувши її там спочити трохи, стала клопотатись про нас, не забувши жодної дрібниці. Потім, коли вечеря вже була готова, вона звеліла принести її до Авроpиної кімнати, де вони вдвох посідали за стіл. Удова дон Педро була не з тих, що зажуреністю чи смутком відбивають охоту до їжі. Вона мала веселу вдачу і любо підтримувала розмову. Вислови її були благородні й гарні, мені подобались її розумні, тонкі звороти, якими вона передавала свої думки. Та й Аврора, здавалось, була не менш зачарована. Вони заприятелювали і пообіцяли листуватись. Карету можна було полагодити тільки завтра, і ми змогли б виїхати лише надто пізно; тому нам доводилось перебути в замку й наступний день. Нас добре нагодували м'ясними стравами і поклали спати не гірше, що й почастували.

Другого дня розмова з Ельвірою здалась моїй господині ще приємнішою. Вони пообідали у великій залі, де

висіло кілька картин. Між ними одна, з чудесно написаними постатями, привертала до себе увагу. Але являла вона дуже трагічне видовище. Там намальований був мертвий кавалер, він лежав горілиць, увесь заюшений кров'ю, і, здавалось, вже мертвий, комусь загрожував. Біля нього, теж долі, тільки в іншій позі, лежала якась молода дама. В її грудях стриміла шпага; випускаючи останнє зітхання, вона спинила свій згаслий погляд на якомусь юнакові, що, здавалось, був у смертельній тузі від такої втрати. Художник написав на картині ще одну постать, що не сховалась від моєї уваги. То був вродливий старий чоловік, що, болюче зворушений цією сценою, мучився не менше від юнака. Ця кривава сцена зворушила однаково їх обох, але кожен сприймав її по-своєму. Оповитий глибоким смутком, старий здавався зовсім пригніченим, а до розпачу юнака домішувався гнів. Усе це було змальоване так виразно, що ми не могли відірватись. Моя господиня спитала, яку сумну історію зображає картина.

— Це, пані, правдиве зображення лихих пригод моєї родини, — відповіла Ельвіра.

Відповідь збудила цікавість Аврори, якій так захотілось більше взнати про цю справу, що вдова дон Педро змушена була нарешті вдоволити її. Ця обіцянка, дана в присутності Ортіс, її двох товаришок і моїй, задержала після обіду нас усіх у залі. Наша господиня хотіла була відіслати нас, але Ельвіра, побачивши, як дуже хочеться нам послухати пояснення до картини, мала добрість зоставити нас. Історія, яку вона нам мала оповісти, була, за її словами, не з тих, що вимагають таємності. За хвилину вона почала своє оповідання такими словами:

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Шлюб із помсти

У Рогера,[96] короля Сіцілії, були брат і сестра. Цей брат, на ім'я Манфред, повстав проти нього і зчинив у королівстві небезпечну й криваву війну. Та йому не пощастило, він програв два бої і попав у полон до короля, який, караючи за повстання, тільки позбавив його волі. Але через це милосердя Рогер знеславився варваром між частиною своїх підданців. Казали, що він не відібрав життя у брата лише для того, щоб замучити його повільною й нелюдською помстою. Інші, з більшою підставою, приписували те жорстоке поводження, яке терпів Манфред у в'язниці, його сестрі Матільді. Ця принцеса справді ненавиділа принца і, поки він був живий, знущалася з нього. Швидко після нього вмерла й вона, і на її смерть дивились, як на справедливу кару за її противні природі почуття.

Манфред покинув двох синів. Вони були ще зовсім малі. Рогер хотів був спекатись їх, боячись, що вони, дійшовши старшого віку, помстяться за свого батька й підбурять на повстання своїх прихильників, які не були такими вже безсилими, щоб не спромогтись викликати нові заколоти в державі. Він сказав про свій намір своєму міністру, сенатору Леонсіо Сіффреді. Цей не похвалив такої думки і, щоб відвернути його від цього, сам узяв собі на виховання старшого принца Енріке, а молодшого, Педро, порадив віддати на опіку коннетаблю Сіцілії.[97] Рогер, певний, що ці двоє людей виховають племінників у належній пошані до нього, віддав їх, а про Констансію, свою племінницю, подбав сам. Ця єдина дочка принцеси Матільди була одного віку

з Енріке. Король оточив її жінками і вчителями і нічого не жалів на її виховання.

У місті, що звалось Бельмонте, щось за дві милі від Палермо, в Леонсіо Сіффреді був за́мок. Там цей міністр думав зробити Енріке гідним майбутнього вступу на трон Сіцілії. Він відразу помітив у принца такі гарні властивості, що прив'язався до нього, наче був бездітним. Проте в нього були дві дочки. Старша, на ім'я Бланка, молодша від принца на рік, визначалась дивною красою, а менша, яку звали Порсія, що своїм народженням викликала смерть своєї матері, лежала ще в колисці. Коли надійшла пора кохання, Бланка та принц Енріке покохали один одного, але не мали змоги розмовляти насамоті. Проте принцеві часом траплявся принагідний випадок, і він так добре використовував ці дорогі хвилини, що переконав дочку Сіффреді дозволити йому виконати задуманий намір. Саме тоді Леонсіо мусив, з наказу короля, об'їхати найдальшу провінцію острова. Коли його не було, Енріке наказав проламати мур свого покою, що межував з кімнатою Бланки. Цей хід закрили дерев'яні дверці, які зовсім непомітно відчинялись і зачинялись, бо були так майстерно приладнані до обшивки, що нічиї очі не могли побачити цієї хитрості. Один тямущий архітектор, якому принц звірився, зробив цю річ швидко й таємно.

Закоханий Енріке часом проходив тими дверцями до кімнати своєї коханки, але він не зловживав її добрістю. Якщо Бланка й мала необачність дати дозвіл на таємний вхід, то зате вона взяла з нього слово не вимагати від неї нічого, крім найневинніших ласк. Якось уночі він застав її дуже стурбованою: вона взнала, що Рогер вельми занедужав і недавно покликав до

себе Сіффреді, як великого канцлера[98] королівства, щоб сказати йому свою останню волю. Вона вже бачила свого любого Енріке на троні і боялась утратити його,— тому це побоювання дуже хвилювали її. У неї навіть сльози були на очах, коли він увійшов.

— Ви плачете, пані?— спитав він,— що ж мені думати про ваш смуток?

— Я не можу критись від вас, сеньйор, із своєю тривогою,— відповіла Бланка.—Ваш дядько, король, швидко помре, і ви посядете його місце. Признатися, я дуже турбуюсь, коли подумаю, як це нове підвищення віддалить вас від мене. Монарх дивиться на речі інакше, ніж коханець, і те, що було метою всіх його бажань, коли над ним була чиясь влада, мало зворушує його на троні. Чи це від передчуття, чи від розуму, але серце моє хвилюється, і його не заспокоює навіть віра у вашу добрість. Я вірю силі вашого почуття, але я не вірю в моє щастя.

— Ваші побоювання приємні мені, моя люба Бланка, і виправдують мою прихильність до вас,— відказав принц,— але надмірність вашої недовіри ображає не тільки моє кохання, а й ту — якщо можна так сказати — пошану, з якою ви повинні ставитись до мене. Ні, не думайте, що доля розлучить мене з вами. Вірте, що ви навіки — моя єдина радість і моє єдине щастя. Покиньте ж даремний страх; навіщо затьмарювати такі прекрасні хвилини!

— Ах, сеньйор,— мовила дочка Леонсіо,— коли ви будете коронувані, ваши підданці матимуть право вимагати, щоб королевою була якась принцеса з старовинного королівського роду. Такий блискучий шлюб приєднає нові володіння до ваших. І, може, ви здійс-

ните їх сподіванки, навіть наперекір своїм гарним обіцянкам.

— Та нащо ви так поспішаєте мучити себе, малюючи майбутнє цими сумними барвами? — гаряче сказав Енріке. — Якщо небо забере до себе мого дядька, короля, а я стану володарем Сіцілії, то от вам моє слово — я заручуся з вами в Палермо перед усім двором. Заприсягаюся в цьому всім тим, що є найсвященнішого між нами.

Обіцянка Енріке трохи заспокоїла дочку Сіффреді. Розмова перейшла на хворобу короля; і тут виявилась добрість його вдачі, він пожалів свого дядька, хоч і міг би бути байдужим. Голос крові примусив його сумувати за королем, смерть якого давала йому корону. Бланка не знала ще всього того лиха, що загрожувало їй. Одного разу, коли коннетабль Сіцілії приїхав до Бельмонтського замку в якихось важливих справах, він зустрівся з нею, як вона виходила з батькових покоїв, і краса її дуже вразила його. Другого ж дня він попросив її руки в Сіффреді, який прихильно поставився до його сватання, але якраз тоді несподівано занедужав Рогер, і шлюб відіклали, а Бланка нічого про це не знала.

Якось, коли Енріке тільки но вбрався, до його кімнати ввійшов Леонсіо з Бланкою.

— Сеньйор, — сказав міністр, — новина, яку я вам приніс, засмутить вас, але втіха від неї зменшить ваш розпач. Ваш дядько, король, тількищо помер. Ця смерть зробила вас спадкоємцем його скіпетра. Сіцілія визнала вас! Магнати королівства чекають ваших наказів у Палермо. Вони доручили мені одержати їх з ваших уст, і я, сеньйор, прийшов сюди з своєю

дочкою, щоб дати вам першими найщирішу вірнопідданську присягу.

Принц знав, що Рогер цілих два місяці слабував на якусь хворобу, що поволі руйнувала його здоров'я; тому він не здивувався з цієї новини. Проте, вражений несподіваною зміною свого стану, він відчув, що в нього заворушилась безліч усяких неясних бажань. Він задумався, а потім, порушивши мовчанку, звернувся до Леонсіо з такими словами:

— Мудрий Сіффреді, я, як і раніше, дивлюсь на вас, як на свого батька. Мені приємно буде слухатись ваших порад, і ви більше керуватимете Сіцілією, ніж я.

На цьому слові, підійшовши до столу, на якому стояла чорнильниця, він узяв чистий аркуш і написав унизу своє ім'я.

— Що ви хочете цим зробити, сеньйор? — спитав Сіффреді.

— Довести свою подяку й пошану, — відповів Енріке. І потім, віддавши цей аркуш Бланці, сказав їй: — Прийміть, пані, цю запоруку моєї вірності і тієї влади, яку я вам даю над собою.

Бланка зашарілась, взяла аркуш і так відповіла принцеві:

— Сеньйор, з пошаною приймаю я ласку свого короля, але я залежу від батька. Дозвольте, прошу вас, передати йому ваш аркуш, щоб він повівся з ним так, як порадить йому розважність.

Справді, цей папірець із підписом Енріке вона передала батькові. Тоді тільки Сіффреді помітив те, що досі проходило поза його проникливістю. Відгадавши почуття принца, він сказав:

— Ваша величність не докорятиме мені, я не зловживу довірою...

— Мій любий Леонсіо, не бійтесь зловжити нею,— перебив його Енріке. — Як би ви не повелися з цим папірцем, я погоджуся з вами. Але вертайтесь до Палермо, — мовив він, — звеліть там готуватись до мого коронування, оголосіть підданцям, що я їду слідом за вами приймати присягу в їх вірності, і запевніть їх у моїй прихильності.

Міністр послухався наказу свого володаря і поїхав з дочкою до Палермо.

Через якийсь час після них поїхав до Палермо й принц, що не так думав про той високий сан, якого він мав досягти, як про своє кохання. Його приїзд зустріли в місті радісними криками. Супроводжений привітаннями народу, він увійшов до палацу, де все вже було готове до церемонії. Була там і принцеса Констансія, одягнена в довге траурне плаття. Її, здавалось, дуже зворушила смерть Рогера. Вони мусили обмінятись теплими словами з приводу смерті монарха і сумлінно це виконали, але Енріке був трохи холоднішим за Констансію, яка, не зважаючи на незгоду їхньої родини, не почувала ніякої ненависті до принца. Він сів на троні, а принцеса — в трохи нижчому кріслі біля нього. Магнати королівства посіли свої місця, кожен відповідно своєму рангу. Церемонія почалась, і Леонсіо, як великий державний канцлер і охоронець заповіту покійного короля, розпечатав і став уголос читати цей заповіт. Цей акт по суті зводився до того, що Рогер, бувши сам бездітним, робив своїм спадкоємцем старшого сина Манфреда з умовою, що той одружиться з принцесою Констансією; коли ж принц

відмовиться від її руки, та корона Сіцілії на тих же самих правах має перейти до його брата інфанта[99] дон Педро.

Ці слова надзвичайно здивували Енріке. Він відчув невимовний тягар, і цей тягар став ще важчим, коли Леонсіо, скінчивши читати заповіт, сказав зібранню:

— Панове, я оголосив останню волю покійного короля нашому новому монархові, і цей великодушний принц дав згоду вшанувати своєю рукою свою кузину принцесу Констансію...

На цьому слові Енріке перебив канцлера:

— Леонсіо, — мовив він, — згадайте про той документ, який дала вам Бланка...

— Сеньйор, — поквапливо перебив принца Сіффреді, щоб не дати йому часу висловитись. — Ось він! Найясніший підпис вашої величності переконає магнатів королівства у вашій пошані до принцеси й до останньої волі вашого дядька, покійного короля.

По цій мові він прочитав документ, складений ним самим. Новий король обіцяв народові неодмінно одружитися з Констансією, згідно з останньою волею Рогера. Довго лунали в залі радісні вигуки.

— Хай живе наш великодушний король Енріке! — кричали всі присутні.

Знаючи, як зневажливо принц завжди ставився до принцеси, всі не без підстави побоювались, що він повстане проти умови заповіту і вчинить цим нові заколоти в державі, але читання документу заспокоїло магнатів і народ і викликало загальні радісні вигуки, що краяли серце монархові.

Констансія, з гордощів і ніжності більш рада, ніж будьхто, висловила йому свою подяку при цій нагоді.

Принц дуже хотів себе стримати, але він так зніяковів і був у такому замішанні, що не міг відповісти того, чого вимагав від нього звичай. Нарешті, піддавшись обуренню, він підійшов до Сіффреді, який з обов'язку мусив бути біля його особи, і сказав пошепки:

— Що ви вчинили, Леонсіо? Той аркуш з моїм підписом, який я дав вашій дочці, призначений був зовсім не для цього. Ви зраджуєте...

— Подумайте про свою славу, сеньйор,— перебив Сіффреді непохитним тоном.— Якщо ви підете проти волі вашого дядька, короля, то корона Сіцілії пропала для вас.

На цьому слові він мерщій відійшов від короля, щоб не слухати його заперечень. У великій скруті був Енріке, його хвилювала безліч усяких суперечних бажань. Він був лютий на Сіффреді, не міг наважитись покинути Бланку і довго не знав, що йому вибрати: її чи славу. Проте, він поклав не відмовлятись від трону, сподіваючись знайти засіб якось зберегти дочку Сіффреді. Він прикинувся, що скорився останній волі Рогера, гадаючи, що поки в Римі виклопочуть дозвіл на його шлюб з кузиною, можна буде привернути до себе всякими поступками магнатів королівства і так посилити свою могутність, щоб не виконувати умови заповіту.

Він відразу заспокоївся, коли дійшов до такої думки, і, обернувшись до Констансії, ствердив те, що великий канцлер прочитав перед зібранням. Але якраз тієї хвилини, як він став зрадником, запропонувавши принцесі свою руку, до тронної зали ввійшла Бланка. Вона з'явилася туди з батькового наказу привітати принцесу і на порозі почула слова Енріке. Леонсіо,

не бажаючи, щоб дочка сумнівалась у своєму нещасті, сказав їй у присутності Констансії.

— Вклонись, донько, своїй королеві, зич їй пишного королювання та щасливого шлюбу!

Цей жахливий удар приголомшив нещасну Бланку. Даремно вона намагалась приховати свій смуток: вона то блідла, то червоніла на обличчі, і все її тіло трусилось. Проте принцеса нічого не подумала на неї. Зніяковіння вона приписала соромливості молодої дівчини, вихованої на безлюдді і не звиклої до двору. Не так поставився до цього молодий король. Він остаточно розгубився, а розпач, що позначався в очах коханої, роздратував його. Він не сумнівався, що вона, судивши з усього, мала його за зрадника. Він би ніяк не турбувався, якби з нею можна було побалакати; але як це зробити, коли, сказати б, уся Сіцілія дивилась на нього? До того ж, невблаганний Сіффреді позбавив його цієї надії. Цей міністр, бачивши настрій обох коханців і бажавши відвернути все те лихо, до якого могла привести державу шаленість їх кохання, спритно вивів дочку з зібрання і поїхав з нею назад до Бельмонте, поклавши собі негайно одружити її. Приїхавши туди, вона взнала, яка жахлива її доля. Батько сказав, що він обіцяв її коннетаблю.

— Боже праведний, на які страшні муки ти засудив нещасну Бланку! — скрикнула вона в розпачі, не здолавши навіть при батькові стримати себе.

Вона так побивалась, що вся душевна сила покинула її. Тіло її задубіло, і вона, холодна й бліда, впала батькові на руки. Його зворушило її лихо, проте він не змінив своєї думки, хоч і сам мучився від її нещастя. Нарешті, Бланка прийшла до пам'яті, але не так

від тієї води, якою бризкав їй в обличчя Сіффреді, як від свого розпачу. Розплющивши безсилі очі, вона побачила батька, що намагався їй допомогти, і знеможено сказала:

— Сеньйор, мені сором за таку кволість перед вами, але смерть не забариться скінчити мої муки і звільнить вас від нещасної дочки, що насмілилась порядкувати своїм серцем без вашого дозволу.

— Ні, ви не вмрете, моя люба Бланка, і ваша чеснота швидко набереться сили, — відповів Леонсіо. — Сватання коннетабля, це честь для вас. Він найзначніший жених у державі...

— Я шаную його особу й гідність, — перебила Бланка, — але, сеньйор, король же подав мені надію...

— Я, дочко, все знаю, що ви можете сказати мені про це, — перебив її в свою чергу Сіффреді. — Мені відоме ваше кохання до принца, і за інших обставин я не ганив би його. Якби інтереси власної слави та держави не примушували Енріке до шлюбу з Констансією, то я з великою охотою одружив би вас з ним. Тільки з умовою шлюбу з цією принцесою покійний король настановив його своїм спадкоємцем. Невже ви хочете, щоб він волів вас, а не корону? Вірте мені, що ваше тяжке нещастя засмучує мене не менш, ніж вас. Проте не підеш же проти своєї долі; тому зробіть великодушне зусилля над собою. Честь не дозволяє вам виявляти перед усім королівством ту легковажку надію, якою ви лестили себе. Ваше почуття до короля викликало б усякі невигідні чутки, а уникнути їх можна тільки шлюбом з коннетаблем. Та врешті, Бланка, і немає вже часу думати. Король проміняв вас на трон, він одружується з Констансією. Конне-

табль має моє слово, допоможіть же додержати його, прошу вас, а якщо вам цього мало, то тоді я вживаю своєї влади і наказую вам.

По цій мові він покинув її, щоб вона могла обдумати його слова. Батько сподівався, що, зваживши доводи, які він навів, щоб підтримати її чесноту проти сердешного поривання, вона сама згодиться віддатись за коннетабля. Він не помилився, але скільки коштувало засмученій Бланці це вирішення! Вона перебувала в найжалюгіднішому стані, побачивши, що її передчуття про зраду Енріке справдилось і що вона, втративши його, вимушена віддатись за чоловіка, якого не могла любити; Бланка з розпачу так побивалась, що кожна хвилина завдавала їй нової муки.

— Як же я не вмру, коли мені судилось таке лихо?— скрикнула вона.—Навіщо ти, немилосердна доле, живила мене звабливими надіями, коли мала кинути мене в прірву лиха? А ти, зрадливий коханцю, заручився з іншою, хоч мені обіцяв вічну вірність! Невже ти так швидко забув своє слово, в якому заприсягався? Благаю небо, хай на кару за такий жорстокий обман твоє шлюбне ліжко, яке ти зганьбив порушенням присяги, дасть тобі більше муки, ніж утіхи! Хай пестощі Констансії проллють отруту в твоє невірне серце! Хай твій шлюб буде такий же жахливий, як і мій! Так, зраднику, я одружуся з нелюбим коннетаблем для помсти над самою собою, на кару, що зробила такий поганий вибір для свого шаленого кохання! Моя релігія забороняє мені важити на своє життя, і тому я хочу, щоб той недовгий вік, який мені зосталось жити, сплівся з горя й смутку. Якщо в тебе зосталось хоч трохи кохання до мене, то я помщусь і на тобі, ки-

нувшись на твоїх очах в обіймі іншому. Коли ж ти мене зовсім забув, то принаймні, Сіцілія зможе похвалитись жінкою, яка хоч і легковажно повелася з своїм серцем, зате й сама себе покарала!

Отак ця бідолашна жертва кохання й обов'язку проводила ніч перед своїм шлюбом із коннетаблем. Сіффреді, заставши її другого дня готовою до того, чого він жадав, поквапився скористатися з такої сприятливої нагоди. Того ж дня він викликав коннетабля і таємно повінчав його з дочкою в замковій каплиці. Який це був день для Бланки! Відмовитись від корони, втратити любого коханця і віддатися ненависному чоловіку, і це ще не все! Вона мусила ховатися з своїм почуттям перед дружиною, палко закоханим і ревнивим. Цей дружина, радий, що володітиме нею, безперестань падав до її ніг. Він позбавив її навіть сумної втіхи нишком оплакувати своє лихо. Надійшла ніч, і дочка Леонсіо стала ще дужче побиватись. Та що вона мала діяти, коли покоївки, роздягши її, покинули саму з коннетаблем? Він чемно спитав про причину такого смутку. Це запитання збентежило Бланку, і вона прикинулась, наче непритомніє. Їй попервах пощастило обдурити чоловіка, та ненадовго. Він, справді, стурбувався, бачачи її в такому стані, і намагався покласти її в ліжко; але його старання, яке вона кепсько зрозуміла, викликало в її уяві таку жахливу картину, що Бланка, не здолавши далі стримуватись, дала волю сльозам. Як це було бачити чоловікові, який вважав себе на верху щастя! Він більше не сумнівався, що в розпачі дружини є щось зловісне для його кохання. Хоч цей здогад ставив його в майже таке ж прикре становище, що й Бланку, але в нього вистачило сили

приховати свою підозру. Він ще дужче наполягав, щоб його дружина лягла в ліжко, запевняючи, що не заважатиме їй спочивати, бо це їй потрібно. Він запропонував навіть покликати покоївок, якщо, на її думку, від їхньої допомоги їй стане легше. Заспокоєна цією обіцянкою, Бланка сказала, що при такій кволості їй треба заснути. Чоловік удав, ніби вірить їй. Вони лягли в постіль і пробули ніч, зовсім не похожу на ту, яку дарує любов та шлюб коханцям, закоханим один в одного.

Поки дочка Сіффреді побивалась, коннетабль сушив собі голову над тим, що могло зробити його шлюб таким нещасним. Він зрозумів, що в нього є суперник; але коли він намагався відкрити його, то остаточно губився в своїх гадках. Він знав тільки, що він найнещасніший чоловік на світі. Дві третини ночі минули в такому хвилюванні, коли несподівано почулось глухе шарудіння. Він здивувався, почувши чиїсь повільні кроки в кімнаті, і подумав, що помилився, бо згадав, що власноруч запер двері після того, як повиходили покоївки Бланки. Він відсунув завісу, щоб на власні очі переконатись, від чого сталось це шарудіння, але вогонь, який залишили в каміні, вже погас. Незабаром почувся чийсь тихий приглушений голос, і хтось кілька разів покликав Бланку. Тоді ревнощі зробили його несамовитим. Примушений запобігти образі для своєї честі або помститися за неї, він схопив шпагу і кинувся до того кутка, відкіля начебто чувся голос. Незабаром його шпага наткнулась на чиюсь, теж виняту з ножен шпагу. Він посувався вперед, перед ним відступали, тоді він став гнатись, але від нього нишком втекли. Коннетабль почав шукати того, хто, здавалось.

ховався від нього, в усіх кутках кімнати, скільки це дозволяла темрява, але нікого не знайшов. Він спинився, прислухався,— ніде нічого не було чути.

— Що за мана!

Він підійшов до дверей, думаючи, що ними втік таємний ворог його честі, але вони були на засові, як і раніше. Не розуміючи нічого в цій пригоді, він покликав ту челядь, що була найближче, а що двері довелось відчинити, став на порозі і був напоготові, боячись випустити того, кого шукав.

На його гукання прибігло кілька слуг із смолоскипами. Він узяв свічку і знов почав обшукувати кімнату із шпагою в руці. Нікого не знайшлось, навіть сліду не було, щоб хтось сюди входив. Він не помітив ні таємних дверей, ні будьякої відтулини, що нею можна було б вийти. Проте він не міг сам себе дурити про причину свого лиха. Думки його дивно сплутались. Спитати б у Бланки,— але від неї мало що можна було б взнати, вона надто була зацікавлена в тому, щоб сховати правду. Відіславши челядь і сказавши їй, що йому, мабуть, почулось якесь шарудіння в кімнаті, він поклав щиро поговорити з Леонсіо. Коннетабль зустрів тестя, що, збуджений шумом, виходив із своїх покоїв, і надзвичайно схвильовано та з глибоким сумом оповів йому про все.

Дуже здивувала ця пригода Сіффреді. Хоч вона й здавалась йому якоюсь чудною, проте він не сумнівався в її правдивості і, подумавши, що могла накоїти любов короля, дуже засмутився. Проте він і не подумав стверджувати ревниві підозріння свого зятя, а став запевняти, що й той голос, який почувся йому, і шпага, яка нібито стикнулась з його шпагою — все це наслідок

уяви, збуреної ревнощами; ніхто не міг увійти до доччиної кімнати, а його дружина смутна, як він це помітив, мабуть тому, що якось нездужає, честь же не відповідає за настрій; дівчина, що звикла жити самотньою і раптом опинилась у владі чоловіка, якого ще не мала часу добре взнати й полюбити, могла від такої зміни заплакати й побиватись, а на це ж якраз він і скаржиться; у благородних дівчат кохання з'являється поволі і в міру послуг. Тесть радив заспокоїтись, стати ще ніжнішим і догідливішим, щоб привернути Бланку, і нарешті він просив вернутись до неї, бо його недовіра та турботи образливі для її чесноти.

Коннетабль нічого не відповів на доводи свого тестя: чи то йому справді почало здаватися, що він помилився, збожеволівши тієї хвилини, чи, може, на його думку, краще було прикидатись, а не даремно переконувати старого в правдивості такої неймовірної події. Він вернувся до жінчиних покоїв, ліг біля неї і намагався заснути, щоб хоч трохи заспокоїтись. Та й Бланка, сумна Бланка була неспокійна. Вона прекрасно чула те, що й чоловік, і в цій події, таємниця й причини якої були відомі їй, нічого примарного для неї не було. Її здивувало, що Енріке, так урочисто заручившися з принцесою Констансією, намагався пробратись до її покоїв. Вона й на думці не мала хвалити такий вчинок і зовсім не зраділа. Це здалось їй новою образою, і серце її спалахнуло гнівом.

Тим часом як дочка Сіффреді, упереджена проти молодого короля, вважала його за найвинуватішого чоловіка перед нею, цей бідолашний принц, закоханий більше ніж будьколи в Бланку, жадав побачення з нею.

щоб заспокоїти її, бо сама дійсність робила його винуватим. Для цього він би й раніш приїхав до Бельмонте, якби дозволили всякі справи, якими він змушений був занятись: аж до ночі він ніяк не зміг спекатися свого двору. Він прекрасно знав околиці того місця, де виріс, і йому не важко було пробратись до замку Сіффреді; у нього навіть досі ще був ключ від потайної садової фіртки. Відтіля він дістався до колишніх своїх покоїв, а потім — до кімнати Бланки. Уявіть же, як здивувався принц, коли застав там якогось чоловіка і почув, як чиясь шпага стикнулася з його шпагою. Енріке ледве не розлютився і хотів був тієї ж хвилини покарати зухвальця, що по-блюзнірському насмілився заміритись на свого короля, але пошана до дочки Леонсіо втримала його від помсти. Він вийшов зідти так, як і ввійшов, і ще більше стривожений, ніж перед цим, повернув до Палермо. Король приїхав туди на світанку і заперся в своїх покоях. Він дуже хвилювався і йому не до відпочинку було. Він тільки й думав про те, як би вернутись назад до Бельмонте. Власна безпека, честь, а найбільше — кохання не дозволяли йому зволікатися з тим, щоб з'ясувати собі обставини такої прикрої пригоди.

Як тільки розвиднілось, він зібрався на полювання і, прикриваючись цією розвагою, з мисливцями та кількома двірськими поїхав до бельмонтського лісу. Щоб не виявити свого наміру, він якийсь час стежив за полюванням і, побачивши, що всі захоплено подались за собаками, від'їхав від людей і повернув до замку Леонсіо. Король прекрасно знав лісові стежки і не міг заблудитись, з нетерплячки він не жалів коня і незабаром подолав простір, що відділяв його від коханої.

Енріке шукав собі якогось пристойного приводу для таємної розмови з дочкою Сіффреді, коли раптом, переїжджаючи доріжку, що йшла до одної з брам парку, побачив двох жінок. Вони сиділи на траві під деревами і розмовляли. Він не сумнівався, що ці жінки з замку, і це видовище збентежило його. Але ще дужче король схвилювався, коли вони, почувши тупотіння коня, повернулися в його бік, і він в одній з них впізнав свою любу Бланку. Вона нишком вийшла з замку з Нізою, покоївкою, якій найбільше вірила, щоб принаймні досхочу наплакатись над своїм нещастям.

Він помчав, кинувся до її ніг і, побачивши вираз глибокого смутку в її очах, дуже зворушився.

— Не побивайтесь, прекрасна Бланка!— мовив він.— Правда, видимість робить мене винуватим у ваших очах, але коли ви взнаєте, що я придумав для вас, то те, що здавалось вам злочином, буде за доказ моєї невинності і сили мого кохання.

Енріке думав, що ці слова зменшать смуток Бланки, але вона ще дужче зажурилась. Вона хотіла була відповісти, та ридання заглушили її голос. Здивований її плачем, принц сказав:

— Невже, пані, я не можу заспокоїти вас? Яке лихо позбавило мене довіри у вас? Я ж заради вас рискую короною і самим життям!

Тоді дочка Леонсіо, зробивши зусилля над собою, щоб висловитись, промовила:

— Невчасні ваші обіцянки, сеньйор. Ніщо не з'єднає мене з вами!

— Ах, Бланка,— поквапливо перебив її Енріке,— навіщо ви примушуєте мене вислухувати такі жорстокі слова? Хто може відняти вас у мого кохання? Хто

посміє перечити волі короля, що швидше спалить усю Сіцілію, ніж покине мріяти про вас!

— Уся ваша могутність — ніщо перед тими перешкодами, що розлучають нас,— знеможено відповіла дочка Сіффреді.— Я — дружина коннетабля.

— Дружина коннетабля!— скрикнув принц, відсахнувшись назад. Це так його вразило, що він більше нічого не здолав сказати. Це несподіване лихо позбавило його сили. Він упав на землю під тим деревом, що було позад нього. Він був блідий, безпорадний і ввесь тремтів; тільки очі, звернені до неї, говорили, як вразило його це нещастя. Та з того, як Бланка дивилась на нього, він зрозумів, що її переживання мало чим відрізняються від його власних. Бідолашні коханці мовчали, і в цьому було щось жахливе. Нарешті принц, позбувшись мужнім зусиллям свого замішання, знову заговорив до Бланки, важко зітхнувши:

— Що ви наробили, пані? Ви занапастили себе й мене своїм легковір'ям!

Бланку обурили докори принца, бо вона вважала, що в неї більше права скаржитись на нього.

— Ви не тільки зрадливі, а ще й прикидаєтесь!— мовила вона.— Вам хочеться, щоб я не вірила ні ушам, ні очам і вважала вас за невинного? Ні, признаюсь, сеньйор, я не здатна так силувати свій розум!

— Та вас же самих обманули ті слова, що здавались вам такими правдивими!— скрикнув король.— Вони допомогли вам зрадити саму себе! Я невинний і вірний вам. Це така ж сама правда, як і те, що ви дружина коннетабля!

— Чи ж я сама не чула, як ви ствердили Констанції, що даєте їй руку й серце? Чи ви не запевняли

магнатів держави, що виконаєте волю покійного короля? А чи принцеса не приймала привітань від своїх нових підданців, як королева й дружина принца Енріке? Чи я сліпа була? Скажіть, скажіть же, зраднику, що ви поступились Бланкою перед інтересами трону! Не зневажайте себе, удаючи те, чого ви не почуваєте і, може, не почували ніколи, і признайтесь, що корона Сіцілії здавалась вам надійнішою з Констансією, ніж з дочкою Леонсіо. Ви маєте рацію, сеньйор! Не для мене блискучий трон і серце такого принца, як ви! Легковажно претендувала я на те й на те! Та не треба було вам обманювати мене! Ви знаєте, як я турбувалася, що втрачу вас, бо це здавалось мені майже неминучим! Навіщо ж ви заспокоювали мене? Навіщо вам було розвіювати мої побоювання? Я б винуватила більше свою долю, ніж вас, і якщо не моя рука — а її ніхто не домігся б у мене — то хоч моє серце залишилося б у вас! Тепер не час виправдуватись! Я дружина коннетабля! Щоб збутись дальшої розмови, яка примушує мене червоніти за свою славу, дозвольте, сеньйор, при всій тій пошані, яку я повинна мати до вас, покинути володаря, якого мені не дозволено далі слухати!

По цій мові вона відійшла від Енріке так швидко, як тільки було можливо в її стані.

— Стривайте, пані! — скрикнув він.— Не доводьте до розпачу принца, що ладен швидше покинути трон, ніж виконати сподівання своїх нових підданців! Даремно ви докоряєте, що він поступився вами перед ним!

— Ця жертва тепер ні до чого! — відповіла Бланка.— Треба було б забрати мене в коннетабля перед тим, як виявляти таку великодушність. Я не вільна, і мені байдуже, чи Сіцілія обернеться на попіл, і кому ви

віддасте свою руку! Я дозволила обманути своє серце, зате в мене стане сили погасити його пориви і довести новому королю Сіцілії, що дружина коннетабля не коханка принца Енріке!

Кажучи це, вона вже була біля брами парку; мерщій ввійшла туди з Нізою і, зачинивши фіртку, покинула принца, пригніченого розпачем. Він не міг отямитись від удару, якого завдала йому Бланка звісткою про свій шлюб.

— Несправедлива Бланка! — крикнув він.— Ви забули наші зобов'язання! Не зважаючи на присягання, ми розлучені! Виходить, думка про те, що я буду володарем вашої краси, була тільки марною мрією! Ах, жорстока, дорого я заплатив за ваше потурання моєму коханню!

З жахливими муками ревнощів уявлялось йому щастя суперника, і ця пристрасть так опанувала його, що він ледве не пожертвував коннетаблем і навіть Сіффреді ради свого почуття. Та розум поволі заспокоїв його несамовитість. Але те, що йому не пощастило переконати Бланку у своїй вірності, доводило його до розпачу. Він тішив себе, що якби можна було поговорити з нею насамоті, то й сліду не зосталося б від того враження. Для цього, на його думку, треба було прибрати геть коннетабля, і він надумав арештувати його як людину, небезпечну для держави. Він дав наказ капітанові своєї варти, і той поїхав до Бельмонте, схопив там уприсмерки коннетабля й відвіз його до Палермського замку.

Ця подія здивувала всіх у Бельмонте. Сіффреді відразу ж поїхав поручитись за невинність зятя й звернути увагу короля на прикрі наслідки такого ув'яз-

нення. Принц, що чекав цього вчинку від свого міністра і хотів, принаймні, хоч забезпечити собі побачення до того, як випустити коннетабля, суворо заборонив пускати будького до себе аж до завтра. Але, не зважаючи на цю заборону, Леонсіо пощастило пробратись до покоїв короля.

— Сеньйор,— сказав він, опинившись перед ним,— якщо дозволено шанобливому й вірному підданцеві скаржитися на свого володаря, то я поскаржусь вам на вас самих. Який злочин вчинив мій зять? Чи ваша величність подумали про ту ганьбу, що навіки вкриває мою родину, і про наслідки ув'язнення, яке може відвернути від служби у вас тих людей, що посідають найзначніші державні посади?

— У мене є певні звістки про те, що коннетабль має злочинні зносини з інфантом дон Педро,— відповів король.

— Злочинні зносини!— здивовано перебив Леонсіо.— Та не вірте цьому, сеньйор! Вашу величність обдурено. Ніколи ще не було зради в родині Сіффреді. Досить того, що коннетабль мій зять; вже саме через це не можна гріхувати на нього. Коннетабль невинний. Якісь таємні плани примусили вас арештувати його.

— Якщо ви говорите так щиро зо мною, то і я не критимусь від вас,— відповів король.— Ви скаржитесь на ув'язнення коннетабля! А чи я не можу поскаржитись на вашу немилосердність? Це ж ви, жорстокий Сіффреді, позбавили мене спокою й примусили заздрити долі найпідліших смертних. Не облещуйте себе, що я послухався ваших порад... Даремно вирішено мій шлюб з Контансією.

— Як, сеньйор!— затремтівши, перебив його Леон-

сіо.— Ви пообіцяли перед усім народом одружитися з принцесою і не зробите цього?

— Якщо я не справджу їхніх сподівань, то в цьому винуваті тільки ви,— відповів король.— Навіщо ви примусили мене обіцяти те, на що я не міг згодитись? Хто вас силував написати ім'я Констансії на тому папірці, який я дав вашій дочці? Ви ж знали мій намір; навіщо ж було мучити серце Бланки, примусом одружуючи її з нелюбом? Яке ви мали право заручувати мене з ненависною Констансією? Чи ви забули, що вона дочка тієї жорстокої Матільди, що, потоптавши права кревності й людяності, замучила мого батька в тяжкій неволі? І мені — одружитись з нею! Ні, Сіффреді, киньте цю надію! Поки засвітиться смолоскип цього осоружного шлюбу, ви скоріше побачите всю Сіцілію в полум'ї, а її ниви — залиті кров'ю!

— Що я чую?— скрикнув Леонсіо.— Що ви готуєте мені, сеньйор? Які страшні ці нахваляння! Та я даремно турбуюсь,— промовив він уже іншим тоном.— Ви любите своїх підданців і не дасте їм такої сумної долі. Ви не дозволите перемогти коханню і не заплямуєте своєї гідності, піддавшись слабості звичайних людей. Я одружив дочку з коннетаблем, але зробив це, сеньйор, щоб придбати для вашої величності могутнього підданця, що міг би і власною рукою, і військом, яке в його розпорядженні, підтримати ваші інтереси проти зазіхань принца дон Педро. Я думав, що, зв'язуючи його з моєю родиною такою щільною сполукою...

— Ах, ця згубна сполука!— скрикнув принц Енріке.— Ця сполука і занапастила мене! Навіщо ви, жорстокий друже, завдали мені такого тяжкого удару.

Хіба я доручав вам дбати про мої інтереси, не жалію-чи мого серця? Чому ви не дозволили мені самому захищати свої права? Чи в мене не стало б сміливості приборкати тих підданців, що повстали б проти мене? Я б зумів покарати коннетабля, якби він не послухався мене. Я знаю, що королі — не тирани, що щастя народу — перший їх обов'язок, але хіба вони повинні бути рабами своїх підданців? Невже з тієї хвилини, як їх настановлено правити, вони не мають права порядкувати своїм коханням? Це ж право природа дала всім людям! Коли ж вони не можуть користуватися з нього, як останні смертні, то візьміть, Сіффреді, у мене цю найвищу владу, для забезпечення якої вам хотілось позбавити мене спокою.

— Ви ж знаєте, сеньйор,— відповів міністр,— що ваш дядько, покійний король, спадкоємство корони обумовив шлюбом з принцесою.

— А яке право було в нього робити такий заповіт?— спитав король.— Хіба він мав таку негідну вимогу від свого брата, короля Карла,[100] коли ставав на царство? Та навіщо вам самим треба було захищати таку несправедливу умову? Як на великого канцлера, ви погано знаєте наші звичаї! Одне слово, зобов'язання моє було недобровільне, коли я обіцяв свою руку Констансії. Я не думаю виконувати своєї обіцянки. Якщо через мою відмову дон Педро сподіватиметься стати на трон, то ми, не втягаючи народ у заколот, що коштував би дуже багато крові, можемо вирішити шпагою, хто з нас більш вартий королювати.

Леонсіо не насмілився більше настоювати і обмежився тим, що попросив навколюшках свободи зятеві. Він домігся згоди.

— Вертайтесь до Бельмонте,— мовив король,— коннетабль приїде незабаром за вами.

Міністр вийшов і, певний, що зять прибуде негайно за ним, вернувся до Бельмонте. Та він помилився. Цієї ночі Енріке хотів побачитися з Бланкою і тому відклав звільнення її чоловіка до ранку.

Тим часом коннетабля посіли тяжкі думки. Ув'язнення показало йому справжню причину його нещастя. Його мучили ревнощі і, забувши таку хвалену колись вірність, він думав тільки про помсту. Він догадувався, що король неодмінно цієї ночі відвідає Бланку, і, щоб застати їх укупі, попросив коменданта Палермського замку випустити його з в'язниці, даючи слово на світанку вернутись назад. Відданий йому комендант погодився на це тим охочіше, що Сіффреді випросив уже йому волю. Він навіть дав йому коня з'їздити до Бельмонте. Прибувши туди, коннетабль прив'язав коня до дерева, увійшов до парку фірточкою, від якої мав ключа, і щасливо, не натрапивши нікого, пробрався до замку. Він пройшов на жінчину половину і сховався там у передпокоях за ширмами. В нього була думка піддивитись, що робиться там, і при найменшому шумі з'явитись до кімнати Бланки. Він бачив, як вийшла Ніза, що, відпущена своєю господинею, верталась до тієї кімнати, де вона спала.

Дочка Сіффреді відразу вгадала, за що ув'язнено її чоловіка, і вважала, що він цієї ночі не вернеться до Бельмонте, хоч батько й сказав, що король дав слово відпустити коннетабля незабаром після його від'їзду. У неї не було сумніву, що Енріке скористається з нагоди побачитися й поговорити з нею насамоті. Вона чекала принца, думаючи закинути йому цей вчинок,

що міг мати такі страшні наслідки для неї. Справді, незабаром після того, як вийшла Ніза, потайні двері відчинились, і король упав до ніг Бланки.

— Пані, вислухайте мене перед тим, як засуджувати,— мовив він.—Я наказав ув'язнити коннетабля, але подумайте про те, що це був єдиний засіб виправдатись перед вами. Виніть же себе в цьому підступі! Чому ви сьогодні вранці відмовились вислухати мене? Завтра ваш чоловік буде вільний, і я не зможу поговорити з вами. Вислухайте ж мене востанне! Втративши вас, я буду найнещасніший чоловік на світі; тому дайте мені хоч сумну втіху довести вам, що не моя невірність довела до такого лиха. Я ствердив свої заручини з Констансією, алеж інакше не можна було вчинити, ваш батько утворив таке становище. Заради нас обох треба було обманути принцесу, щоб забезпечити вам корону й руку вашого коханого. Я гадав, що мені пощастить у цьому; я навіть уже вжив заходів, щоб порвати заручини, але ви зруйнували весь мій план і, повівшись дуже легковажно, навіки зробили нещасними два серця, які знайшли б собі щастя в бездоганному коханні.

Почувся такий правдивий розпач, коли король казав ці слова, що Бланка зворушилась. Вона не сумнівалась більше, що він невинуватий, і попервах зраділа, але потім їй стало ще важче через таку недолю.

— Ах, сеньйор,— сказала вона принцеві,— мало того, що доля зробила з нами, ви завдаєте мені нової муки, розповівши про свою правоту. Що я наробила, нещасна? Мене спокусила помста, я вважала, що мене покинено, і з досади згодилась заручитися з коннетаблем, якого батько представив мені. Я зробила зло-

чин, і через мене ми нещасні. Лишенько моє! Я вас винуватила у зраді, а сама, легковажна коханка, порушила те, в чому заприсягалась навіки. Помщайтеся ж тепер ви, сеньйор! Зненавидьте невдячну Бланку... Забудьте...

— Та чи можу я, пані,— сумно перебив її Енріке,— як же мені вирвати з серця ту пристрасть, якої навіть ваша несправедливість не загасила!

— Проте це треба зробити,—мовила, зітхнувши, дочка Сіффреді.

— Та чи ж ви самі здатні?— спитав король.

— Не думаю, щоб удалось,— відповіла вона,— але я не пожалію нічого, щоб дійти свого.

— Ах, жорстока,— мовив принц,— ви легко забудете Енріке, бо самі цього хочете.

— А ви якої думки?— вже спокійно спитала Бланка.— Чи ви сподіваєтесь, що я можу дозволити вам упадати й далі? Ні, сеньйор, киньте цю надію! Я не народилась бути королевою, але й про незаконне кохання не хочу слухати. Мій чоловік, сеньйор, як і ви, із благородного Анжуйського дому,[101] і якби ви, не зважаючи на його права, і далі упадали за мною, то заради своєї слави я не стерпіла б цього. Благаю вас, вийдіть, нам не треба бачитись!

— Яка жорстокість!—скрикнув король.— Ах, Бланка! Невже ви можете так немилосердно зрадити мене? Мало того, що я мучитимусь, уявляючи вас в обіймах коннетабля, ви ще хочете заборонити бачитися з вами. Тільки ця ж надія в мене й зосталася!

— Ідіть краще!— відповіла дочка Сіфферені, проливаючи сльози.— Якщо немає надії володіти тим, кого ніжно кохаєш, то краще не бачитися з ним! Прощайте,

сеньйор! Уникайте мене, ви повинні це зробити заради власної честі й моєї слави. Прошу цього для мого спокою, бо хоч я своєю чеснотою і приборкаю сердешні пориви, але спогад про ваше кохання викликає таку тяжку боротьбу, що її мені дуже важко терпіти.

Бланка так загарячилась, кажучи це, що випадково звалила свічник, який стояв позад неї на столі. Свічка впала й погасла. Вона підняла її і, щоб запалити, відчинила двері до передпокоїв, пішла в кімнату до Нізи, яка ще не лягала спати, і по тому вернулася з світлом. Король чекав на Бланку і, побачивши її, відразу став умовляти, щоб вона не відкидала його кохання. Почувши голос принца, коннетабль несподівано, майже разом із своєю дружиною, вскочив до кімнати із шпагою в руці.

— Це вже занадто, тиране! — скрикнув він, підступаючи до Енріке з лютим наміром, навіяним злобою.— Не думай, що стерплю від тебе образу моїй честі, я не такий підлий!

— Га, зраднику! — відповів король збираючись оборонятись,— не сподівайся, що тобі пощастить безкарно виконати свій намір!

На цьому слові почався поєдинок, що був дуже гарячий і тому не міг довго тривати. Боячись, щоб на крики Бланки не прибіг Сіффреді з челяддю і не завадив йому помститись, коннетабль зовсім не беріг себе. Несамовитість запаморочила його. Він так погано розрахував, що сам наткнувся на ворожу шпагу. Вона ввійшла в тіло по саму ручку. Коннетабль упав, і король враз спинився.

Побачивши в такому стані свого чоловіка, дочка Леонсіо зворушилась, вона перемогла свою природну

огиду до нього й кинулась додолу йому на допомогу. Але цей бідолашний чоловік був такий упереджений проти неї, що на нього не могли вплинути щирі слова її розпачу й співчуття. Смерть,— а він почував, що вона недалеко,— не вгамувала його ревнощів. В останні хвилини йому ввижалось щастя суперника, і ця думка здалась такою жахливою, що він, напруживши останню силу, підняв шпагу, яку ще й досі тримав у руці, і встромив її в груди Бланці.

— Умирай же, умирай, зрадлива дружино!— скрикнув він, колючи її,— бо й шлюб тебе не примусив додержати слова, яким ти заприсяглась перед вівтарем! А ти,— мовив він далі,— ти, Енріке, не радій із своєї долі. Ти не зазнаєш втіхи з мого нещастя. Я вмираю вдоволений.

По цій мові він сконав, і в його обличчі, повитому тінню смерті, було щось погордливе й люте. Зовсім інший вигляд був у Бланки. Її рана була смертельна. Вона впала на майже вже мертве тіло свого чоловіка, і кров невинної жертви змішалася з кров'ю вбивці, який так несподівано зробив своє нелюдське діло, що король не встиг запобігти цьому.

Побачивши, що Бланка падає, нещасний володар закричав. Вражений ударом, який позбавив її життя, він хотів був зробити те саме для неї, що вона — для свого чоловіка, який так лихо їй віддячив. Та Бланка сказала знесилено:

— Даремні ваші клопоти, сеньйор! Я жертва невблаганної долі. Хай ця жертва вгамує її гнів і дасть щастя вашому королюванню!

Коли вона доказувала ці слова, в кімнату увійшов Леонсіо, збуджений її криками, і закам'янів, побачивши

таке видовище. Бланка не помітила його і далі говорила до короля:

— Прощайте, принце! Не згадуйте мене лихом, моя ніжність і нещастя зобов'язують вас до цього! Не ремствуйте на батька! Пожалійте його вік і розпач, будьте справедливі до його щирої служби. А особливо доведіть йому, що я невинна, цього найбільше у вас прошу. Прощайте, мій любий Енріке... я вмираю... прийміть моє останнє зітхання!

На цьому слові вона вмерла. Король якийсь час похмуро мовчав, а потім сказав Сіффреді, якому, видно, було аж досмерті тяжко:

— Милуйтесь, Леонсіо, з своєї роботи. Добачте в цій трагічній події наслідки ваших непрошених послуг і надмірно щирої служби!

Старий був такий засмучений, що нічого не відповів. Але навіщо описувати те, чого ніякими словами не перекажеш? Досить сказати, що вони дуже зворушливо жалілись один одному, коли розпач зробив це можливим.

На все життя король зберіг ніжний спогад про свою кохану. Його так і не пощастило одружити з Констансією. З цією принцесою оженився інфант дон Педро, і вони нічого не шкодували, щоб здійснити умову заповіту Рогер. Але нарешті вони змушені були поступитись перед принцем Енріке, який подолав своїх ворогів. Щодо Сіффреді, то через смуток від таких лихих пригод він відійшов від світу, і перебування на батьківщині стало для нього нестерпним. Він покинув Сіцілію і, переїхавши до Іспанії з єдиною своєю дочкою Порсією, купив цей замок. Прожив він тут мало не п'ятнадцять літ після смерті Бланки і перед

тим, як умерти, мав утіху віддати заміж Порсію. Вона одружилася з дон Херонімо де-Сільвою, і я єдина дитина від того шлюбу.[102] Оце,— сказала вдова дон Педро де-Пінареса,— історія моєї родини і правдиве оповідання про лихі пригоди, показані на цій картині, яку замовив мій дід Леонсіо, щоб зоставити нащадкам спогад про цю згубну подію.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Що зробила Аврора де-Гусман, коли приїхала до Саламанки

Вислухавши цю історію, Ортіс, її компаньйонки та я повиходили із зали, де зостались Аврора з Ельвірою. Решту дня вони пробавили за балачкою і не нудьгували одна з одною. Другого дня, коли ми виїздили, їм так важко було розлучитись, наче вони були дві подруги, що звикли жити вкупі.

До Саламанки доїхали без пригод. Спочатку ми там наняли мебльований будинок. Пані Ортіс, як це було умовлено між нами, прибрала собі ім'я доньї Хімени де-Гусман. З неї була добра актриса, бо надто довго їй довелось служити за дуенью. Раз уранці вона вийшла з дому з Авророю, покоївками й лакеєм і пішла до мебльованого готелю, де, як ми знали, звичайно жив Пачеко. Ортіс спитала, чи є там помешкання до найму. Їй відповіли, що є, і показали чепурненькі покої, на яких вона й спинилась. Вона дала навіть господині завдаток, сказавши, що з Толедо приїде вчитись до Саламанки один з її племінників і що його приїзду треба сподіватись сьогодні.

Нанявши це помешкання, дуенья з господинею вернулись додомр. Не гаючи часу, прекрасна Аврора

передяглась кавалером. Вона вкрила своє чорне волосся білявим париком, пофарбувала брови в такий самий колір і так причепурилась, що могла зійти за молодого сеньйора. Її хода була вільна й легка. Ніщо не зраджувало в ній жінки, крім обличчя, що було надто вродливе для чоловіка. Служниця, яка мала правити їй за пажа, теж так одяглась, і ми зовсім не боялись, що вона погано справиться з своїм ділом,— ця дівчина була не з вродливих, та й вигляд у неї був якийсь зухвалий, а це дуже личило такій ролі. По півдні ці дві актриси були зовсім готові до виходу на сцену, тобто до мебльованого готелю. Вони захопили й мене. Усі разом ми приїхали туди в кареті, взявши з собою все потрібне манаття.

Господиня, на прізвище Бернарда Рамірес, приняла нас дуже чемно і провела до покоїв, де ми з нею розбалакались. Ми умовились, які харчі вона нам постачатиме і яку щомісячну плату треба платити їй за це, а потім спитали, чи багато в неї квартирантів.

— Тепер їх немає,— відповіла вона,— та мені їх не бракувало б, якби я задумала пускати кого попало, але я хочу мати в себе тільки молодих сеньйорів. Сьогодні ввечері я чекаю одного такого чоловіка. Він приїздить сюди з Мадріда закінчувати свою освіту. Це дон Луіс Пачеко, кавалер років двадцяти — не більше! Якщо ви не знайомі особисто з ним, то, мабуть, чули про нього?

— Ні,— відповіла Аврора,— мені відомо тільки, що це — славетна родина, але який він — я не знаю, і ви зробите велику послугу, розказавши про нього, бо мені доведеться жити разом з ним.

— Сеньйор,— відповіла господиня, дивлячись на цього

удаваного кавалера,— це блискуча особа. Він майже такий вродливий, як і ви. Ах, як ви підходитимете один до одного! От вам святий Іаков! Можна буде похвалитись тим, що в мене живуть два найчепурніші сеньйори на всю Іспанію.

— Цьому дон Луїсу, мабуть, у цій країні дуже щастить на жінок?— спитала моя господиня.

— О, це таки правда,— відповіла стара,— дійсно, з нього не абиякий бабник. Йому сказати слово, і він переміг. Між нами кажучи, він причарував одну молоду й красиву даму. Звуть її Ізабелла. Це дочка старого доктора права. Вона так закохалася в нього, що напевне збожеволіє.

— А скажіть, моя люба, чи й він закоханий у неї?— поквапно перебила її Аврора.

— Перед від'їздом до Мадріда він любив її, але не знаю, чи любить тепер. За нього не можна ручитись,— відповіла Бернарда Рамірес.— Він бігає від жінки до жінки, як і всі кавалери мають звичку так робити.

Не скінчила ще своєї мови добра вдова, як з двору почувся шум. Ми відразу кинулись до вікна й побачили двох чоловіків, які злазили з коней. Це був сам дон Луіс Пачеко, що з своїм камердинером приїхав з Мадріда. Стара покинула нас, щоб зустріти його, а моя господиня не без хвилювання стала готуватись до ролі дон Фелікса. Незабаром до наших покоїв увійшов дон Луіс, що був ще в чоботах.

— Я щойно довідався, що в цьому готелі оселився молодий сеньйор із Толедо,— сказав він,— вітаючись з Авророю.— Чи дозволите мені засвідчити радість з приводу того, що я житиму з вами?

Поки моя господиня відповідала на це привітання,

Пачеко начебто дуже дивувався, знайшовши тут такого приємного кавалера. Та й він сам сказав, що йому ніколи не доводилось бачити такого вродливого й статурного кавалера. Після слів, повних чемності, дон Луіс пішов до своїх покоїв.

Тим часом як він скидав там чоботи та переміняв костюм і білизну, Аврорі випадково на східцях зустрівся якийсь хлопець, ніби паж, що ніс йому листа. Вважаючи її за дон Луіса і даючи записку, доручену йому, він сказав:

— Стривайте, сеньйор кавалере! Хоч я й не знаю сеньйора Пачеко, але, по-моєму, не треба питати, хто ви. З того, як мені його описали, я певен, що не помиляюсь.

— Так, мій друже, ви справді не помилились,— відповіла моя господиня з дивною спритністю.— Ви чудесно виконуєте свої доручення. Як це ви враз відгадали, що я дон Луіс Пачеко! Ідіть, я сам поклопочусь відіслати відповідь.

Паж зник, а Аврора, запершись із служницею та зі мною, розпечатала листа, і ми там прочитали таке:

„Допіру я довідалась, що ви в Саламанці. З якою радістю я почула цю звістку. Думала, що збожеволію. Та чи ви ще любите Ізабеллу? Швидше переконайте її в тому, що ви не змінились. Думаю, що вона вмре від утіхи, взнавши, що ви вірні їй".

— Палка записка,—сказала Аврора,—почувається, що ця жінка закохана. Ця дама — небезпечна для мене суперниця. Нічого не треба жаліти для того, щоб дон Луіс її розлюбив і навіть не бачився з нею. Правду сказати, діло важке, та я не зневіряюсь, що дійду свого.— Господиня стала думати про це і через хвилину додала:—

Ручусь вам, що посварю їх швидше як за двадцять чотири години.

Справді, Пачеко, відпочивши трохи в себе, знову зайшов до нас і пробалакав з Авророю до вечері.

— Сеньйор кавалере,— жартівливо сказав він,— я думаю, що чоловіки й коханці не будуть раді вашому приїздові до Саламанки. Ви завдасте їм чимало турбот. Щодо мене, то я боюсь за свої перемоги.

— Слухайте лишень,— відповіла йому моя господиня таким самим тоном,— ваші побоювання не безпідставні. Застерігаю вас, дон Фелікс де-Мендосе не з плохих. Мені вже доводилось бувати в цій країні, і я знаю, що жінки тут не байдужі до кохання.

— Які ж докази у вас? — мерщій перебив дон Луіс.

— Переконливі докази,— відповіла дочка дон Вінсента,— місяць тому я проїздив цим містом, спинився тут на тиждень і, між нами кажучи, закохав у себе дочку старого доктора права.

Я помітив, що на цьому слові дон Луіс зніяковів.

— Чи не буде нескромно спитати у вас ім'я цієї дами?— сказав він.

— Чому ж нескромно?—скрикнув здивований дон Фелікс.— Навіщо я робитиму таємницю з цього? Чи, може, ви вважаєте мене за скромнішого від інших сеньйорів мого віку? Це було б несправедливо! До того, між нами кажучи, особа та не варта такої обережності,— це звичайнісінька міщаночка. Ви самі прекрасно знаєте, що благородний чоловік не може серйозно захопитись міщанкою; то ще честь для них, коли він знеславлює їх. Отож скажу одверто, цю докторівну звуть Ізабелла.

— А самого доктора — Мурсіа - де - ла - Льяна?— нетерпляче перебив Пачеко.

— Еге ж,— відповіла моя господиня.— Ось вона допіру передала мені листа. Прочитайте його, і самі побачите, чи прихильна ця дама до мене!

Дон Луіс кинув оком на записку і, впізнавши руку, збентежився й зніяковів.

— Що я бачу?— здивовано мовила тоді Аврора.— Ви змінились на обличчі? Мені здається, прости господи, що ви справді цікавитесь цією особою! От наробив лиха своєю щирою балачкою!

— Велике спасибі вам!— сказав дон Луіс з досадою і гнівом.— Зрадниця! Крутихвістка! Як я вам дякую, дон Фелікс! Ви вивели мене з помилки, в якій я, мабуть, був би ще довго. Я думав, що вона мене кохає, та що я кажу, кохає! Я вважав, що Ізабелла обожнює мене. Я й сам почував якусь пошану до цього створіння, а тепер прекрасно бачу, що це звичайнісінька кокетка.

— Я похваляю ваше обурення,— сказала Аврора в свою чергу з досадою.— Дочці доктора права годі було б мати за коханця і одного такого чарівного сеньйора, як ви. Я не можу простити такої непостійності і не приймy жертви, де вона офірує вас, а щоб покарати її, однині буду нехтувати її ласками.

— Щодо мене, то я ніколи в житті більше не бачитимуся з нею,— відповів Пачеко.— Тільки так мені й треба помститись.

— Ви маєте рацію!— скрикнув удаваний Мендосе,— проте треба дати їй знати, до якої міри ми її зневажаємо. У мене є думка: кожному написати образливого листа. Та раніш порадьтеся з своїм серцем! Чи

ви справді почуваєте, що воно відвернулось від зрадниці? Глядіть, щоб згодом не довелось каятись, що ви покинули її!

— Та ні,— перебив її дон Луіс,— я не такий легкодухий і згоден, щоб зневажити невдячну, зробити те, що ви пропонуєте.

Я знайшов їм паперу та чорнила, і вони, кожен окремо, стали складати листи, дуже чемні, до дочки доктора Мурсіа-де-ла-Льяни. Надто Пачеко ніяк не міг знайти досить крутеньких висловів для свого почуття, і він розірвав щось із шість початих листів, бо всі вони не здавались дуже гострими. Проте він написав нарешті записку, яка вдоволила його, і не безпідставно. Ось що було в ній:

„Знайте собі ціну, моя королево, не будьте пустославні і не думайте, що я вас кохаю. Щоб причарувати мене, треба бути багато кращою за вас. Ви не дуже гарні і на кілька хвилин розваги. Ви здатні розважати хібащо найостанніших школярів з університету".

Отож він написав цього чемного листа, а Аврора, кінчивши свого, що був не менш образливий, запечатала обидві записки, поклала їх у конверт і дала мені пакет.

— Гляди, Жіль Блаз,— сказала вона,— зроби так, щоб Ізабелла одержала це сьогодні ввечері. Збагнув?— спитала вона, підморгнувши мені, а це я прекрасно зрозумів.

— Так, сеньйор,— відповів я,— все буде зроблено, як ви хочете!

У ту ж мить я вийшов і, опинившись на вулиці, подумав собі:

— Отепер аж випробують вашу догідливість, пане Жіль Блаз! Ви ж граєте лакея в цій комедії, отож, мій друже, покажіть, що ви здатні виконати роль, якої від вас домагаються! Сеньйор дон Фелікс задоволився тим, що моргнув вам. Він розраховував, як ви бачите, на вашу спритність. Невже він неправий? Ні, я зрозумів, чого він чекає від мене. Йому хочеться, щоб я передав записку тільки від дон Луіса. Ось що значить оте моргання. Це ж ясно!— Певний, що не помилився, я без вагань розгорнув конверт, виняв відтіля лист Пачеко й відніс його до доктора Мурсіа, помешкання якого мені незабаром показали. Біля дверей будинку я застав того маленького пажа, що приходив до мебльованого готелю.

— Чи ви, браток, бува не служите в дочки пана доктора Мурсіа?— спитав я в нього.

Паж потвердив це, і його вигляд виявляв, що він звик носити й одержувати любовні листи.

— У вас таке догідливе обличчя, що я насмілюсь просити вас віднести цю ніжну записку до вашої господині,— сказав я йому.

Паж спитав мене, від кого я її приніс, і ледве почув, що від дон Луіса Пачеко, як сказав:

— Коли так, то ходімте за мною. Мені наказано привести вас. Ізабелла хоче з вами говорити.

Я пішов з ним до кабінету, куди незабаром з'явилась і сеньйора. Мене вразила краса її обличчя,— мені не доводилось бачити тонших рис. У неї був вигляд якийсь ніжний і дитячий, хоч вона вже добрих тридцять років ходила без шлейок.

— Так ви, друже мій, служите в дон Луіса Пачеко?— весело спитала вона.

Я відповів, що вже три тижні як при ньому камердинером, і потім віддав їй доручену мені фатальну записку. Разів із три вона перечитала її і, здавалось, очам своїм не вірила. Та й справді, ця дама ніяк не чекала такої відповіді. Вона підвела очі вгору, закусила губи і деякий час видно було, як мучилось її серце. Потім раптом вона звернулась до мене:

— Друже мій, чи дон Луіс не збожеволів після нашої розлуки? Я нічогісінько не розумію в його вчинку! Поясніть мені, якщо ви знаєте, чому він написав такого чемного листа? Який демон у нього вселився? Якщо йому хочеться порвати зо мною, то хіба він не міг зробити цього, не ображаючи мене такими брутальними листами?

— Пані,— мовив я, прикинувшись щирим,— мій господар, напевно, неправий, але його до деякої міри присилували це зробити. Якщо ви обіцяєте мовчати, то я вам відкриюся з таємницею.

— Обіцяю вам,— поквапливо перебила вона,— не бійтесь, я вас не скомпромітую, кажіть сміливо!

— Гаразд,— відповів я,— ось усе в двох словах. Через хвилину після одержання вашого листа до нас у готель зайшла якась дама, закутана густим вуалем. Вона спиталась сеньйора Пачеко і розмовляла деякий час з ним насамоті, а наприкінці розмови я почув, як вона сказала: „Заприсягніться, що ви ніколи не бачитиметеся з нею! Але це не все! Цього мені мало. Ви зараз же мусите написати записку під моє диктування. Я вимагаю цього від вас“.— Дон Луіс зробив усе, що їй хотілось, а потім віддав мені листа й сказав: „Узнай, де живе доктор Мурсіа-де-ла-Льяна, і зумій вручити цю записку його дочці Ізабеллі!“ Як бачите,

пані, цей нечемний лист — твір вашої суперниці. З цього виходить, що мій пан не такий і винуватий!

— О, боже! — скрикнула вона,— він ще винуватіший, ніж я думала. Його зрада ображає мене більше, ніж ті дошкульні слова, які він написав! Ах, зрадник! Він з іншими зв'язується... Проте,— погордливо додала вона,— хай собі знову закохується! Я не думаю зава-жати. Будь ласка, скажіть йому, що не треба було мене ображати, щоб я поступилась місцем своїй суперниці, і що я надто зневажаю легковажних коханців, щоб мені хоч трохи хотілось вернути його собі.

З цими словами вона відпустила мене і вийшла сама, дуже обурившись на дон Луіса.

З дому доктора Мурсіа-де-ла-Льяни я вийшов дуже вдоволений з себе. По-моєму, якби мені схотілось скористатися з свого таланту, то з мене вийшов би спритний шахрай. Я вернувся до нашого готелю, де застав сеньйорів Мендосе та Пачеко; вони вечеряли вкупі і розмовляли, наче добрі знайомі. З мого вдоволеного вигляду Аврора помітила, що я непогано виконав доручення.

— Ти вже вернувся, Жіль Блаз?— сказала вона,— ну, розкажи, як ти справився!

Знову треба було вигадувати. Я сказав, що віддав конверт у власні руки Ізабеллі, і вона, прочитавши ті дві ніжні записки, зовсім не зніяковіла, а тільки зареготала як божевільна.

— Їй-богу, в цих молодих сеньйорів гарний стиль,— сказала вона.— Інші, правду сказати, не так мило пишуть.

— Добре вона викрутилась!— скрикнула моя господиня.— Ця кокетка справді досконала в своєму мистецтві.

— А я не впізнаю в цих вчинках Ізабелли,— сказав дон Луіс,— вона, мабуть, дуже змінилась за мою відсутність.

— Та я й сам інакше про неї думав,— відповіла Аврора.— Доведеться погодитись, що є такі жінки, які чим хоч можуть прикидатись. Я кохав одну таку, і вона не раз шила мене в дурні. От хай скаже Жіль Блаз, вона хоч будького могла обманути своїм скромним виглядом.

— Правда,— сказав я, втручаючись у розмову,— в неї було таке личко, що найхитрішого могло збити з пантелику. Я й сам упіймався б.

Почувши це від мене, удаваний Мендосе і Пачеко зареготали. Вони й на думці не мали сердитись на мене за сміливість пристати до їх розмови і не раз самі звертались до мене, щоб повтішатися з моїх відповідей. І далі точилась балачка про тих жінок, що вміють так добре прикидатися; а наслідком усіх цих розмов за Ізабеллою зосталась слава справжньої кокетки. Дон Луіс ще раз пообіцяв ніколи більше не бачитися з нею, а дон Фелікс, за його прикладом, заприсягся завжди ставитись до неї з презирством. Запевняючи отак один одного, вони заприязнились, і кожен з них обіцяв ні з чим не критись від другого. Після вечері вони казали чемності один одному і нарешті розійшлись спати кожен до свого покою. Я пішов за Авророю до неї, де докладно й точно оповів про розмову з дочкою доктора. Я не забув і найменшої дрібниці, сказав навіть більше ніж було, аби тільки догодити господині. Їй дуже вподобалось моє оповідання, вона мало не кинулась обіймати мене з радощів.

— Я в захопленні від твого розуму, мій любий Жіль

Блаз!— сказала вона.— Як вигідно мати в себе спритного хлопця, як от ти, коли, на нещастя, пристрасть примушує вдаватись до всяких хитрощів! Ну, сміливіше, мій друже, ми вже спекались суперниці, що могла нам заважати. Йдеться нам непогано! Але коханці — люди на диво мінливі, тому я думаю пришвидшити дію і завтра випустити на сцену Аврору де-Гусман.

Я похвалив таку думку і вернувся до кабінету, де стояло моє ліжко, покинувши сеньйора дон Фелікса з його пажем.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

До яких хитрощів вдалась Аврора, щоб закохати в себе дон Луіса Пачеко

Вранці нові друзі знову зійшлись: про це вони подбали насамперед. День почався з обіймів, і Аврорі, щоб краще зіграти свою роль, доводилось і себе давати цілувати і самій цілуватись. На прогулянку до міста вони вийшли вкупі, а я супроводив їх з Чілідроном, лакеєм дон Луіса. Біля університету ми спинились глянути на афіші про недавно видані книжки. Їх читало чимало людей, і між ними я помітив одного куценького чоловічка, що висловлював свою думку про рекламовані твори. Його слухали, як я помітив, дуже пильно, і сам він, на мій погляд, вважав, що його варт послухати. Видавався він чванливим і не терпів заперечень, як і більшість куценьких людей.

— Цей „новий переклад Горація“,[103] що оголошений такими великими літерами,— прозовий твір одного старого шкільного автора,— сказав він.— Ця книга

у школярів дуже шанована. Між самими лише ними вона розійшлась чотирма виданнями. Але, мабуть, не знайдеться жодної порядної людини, що купила б хоч один примірник.

Не кращої думки був він і про інші книжки. Він без жалю їх гудив. Це, мабуть, був якийсь письменник. Я б з охотою ще його послухав, та треба було йти за дон Луісом і дон Феліксом, які, байдужі до його розмов і до тих книг, що він критикував, пішли геть від нього й від університету.

В обідній час ми вернулись до себе в готель. Моя господиня сіла за стіл з Пачеко і спритно звела розмову на свою родину.

— Батько мій — молодший син з дому Мендосе, оселився в Толедо, а мати — рідна сестра доньї Хімени де-Гусман, що кілька днів тому приїхала в якійсь важливій справі до Саламанки разом із своєю племінницею Авророю, єдиною дочкою дон Вінсента де-Гусмана. Ви, мабуть, були з ним знайомі?

— Ні,— відповів дон Луіс,— але мені часто говорили і про нього самого і про вашу кузину Аврору. Та чи вірити тому, що балакають про неї? Кажуть, що ніщо не зрівняється з її розумом і красою!

— Щодо розуму, то їй не бракує його,— відповів дон Феликс,— вона навіть досить освічена. Алеж це не красуня; кажуть, що ми дуже схожі одне на одного.

— Якщо так, то вона справджує свою славу,— скрикнув Пачеко.— Риси обличчя у вас правильні, колір — прекрасний, ваша кузина повинна бути чарівною. Мені дуже хотілося б побачити її й розмовляти з нею.

— Можна вдоволити вашу цікавість, і навіть сьо-

годні,— відповів удаваний Мендосе.— Я поведу вас після обіду до своєї тітки.

Раптом моя господиня змінила тему й забалакала про всякі дрібниці.

По півдні, коли вони збиралися йти до доньї Хімени, я побіг туди раніше й попередив дуенью, щоб вона приготувалась до цього візиту, а потім вернувся назад провести дон Фелікса, який, нарешті, повів сеньйора дон Луіса до своєї тітки. Але ледве вони дійшли до будинку, як їм зустрілась пані Хімена, яка зробила знак не зчиняти шуму.

— Тихше, тихше,— сказала вона пошепки,— ви збудите мою племінницю! З учорашнього дня в неї жахлива мігрень, і сердешна дитина тільки з чверть години тому заснула.

— Досадно, що так трапилось,— сказав Мендосе, прикинувшись засмученим,— я сподівався, що ми побачимо кузину. Мені хотілось дати цю втіху моєму приятелю Пачеко.

— Це не така нагальна справа,— відповіла, посміхнувшись, Ортіс,— ви можете прийти завтра.

Після дуже короткої розмови із старою кавалери вийшли.

Дон Луіс відвів нас до одного свого молодого приятеля, на прізвище дон Габриель де-Педрос. Решту дня ми були там, навіть повечеряли в нього і тільки о другій годині ночі пішли зідти додому. Ми зробили вже майже половину дороги, коли побачили серед вулиці на землі двох чоловіків. Нам здалось, що цих нещасних повбивано, і ми спинились допомогти їм, якщо ще не пізно. Ми намагались, скільки дозволяла темрява ночі, дізнатись, що з ними коли прибув патруль. Спочатку

начальник вважав нас за вбивць і оточив своїми людьми, але він став кращої думки, коли почув наші голоси й побачив, за допомогою потайного ліхтаря, обличчя Мендосе та Пачеко. З його наказу стражники оглянули тих двох людей, що здавались нам забитими. Це був якийсь гладкий ліценціат із своїм лакеєм, обидва смертельно п'яні.

— Панове, я впізнаю цього гладкого чоловіка,— скрикнув один із стражників.— Це ж сеньйор ліценціат Гуйомар, ректор нашого університету.[104] Він велика людина, надзвичайний талант, хоч, як бачите, і таке трапляється з ним. Тут немає такого філософа, якого він не переміг би в диспуті. Це незрівняний промовець! Шкода, що він трохи надмірно полюбляє вино, позови та дівчат. Це він вертався з вечері від своєї Ізабелли, де, на нещастя, його проводир напився не гірше за нього. От вони й попали обидва у рівчак. З добрим ліценціатом це часто траплялося й до того, як його обрали ректором. Як бачите, почесті не змінюють звичок.

Ми покинули цих п'яниць патрулеві, який подбав віднести їх додому, а самі пішли до себе в готель, думаючи тільки про спочинок.

Дон Фелікс і дон Луіс встали опівдні і, як тільки зійшлись, почали балакати про Аврору де-Гусман.

— Жіль Блаз,— сказала мени господиня,— сходи до моєї тітки, доньї Хімени, і спитай від мого імени, чи можна нам, тобто сеньйору Пачеко та мені, сьогодні відвідати мою кузину.

Я пішов виконувати це доручення, або, вірніше, порадитися з дуеньєю, що нам робити. Обдумавши з нею певні заходи, я повернувся назад до удаваного Мендосе.

— Ваша кузина Аврора чудесно себе почуває, сеньйор,— сказав я Аврорі.— Вона доручила мені переказати вам від свого імени, що ваш візит буде їй дуже приємний, а донья Хімена запевнила мене, що завдяки вашій рекомендації сеньйора Пачеко завжди прекрасно приймуть.

Я помітив, що останні слова вподобались дон Луісу. Те саме зауважила і моя господиня,— їй це здалось щасливою призвісткою. За хвилину до обіду з'явився лакей від сеньйори Хімени.

— Сеньйор,— звернувся він до дон Фелікса,— до пані вашої тітки приходив якийсь чоловік із Толедо і питав про вас. Він лишив там ось цю записку.

Удаваний Мендосе розпечатав листа і вголос прочитав:

„Якщо у вас є бажання взнати новини про батька і ще дещо важливе для вас, то, одержавши цю записку, відразу ж йдіть до „Червоного коня“, що біля університету“.

— Мене дуже цікавлять ті важливі справи, і я зараз хочу побігти,— мовив він.— З вами не прощаюсь, Пачеко! Якщо ж я не вернусь сюди через дві години, то ви можете йти самі до моєї тітки. Після півдня і я приєднаюсь до вас. Ви ж чули, що Жіль Блаз вам сказав від імени доньї Хімени. Ви маєте право зробити цей візит.— По цій мові він вийшов і звелів мені йти за ним.

Ви догадуєтесь, що ми повернули не до „Червоного коня“, а до того будинку, де жила Ортіс. Прийшовши туди, ми насамперед приготувались до вистави нашої п'єси. Аврора скинула свій білявий парик, почистила й помила брови, одяглася в жіночий костюм і стала

такою прекрасною чорнявкою, якою вона й була справді. Передягання змінило її так, що Аврора і дон Фелікс здавались зовсім різними особами. В жіночому вбранні вона навіть видавалась вищою, ніж у чоловічому, хоч цьому чимало допомагали надзвичайно високі чапіни.[105] Додавши до своєї вроди все, що могло дати мистецтво, моя господиня, хвилюючись, із страхом і надією чекала на дон Луіса. Вона то покладалась на свій розум та красу, то боялась, щоб перша спроба її не вийшла невдалою. З свого боку і Ортіс по змозі допомагала господині. Покищо Пачеко не мусив бачити мене в цьому домі, тому я, як і актори, що з'являються в останньому акті п'єси, повинен був прийти тільки наприкінці візиту, і по обіді відразу пішов геть.

Отож усе було гаразд, коли прийшов дон Луіс. Пані Хімена приняла його дуже ласкаво, і він години з три розмовляв з Авророю. І аж тоді я ввійшов до кімнати, де вони були.

— Сеньйор, мій господар дон Фелікс не прийде сьогодні,— сказав я кавалерові,— він просить пробачення. Йому ніяк не щастить відв'язатися від трьох толедців.

— Ах, гульвіса,— скрикнула донья Хімена,— він мабуть пиячить!

— Ні, пані,— відповів я,— він розмовляє з ними про дуже серйозні справи і щиро жаліє, що не може прийти сюди. Він доручив мені переказати це вам і доньї Аврорі.

— О, я не приймаю від нього ніяких пробачень,— жартівливо сказала господиня,— він же знає, що мені нездужалось. Йому треба було б більше турбуватись про своїх родичок. За кару я два тижні не бачитимуся з ним.

— О, пані, навіщо такий суворий вирок, — сказав тоді дон Луіс,— дон Фелікс і так уже гідний жалю, що не бачив вас.

Вони трохи жартівливо порозмовляли про це, і потім Пачеко пішов додому. Прекрасна Аврора відразу ж змінила свій вигляд і передяглася в костюм кавалера. Швидко, як тільки це можна було, вона вернулась до мебльованого готелю.

— Прошу пробачення, мій друже, що я не прийшов до тітки,— сказала вона дон Луісу,— але я ніяк не міг спекатись тих людей, з якими був. Тільки те й втішає мене, що хоч ви принаймні мали час вдоволити свою цікавість. Ну, гаразд! Що ж ви думаєте про мою кузину? Скажіть щиро!

— Вона зачарувала мене! — відповів Пачеко. — Ви мали рацію казати, що вона дуже подібна до вас. Мені ніколи не доводилось бачити більшої схожості. Склад обличчя, очі, рот, навіть голос — усе однакове! Проте є й деяка ріжниця: Аврора вища за вас, вона — чорнява, а ви — білявий, ви — веселі, вона — серйозна. Та оце й усе. А розумнішою від вашої кузини, по-моєму, не може бути й небесна субстанція. Одне слово — це особа безмежної гідності!

Сеньйор Пачеко так захоплено промовив останні слова, що дон Фелікс сказав йому з посмішкою:

— Жалію, друже, що познайомив вас із доньєю Хіменою. Якщо вірите мені, то не ходіть більше до неї! Чого доброго, Аврора де-Гусман закрутить вам голову і закохає в себе...

— Я вже й так закохався, для цього мені не треба більше бачитися з нею, перебив він,— це вже сталось.

— Досадно за вас! — сказав удаваний Мендосе. —

Ви ж не такий чоловік, щоб прив'язатись до когось, а моя кузина — не Ізабелла якась, застерігаю вас! Вона не згодиться мати коханця з якимись незаконними намірами.

— З незаконними намірами! — мовив дон Луіс. — Хіба можна так ставитись до дівчини благородної крові? Це була б мені самому образа, якби я був здатний щось нечисте мати на оці! Треба краще мене знати, мій любий Мендосе! За найщасливішого з людей я вважав би себе, якби вона прихильно поставилась до моїх упадань і зв'язала свою долю з моєю.

— Ви цим заохотили мене допомогти вам, — сказав дон Фелікс. — Я пропоную поклопотатись за вас у Аврори і попробую завтра заохотити тітку, а вона має на неї великий вплив.

За такі прекрасні обіцянки Пачеко ще раз подякував кавалерові, і ми з радістю побачили, що наші плани здійснюються якнайкраще.

Другого дня ми новою вигадкою ще дужче закохали дон Луіса. Моя господиня, пробувши в доньї Хімени начебто для того, щоб привернути її до кавалера, знову прийшла до нас.

— Я говорив з тіткою, — сказала вона, — і мені було дуже важко схилити її на ваш бік. Вона надзвичайно упереджена проти вас. Не знаю, як це сталось, але тітка вважає вас за розпусника. Мабуть, хтось наказав їй такого про вас. На щастя, я так хвалив і заступався за вас, що нарешті позбавив її того поганого уявлення про вашу поведінку. Та це ще не все, — мовила далі Аврора, — мені хочеться, щоб ви при мені побалакали з тіткою. Тоді ми остаточно забезпечимо собі її підтримку.

Пачеко, як видно було, надзвичайно не терпілось побалакати з доньєю Хіменою, і другого дня це йому пощастило. Удаваний Мендосе провів його до пані Ортіс, і цією розмовою дон Луіс довів, що, не зважаючи на такий короткий час, він дуже закохався. Хитра Хімена прикинулась, ніби її зворушило його кохання, і пообіцяла кавалерові вжити всіх заходів, щоб племінниця згодилась на шлюб. Дякуючи за цю ласку, Пачеко впав навколюшки перед такою доброю тіткою. І тоді дон Фелікс спитав, чи кузина вже встала.

— Ні,— відповіла дуенья,— вона ще спочиває, і ви не зможете побачити її зараз. Приходьте після обіду, і ви на дозвіллі набалакаєтеся з нею досхочу.

Як ви догадуєтесь, від цієї відповіді ще дужче зрадів дон Луіс, якому сьогодні ранок видався дуже довгим. Він вернувся до готелю разом з Мендосе, для якого немалою втіхою було спостерігати його й помічати в нього всі ознаки справжнього кохання.

У них тільки й було балачки, що про Аврору.

— Мені прийшла одна думка,— сказав по обіді дон Фелікс, звернувшись до Пачеко.— Я надумав піти до тітки за кілька хвилин перед вами. Мені хочеться поговорити насамоті з кузиною і взнати, якщо це буде можливо, як вона ставиться до вас.

Дон Луіс похвалив такий намір і відпустив свого друга, а сам вийшов з дому тільки через півгодини після нього. Моя господиня так добре використала цей час, що, коли прийшов її коханий, вона вже перередяглась жінкою.

— Я думав застати тут дон Фелікса,— сказав цей кавалер, привітавшися з Авророю та дуеньєю.

— Ви зараз його побачите,— відповіла донья Хімена,— він пише в мене в кабінеті.

Пачеко немовби вдоволився цим і забалакав з дамами. Проте, хоч і кохана його була тут, він помітив, що Мендосе не з'являється, дарма що не одна година минула. Він не міг стримати здивування, тому Аврора, змінивши разом свою поведінку, засміялася й сказала дон Луісу:

— Невже у вас не виникало думки, що вас обманюють? Невже мене так змінив білявий парик й пофарбовані брови, що можна було помилитись? Розплющте ж очі, Пачеко,— серйозно промовила вона,— знайте, що дон Фелікс де-Мендосе і Аврора де-Гусман — одна особа.

Вона не тільки розвіяла цю помилку, а й призналася в своєму коханні до нього і в усіх своїх вчинках, які зробила, щоб довести його до того, чого їй хотілось. Дон Луіса і здивували і зачарували ці слова, він упав навколюшки перед господинею і палко сказав:

— Ах, прекрасна Авроро! Як же мені вірити тому, що я той щасливий смертний, до якого у вас стільки ласки! Чим я зможу віддячити за це? І вічне кохання не оплатить такої ласки!— І тоді полилась ніжна й пристрасна розмова. Коханці обговорили ті заходи, яких треба було вжити, щоб швидше здійснити своє бажання. Вирішили, що ми всі негайно вернемось до Мадріда, де закінчимо нашу комедію шлюбом. Цей намір і виконали незабаром після того, як задумали. Через два тижні дон Луіс одружився з моєю господинею, і їх весілля святкувалось довго й весело.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Жіль Блаз переміняє посаду і наймається до дон Гонсало Пачеко

Через три тижні після шлюбу, господині захотілось нагородити мене за послугу. Вона подарувала мені сто пістолів і сказала:

— Друже мій Жіль Блаз, я не проганяю вас від себе. Можете жити тут, скільки вам заманеться. Але дядько мого чоловіка, дон Гонсало Пачеко, бажає взяти вас до себе за камердинера. Я так гарно йому говорила про вас, що він попросив мене відпустити вас до нього. Це магнат старого двору, — додала вона, — людина прекрасної вдачі, і вам дуже добре житиметься в нього.

Я подякував Аврорі за її добрість, і через те, що їй не треба було більше мене, приняв цю посаду тим охочіше, що зостався в одній родині. Отож якось уранці я пішов від цієї молодої до сеньйора дон Гонсало. Вже було близько півдня, а він ще не вставав. Коли я ввійшов у кімнату, він пив бульйон, допіру принесений пажем. Вуси старого були в папільйотках, а обличчя з майже згаслими очима видавалось блідим і виснаженим. Це був один із тих старих паничів, що й замолоду живуть дуже розпусно, і під старість не вельми скромні. Він приняв мене дуже ласкаво і сказав, що коли я так само запопадливо служитиму йому, як його невістці, то він улаштує мені добру долю. На ці слова я пообіцяв служити йому так віддано, як і їй, і з тієї хвилини зостався в нього на службі.

От я і в нового господаря, а один бог знає, що це був за чоловік! Коли він встав, мені пригадалось воскресіння Лазаря. Уявіть собі довге тіло, таке висушене

що на ньому сміливо можна було б вивчати остеологію.[106] У нього були такі худющі ноги, що вони однаково здавались тонісінькими, хоч він понатягав щось із чотири пари панчіх. Крім того, жива мумія задихалася й кашляла після кожного слова. Старий випив спершу трохи шоколаду, а потім, попросивши паперу та чорнила, написав записку, запечатав її і відіслав на адресу з тим самим пажем, що подавав бульйон.

— Друже мій, — повернувшись у мій бік, мовив він, — я хочу віднині давати тобі всі мої доручення, а особливо ті, що стосуються доньї Евфрасії. Це молода особа, яку я кохаю і яка дуже ніжно любить мене.

— Боже мій, — подумав я тоді, — як же юнакам не думати, що їх люблять, коли навіть такий розпусний дідуган певен, що його обожнюють!

— Жіль Блаз, — обізвався він, — сьогодні я поведу тебе до неї, бо майже щодня вечеряю там. Ти побачиш приємну жінку, тебе зачарує її чеснотливий і скромний вигляд. Вона ніяк не скидається на тих шалених дівчат, що захоплюються молодістю та зовнішністю. Вона жінка стиглого й здорового розуму, цінить почуття в чоловікові і перед найблискучішими юнаками дає гору коханцеві, що вміє любити.

Цією похвалою своїй коханці сеньйор дон Гонсало не обмежився. Він говорив про неї, як про якесь довершене створіння, але його слухача дуже важко було переконати в цьому. Після того, як я надивився, які штуки витворяють комедіантки, мені не вірилось, щоб старі сеньйори бували щасливі в коханні. Проте з догідливості я прикинувся, що вірю кожному слову свого пана. Та це ще не все, я похвалив розум і добрий смак Евфрасії. У мене навіть стало безсоромності за-

певняти його, що в неї не могло бути кращого коханця. Добрий чоловік і не подумав, що я сміюся з нього, навпаки, він радів з моїх слів,— улесник може наважуватись на все перед грандами! Вони люблять надмірну похвалу.

Написавши листа, старий вирвав щипцями кілька волосинок із своєї бороди, потім промив очі, щоб очистити їх від того густого гною, яким вони позатягались. Він також вибанив вуха, а потім і руки і, закінчивши усі ці вмивання, почорнив собі вуса, брови та волосся. Він довше чепурився за ту стару вдову, що намагається сховати спустошення, вчинене літами. Він уже прибрався як слід, коли до нього прийшов один дідок з його друзів, на прізвище граф д'Асумар. Як вони відрізнялись один від одного! Граф напоказ виставляв своє сиве волосся, спирався на палицю і, замість молодитись, начебто пишався з своєї старості.

— Сеньйор Пачеко, запросіть мене обідати до себе,— сказав він, увійшовши.

— Милості просимо, графе,— відповів господар.

Вони обнялись, посідали і, чекаючи обіду, стали балакати.

Спочатку бесіда зайшла в них про бій биків, що відбувся кілька днів тому. Вони розмовляли про кавалерів, що відзначились там своєю спритністю та сміливістю, і старий граф, у якого, як у того Нестора,[107] усі теперішні події тільки викликали бажання жаліти за минувшиною, сказав із зітханням:

— Гай-гай! Тепер не побачиш таких людей, як колись. Та й на турнірах[108] немає такої пишноти, що була за моєї молодості.

Я нишком глузував з такого упередження проста-

куватого сеньйора д'Асумара, що казав це не тільки про турніри. Мені пригадується, що він, побачивши принесені на десерт прекрасні персики, сказав:

— Мого часу персики були багато більші, ніж тепер. З дня на день природа знесилюється.

— Якщо так,— подумав я собі з посмішкою,— то за часів Адама персики були якісь дивовижні.

Майже до вечора пробув у мого господаря граф д'Асумар. Спекавшись гостя, мій пан відразу вийшов з дому, звелівши мені супроводити його. Ми попростували до Евфрасії, що жила за сотню кроків від нашого дому. В неї були не абиякі чепурненькі покої. Вона була до смаку одягнена і видавалась такою молодою, що я приняв її за недолітка, хоч їй минуло не менш як тридцять. Вона могла зійти за вродливу, а розум її незабаром зачарував мене. Це жінка була не з тих кокеток, які тільки й знають блискучу балачку та вільні манери. І в розмові, і в учинках у неї почувалась скромність, говорила вона надзвичайно дотепно, але не виставляла своєї дотепності напоказ. Я розглядав її з надзвичайним здивованням.

— Боже мій,— думалось мені,— невже така обачна на вигляд особа здатна на розпусту? — Мені здавалось, що всі любовниці повинні бути безсоромними, і дуже дивно було бачити таку скромну зовні жінку, бо я не уявляв собі, що ці створіння вміють прикидатися й принатурюватись до тих багачів та сеньйорів, які попадають до їх рук. Якщо їхні платільники хочуть захоплення, вони жваві й нестримні, коли ж ті люблять скромність — вони удають із себе розважливих і чеснотливих. Це справжні хамелеони! Вони змінюють колір залежно

від настрою та характеру тих людей, які наближаються до них.

Дон Гонсало був не з тих сеньйорів, яким треба зухвалих красунь. Він не міг терпіти їх, і, щоб захопити його, жінці доводилось прикидатись весталкою.[109] Отож Евфрасія, зважаючи на це, доводила, що не всі гарні комедіантки грають на сцені. Покинувши свого господаря з його німфою,[110] я зійшов до зали, де застав стару покоївку, у якій впізнав субретку,[111] що була за служницю в однієї комедіантки. Та й вона мене не забула, і між нами розігралась сцена впізнавання, гідна театральної п'єси.

— Так це ви, сеньйор Жіль Блаз! — з радісним захопленням сказала субретка. — Виходить, ви покинули свою Арсенію, як і я — Констансію?

— Давно вже, — відповів я, — і після того служив в одної панни. Життя театральних жінок не до смаку мені. Я звільнився сам, не дав з цього приводу Арсенії і найменшого пояснення.

— І прекрасно зробили, — відповіла субретка, яку звали Беатріса. — Майже так само і я повелася з Констансією. Одного прекрасного ранку я холодно подала їй рахунки, які вона мовчки приняла від мене, і ми розлучились якось по-кавалерському.

— Дуже радий, що нам довелось зустрітися в пристойнішому домі, — промовив я. — Донья Евфросія видається мені якоюсь ніби значною жінкою, і вдачі вона, мабуть, дуже гарної.

— Не помиляєтесь, — відповіла стара служниця, — вона благородного походження. Це видно з її поведінки, а щодо вдачі, то можу вас запевнити, що не буває рівнішої та лагіднішої. Вона не з тих запальних і вибагливих гос-

подинь, які за все докоряють, безперестань кричать та мучать свою челядь, у яких, одне слово, не служба, а пекло. Вона така лагідна, що я досі жодного разу не чула від неї лайки. Коли щось і зробиш не по її, то вона погримає без серця. Ніколи ще в неї не зривались ті епітети, на які щедрі сердиті господині.

— Та й мій господар дуже лагідний, — відповів я. — Він за панібрата зо мною і поводиться скоріш як з рівнею, а не як з лакеєм. Одне слово, це найліпший із людей! Нам з вами тут багато краще, ніж у комедіанток.

— У тисячу разів! — відповіла Беатріса. — Там я жила в метушні, а тут — у спокої. Крім сеньйора дон Гонсало, сюди ніхто не приходить. Я бачитимусь тільки з вами і дуже цьому рада. Мені ви вже давно полюбились, і не раз я заздрила щастю Лаури, з якою ви дружили. Сподіваюсь, що тепер я буду така щаслива, як і вона. Якщо в мене й немає молодості та краси, то зате ж я ненавиджу кокетування, а це для чоловіків дещо важить. А вірна я, як та горлиця!

Добра Беатріса була з тих жінок, що сами примушені пропонувати свої пестощі, бо їх ніхто не вимагає; тому я не пробував скористатися з її пропозицій. Проте мені не хотілось, щоб вона побачила, що я нехтую нею, і я так чемно повів розмову, що в неї зосталась надія закохати мене. Отож я уявив собі, що переміг серце старої служниці, але й цього разу помилився. Субретка упадала за мною не заради моїх прекрасних очей. Її намір був — закохати мене в себе, щоб придбати прихильника своїй господині, якій вона була до такої міри віддана, що нічого не жаліла, аби тільки їй догодити. Другого ранку я зрозумів свою помилку, коли приніс Евфрасії ніжну записку від свого госпо-

даря. Ця дама дуже ласкаво приняла мене, наказала безліч чемних словечок, і при цьому не обійшлось без покоївки. Одна захоплювалася моїм лицем, друга вважала, що в мене вигляд мудрої й розважливої дитини,— одне слово, вони так захвалили мене, що я не повірив цій хвальбі. Причину я відразу відгадав, але слухав їх з простацтвом справжнього дурня і цією контр-хитрістю обдурив шахрайок, що нарешті познімали маски.

— Слухай, Жіль Блаз,— сказала Евфрасія,— твоя фортуна залежить від самого тебе. Давай діяти спільно, мій друже! Дон Гонсало вже старий і такого кволого здоров'я, що за допомогою доброго лікаря найменша пропасниця зажене його в домовину. Не гаймо ж часу і давай зробимо так, щоб він відказав мені найбільшу частину свого добра. Я приділю тобі не абиякий шмат, обіцяю тобі! І на цю обіцянку ти можеш покладатись так, ніби її зроблено перед усіма мадрідськими нотарями.

— Пані,— відповів я,— звіртесь на вашого слугу! Ви тільки скажіть, як мені поводитись, і все буде гаразд.

— Добре,— сказала вона,— тобі треба стежити за своїм господарем і повідомляти мене про кожен його крок. Коли ви розбалакаєтесь, не забудь завести розмову про жінок і замов, але вміло, добре слово за мене. Забий йому голову Евфрасією, як тільки це можливо. Та не самого лише цього я вимагаю від тебе, мій друже! Раджу бути уважним до всього, що робиться в родині Пачеко. Якщо ти помітиш, що хтось із родичів дон Гонсало дуже упадає за ним і мріє про спадщину, то відразу попередь мене. Більше нічого не прошу. Я сама швидко потоплю такого. Я знаю всякі

властивості родичів твого пана і можу малювати такі чудні портрети їх, що завдяки мені він уже не дуже любить своїх племінників та кузин.

З цих інструкцій і інших, що їх додала сюди Евфрасія, я зрозумів, що ця дама була з тих, які липнуть до великодушних дідів. Нещодавно вона примусила дон Гонсало продати один маєток і забрала собі виручені гроші. Щодня вона видурювала в нього коштовні наряди і, крім того, сподівалась, що він не забуде її в своєму заповіті. Я нібито з охотою погоджувався робити все, чого вона сподівається від мене, і, коли не критись, скажу, що, вернувшись, справді вагався, чи мені допомагати обшахраювати господаря, чи спробувати відвернути його від коханки. Останнє вирішення мені здавалось чеснішим за перше, і я почував більшу охоту до виконання свого обов'язку, а не до зради. Поза тим, Евфрасія нічого певного мені не обіцяла і, може, саме через це вона й не зламала моєї вірності. Отож я поклав собі щиро служити дон Гонсало і гадав, що коли пощастить повалити його ідола, то за цей добрий вчинок мені буде краща плата, ніж за ті лихі діла, які я міг би зробити.

Щоб досягти своєї мети, я нібито присвятив себе службі Евфрасії, навіть примусив її повірити, що ввесь час говорю про неї із своїм паном, та наказав усяких байок, які вона взяла за щиру правду. Я так закрався в її душу, що вона цілком щиро вважала мене за свого прибічника. Щоб ще дужче переконати її в цьому, я прикинувся закоханим у Беатрісу, яка, не зважаючи на свій вік, дуже рада була бачити біля себе молодого хлопця і, бувши певна, що я обдурюю її, не турбувалась цим — аби тільки добре обдурювано! Коли

ми з паном сиділи в наших принцес, то це були дві відмінні картини одного й того самого жанру. Виснажений і блідий дон Гонсало скидався на людину при смерті, коли намагався робити ніжними свої очі, а моя інфанта,[112] в міру того, як я удавав пристрасного коханця, набирала дитячих манер і пускала в діло всі хитрощі старої кокетки; недарма в неї було не менш як сорок літ такої школи. Вона вдосконалилась на службі в тих героїнь кохання, що вміють подобатись чоловікам до самої старості і вмирають, обтяжені здобиччю двох або трьох поколінь.

Я не задовольнявся тим, що ходив щовечора із своїм господарем до Евфрасії. Часом я сам заходив туди вдень, сподіваючись застати в цьому домі молодого, схованого десь коханця. Але якої б години я туди не заходив, мені ніколи не щастило зустріти не тільки чоловіка, а й жінки, що була б хоч трохи підозрілою. Я не знаходив і найменшого сліду зради. Це дуже мене дивувало. Правда, Беатріса запевняла мене, що її господиня зовсім не приймає чоловіків, але я ніяк не міг повірити, щоб така вродлива дама була вірна дон Гонсало. Такі припущення були не надто зухвалими, і прекрасна Евфрасія — як ви незабаром переконаєтесь — щоб терплячіше чекати спадщини від мого господаря, запаслась коханцем, який більше личив жінці її віку.

Якось уранці я своїм звичаєм приніс цій принцесі ніжну записку і, поки був у її кімнаті, помітив ноги якогось чоловіка, схованого за ширмами. Я й знаку не подав, що бачив їх, і, виконавши свое доручення, відразу вийшов, наче нічого не помітив. Хоч ця річ не повинна була мене дивувати, та до того ж і не про

мене йшлося, все ж я був дуже схвильований цією подією.

— Ах, зраднице,— думав я з обуренням,— ах, ти ж злочинна Евфрасіє! Тобі мало запевняти доброго дідуся, що ти його любиш! Ти віддаєшся іншому, щоб остаточно завінчати свою зраду!

Який з мене був йолоп, коли я так думав! Треба було б глузувати з цієї події і дивитись на неї, як на нагороду за нудьгу та млость, яку їй доводилось переживати через мого пана. Але я не приборкав тоді своєї ретельності і, палко заступившись за інтереси дон Гонсало, правдиво, як бачив, оповів йому про все і навіть додав, що Евфрасія хотіла мене спокусити. Я нічого не сховав від нього з того, що вона казала, і він тепер гаразд міг узнати свою коханку. Наче не довіряючи тому, що я допіру оповів, він задав кілька запитань, але відповіді відбили йому охоту сумніватись. Не зважаючи на байдужість, з якою мій пан ставився до всього іншого, він був приголомшений, і той вираз гніву, який з'явився на його обличчі, віщував, що дама не зостанеться без кари за свою невірність.

— Годі, Жіль Блаз,— сказав він,— мене дуже зворушує та прихильність, яку видно в твоїй службі, і мені подобається твоя відданість. Я зараз піду до Евфрасії. Я хочу засипати її докорами і порвати з невдячною жінкою.

По цій мові він справді пішов до неї, але сам, щоб позбавити мене тієї неприємної ролі, яку мені довелося б грати під час їх розмови.

Я дуже нетерпляче чекав повороту свого господаря. У мене не було сумніву, що, маючи значний привід

поскаржитись на свою німфу, він розчарується в її принаді або, принаймні, наважиться відмовитись від неї. З такою думкою я хвалив свою витівку. Я уявляв собі радість, яка охопить справжніх спадкоємців дон Гонсало, коли вони довідаються, що їх родич уже більше не забавка пристрасті, такої суперечної їх інтересам. Я лестив себе, що вони віддячать за це і що я відзначусь між іншими камердинерами, які звичайно потурають розпусті господарів, а не стримують їх від неї. Я любив честь і з насолодою думав, що уславлюсь, як корифей[113] між слугами; але ця — така приємна — думка без сліду зникла через кілька годин. Прийшов мій патрон.

— Друже мій,— звернувся він до мене,— я допіру мав дуже серйозну розмову з Евфрасією. Знаєш, що вона відповіла мені? Що я надто прислухаюсь до лакеїв. Вона запевняє, що ти наговорив неправду. Якщо вірити їй, то ти — звичайнісінький брехун, лакей, підкуплений племінниками, щоб посварити мене з нею. При мені з її очей текли сльози, і справжні сльози! Вона клялась усім найсвятішим для неї, що нічого тобі не пропонувала і що не бачила жодного чоловіка. Беатріса, яка видається мені доброю дівчиною, нездатною на брехню, теж запевняла мене в цьому. Таким чином, поза моєю волею, гнів мій ущух.

— Невже, пане, ви сумніваєтесь у моїй щирості? Не довіряєте?..— із смутком перебив я його.

— Ні, дитино,— в свою чергу перебив він мене,— я віддаю тобі справедливість. Не думаю, що ти в змові з моїми племінниками. Я певен, що ти дбаєш тільки про мій інтерес, і дуже дякую тобі. Але, поза всім, видимість облудлива! Може, ти зовсім не бачив того, що

тобі уявлялось? І подумай сам, до якої міри в такому разі неприємне твоє обвинувачення для Евфрасії. Та що б там не було, я не можу покинути любити цю жінку. Така моя доля. Я навіть мушу принести жертву, якої вимагає від мене кохання, а ця жертва — твоє звільнення. Мені дуже прикро це, мій сердешний Жіль Блаз,— мовив він далі,— і запевняю тебе, що я тільки з великим жалем погодився на це. Але я не знаю, як зробити інакше. Та ти втішишся, я не пущу тебе без нагороди. Більше того, я порекомендую тебе до одної дами з моїх друзів, де тобі житиметься дуже добре.

Надто досадно було бачити, що моя відданість повернулась проти мене самого. Я кляв Евфрасію і оплакував малодушність дон Гонсало, що дозволив так опанувати себе. Добрий старий і сам почував, що, звільняючи мене тільки на догоду своїй коханці, він робить зовсім не мужній вчинок. Отож, щоб надолужити свою м'якість і дужче позолотити пілюлю, він дав мені п'ятдесят дукатів[114] і другого дня відвів мене до маркізи де-Чавес, якій при мені сказав, що я юнак з самими лише гарними властивостями, що він мене любить, а як усякі родинні справи не дозволяють йому тримати мене на службі, то він просить узяти мене до себе. Вона відразу зарахувала мене до своїх слуг. Отак раптом я опинився в новому домі.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Якої вдачі була маркіза де-Чавес і які люди звичайно приходили до неї

Маркіза де-Чавес була вдова тридцяти п'яти літ, красива, огрядна й статурна жінка. Вона мала десять тисяч дукатів доходу, і дітей у неї не було. Мені

ніколи не доводилось бачити серйознішої й небалакучішої жінки. Це не завадило їй мати славу найдотепнішої дами Мадріда. Велике зборище значних осіб та письменників, яких щодня можна було бачити в неї, мабуть більше ніж її гідність спричинилось до такої репутації. Я не наполягатиму на цьому, а скажу тільки, що її ім'я викликáло думку про надзвичайний талант і що її дім називали в місті, переважно, бюро видатних творів.

Справді, щодня тут читалось то драматичні поеми, то інші якісь поезії. Все це були виключно серйозні твори, тут нехтували комічними п'єсами. На найкращу комедію чи найдотепніший та найвеселіший роман тут дивились, як на незначні твори, що не варті ніякої похвали. Зате найменший серйозний твір, оду, еклогу, сонет[115] тут вважали за найбільше досягнення людського розуму. Часто траплялось, що публіка не погоджувалася з думкою бюро і навіть іноді нечемно обсвистувала похвалені тут п'єси.

Я був за розпорядника зборів у цьому домі, тобто мій обов'язок полягав у тому, щоб приготувати покої господині для товариства, поставити стільці для чоловіків і табурети для жінок, а потім стояти на порозі кімнати та оголошувати прізвища і вводити тих, що входять. Першого дня, в міру того, як я впускав їх, гувернер пажів,[116] який випадково стояв тоді у передпокої зі мною, чудесно описав мені їх. Його звали Андрес Моліна. Зроду він був холодний і насмішкуватий, і розуму йому не бракувало. Попервах з'явився якийсь єпископ. Я оголосив його прізвище і, коли він увійшов, гувернер сказав мені:

— Цей прелат — цікавої вдачі. У нього є деякий

вплив при дворі, але він усіх хоче переконати, що в нього його надто багато. Він кожному пропонує свої послуги і ніколи не виконує їх. Раз у короля до нього привітався якийсь кавалер. Він спинив його, засипав чемностями і, стискуючи руку, сказав йому: „Я ввесь належу вашій милості! Покладіться, будь ласка, на мене. Я вмру невдоволеним, якщо не знайду нагоди прислужитись вам“. Кавалер подякував йому від щирого серця і, коли вони розлучились, прелат сказав одному з своїх людей, що йшли за ним: „Здається, я знайомий з цим чоловіком. Мені пригадується, немовби я десь його бачив“.

Через хвилину після єпіскопа прибув син одного гранда, і, коли я увів його до кімнати господині, Моліна мені сказав:

— Цей сеньйор теж якийсь дивак. Уявіть собі, що він часто заходить в якийнебудь дім поговорити з господарем помешкання про важливу справу і, забувши про це, так і виходить ні з чим.— А це,— додав управитель, коли ввійшли дві жінки,— донья Ангела де-Пеньяфель і донья Маргаріта де-Монтальван. Ці дві дами аж ніяк не подібні одна до одної. Донья Маргаріта удає з себе філософа. Вона ладна сперечатися з найсерйознішими докторами Саламанки, і ніколи її аргументи не поступляться перед їх доказами. Щодо доньї Ангели, то вона не прикидається вченою, хоч з неї дуже розвинена жінка. В її словах є справедливість, у думках — дотепність, а її вислови — делікатні, благородні й природні.

— Гарна вдача в неї,— сказав я Моліні,— але поведінка другої не личить, на мою думку, особам прекрасної статі.

— Не зовсім,— відповів він мені з посмішкою,— бо навіть багато чоловіків стають через це чудними. Нашій господині, пані маркізі, філософія теж забила трохи памороки. Сьогодні тут сперечатимуться. Дай боже, щоб під час диспуту не торкнулись релігії!

Коли він це сказав, увійшов якийсь сухорлявий, похмурий чоловік, дуже поважний на вигляд. Мій гувернер не пожалів і його.

— Це один із тих серйозних людей, що намагаються зажити слави великого таланту своєю мовчанкою або кількома сентенціями, запозиченими в Сенеки,— сказав він,— але вони звичайнісінькі дурні, коли їх серйозно розібрати.

Потім прийшов якийсь кавалер височенького зросту, що поводився по-грецькому, тобто дуже самовпевнено. Я спитав, хто це.

— Це поет-драматург,— відповів мені Моліна.— Він за своє життя написав сто тисяч віршів, які не дали йому й чотирьох шелягів, зате нажив чималий капітал шістьма рядками прози.

Я хотів попросити з'ясувати мені спосіб такої легкої наживи, коли з східців почувся великий галас.

— Та це ліценціат Кампанаріо!— скрикнув гувернер.— Перед тим, як увійти, він сам оповіщає про себе. Він починає балакати з надвірних дверей і не замовкає, поки не вийде з дому.

Справді, кожен почув голос галасливого ліценціата, що, нарешті, увійшов до передпокою з якимось бакалавром із своїх приятелів. Поки тривав його візит, він не переставав балакати.

— Сеньйор Кампанаріо, мабуть, дотепна й талановита людина,— сказав я Моліні.

— Так,— відповів мені управитель,— в цього чоловіка бувають блискучі дотепи, двозначні вислови, він дуже веселий! Та це немилосердний базіка. Зчаста він повторюється. Коли правильно оцінити його, то, на мою думку, цей чарівний і комічний його вигляд, бувши приправою до того, що він каже, якраз і надає цьому більшої ціни. Добра частина його словечок не за велику честь була б для збірника дотепів.

Поприходили ще й інші люди, що їх мені кумедно описував Моліна. Маркізу він теж не забув змалювати, і її портрет мені дуже вподобався.

— Рекомендую вам нашу патронесу, як жінку досить розумну, не зважаючи на її захоплення філософією. У неї не важкий характер і нам не доводиться терпіти від неї примх. Це найрозважливіша дама з усіх тих жінок, яких я знаю. У неї немає жодної згубної пристрасті. Їй не подобаються ні гра, ні упадання, вона любить тільки розмови. Для більшості дам її життя було б дуже нудним.

Цією похвалою гувернер схилив мене на бік господині. Проте через кілька днів я став думати, що вона не такий уже великий ворог кохання. Зараз я скажу, з чого виникла в мене ця підозра.

Якось уранці, коли маркіза ще вбиралась, до мене з'явився якийсь чоловічок років сорока. Він був осоружний і брудніший за письменника Педро де-Моя та ще, понад усе, і горбатий. Він сказав, що хоче розмовляти з пані маркізою. Я спитав його, від кого він прийшов.

— Від самого себе,— погордливо відповів він.— Скажіть, що я той кавалер, про якого вона розмовляла вчора з донь'єю Анною де-Веласко.

Відвівши його до покоїв господині, я доповів. Маркіза радісно скрикнула й дозволила йому ввійти. Вона не тільки ласкаво приняла його, а й усіх покоївок своїх повисилала з кімнати. Таким чином цей маленький горбань, щасливіший від порядних чоловіків, зостався там з нею насамоті. Ми з служницями трохи посміялися з такого прекрасного побачення, що тривало майже цілу годину. Після цього моя господиня відпустила горбаня, поводячись з ним так чемно, що видно було, як дуже вдоволена вона з нього.

Справді, розмова з ним дала їй таку насолоду, що вона ввечері відкликала мене набік і сказала:

— Жіль Блаз, коли знову прийде горбань, то ви якнайтаємніше проведіть його до моїх покоїв.

Признатися, цей наказ збудив у мене дивну підозру. Проте, слухаючись розпорядження маркізи, я, ледве з'явився той чоловічок — а це сталося другого ранку, відразу ж провів його потайними сходами до кімнати пані. Разів із три мені довелось повторити це, і з того я зробив висновок, що в маркізи чудний смак, абож горбань править за зводника.

— Якщо моя господиня любить якогось вродливого чоловіка, то я їй прощаю це, коли ж вона закохалася в цю малпу, то я не можу пробачити такої зіпсованості смаку,— казав я сам собі, упереджений у цій думці.

Як я погано думав про свою господиню! Горбань знався на магії. Його знання розхвалили маркізі, яка охоче давала обдурювати себе пройдисвітам, і вона розмовляла з ним про це насамоті. Він показував майбутнє в склянці води, учив крутити сито і відкривав, певна річ, за гроші всі таємниці кабалістики;[117] правдивіше кажучи, це був звичайнісінький шахрай, який

існував коштом надто довірливих людей. Ходили балачки, що багато благородних жінок платило йому данину.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

З якого випадку Жіль Блаз покинув маркізу де-Чавес і що з ним сталося

Півроку я прожив у маркізи де-Чавес і був дуже вдоволений із своєї посади. Але доля не дозволила мені пробути довше не тільки в домі цієї дами, а навіть у Мадріді. Ось яка пригода примусила мене відійти звідси.

Між покоївками моєї господині була одна, яку звали Порсія. Вона була не тільки молода й красива, а, на мою думку, крім цього, мала ще таку добру вдачу, що я прив'язався до неї, не знаючи, що мені доведеться змагатись за її серце з суперником. У мою красуню був закоханий секретар маркізи, людина горда й ревнива. Помітивши мою закоханість і не поцікавившись навіть тим, як на мене дивиться Порсія, він надумав викликати мене на дуель. Для цього він одного ранку призначив мені побачення у пустинному місці. Я не вважав його за дуже небезпечного суперника, бо він був такий куций, що ледве доходив мені по плечі, і на вигляд здавався дуже кволим. Я сміливо з'явився на призначене місце, сподіваючись легко перемогти його й похвалитись цим потім перед Порсією. Та мої сподівання не здійснились. Куций секретар, що років із три відвідував фехтувальну залу, обеззброїв мене, як дитину, і, приставивши до моїх грудей вістря своєї шпаги, сказав:

— Приготуйся до смертельного вдару або дай мені

слово честі, що ти сьогодні ж покинеш маркізу де-Чавес і не думатимеш більше про Порсію.

Я охоче дав таку обіцянку і без жалю виконав її. Мені неприємно було з'являтись переможеним перед челяддю нашого дому, а особливо перед прекрасною Єленою, що спричинилась до нашого бою. Я вернувся додому захопити ввесь свій мотлох та гроші і того ж дня рушив до Толедо з повним гаманцем у кишені та з торбою, набитою всяким манаттям, на спині. Хоч я й не зобов'язувався кидати Мадрід, проте поклав принаймні кілька літ прожити поза ним. Мені хотілось помандрувати по Іспанії і подорожувати від міста до міста.

— Гроші є,— думалось мені,— а з ними можна далеко зайти. Я витрачатиму їх ощадно. Коли ж у мене їх не стане, знову наймусь. Такому хлопцеві, як я, не важко знайти посаду лакея, якщо захочеться шукати. Тільки вибирай!

Найдужче мені хотілось побачити Толедо. Прибув я туди через три дні і оселився в гарній гостиниці, де через мій франтовський костюм, у який я вбрався, мене вважали за значного кавалера. Завдяки звичкам великосвітського франта, мені не важко було б зав'язати знайомство з тими гарненькими дамами, що жили суміжно зо мною, але, довідавшись, що дебют у них коштуватиме чималих видатків, я приборкав своє бажання і захотів мандрувати далі. Оглянувши все, що було цікавого в Толедо, я вийшов одного дня на світанку відтіля і звернув на шлях до Куенси, бажаючи дістатись до Арагона. Другого дня мені трапилась по дорозі гостиниця. Я зайшов туди і, поки снідав та відпочивав там, туди з'явився цілий загін стражників

святої германдади. Попросивши вина, ці панове стали пити, і я почув, що вони за випивкою описували портрет якогось молодика, якого мали наказ арештувати.

— Тому кавалерові немає й двадцяти трьох років,— казав один із них.— У нього чорне волосся, прекрасний стан, орлиний ніс, а їде він на гнідому коні.

Я їх слухав, немовби не звертаючи ніякої уваги на те, що вони балакають, та й справді не дуже цікавився тим. Покинувши їх у гостиниці, я подався далі. Не пройшов я й чверті милі, як зустрів статурного молодого кавалера на гнідому коні.

— Їй-богу, це ж той чоловік, якого шукають стражники, або я грубо помиляюсь,— подумалось мені.— У нього довге чорне волосся і орлиний ніс, його, мабуть, хочуть схопити. Треба зробити йому послугу.

— Сеньйор, дозвольте мені спитати вас,— звернувся я до нього,— чи у вас на сумлінні нема якоїсь справи честі?

Не відповідаючи, молодий чоловік кинув погляд на мене і, здавалось, дуже здивувався з мого запитання. Я запевнив його, що не з простої цікавості звертаюсь до нього з цими словами. Почувши оповідання про все те, що мені пощастило підслухати в гостиниці, він переконався в цьому.

— Великодушний незнайомче,— сказав він,— я не критимусь від вас, що справді, можна думати, це саме мене хочуть схопити стражники. Я зверну на інший шлях, щоб їх обминути.

— У мене є думка, що нам треба відшукати таке місце, де ви почували б себе безпечно і де можна було б сховатись від грози, а вона, як я бачу, незабаром почнеться,—мовив я.

Відразу ж ми звернули на стежку, що йшла між густо насадженими деревами і привела нас до підгір'я, де ми знайшли скит.[118]

Це була велика й глибока печера, яку час вирив у горі. Людські руки додали до неї будову для житла з ракушок та уламків каміння, вкриту дерном. Навколо росла сила всіляких запашних квітів, а біля печери видно було в горі невелику щілину, з якої з шумом виривався струмок, що далі розливався по рівнині. Біля цього самотнього дому стояв добрий пустинник, який здавався обтяженим старістю. Одною рукою він спирався на палицю, а другою тримав чотки з великих намистин, принаймні на двадцять дюжин. На голові в нього була руда шерстяна шапка з довгими навушниками, а борода його, біліша за сніг, спускалась до самого пояса. Ми підійшли до нього.

— Чи дозволите, отче, попросити у вас притулку від грози?— спитав я в нього.

— Заходьте, діти,— пильно оглянувши нас, відповів анахорет,— цей скит відкритий для всіх, і ви можете жити тут, скільки вам захочеться. Щодо вашого коня, то йому буде там добре,— сказав він, показавши на прибудову.

Кавалер, що приїхав зо мною, відвів туди свого коня, і після того ми пішли за старим до печери.

Ледве ми опинились там, як пішов великий дощ із блискавкою й страшними вдарами грому. Пустинник став навколішки перед іконою святого Пахомія,[119] приклеєною до стіни, а ми наслідували його приклад. Тим часом грім стихнув. Ми підвелись, але дощ не вщухав, до того ж і до ночі було недалеко, тому старий сказав нам:

— Діти мої, не раджу вам їхати далі такої години, якщо у вас немає нагальних справ.

Ми з молодим чоловіком відповіли, що нам ніщо не перешкоджає спинитись, і попросили дозволити нам переночувати в скиті, якщо це не заважатиме йому.

— Ви ніяк мені не заважатимете,— відповів пустинник.— Це вас самих треба пожаліти. Постіль у вас буде погана, і я можу запропонувати вам тільки вечерю анахорета.

Сказавши таке, святий чоловік посадив нас за невеличкий стіл і дав нам кілька цибулин, шматок хліба та глечик води.

— Це, діти, моя звичайна вечеря,— мовив він,— але сьогодні заради вас мені хочеться й порозкошувати трохи.

По цій мові він приніс невеликий шматок сиру та дві жмені горіхів, які розіклав на столі. Молодому чоловікові не дуже хотілось їсти, і він майже не доторкнувся до цієї страви.

— Видно, що ви звикли до кращої їжі, ніж моя,— сказав пустинник,— або, вірніше, ваш природний смак зіпсований сласністю. Та й я був такий, як і ви, поки жив між людьми. Найсмачніші м'ясні страви, найдобірніші рагу здавались мені не надто добрими. Але відколи я став жити самотньо, мій смак повернув собі всю свою чистоту. Тепер я люблю тільки коріння, фрукти, молоко,— одне слово, все те, чим живились наші перші пращури.

Поки він казав це, молодого чоловіка оповила глибока задумливість. Пустинник помітив це.

— Сину мій,— сказав він йому,— ви чимось засмучені. Чи не можу я взнати, що турбує вас? Відкрий-

тесь мені. Не цікавість спонукає мене до цього, а любов до ближнього. Бувши такого віку, як я, можна давати поради, а ви, мабуть, у такому стані, що потребуєте цього.

— Так, отче мій,— відповів, зітхнувши, кавалер,— без сумніву, потребую. І з охотою послухаю ваших порад, бо ви мали ласку самі їх запропонувати. Думаю, що нічим не рискуєш, відкриваючись такій людині, як ви.

— Ні, сину мій,— відповів старий,— вам нема чого боятись. Мені можна довіритись в усьому.

Тоді кавалер оповів йому таке.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Історія дон Альфонса та прекрасної Серафіни

Ні від вас, мій отче, ні від того кавалера, що слухає мене, я нічого не приховаю. Він виявив таку великодушність до мене, що я був би дуже винуватий, якби не вірив йому. Зараз оповім вам про свої лихі пригоди. Сам я з Мадріда і ось якого походження. Офіцер німецької гвардії,[120] на прізвище барон фон-Штейнбах, якось увечері, повертаючись додому, помітив біля сходів щось загорнене в біле простирадло. Він узяв цей згорток і відніс його до жінчиних покоїв. Там було немовля, закутане в дуже чепурну білизну, із запискою, якою запевнялось, що дитина ця благородних батьків, що згодом вони її визнають і що немовля вже похрещене й назване Альфонсом. Ця бідолашна дитина — я, більше мені нічого невідомо. Я—жертва честі або зради; може мати підкинула мене тільки для того, щоб сховати свою ганебну любов, а може, спокушена віроломним

коханцем, примушена була відмовитись від мене,— я нічого про це не знаю.

Що б там не було, моя доля зворушила барона і його дружину. У них не було дітей, тому вони надумали виховати мене під ім'ям дон Альфонса. Я ріс, і вони щодалі дужче любили мене. За мою лагідну й догідливу вдачу ці люди кожної хвилини пестили мене. Одне слово, мені пощастило заслужити їх любов. Вони наняли мені всяких учителів. Єдине їх бажання було виховати мене, і зовсім не чекали вони нетерпляче, щоб знайшлись мої батьки. Навпаки, вони немовби бажали, щоб моє походження зосталось навіки невідомим. Коли, на думку барона, прийшла мені пора служити, він віддав мене до війська. Він виклопотав для мене чин хорунжого, замовив військову форму і, щоб дужче заохотити мене заживати слави, сказав, що почесна кар'єра відкрита для всіх і що на війні я зможу зробити своє ім'я тим славетнішим, що завдячений буду цим тільки самому собі. Тоді ж він звірив мені таємницю мого народження, бо доти ховав це від мене. У Мадріді мене вважали за його сина, та я й сам думав так, тому, правду кажучи, це признання було мені дуже гірким. Я не міг і не можу думати про це без сорому. Чим більше моє почуття підказувало мені, що я благородного походження, тим дужче я ніяковів, бачачи себе підкидьком у людей, яким був завдячений життям.

Я поїхав служити до Нідерландів,[121] але незабаром настав мир. Іспанія зосталася без ворогів, хоч і не без завидників. Я вернувся до Мадріда, де барон та його дружина виявили до мене нові ніжнощі. Минуло вже два місяці після мого приїзду, коли одного ранку до

моєї кімнати ввійшов маленький паж і подав мені записочку, що була приблизно такого змісту:

„Я не бридка й не погана собою, проте ви не чіпаєте мене, хоч і часто бачите біля вікон. Така поведінка не личить вашій милій зовнішності і так мене ображає, що я дуже хотіла б закохати вас у себе, щоб помститись так на вас".

Прочитавши цю записку, я не сумнівався, що її надіслала вдова Леонора, яка жила саме проти нашого будинку і мала славу дуже великої кокетки. Я став розпитувати пажа, він спочатку намагався відмовчатися, та за дукат усе мені оповів. Він навіть узявся віднести своїй господині мою відповідь, в якій я признавався в своєму злочині, запевняючи її, що вона вже наполовину помстилась.

Я не був байдужим до такої перемоги і цілий день просидів удома, не відходивши від вікон, щоб дивитись на даму, яка й собі визирала у вікна. Я моргав на неї, вона відповідала і другого дня переказала мені через свого маленького пажа, що коли я захочу наступної ночі вийти на вулицю між одинадцятою і дванадцятою годинами, то нам можна буде побалакати біля вікна зали нижнього поверху. Хоч я й не відчував великого кохання до такої моторної вдови, проте написав дуже палку відповідь і так нетерпляче чекав ночі, наче справді був закоханий. Коли споночіло, я пішов до побачення гуляти на Прадо.[122] Ще й не дійшов я туди, як біля мене скочив з прекрасного коня якийсь кавалер і, несподівано підійшовши до мене, спитав:

— Кавалере! Чи ви, бува, не син барона фон-Штейнбаха?

— Так,— відповів я йому.

— Так це ви збираєтесь цієї ночі балакати з Леонорою біля вікна? — промовив він. — Я бачив її листи і ваші відповіді. Її паж показував мені їх, і я стежив за вами від самого вашого дому, щоб сказати вам, що ви маєте суперника, якому гордощі не дозволять змагатись з вами за її серце. Думаю, що не варт ще щось вам казати. Місце тут пустинне. Поміряймося ж силою. Але якщо ви хочете уникнути моєї кари, то пообіцяйте мені назавжди порвати з Леонорою. Пожертвуйте мені своїми надіями, або я зараз примушу вас накласти життям.

— Треба було б просити цієї жертви, а не вимагати,— сказав я йому.— Я міг би погодитись на вашу просьбу' але через нахваляння відмовляю.

— Гаразд, — промовив він, прив'язавши свого коня до дерева. — Тоді поміряймось силою. Людині мого роду не личить принижувати себе просьбою перед таким чоловіком, як ви. Більшість таких людей, як я, на моєму місці помстилися б над вами менш почесним способом.

Мене образили ці слова і, побачивши, що він уже вихопив свою шпагу, я витяг і свою. Ми бились так люто, що бійка тривала недовго. Чи він надто гарячився, чи я був спритніший за нього, але один мій удар став для нього смертельним. Він захитався і впав. Тоді, думаючи тільки про те, як би врятуватись, я скочив на його коня і подався до Толедо. Я не насмілився повертатись до барона фон-Штейнбаха, знаючи, що моя пригода тільки засмутить його. Прекрасно уявляючи собі своє небезпечне становище, я думав, що мені треба якнайшвидше виїхати з Мадріда.

З такими сумними думками проїхав я решту ночі

і ранок. Та опівдні треба було дати спочити коневі і почекати, поки спаде спека, що ставала нестерпучою. До захід сонця я пробув в одному селі, а потім, щоб без зупинок дістатись до Толедо, поїхав далі. Вже проїхав я дві милі за Ільєскас, коли опівночі серед чистого поля мене застала гроза, як от сьогоднішня. Я під'їхав до мурів якогось саду, що був за кілька кроків від мене, і, не знайшовши надійнішого захисту, притулився з конем якнайближче до дверей бесідки, що стояла край мура. На щастя, вона була з балконом. Спершись на двері, я відчув, що вони не замкнені, і склав це на недбалість челяді. Я скочив з коня і не так із цікавості, як із бажання краще сховатись від дощу, що діставав мене й під балконом, увійшов до нижнього поверху бесідки разом з конем, держачи його за повід.

Під грозу мені пощастило оглянути те місце, де я опинився, і хоч це можна було робити, лише коли світила блискавка, я догадався, що ця садиба належить не простій людині. Мені хотілось почекати, поки вщухне дощ, щоб потім їхати далі, але яскраве світло, яке я помітив здалеку, примусило мене змінити думку. Покинувши свого коня в бесідці і добре замкнувши двері, я пішов на світло, певний, що в домі ще не полягали спати і надумавши попросити притулку на ніч. Перетнувши кілька алей, я підійшов до зали, двері якої були теж відчинені. Я ввійшов туди. У красивій хрустальній люстрі горіло кілька свічок, і я побачив тут таку розкіш, що вже більше не сумнівався, що це дім якогось великого сеньйора. Підлога була з мрамору, обшивка — дуже пристойна й майстерно позолочена, карніз — чудесно оброблений, а стеля здалась мені твором найвправніших художників. Та найбільшу увагу

привернули до себе численні бюсти іспанських героїв, що стояли на підставках з краплистого мрамору навколо стін зали. У мене був час дивитись на всі ці речі, бо не чути було ніякого шуму і ніхто не з'являвся, хоч час од часу я дуже уважно прислухався.

В одній з бокових стін зали були нещільно причинені двері. Відчинивши їх, я помітив довгу анфіладу кімнат, з яких тільки остання була освітлена.

— Що мені робити? — сказав я сам собі. — Чи вернутись, чи набратись сміливості й дійти до останньої кімнати? — Я подумав, що найкраще вернутись назад, але не здолав приборкати своєї цікавості або, вірніше, сили своєї зірки, що тягла мене туди. Я рушив уперед, пройшов через покої і ввійшов до тієї кімнати, де було світло. Там на мраморному столі горіла свічка в позолоченому срібному свічнику. Попервах я помітив тільки дуже пристойні й художні меблі, але незабаром, кинувши оком на ліжко, завіски якого через спеку були трохи підібрані, я побачив річ, що привернула до себе всю мою увагу. То була молода дама. Не зважаючи на вдари грому, які чути було й досі, вона спала глибоким сном. Я тихенько підійшов до неї і при світлі свічки побачив таку шкіру й такі риси, що зовсім зніяковів. Від її вигляду мої думки перемішались. Я був вражений і захоплений. Але, не зважаючи на хвилювання, думка про благородну кров цієї дами стримала мене від зухвалого наміру, і пошана перемогла почуття. Поки я з замилуванням споглядав її, вона прокинулась.

Уявіть собі, як вона здивувалась, побачивши серед ночі в своїй кімнаті зовсім незнайому людину! Помітивши мене, вона затрусилася й голосно зойкнула.

Я намагався заспокоїти її і, впавши перед нею навколюшки, сказав:

— Не бійтесь нічого, пані! Я прийшов сюди зовсім не для того, щоб зробити вам якусь шкоду.

Я довго говорив, але вона була така злякана, що зовсім не слухала мене і ввесь час кликала своїх покоївок. Та ніхто не озивався; тому вона, накинувши легенький капот, що лежав біля її ліжка, несподівано встала й пішла до тих покоїв, що їх довелось і мені проходити, весь час кличучи своїх дівчат і свою молодшу сестру, що була під її опікою. Я гадав, що челядь позбігається і, не слухаючи мене, зле поведеться зо мною. Але, на щастя для мене, на її крик прийшов тільки один старий слуга, що нічим не міг би допомогти їй навіть тоді, коли б вона справді мала чогось боятись. Проте, ставши сміливішою в його присутності, вона погордливо спитала в мене, хто я і чому нахабно вдерся до її дому. Я став тоді виправдуватись і ледве сказав, що знайшов двері садової бесідки відчиненими, як вона скрикнула:

— Праведне небо, яка підозра промайнула в мене!

На цьому слові вона взяла з столу свічку, оббігала всі кімнати одну по одній, але не знайшла там ні покоївок, ні сестри. Вони навіть свій мотлох забрали. Її підозра здалась їй тоді ще грунтовнішою і, підійшовши до мене, вона дуже схвильовано сказала:

— Ти, підступнику, хоч не прикидайся, коли зрадив! Ти не випадково сюди зайшов: ти належиш до почту дон Фернанда де-Лейви і брав участь у його злочині. Не сподівайся, що втечеш від мене! Ще стане людей, затримати тебе!

— Пані, не залічуйте мене до своїх ворогів,— сказав

я їй. — Я зовсім не знаю дон Фернанда де-Лейви. Мені невідомо навіть, хто ви. Я нещаслива людина, якій через справу честі довелось покинути Мадрід. Заприсягаюсь вам усім, що є в мене святого, що якби не гроза, то я ніколи не потрапив би до вас. Будьте ж кращої думки про мене. Не вважайте мене за співучасника образливого для вас злочину і вірте, що я скоріш готовий помститися за вас!

Ці останні слова і той тон, яким я їх сказав, заспокоїли даму, і вона немовби вже не дивилась на мене як на свого ворога. Але, коли гнів пройшов, її опанував смуток. Вона стала гірко плакати. Сльози її зворушили мене, і я мало не так само зажурився, як і вона, хоч і не знав ще причини її побивання. Я не тільки плакав разом з нею, мені так хотілось помститись за її зневагу, що мене охопив напад люті.

— Пані,— скрикнув я,— яку образу заподіяли вам? Скажіть, я поділю з вами помсту! Чи ви хочете, щоб я погнався за дон Фернандом і пронизав йому серце? Назвіть мені усіх тих, хто скривдив вас. Наказуйте! Хоч би які небезпеки й лихо довелось пережити цьому незнайомому чоловіку, якого ви вважаєте за змовника своїх ворогів, він на все піде ради вас.

Таке захоплення здивувало даму, і вона перестала плакати.

— Ах, сеньйор, пробачте мені цю підозру; ви ж бачите, в якій я скруті,— відповіла вона.— Ця великодушність вивела Серафіну з помилки. Мені навіть не сором, що чужинець став свідком такої образи для моєї родини. Так, благородний незнайомче, я визнаю свою помилку і не відкидаю вашої допомоги, але не прошу смерті дон Фернанда.

— Гаразд, пані, — промовив я, — яких же послуг сподіваєтесь ви від мене?

— Ось на що я скаржусь, сеньйор, — відповіла вона. — Дон Фернанд де-Лейва кохає мою сестру Хулію. Він випадково побачив її в Толедо, де ми звичайно живемо. Три місяці тому він попросив її руки в мого батька, графа де-Полана, але між нашими родинами здавна ворожнеча, і батько відмовив йому. Моїй сестрі немає ще й п'ятнадцяти років. Вона мала слабість піддатись лихим порадам своїх покоївок, без сумніву, підкуплених дон Фернандом. Цей кавалер, довідавшись, що ми самі живемо в цій садибі, скористався з нагоди і викрав Хулію. Мені дуже хотілося б знати, куди він її сховав, щоб батько та брати, які вже два місяці в Мадріді, могли вжити по тому заходів. Бога ради, об'їдьте околиці Толедо, постарайтесь натрапити на сліди цього викраду. Уся наша родина дуже дякуватиме вам.

Дама не подумала про те, що це доручення не годиться для людини, якій треба було якнайшвидше тікати з Кастілії. Та й звідки б у неї була ця гадка? Я й сам не думав про це.

Зраділий з щастя, що я став необхідним для найміліпої особи на світі, я з радістю прийняв це доручення і пообіцяв старанно та швидко виконати його. Додержуючи свого слова, я не чекав світанку і відразу ж попрощався з Серафіною, благаючи пробачити, що так налякав її, і запевнивши, що незабаром вона матиме від мене звістку. Я вийшов так само, як і ввійшов, але був такий захоплений дамою, що мені не важко було догадатись, що я вже не абияк закохався в неї. Це можна було помітити з квапливості, з якою

я поїхав ради неї, і з моїх палких мрій про неї. Мені здавалось, що Серафіна, не зважаючи на свій розпач, помітила мою любов, — може це і вподобалось їй. Я навіть уявляв собі, що якби мені пощастило привезти їй правдиві звістки про її сестру та якби справа повернулась так, як їй хотілось, вся честь успіху належала б мені.

На цьому місці дон Альфонс перервав своє оповідання і сказав старому пустиннику:

— Прошу у вас прощення, мій отче, якщо я, надто захопившись своєю пристрастю, дуже розводжусь про ці, без сумніву, нудні для вас речі.

— Ні, сину, вони не нудні для мене, — відповів анахорет. — Мені навіть хочеться знати, до якої міри ви закохалися в ту даму, про яку оповідаєте. Від цього має залежати зміст моєї поради.

— Захопившись такими звабливими мріями, — вів далі молодий чоловік, — я цілі два дні висліджував того чоловіка, що викрав Хулію, але, не зважаючи на всі свої розшуки, ніяк не міг натрапити на його слід. Обурений, що розшуки не дали ніяких наслідків, я вернувся до Серафіни, яку уявляв собі надзвичайно стурбованою. Проте вона була спокійніша, ніж я думав. Серафіна сказала, що їй пощастило більше, ніж мені, що вона знає, що сталося з її сестрою, що від дон Фернанда надійшов лист, яким він повідомляв, що після таємного шлюбу з Хулією він відвіз її до якогось монастиря в Толедо.

— Я відіслала цього листа до батька, — мовила Серафіна, — і сподіваюсь, що все скінчиться гаразд. Незабаром урочисте весілля погасить ту ненависть, що так довго розлучала наші родини.

Оповівши про долю своєї сестри, вона заговорила про мої клопоти і про небезпеку, в яку так нерозважливо кинула мене, пославши гнатись за крадієм і забувши, що якась справа честі примушувала мене самого тікати. Вона дуже чемно попросила пробачити її за це. Мені треба було відпочити, тому Серафіна відвела мене до зали, де ми посідали вдвох. Вона була в тафтовому капоті посмуженому в біле й чорне, і в капелюшку такої самої матерії з чорними перами; з цього можна було зробити висновок, що вона вдова. Та Сераф на видавалась такою молодою, що я не знав, що мені й думати.

Мені хотілось з'ясувати все це, але і їй не менш кортіло взнати, хто я. Вона просила мене назвати своє ім'я, певна, що я належу до значного роду, бо один уже мій благородний вигляд, а ще більше те великодушне співчуття, з яким я так близько до серця прийняв її справи—доводили це. Запитання засоромило мене, я почервонів, зніяковів і, признатись, вважав тоді, що брехня не така ганебна річ, як правда. Довелось відповісти, що я син барона фон-Штейнбаха, офіцера німецької гвардії.

— Скажіть же, чому ви виїхали з Мадріда? — спитала дама. — Я заздалегідь пропоную вам вплив мого батька та рідного брата дон Гаспара. Тільки так я можу виявити свою дяку кавалерові, що, прислужуючись мені, нехтував навіть своїм життям.

Мені не важко було оповісти їй докладно про свій бій. Вона в усьому обвинуватила кавалера, якого я вбив, і пообіцяла схилити на мій бік усю свою родину.

Вдоволивши її цікавість, я попросив її оповісти про себе, спитавши, чи вона не заміжня.

— Три роки тому мене одружив батько з дон Діего де-Ларою, і ось уже п'ятнадцять місяців, як я вдова.

— Яке ж лихо, пані, забрало у вас так швидко чоловіка? — спитав я.

— Я вам зараз розкажу про це, сеньйор, щоб відповісти на ту довіру, з якою ви поставились до мене, — промовила вона.

— Дон Діего де-Лара був дуже вродливий кавалер,— сказала вона.— Та хоч і був він шалено закоханий в мене і кожного дня на догоду мені робив усе, що може робити найніжніший і найпалкіший коханець для своєї коханої, хоч він і мав безліч гідностей, йому не пощастило зворушити мені серце. Кохання не завжди — наслідок догідливості й знаної гідності. Та ба! Часто трапляється, що людина, якої зовсім не знаєш, зачаровує тебе з першого погляду,— додала вона.— Отже я не могла його покохати. Прояви його кохання скоріш кидали мене в сором, ніж причаровували. Бувши вимушеною без ніякої прихильності відповідати на це почуття, я нишком винуватила себе в невдячності і, разом з тим, вважала себе за дуже нещасливу. На його й на моє лихо, делікатності в нього було ще більше, ніж кохання. Він відгадував у моїх вчинках і словах приховані почуття. Він бачив мене наскрізь. Кожної хвилини скаржився він на мою байдужість і, знаючи, що в нього немає суперників, ще більше вважав себе за нещасливого. Мені тоді не було ще шістнадцяти літ, а він перед тим, як свататись до мене, підкупив моїх покоївок і взнав від них, що жоден чоловік ще не привертав моєї уваги.— „Так, Серафіно,— часто казав він мені,— мені дуже хотілося б,

щоб ви були прихильні до когось іншого і щоб це була причина вашої байдужості до мене. Мої домагання і ваша чеснота перемогли б якось цю закоханість, але я зневірився здобути ваше серце, бо ви не звертаєте уваги на моє кохання". Мені обридло слухати все ті самі розмови, і я сказала, що замість турбувати мене і себе надмірною делікатністю, йому краще почекати трохи. Справді, через свій молодий вік я була нездатна почувати витонченості такого делікатного кохання, тому дон Діего так і мав зробити. Але, побачивши, що цілий рік не дав ніяких наслідків, він утратив терпіння або, вірніше, розум, і, удавши, що має при дворі важливу справу, поїхав як охотник служити до Нідерландів. Незабаром його спіткало лихо, якого він шукав. Смерть позбавила його життя й мук.

Коли дама скінчила це оповідання, за тему для нашої розмови стала дивна вдача її чоловіка. Бесіду нашу перебив кур'єр, що привіз Серафіні листа від графа де-Полана. Вона попросила в мене дозволу прочитати його, і я помітив, що, кинувши оком на перші рядки вона зблідла й затремтіла. Скінчивши читати, вона підвела очі до неба, важко зітхнула, і обличчя її враз зросилось слізьми. Я не байдуже дивився на такий розпач. Мене він стурбував, і смертельний страх заморозив мої почуття, ніби я передчував удар, що мав вразити мене.

— Пані, — сказав я їй знеможеним голосом. — Чи можна мені взнати, про яке лихо повідомляють вас у цій записці?

— Нате, сеньйор, — сумно відповіла Серафіна, даючи мені листа, — прочитайте мені, про що пише батько. Та ба! Це надто цікава для вас справа.

Це слово примусило мене затруситись. Тремтячими руками я взяв листа й прочитав таке:

„Учора на Прадо бився на дуелі ваш брат, дон Гаспар. Він дістав рану від шпаги і сьогодні вмер. Умираючи, він признався, що кавалер, який його вбив, син барона фон-Штейнбаха, офіцера німецької гвардії. На довершення нещастя, вбивцю не пощастило схопити. Він утік. Але в якому б місці він не ховався, я нічого не пожалію, аби тільки знайти його. Я зараз напишу до кількох губернаторів, щоб його неодмінно арештували, коли він проїздитиме через їх міста, а іншими листами я закрию йому всі шляхи.

Граф де-Полан".

Уявіть собі, як стурбував мене цей лист. Якийсь час я був непорушний і не міг слова сказати. У своїй знемозі я думав про те, як жорстоко вплине смерть дон Гаспара на моє кохання. Мене охопив глибокий розпач. Кинувшись навколюшки перед Серафіною, я дав їй свою шпагу і сказав:

— Пані! Позбавте турбот графа де-Полана — шукати людину, яка може втекти від його помсти. Помстіться сами за вашого брата, умертвіть убивцю своєю власною рукою. Ударте ж! Хай це саме залізо, що позбавило його життя, стане смертельним для його нещасливого ворога.

— Сеньйор, — відповіла мені Серафіна, трохи схвильована моїм вчинком, — я любила дон Гаспара. Не зважаючи на те, що ви в чесному бою вбили його і що він сам скоїв таке лихо, ви мусите бути певним, що я поділяю батькове бажання помсти. Так, дон Аль-

фонс, я — ваш ворог, і проти вас зроблю все, чого можуть вимагати кревність і дружба. Але я не зловживатиму вашею недолею, хоч вона й віддає вас до моїх рук. Якщо почуття честі й озброює мене проти вас, то воно ж і забороняє мені мститись так підло. Права гостинності повинні бути непорушними, і мені не хочеться платити вбивством за ту послугу, яку ви мені зробили. Тікайте! Сховайтесь, якщо це буде можливо, від нашої гонитви і від немилосердя законів. Рятуйте свою голову від лиха.

— Як, пані, — сказав я, — у вас є нагода самій помститись, а ви віддаєте мене правосуддю, яке може зрадити вашу помсту! Ах, краще вбийте самі бідолаху, що не вартий вашого жалю. Ні, зо мною не слід поводитись так благородно й великодушно. Ви знаєте, хто я? Увесь Мадрід вважає мене за сина барона фон-Штейнбаха, а я звичайний нещасливець, якого вони виховали з жалю. Мені невідомо навіть, хто народив мене.

— Це байдуже, — поквапливо перечила мені Серафіна, немов останні слова ще більше її засмутили, — якби ви були й останнім із людей, і тоді я зробила б те, чого вимагає від мене честь.

— Гаразд, пані, — сказав я, — якщо смерть брата не може примусити вас пролити мою кров, то я новим своїм злочином, зухвалості якого ви, сподіваюсь, не пробачите, ще збільшу вашу ненависть. Я вас обожнюю. Ваша врода засліпила мене. Хоч моє походження і невідоме, проте я мав надію згодом бути вашим. Я був надто закоханий, або, правдивіше, надто пустославний, а тому лестив себе думкою, що небо, ховаючи моє походження, може колись зглянеться надо

мною і відкриє мені його, і тоді я без сорому зможу назвати своє ім'я. Невже й після цього образливого для вас признання ви вагатиметесь покарати мене?

— Іншим часом це зухвале признання напевно образило б мене, — відповіла дама, — але ви такий схвильований, що я прощаю вас. До того ж я й сама в такому стані, що не дуже уважно прислухаюсь до ваших слів. Ще раз кажу, дон Альфонс, їдьте собі! — додала вона, проливаючи сльози. — Тікайте з дому, який ви наповнюєте смутком. Кожна хвилина вашого перебування тут збільшує мої муки.

— Не противлюсь вам, пані, — відповів я, встаючи, — мені треба покинути вас, та не думайте, щоб я дбав про своє, ненависне вам, життя і шукав безпечної схованки. Ні, я пожертвую собою вашій помсті. Я нетерпляче чекатиму в Толедо ту долю, яку ви мені приготуєте; здамся вашій погоні і сам прискорю кінець своїх злигоднів.

На цьому слові я вийшов. Мені підвели коня, і я рушив до Толедо, де прожив цілий тиждень. Правду кажучи, я так мало дбав там про те, щоб ховатись, що не знаю, як мене не арештували. Не думаю, щоб граф де-Полан, наказавши закрити мені всі шляхи, не догадався, що я міг проїхати через Толедо. Нарешті, учора ввечері я виїхав з цього міста, де, здавалось, мені нудно було бути на волі. Не додержуючись якоїсь певної дороги, я доїхав до цього скиту, немов мені справді нічого було боятись. Ось чим я заклопотаний, мій отче! Прошу вас, допоможіть мені своїми порадами.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Що за чоловік був цей старий пустинник і як Жіль Блаз побачив себе в знайомому товаристві

Коли дон Альфонс кінчив це сумне оповідання про свої лихі пригоди, старий пустинник сказав:

— Сину мій, ви дуже необачно зробили, живши так довго в Толедо. Я дивлюсь зовсім іншим оком, ніж ви, на все те, що почув у вашому оповіданні, і ваше кохання до Серафіни здається мені справжнім безумством. Повірте мені, вам не слід засліплятись. Найкраще — забути цю молоду даму, яка не зможе бути вашою. Поступіться перед тими перешкодами, що розлучають вас із нею, і покладіться на свою зірку, а вона, як видно з усього, обіцяє вам багато інших пригод. Ви, напевно, натрапите якусь молоду особу, яка таке ж саме враження справить на вас і в якої не буде брата, що загинув би від вашої руки.

Порадивши дон Альфонсу терпіти, він збирався додати до цього багато інших речей, коли несподівано до скиту зайшов якийсь інший пустинник з набитою торбою. Він вернувся з міста Куенси, зібравши там чимало милостині. На вигляд він був молодший за свого товариша, і в нього була руда й дуже густа борода.

— Милості просимо, брате Антонію, — сказав йому старий анахорет,[123] — які новини принесли ви з міста?

— Погані, — відповів рудобородий брат, передаючи йому складений листом папірець, — ця записка вам розкаже про них.

Старий розгорнув і, прочитавши з належною увагою, скрикнув:

— Слава богу! Як нас повідомлено про лихий за-

мір, тому нам треба щось надумати. Змінімо нашу поведінку, сеньйор Альфонс, — мовив він, звернувшись до кавалера. — Перед вами людина, що, як і ви, противиться примхам фортуни. Мене повідомлють з Куенси, — а це місто за милю звідси, — що хтось обчорнив мене в очах правосуддя. Завтра ж з його наказу повинна з'явитись до скиту сила стражників, щоб арештувати мене. Та вони не знайдуть зайця в логові. Мені не вперше опинятись у такій скруті. Дякуючи богові, я майже завжди викручувався, як і личить розумній людині. Зараз покажусь вам в іншому вигляді, бо я не пустинник і не дід до того ж.

На цьому слові він скинув свою довгу одежу і зостався перед нами в чорній саржевій камізельці з розрізними рукавами. Потім скинув капюшон, відв'язав стьожку, що тримала накладну бороду, і раптом став чоловіком років двадцяти восьми — тридцяти. За його прикладом брат Антоній теж зняв убрання пустинника, так само, як і його товариш, відв'язав свою руду бороду і, винявши із старої напівгнилої дерев'яної скриньки поганенький підрясник, одяг його. Уявіть же собі моє здивування, коли я впізнав у старому анахореті сеньйора дон Рафаеля, а в його браті мого любого й вірного лакея Амбросіо де-Ламелу.

— Господи, та тут, як бачу, знайоме товариство! — скрикнув я.

— Це правда, сеньйор Жіль Блаз, — сказав мені із сміхом дон Рафаель. — Ви несподівано зустрілися з двома своїми друзями. Я згоден, що у вас є деякі підстави скаржитись на нас. Та забудьмо старе й подякуймо богові, що ми знову вкупі. Ми з Амбросіо пропонуємо вам свої послуги. Ними не слід нехтувати.

Не вважайте нас за лихих людей. Ми ні на кого не нападаємо, нікого не вбиваємо, нам тільки хочеться жити коштом інших. Якщо крадіжка — вчинок несправедливий, то необхідність зменшує нашу вину. Приєднуйтесь до нас, і ми почнемо бродяче життя. Це життя дуже приємне, якщо його вести розважливо. Проте, не зважаючи на всю нашу розважливість, часом трапляється, що низка вторинних причин наражає нас на неприємні пригоди. Та це дурниці, бо вони тільки вчать нас краще користатися з добрих хвилин. Ми звикли до мінливості часу й зрадливості долі.

— Сеньйор кавалере, — звернувся до дон Альфонса удаваний пустинник, — ми робимо вам таку саму пропозицію, і не думаю, щоб ви стали відкидати її в своєму скрутному стані. Не кажучи про ту справу, що примушує вас ховатись, у вас, напевно, грошей небагато?

— Справді, їх немає і, признатись, це ще збільшує мою скруту, — відповів дон Альфонс.

— Гаразд! — промовив дон Рафаель, — отож не кидайте нас. Вам найкраще прилучитись до нас. Вам нічого не бракуватиме, а розшуки ваших ворогів будуть марні. Ми виходили й прекрасно знаємо майже всю Іспанію. Нам відомі в лісах і горах усі ті місця, де можна сховатись від брутальності правосуддя.

Дон Альфонс подякував їм за таку доброзичливість і, бувши, справді, без грошей і без харчів, вирішив іти з ними. Я теж згодився на це, бо мені не хотілось кидати цього молодого юнака, який збудив у мені прихильність до себе. Ми умовились мандрувати разом учотирьох і не розлучатись. Скінчивши з цим, ми почали нараду про те, чи нам рушати негайно, а чи спорожнити трохи той міх з чудесним вином, що його приніс напередодні

брат Антоній з міста Куенси. Проте Рафаель, як людина найдосвідченіша між нами, сказав, що передусім слід подумати про власну безпеку. На його думку, нам треба було йти цілісіньку ніч, аж поки ми не дістанемось до того густющого лісу, що між Вільярдесою і Альмодабаром. Там ми зробимо привал і, коли ніщо не потурбує нас, день спочинемо. Цю думку ми ухвалили. Тоді з усього мотлоху й харчів, що в них були, наші удавані пустинники зробили два пакунки і приторочили їх до коня дон Альфонса. По тому ми виїхали із скиту, покинувши на здобич правосуддя дві пустинницькі ряси, бороду сиву й бороду руду, дві лави, стіл, погану скриньку, два старі солом'яні стільці та ікону святого Пахомія.

Пройшовши цілісіньку ніч і почавши вже заморюватись, ми на світанку побачили перед собою ліс і попростували туди. Видовище порту підбадьорює матросів, стомлених довгим плаванням. Ми теж набрались духу і до схід сонця дійшли до мети нашої подорожі. Зайшовши в саму лісову хащу, ми спинилися в гарненькому місці, на прогалині, оточеній величезними дубами. Посплітуване гілля утворювало справжнє склепіння, крізь яке не могла пробитись денна спека. Розв'ючивши й розгнуздавши коня, ми пустили його пастись, а потім сіли й виняли з торби брата Антонія кілька величезних окрайців хліба та чимало смаженого м'яса. Ми так заходились коло цих страв, немов змагались один з одним. Та який великий апетит у нас не був, проте ми часто переставали їсти, щоб обняти міх, який безперестань переходив з рук у руки.

Наприкінці сніданку дон Рафаель сказав дон Альфонсу:

— Ви так довірливо поставились до мене, сеньйор кавалере, що й я повинен оповісти вам цілком щиро історію свого життя.

— Ви розважите мене, — відповів молодий чоловік.

— А особливо мене, — скрикнув я. — Мені надзвичайно цікаво почути ваші пригоди, — їх напевно варт послухати!

— Я згоден з вами, і в мене є думка колись записати їх, — відповів дон Рафаель. — Це буде розвага на старість. Я ще молодий, і мені хочеться, щоб моя книга вийшла якнайгрубшою. Та ми стомились, поспімо покищо кілька годин. Тим часом як ми троє спатимемо, Амбросіо пильнуватиме, щоб не трапилось якоїсь несподіванки, а пстім він засне в свою чергу. Хоч мені здається, що тут цілком безпечно, та треба завжди бути напоготові. — По цім слові він розлігся на траві. Дон Альфонс зробив те саме. Я теж узяв з них приклад, і сам тільки Ламела зостався на варті.

Замість трохи відпочити, дон Альфонс став думати про свої злигодні. Мені також не пощастило сплющити очей. Щождо дон Рафаеля, то він незабаром заснув, але через годину прокинувся і, побачивши, що ми ладні його слухати, сказав Ламелі:

— Мій друже Амбросіо, тепер ти можеш добре виспатись.

— Ні, — відповів Ламела, — мені зовсім не хочеться спати. Хоч я й знаю усі події вашого життя, але вони такі повчальні для осіб нашої професії, що я з радістю послухаю їх вдруге.

І тоді дон Рафаель почав історію свого життя такими словами:

КНИГА П'ЯТА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Історія дон Рафаеля

Я син однієї мадрідської комедіантки що вславилась і декламацією, а ще більше своїми любовними пригодами. Ім'я її було Люсінда. Щодо батька, то нахабством було б визнавати когось за нього. Можна сказати тільки, що, коли я народився, у мою мати був закоханий той чи той дворянин. Та цей факт не може бути переконливим доказом того, що він був моїм батьком. Особи материної професії такі ненадійні, що навіть тоді, коли здаються закоханими в якогось сеньйора, майже завжди беруть собі за його ж гроші якогось заступника.

Нічого немає кращого, ніж стати понад плітками. Люсінда зовсім не думала виховувати мене в себе таємно, вона без церемонії брала мене за руку і дуже стаєтечно водила до театру, не звертаючи уваги ні на балачки, що точились про це, ні на лукаві посмішки, без яких не обходилось. Одне слово, я був їй утіхою, і всі ті

чоловіки, що приходили до нас, пестили мене, наче в кожному з них говорив голос крові.

Перші дванадцять літ мого життя проминули в усяких легковажних розвагах. Мене насилу навчили читати й писати, а про релігію дбали ще менше. Я навчився тільки танцювати, співати та грати на гітарі. Більше нічого не вмів я робити, коли маркіз де-Леганес попросив мене до свого єдиного сина, що був майже одних літ зо мною. Люсінда охоче погодилась на це, і тоді надійшла пора серйозної науки. Молодий Леганес знав не більше за мене. Цей панич, мабуть, народився не для науки: він не знав майже жодної букви з азбуки, хоч вихователь морочився з ним понад п'ятнадцять місяців. В інших учителів були не кращі наслідки, в них терпець уривався. Щоправда, суворо поводитися з учнем не дозволялось. Вони мали ясний наказ учити, а не мучити його, і через це розпорядження та погані здатності учня не було майже ніякої користі з їхніх лекцій.

Але вихователь, як ви зараз переконаєтесь, винайшов такий прекрасний засіб наганяти страх на панича, який не перечив батьковій забороні. Він надумав кожного разу, коли треба буде карати молодого Леганеса, шмагати мене, і не забарився виконати свій намір. Цей винахід був мені не до смаку. Я втік і поскаржився своїй матері на таке несправедливе поводження. Хоч вона дуже ніжно любила мене, проте знайшла силу противитись моїм сльозам. Вважаючи, що вихо-

вувати свого сина разом з маркізом де-Леганесом дуже вигідно, вона відразу наказала відвести мене назад. І от я щілком опинився в руках вихователя. Помітивши, що його винахід справляє сподіване враження,

він і далі лупцював мене замість панича, а для того, щоб ще більше вплинути на нього, бив мене дуже немилосердно. Кожного дня я був певен, що мене нагородять за молодого Леганеса. Можна сказати, що кожна вивчена буква азбуки коштувала мені не менш як сотню лозин. Уявіть же, в скільки мені обійшлася вся його наука!

Та на лозинах не кінчались ті неприємності, які мені довелось терпіти в цьому домі. Найостанніший лакей, навіть кухарча — всі чисто́ знали тут моє походження і докоряли за нього. Це так мені не вподобалось, що одного дня я втік звідси, не забувши захопити всю готівку вихователя, а її було близько півтораста дукатів. Так я помстився за те, що він так несправедливо шмагав мене лозинами, і думаю, що прикріше не можна було напакостити йому. Хоч це була моя перша спроба, проте цю штучку я зробив дуже спритно. Мені пощастило сховатись від розшуків, що тривали цілих два дні. З Мадріда я рушив до Толедо, і за мною ніхто не гнався.

Мені тоді пішов п'ятнадцятий рік. Яка втіха бути такого віку незалежним господарем своїх бажань! Незабаром я познайомився з юнаками, що вишколили мене і допомогли мені проїсти дукати. Потім я пристав до шахраїв, де так розвинувся мій щасливий талант, що я швидко став одним з найспритніших у цій корпорації. А ще через п'ять літ мені закортіло подорожувати. Покинувши своїх побратимів і бажаючи почати свої мандри з Естрамадури,[124] я подався до Алькантари. Але я ще не дійшов туди, як мені трапилась нагода скористуватися з своїх талантів. Мандруючи пішки з важкенькою торбиною, я час од часу спинявся

відпочити десь під деревами, що пропонували свій холодок за кілька кроків від шляху. Отак мені зустрілось двоє юнаків із статечної родини. Вони весело розмовляли, сидячи на траві в холодочку. Я дуже чемно поздоровкався і став з ними розмовляти. Це, здається їм вподобалось. Старшому не було ще п'ятнадцяти літ. Обидва вони були дуже простакуваті.

— Ми, сеньйор кавалере, сини двох багатих буржуа з Пласенсії, — сказав мені молодший. — Нам дуже хотілось відвідати Португальське королівство і, щоб вдоволити свою цікавість, кожен з нас узяв по сотні пістолів від своїх батьків. Хоч ми й подорожуємо пішки, проте з цими грішми можна далеченько зайти. Якої ви думки про це?

— Якби в мене було стільки, один бог знає, куди б я забрався! — відповів йому я. — Я б обходив усі чотири сторони світу. От, чортовина! Двісті пістолів! Це величезна сума, — їй ніколи кінця-краю не буде. Якщо це вам, панове, буде приємно, то я матиму честь провести вас до самого міста Альмеріна. Я йду туди одержати дядькову спадщину. Двадцять літ тому він оселився там.

Молоді буржуа засвідчили, що моє товариство їм буде дуже приємним. Отож, трохи відпочивши, ми всі разом рушили до Алькантари, куди дійшли ще задовго до ночі. Зайшовши до гарної гостиниці, ми попросили собі кімнату. У ній стояла шафа, яку можна було замкнути на ключ. Поки нам готували замовлену вечерю, я запропонував своїм товаришам прогулятись по місту. Моя пропозиція вподобалась їм. Замкнувши свої гаманці у шафу, ключ від якої один із молодих взяв собі, ми вийшли з гостиниці і насамперед пішли

оглянути церкви. Зайшовши з ними до кафедрального собору, я прикинувся, що в мене є важлива справа.

— Панове,— сказав я своїм товаришам,— я щойно вгадав, що одна особа з Толедо доручила мені сказати від її імени пару слів купцеві, який живе біля цієї церкви. Почекайте мене, будь ласка, тут. Я за хвилину вернусь назад.

На цьому слові я покинув їх, побіг до гостиниці, кинувся до шафи, зламав замок і, обнишпоривши гамани молодих буржуа, познаходив там їх пістолі. Сердешні діти! Я не зоставив їм навіть заплатити за ночівлю, бо все чисто забрав із собою. По тому я мерщій вийшов з міста, не турбуючись тим, що вони робитимуть.

Ця пригода, що тільки розсмішила мене, дала мені змогу приємніше подорожувати. Хоч і бувши ще молодим, я відчував себе здатним поводитись обережно. Можна сказати, що я був дуже розвинений, як на свої літа. Поклавши собі купити мула, я в першому ж селі придбав його. Торбина змінилась у мене на чемодан, і я став більше скидатись на пристойну людину. Третього дня мені зустрівся чоловік, що, йдучи шляхом, на весь голос співав вечерні. У нього був такий вигляд, що я приняв його за співака.

— Сміливіше, сеньйор бакалавре, все йдеться на краще! — сказав я йому.— Ви любите свою професію.

— Я — співак, сеньйор,— відповів він мені,— а ваш смиренний слуга дуже любить вправляти свій голос.

Таким чином між нами зав'язалась розмова. Супутник мій був з найдотепніших і найприємніших людей. Йому було щось близько двадцяти п'яти років. Ішов він пішки, тому я їхав повагом, щоб втішитися з його розмови. Між іншим, ми розбалакались і про Толедо.

— Я прекрасно знаю це місто,— сказав мені співак,— там мені довелось довгенько прожити. Там у мене є навіть приятелі.

— А в якому місці жили ви в Толедо?— перебив я його?

— На Новій вулиці,— відповів він,— разом з дон Вінсентом де-Буена-Гарою, дон Матіасом де-Корделем та іншими двома чи трьома пристойними кавалерами. Їли й жили ми вкупі і дуже гарно бавили час.

Ці слова мене здивували, бо треба сказати, що дворяни, прізвища яких він назвав, були ті пройдисвіти, з якими я злигався в Толедо.

— Сеньйор співаче,— скрикнув я,— та ці ж панове, яких ви мені назвали, добрі мої знайомі! Я теж жив укупі з ними на Новій вулиці.

— Розумію вас,— мовив він з посмішкою,— тобто ви стали до їхнього товариства через три роки після того, як я вийшов звідти.

— Я щойно покинув цих сеньйорів, бо мені закортіло мандрувати,— сказав я.— Мені хочеться об'їздити Іспанію. Маючи досвід, я буду вартий багато більшого.

— Звісно, для того, щоб порозумнішати, треба подорожувати, — промовив він.— Я й сам з таких міркувань покинув Толедо, хоч мені жилось там дуже гарно. Дякую богові, що мені пощастило зустріти кавалера нашого ордену, хоч я зовсім цього не сподівався. Складімо ж спілку і будемо мандрувати разом. Сподіватимемось на гаманці наших ближніх і використовуватимемо кожну нагоду, коли можна буде довести нашу тямущість.

Це була така щира й великодушна пропозиція, що

я згодився на неї. Він відразу ж придбав мою довіру, давши мені на замін свою. Ми відкрились один одному. Я йому оповів свою історію, та й він не крився від мене з своїми пригодами. Він сказав мені, що зараз іде з Порталегро. Йому треба було негайно тікати звідти в цьому костюмі, в якому я бачив його тепер, бо через деякі перешкоди не вдалось одне шахрайство.

Коли він цілком щиро оповів про свої справи, ми вирішили йти до Меріди шукати фортуни і, якби там нам пощастило зробити щось підхоже, то відразу ж тікати звідти до якогось іншого місця. З цієї хвилини наше добро стало спільним. Правда, Моралес (так звали мого супутника) був майже без грошей. У нього, крім п'яти чи шести дукатів та того мотлоху, який він ніс у торбі, нічогісінько не було. Але якщо я був багатший за нього грішми, то зате він досконало знався на вмілості обдурювати людей. По черзі їдучі на мулі, ми таким чином прибули до Меріди.

Спинились ми в одній гостиниці на околиці, де мій товариш витяг із своєї торбини не дуже зношений костюм. Ми відразу ж пішли поблукати по місту, щоб помацати грунт і подивитись, чи не трапиться, бува, якоїсь нагоди підлататись. Кожну річ, що впадала мені в очі, ми розглядали дуже пильно. Ми скидались, як сказав би Гомер,[125] на двох шулік, які шукають своїми очима пташок у полі на поживу собі. Одне слово, ми чекали якоїсь нагоди для нашого шахрайства, коли несподівано помітили на вулиці сивоволосого кавалера, що з шпагою в руці бився сам проти трьох чоловіків, які люто насідали на нього. Нерівність такого бою обурила мене. Бувши зроду битливим, я полетів на допомогу старому. Моралес, бажаючи довести, що

й він не боягуз, наслідував мій приклад. Ми так накинулись на тих трьох ворогів кавалера, що вони змушені були повтікати.

Після їх відступу старий засипав нас подяками.

— Ми дуже раді, що нам так до речі пощастило допомогти вам,— сказав я йому.— Та нам зовсім невідомо, кому ми мали щастя зробити послугу. Скажіть також, будь ласка, чому вас ці троє хотіли забити?

— Я дуже вдячний вам і не відмовлю вашій цікавості,— відповів він.— Моє прізвище — Херонімо де Моядас, і живу я в цьому місті на своє добро. Один із цих душогубів, від яких ви мене врятували, закоханий у мою дочку. Цими днями він посватався до неї, але через те, що йому не пощастило добитись моєї згоди, він надумав помститись на мені з шпагою в руці.

— Чи можна вас ще спитати, чому саме ви не згодились одружити вашу дочку з цим кавалером?— запитав я.

— Зараз вам скажу,— промовив він.— У мене був брат — купець у цьому місті. Звали його Августін. Два місяці тому він жив у свого кореспондента Хуана Велес - де - ла - Мембрілья в Калатраві. Вони були дуже близькі друзі, і мій брат, щоб дужче зміцнити їх дружбу, пообіцяв мою єдину дочку Флорентіну одружити з сином свого кореспондента. Він був певен, що має досить впливу порушити мене додержати його обіцянки. Справді, вернувшись до Меріди, мій брат відразу ж заговорив про цей шлюб. З любові до нього я згодився. Він відіслав портрет Флорентіни до Калатрави,— та ба! йому не пощастило довести до кінця свій задум. Він помер три тижні тому. Умираючи, він закли-

нав мене одружити мою дочку з сином його кореспондента. Я пообіцяв. Ось чому я відмовив руку Флорентіни тому кавалерові, який щойно напав на мене, хоч, правда, він жених дуже вигідний. Я раб свого слова, а зараз кожної хвилини чекаю сина Хуана Велес-де-ла-Мембрільї. Він стане мені зятем, хоч я ніколи не бачив ні його самого, ні його батька. Пробачте мені, якщо я вам обрид своїм оповіданням, але ви ж самі вимагали його від мене,— промовив Херонімо де-Моядас.

З великою увагою слухав я це оповідання, і в голові моїй промайнула одна шахрайська думка. Я прикинувся дуже здивованим і підвів очі до неба. Потім, раптом повернувшись до старого, сказав йому патетичним голосом:

— Ах, сеньйор де-Моядас, невже це можливо, щоб, прибувши до Меріди, я мав щастя врятувати життя своєму тестеві?

Ці слова надзвичайно здивували не тільки старого буржуа; вони не менше вразили Моралеса, який дав мені зрозуміти своїм вдоволенням, що з мене не поганий шахрай.

— Як ви сказали?— скрикнув старий.— Невже ви — син кореспондента мого брата?

— Так, сеньйор Херонімо де-Моядас,— відповів я, набравшись духу і обіймаючи його за шию,— я той щасливий смертний, якому призначена божественна Флорентіна. Але перед тим, як засвідчити радість з приводу того, що я входжу у вашу родину, дозвольте пролити сльози у вас на грудях, бо їх викликає спогад про вашого брата Августіна. Я був би найневдячнішим із людей, якби мене не зворушила глибоко

смерть тієї людини, якій я завдячений щастям свого життя.

На цьому слові я ще раз обняв простакуватого Херонімо і провів рукою по очах, наче справді витирав сльози. Моралес відразу ж зрозумів, яку вигоду можна мати з цього обману, і не забарився з своєю допомогою. Йому хотілось зійти за мого лакея, і він став ще набивати ціну моєму смуткові з приводу смерті сеньйора Августіна.

— Яка це втрата для вас — загубити рідного брата, пане Херонімо! — скрикнув він.— Це був такий чесний чоловік, справжній фенікс [126] у комерції, безкорисний купець, купець сумлінний, одне слово, такий купець, яких уже немає більше.

Ми мали справу з людиною немудрою і довірливою. Зовсім не думаючи про наше шахрайство, він тільки допомагав нам.

— Чому ж ви не спинились у мене? — спитав він.— Не варто було оселятися в гостиниці. При наших відносинах не треба церемонитись.

— Мій господар трохи церемонний, пане! — сказав Моралес, заступаючись за мене.— У нього є ця вада. Він дозволить мені закинути йому це. Та на цей раз йому можна пробачити, бо він не хотів з'являтись до вас у такому вигляді. Нас обікрадено в дорозі, усю чисто одежу нашу забрано.

— Хлопець каже правду, сеньйор де-Моядас! — перебив я його.— Оця лиха пригода й спричинилась до того, що я не спинився у вас. Я не насмілився з'являтись у цьому костюмі до моєї коханої, яка досі ще зовсім мене не бачила. Мені хотілось почекати, поки повернеться лакей, посланий до Калатрави.

— Та це не мало було б заважати вам спинитись у мене, і я вимагаю, щоб ви зараз же перебрались,— відповів старий.

Отак розмовляючи, він повів нас до себе. Ідучи туди, ми розмовляли про крадіжку, нібито заподіяну мені, і я сказав, що найприкрішим для мене було втратити, разом з одежею, портрет Флорентіни. Та буржуа відповів мені з сміхом, що за такою втратою можна не жаліти, бо оригінал кращий за копію. Справді, ледве ми увійшли в дім, старий покликав свою дочку. Їй не було ще шістнадцяти літ, і її можна було вважати за справжню красуню.

— Ось та панна, яку обіцяв вам покійний мій брат,— сказав він.

— Ах, сеньйор!— захоплено скрикнув я.— Не варто казати, що передо мною люба Флорентіна! Ці чарівні риси запали мені в пам'ять, а ще більше в серце. Загублений портрет — тільки натяк на таку вроду. Якщо він міг так запалити мене, то уявіть же моє захоплення зараз!

— Ці слова дуже хвальні,— відповіла Флорентіна,— але я не така пустославна, щоб думати про себе, як ви кажете.

— Говоріть ваші компліменти,— перебив тоді батько.

Покинувши мене насамоті з дочкою, він відвів Моралеса до суміжної кімнати і сказав:

— Друже мій, злодії забрали не тільки одежу, а, мабуть, і гроші, бо вони починають завжди з цього?

— Так, пане,— відповів мій товариш.— Біля Кастіль-Бласо на нас несподівано напав численний загін бандитів. Вони зоставили тільки те, що було на нас, та ми незабаром одержимо переказові векселі і знову станемо на ноги.

— Поки ви дочекаєтесь своїх векселів, от вам сотня пістолів,— сказав старий, витягаючи гаманець із кишені.

— О, пане, мій господар не захоче брати їх,— скрикнув Моралес.— Ви не знаєте його. Їй-богу, він дуже делікатна людина в цій справі. Він не з тих паничиків, що ладні позичати в кожного. Не зважаючи на свою молодість, він не любить мати боргів і скоріше ситиме милостиню, ніж позичить шеляга.

— Тим краще,— сказав буржуа,— я це найбільше шаную в ньому, бо не можу терпіти тих, що кидаються борговими розписками. Це можна пробачити значним персонам, вони звикли до цього. Мені не хочеться силувати твого господаря,— додав він,— і якщо для нього буде прикрою моя пропозиція позичити в мене гроші, то тоді зовсім не треба говорити про це.

На цьому слові він хотів був покласти гаманець назад до кишені, та мій товариш схопив його за руку.

— Стривайте, сеньйор де-Моядас,— мовив він.— Які б огидні не були борги моєму господареві, проте я не втрачаю надії примусити його приняти вашу сотню пістолів. Треба знати тільки, як повестися з ним. Крім усього, він не любить позичати лише в чужих, а з родичами не так церемониться. Коли в нього немає грошей, він завжди просить їх у батька. Як бачите, цей хлопець розбирається в людях, а на вас, пане, він мусить дивитись, як на свого другого батька.

Отак балакаючи, він виманив гаманець у старого. А цей, вернувшись до нас, побачив, що ми з його дочкою і досі говоримо компліменти один одному. Він перебив нам розмову. Він розповів Флорентіні, яку я зробив йому послугу, і став доводити мені свою надзвичайну подяку. Я скористався з такого сприят-

ливого настрою і сказав цьому буржуа, що найзворушливіша подяка, яку він може зробити, це — якнайшвидше одружити мене з дочкою. Він охоче простив мені таку нетерплячку, запевнивши, що не пізніше як через три дні я стану дружиною Флорентіни. А крім того, замість обіцяних на посаг шести тисяч дукатів, він має дати десять, щоб довести, до якої міри зворушила його моя послуга.

Отож добрий Херонімо де-Моядас прийняв нас дуже гарно. Ми сиділи в нього, маючи приємну надію схопити десять тисяч дукатів і відразу ж утекти з ними з Меріди. Проте страх тьмарив нашу радість: можна було сподіватись, що не мине й трьох днів, як справжній син Хуана Велес-де-ла-Мембрільї порушить наше щастя, або, вірніше, зруйнує його дощенту. Цей страх не був безпідставним. Другого ж дня до батька Флорентіни прибув із чемоданом якийсь чоловік, ніби селянин. Мене самого не було тоді в домі,— там зоставався тільки мій товариш.

— Сеньйор, я служу у майбутнього вашого зятя, калатравського кавалера, сеньйора Педро де-ла-Мембрільї,— сказав селянин старому.— Ми щойно приїхали з ним до цього міста. За хвилину він буде тут. Я прийшов заздалегідь, щоб попередити вас.

Ледве він сказав ці слова, як з'явився його господар. Це дуже здивувало старого, але й сам Моралес трохи розгубився.

Молодий Педро був дуже статурний хлопець. Він звернувся до батька Флорентіни, але той простак не дав йому договорити і, обернувшись до мого товариша, спитав у нього, що це значить. Тоді Моралес, що своєю безсоромністю не поступався ні перед ким

у світі, набравши переконливого вигляду, сказав старому:

— Пане! Ці двоє, яких ви бачите, належать до того загону розбійників, що обібрали нас на шляху. Я відразу ж впізнав їх, а особливо того, що має нахабство називатись сином Хуана Велес-де-ла-Мембрільї.

Старий буржуа без вагання повірив Моралесові і, певний, що ці приходьки — шахраї, сказав їм:

— Ви поприходили надто пізно! Вас випередили. Ще з учора Педро де-ла-Мембрільї живе в мене.

— Подумайте, що ви кажете,— відповів йому калатравський юнак.— Вас обдурено! У вас у домі якийсь самозванець. Знайте, що в Хуана Велес-де-ла-Мембрільї немає іншого сина, крім мене.

— Іншим розказуйте,— мовив старий.— Мені відомо, хто ви! Невже ви забули цього хлопця і не можете згадати його господаря, якого ви обібрали на калатравському шляху?

— Як обібрали?— відказав Педро.— Якби це трапилось не у вас, то я відрізав би вуха тому негіднику, що насміляється називати мене злодієм. Тільки ваша присутність стримує мій гнів. Повторюю вам, сеньйор, що вас обдурено!— скрикнув він.— Я той самий юнак, якому ваш брат Августін обіцяв вашу дочку. Може, ви хочете, щоб я показав вам усі ті листи, які він писав до мого батька з приводу цього шлюбу? Чи, може, вам треба портрет Флорентіни, якого він надіслав незадовго до своєї смерті?

— Ні, портрет не переконає мене, однаково, як і листи,— перебив його старий буржуа.— Я прекрасно знаю, яким чином вони опинились у ваших руках, і з милосердя раджу вам якнайшвидше виїхати з Ме-

ріди, а то доведеться попробувати кари, гідної вашого брата.

— Це вже занадто,— перебив його в свою чергу молодий кавалер.— Я не потерплю, щоб у мене безкарно украли моє ім'я й видавали мене за розбійника. Мене в цьому місті знає не один чоловік. Я піду розшукаю людей і вернусь, щоб знищити цей обман, яким вас збурили проти мене.

На цьому слові він вийшов разом із своїм лакеєм, і Моралес зостався переможцем. Ця пригода спричинилась тільки до того, що Херонімо де-Моядас вирішив сьогодні ж одружити свою дочку зо мною і негайно віддав усі потрібні розпорядження для цього.

Мій товариш був дуже радий бачити батька Флорентіни таким прихильним до нас, але ця справа турбувала його. Він боявся наслідків, бо прекрасно знав, що Педро нахвалявся не дурно; тому він нетерпляче чекав на мене, щоб повідомити про те, що сталось. Я застав його в глибокій задумі.

— Що з тобою, мій друже?— спитав я.— Ти наче чимось дуже заклопотаний?

— І не без причини,— відповів він, і тоді ж оповів мені справу.— Сам бачиш, чи я винуватий, що задумався так. Це ти з своєю сміливістю довів нас до такої скрути. Правда, початок був блискучий, і ти б увінчав себе славою, якби нам пощастило. Та, поза всім, це діло кінчиться погано. Тому в мене є думка — тікати, поки нас ще не викрито, хоч з тим пером, яке нам пощастило висмикнути з крила того простака.

— Пане Моралес,— відказав я йому на ці слова,— навіщо нам так поспішати? Ви надто швидко поступаєтесь перед труднощами. Ви не робите честі ні

дон Матіасу де-Корделю, ні іншим кавалерам, з якими вам доводилось жити в Толедо. Побувавши в науці в таких великих учителів, не треба турбуватись через отакі дурниці. Щодо мене, то я піду слідами цих героїв і доведу, що я — гідний їх учень. Я боротимуся з цією перешкодою і знищу її.

— Якщо вам пощастить довести діло до краю, то я поставлю вас над усіма великими людьми Плутарха.

Ледве Моралес сказав це, як увійшов Херонімо де-Моядас.

— Я вже все приготував до вашого шлюбу,— сказав він,— сьогодні увечері ви будете моїм зятем. Лакей, мабуть, оповів вам про те, що тут сталось,— додав він.— Що ви скажете про таку безсоромність того шахрая, який хотів переконати мене, що він — не син кореспондента мого брата?

Моралесові дуже кортіло знати, як я виплутаюсь із такого поганого становища, і він дуже здивувався, коли я, сумно дивлячись на Моядаса, одверто відповів цьому буржуа:

— Сеньйор, можна було б зоставити вас у такій помилці і використати її, та я не народився брехуном. Треба бути з вами щирим. Я не син Хуана Велес-де-ла-Мембрільї.

— Що я чую!— скрикнув поквапливо й здивовано старий.— Як! Невже ви не той юнак, якому мій брат...

— Будь ласка, вислухайте мене до краю,— також перебив я його,— я правдиво й щиро оповідатиму. Вже з тиждень тому, як я закохався у вашу дочку, ця любов і спинила мене в Меріді. Учора, після того як ми врятували вас, я вже збирався був просити у

вас дозволу на шлюб, але ви, сказавши, що вона призначена іншому, затулили мені рота. Ви мені проговорились, що ваш брат перед смертю заклинав вас віддати її за Педро де-ла-Мембрілью, що ви пообіцяли йому це і таким чином стали рабом свого слова. Ці слова, признатися, засмутили мене, і моє кохання, доведене до розпачу, навіяло мені той план, яким я скористався. Проте нишком я докоряв собі за це, але, сподіваюсь, ви пробачите мені, коли я вам відкриюсь і коли ви взнаєте, що я італійський принц і подорожую інкогніто. Мій батько — володар кількох долин, що лежать між Швейцарією, Міланом і Савоєю. Мені здавалось, що вам приємно буде взнати моє походження, та й саму Флорентіну я порадував би, признавшись їй у цьому після шлюбу. Але небо не дало мені такої радості,— мовив я іншим тоном.— Педро де-ла-Мембрілья тепер тут, і треба вернути йому його ім'я, як би це не важко було мені. Ваша обіцянка примушує вас вибрати його своїм зятем. Я можу тільки сумувати, але скаржитись я не можу. Не зважаючи на мій ранг, ви повинні віддати йому перевагу проти мене. Не треба мати жалю до того безпорадного стану, до якого ви доведете мене цим. Я не натякатиму вам, що ваш брат доводився тільки дядьком вашій дочці, що батько її — ви і що вам справедливіше було б розплатитись зо мною за мою послугу, ніж із сорому перед честю додержувати свого слова, яке обов'язкове для вас тільки до певної міри.

— Звісно, що так буде найсправедливіше!— скрикнув Херонімо де-Моядас.— Я зовсім не думаю вагатись між вами і Педро де-ла-Мембрільєю. Якби мій брат був живий, він би не знайшов нічого поганого в тому,

що я даю перевагу людині, яка врятувала мені життя, принцеві, який не соромиться породичатись зо мною, не зважаючи на те, хто я. Треба бути ворогом свого щастя і остаточно з'їхати з глузду, щоб не одружити з вами своєї дочки і навіть не настояти на шлюбі, такому вигідному для неї.

— Сеньйор,— відповів я,— не треба так гарячитись. Згоджуйтесь на це, тільки остаточно зваживши все. Вважайте тільки на свої інтереси і, не звертаючи уваги на благородство моєї крові...

— Та ви глузуєте з мене,— перебив він мене.— Чи я хоч хвилину можу вагатись? Ні, мій принце, і я вас благаю сьогодні увечері вшанувати своєю рукою щасливу Флорентіну.

— Гаразд,— відповів йому я,— хай так! Ідіть, принесіть їй самі цю новину і скажіть про її славну долю.

Тим часом як старий буржуа побіг переказувати своїй дочці, що їй пощастило полонити принца, Моралес, який чув усю нашу розмову, став навколюшки передо мною і сказав:

— Пане принце італійський, сину володаря долин, що лежать між Швейцарією, Міланом і Савоєю, дозвольте мені кинутись до ніг вашої високості і засвідчити своє захоплення. Слово шахрая, що я дивлюсь на вас, як на якесь чудо. Досі я вважав себе за найпершого чоловіка в світі, але тепер цілком щиро скажу, що пасую перед вами, хоч у вас менше досвіду, ніж у мене.

— Так ти вже не тривожишся більше?— сказав я.

— О, ні трохи,— відповів він,— я тепер зовсім не боюсь сеньйора Педро. Хай приходить сюди, коли захоче.

Ми з Моралесом були дуже певні себе і стали

обмірковувати майбутню подорож з посагом, на який ми так розраховували, немов уже здобули його. Ми не сумнівались у цьому. Та посагу в нас ще не було, і розв'язка цієї пригоди не справдила наших сподіванок.

Незабаром до нас з'явився калатравський юнак. Він прийшов з двома буржуа і одним альгвазилом, дуже показним, завдяки своїм вусам, чорнявому обличчю та своїм функціям. Батько Флорентіни був тоді з нами.

— Сеньйор де-Моядас,— сказав Педро,— я привів до вас оцих трьох чесних людей. Вони знають мене і можуть сказати, хто я.

— Так, певно, я можу це сказати,— скрикнув альгвазил.— Свідчу всім, кому належить знати про це, що я вас знаю: звуть вас Педро і ви єдиний син Хуана Велес-де-ла-Мембрільї. Хто насмілиться обстоювати противне, той — брехун.

— Я вам вірю, пане альгвазил,— сказав тоді добрий Херонімо де-Моядас.— Ваше свідчення священне для мене, однаково як і слова тих купців, що з вами. Я тепер остаточно переконаний, що цей молодий кавалер, який вас привів сюди, єдиний син кореспондента мого брата. Та хіба це має значення? Я зовсім не думаю одружувати з ним своєї дочки,— моє вирішення змінилось.

— О, це інша річ!— сказав альгвазил.— Я прийшов до вашого дому тільки запевнити, що цей чоловік мені знайомий. Звісно, ви господар своєї дочки, і ви можете одружувати її, з ким вам захочеться.

— Я теж не думаю силувати сеньйора де-Моядаса. Він може порядкувати своєю дочкою, як йому захочеться,— перебив його Педро,— але хай буде дозволено мені спитати в нього, чому він змінив свою думку

Може, у вас є привід скаржитись на мене? Принаймні, втративши приємну надію бути вашим зятем, я знатиму, що втратив її не через свою вину.

— Я не скаржусь на вас,— відповів простакуватий старий,— скажу вам, що мені навіть прикро зраджувати своє слово, і я вас дуже прошу дарувати мені це. Я певен, що ви надто великодушний і не розгніваєтесь за те, що мені довелось віддати перевагу перед вами вашому суперникy, який врятував мені життя. Цей сеньйор, що визволив мене з великої небезпеки, стоїть перед вами,— мовив він, повернувшись до мене.— І ви ще більше пробачите мені, коли я вам скажу, що це італійський принц. Він, не зважаючи на нерівність нашого стану, хоче одружитися з Флорентіною, в яку дуже закоханий.

На цьому слові Педро став німий і остаточно зніяковів. Купці повитріщали очі і видавались дуже здивованими. Але альгвазил, звикши дивитись на речі з поганого боку, запідозрив у цій чудесній авантюрі звичайнісіньке шахрайство, на якому можна було б підробити. Він дуже пильно розглядав мене, але моє обличчя було йому незнайоме, і тому він зостався ні в сих ні в тих із своїм добрим бажанням. Проте по тому він став з однаковою увагою розглядати й мого товариша. На лихо для моєї високості, він впізнав Моралеса і, згадавши, що йому доводилось бачити його в Сіудад-реальській в'язниці, скрикнув:

— Та це ж один із моїх кліентів! Я вже вдруге зустрічаюся з цим дворянином і рекомендую вам його як одного з найдосконаліших шахраїв, які тільки були в королівствах та князівствах Іспанії.

— Тихше, стримайтесь, пане альгвазил,— сказав

Херонімо де-Моядас.— Цей хлопець, якого ви так погано змалювали, слуга принца!

— Прекрасно! — відказав альгвазил, — більше мені нічого не треба, щоб знати, що за людина сам принц. Я суджу пана по лакеєві і не сумніваюсь, що ці два пройдисвіти умовились обдурити вас. Мені знайома така дичина, а щоб довести вам, що ці негідники — звичайні авантюрники, я зараз відведу їх до в'язниці. Мені хочеться поставити їх віч-на-віч з корегідором, а відтіля вони вийдуть тільки після такого хлосту, якого їм ніколи ще не давали.

— Стривайте, пане урядовцю,— промовив старий,— не заводьте діла так далеко. Такі панове, як ви, не бояться ображати чесних людей. Хіба цей лакей не може бути шахраєм так, щоб про це не знав його господар? Чи вперше бачити пройдисвітів на службі у принців?

— Ви глузуєте з своїми принцами, чи що?— перебив його альгвазил.— От вам моє слово, що цей юнак звичайнісінький інтриган, і я його, разом з товаришем, арештую іменем короля. Біля дверей стоять два десятки стражників, вони їх силою відведуть до в'язниці, якщо не можна буде зробити цього по-хорошому. Ходімо, принце,— сказав він по тому мені,— ну, рушаймо!

Ці слова приголомшили мене, однаково як і Моралеса. Наше замішання збудило підозру в Херонімо де-Моядасі, або, вірніше, остаточно підірвало його довіру до нас. Він догадався, що ми хотіли обдурити його, але повівся так, як це й личило статечній людині.

- Ваші підозріння, пане урядовцю, можуть бути помилковими,— сказав він альгвазилу,— проте, мож-

ливо, що вони й правдиві. Що б там не було, не заглиблюватимемося в цю справу. Хай ці два молоді кавалери виходять і вирушають, куди їм захочеться. Прошу вас, не заважайте їм виїхати. Я вимагаю від вас цієї поступки, щоб розплатитися з ними за ту послугу, яку вони мені зробили.

— Якби я додержував свого обов'язку, то мені треба було б ув'язнити цих панів, не зважаючи на ваші просьби,— відповів альгвазил.— Але з любові до вас я відступлюсь від свого обов'язку з умовою, що вони негайно виїдуть з цього міста, бо, якщо я завтра зустріну їх тут, то, їй-богу, вони побачать, що з ними станеться.

Почувши, що нас зоставляють на волі, ми з Моралесом трохи заспокоїлись і хотіли були знову впевнено забалакати, обстоюючи свою честь, та альгвазил так скоса глянув на нас, що нам враз заціпило. Не знаю, чому ці люди мають такий вплив на нас! Хоч-не-хоч, треба було залишати Флорентіну і її посаг Педро де-ла-Мембрільї, який, напевно, став зятем Херонімо де-Моядаса. Я вийшов разом із своїм товаришем. Ми звернули до Трухільйо, втішаючись тим, що хоч сотню пістолів заробили на цій авантюрі. За годину до ночі ми проходили якимось невеличким сільцем, вирішивши заночувати далі. Тут стояла корчма, досить гарна на вигляд для такого місця. Корчмар і корчмарка сиділи біля порога на кам'яних лавках. Корчмар, здоровий, сухий і вже старий чоловік, тринькав на погані гітарі, розважаючи свою жінку, що, здавалось, слухала його з насолодою.

— Панове,— гукнув нам корчмар, побачивши, що ми не думаємо спинятись у цьому місці,— от я вам

раджу зробити тут причал. Звідси добрих три милі до дальшого сільця. Попереджаю, що вам там не буде так добре, як тут. Вірте мені і заходьте до мого дому. Я гарно й недорого нагодую вас.

Це нас переконало. Підійшовши до корчмаря та корчмарки, ми привіталися і, сівши біля них, стали балакати про всяку всячину. Корчмар сказав про себе, що він урядовець святої германдади, а корчмарка була гладка жартівниця, що, здавалось, добре вміла продавати свої харчі.

Розмову нам перебив приїзд дванадцяти чи п'ятнадцяти кавалерів. Одні з них їхали верхи на мулах, інші — на конях, і за ними тяглась валка вислюків, навантажених в'юками.

— Оце так так! Скільки принців! — скрикнув корчмар, побачивши стільки людей,— де ж мені їх примістити?

Село враз наповнилось людьми й худобою. На щастя, біля корчми був розлогий тік, де поставили вислюків і поскладали в'юки. Мулів та коней кавалерів довелось розмістити по інших місцях. Щодо людей, то вони не так думали про ліжка, як про добру вечерю. Корчмар з корчмаркою та своєю служницею нічого не пожаліли для цього. Вони порізали всю живину з своєї пташні. Цього разом з кролячими та котячими рагу і силою-силенною борщу з бараниною вистачило на всіх.

Ми з Моралесом дивились на кавалерів, що час од часу поглядали й на нас. Кінець-кінцем, між нами почалась розмова, і ми сказали їм, що наколи вони захочуть, то можна повечеряти разом. Вони відповіли, що це буде їм дуже приємно. Отож ми всі разом посідали за стіл. Один кавалер командував ними, і інші,

дарма що поводилися з ним дещо фамільярно, ставились до нього з повагою. Правда, він сидів на почесному місці, говорив дуже голосно і часом навіть зухвало суперечив іншим, що, замість платити йому тим самим, пошанливо вислухували його думки. Випадково балачка зайшла про Андалузію.[127] Моралес став вихваляти Севілью. Тоді той чоловік, про якого я щойно згадував, сказав йому:

— Ви, сеньор кавалере, хвалите моє рідне місто. Хоч, правда, я народився в його околиці, в містечку Майрені.

— Те саме я скажу й про себе, — відповів йому мій компаньйон. — Я теж із Майрени. Не може бути, щоб я не був знайомий з вашими батьками, бо я ж знав там усіх чисто, від алькада[128] до найостаннішого чоловіка в містечку. Чий же ви син?

— Чесного нотаря Мартіна Моралеса,— відповів йому кавалер.

— Мартіна Моралеса! — скрикнув мій товариш з радістю і здивованням. — Їй-богу, це щось надзвичайне! Так ви мій старший брат Мануель Моралес?

— Ваша правда, — відповів другий, — а ви, виходить, мій менший брат Луіс, що ще в колисці лежав, коли я покинув батьківський дім?

— Ви самі признали мене,— відповів йому мій товариш.

На цьому слові вони обидва повставали зза столу і кілька разів поцілувались один з одним. По тому сеньйор Мануель сказав товариству:

— Це — справжнє чудо, панове! Доля схотіла, щоб я зустрів і впізнав свого брата, якого мені не доводилось бачити не менш, як років із двадцять. Дозвольте представити його вам.

Тоді всі кавалери повставали ради звичаю і вклонились молодшому Моралесу, обіймаючи його один по одному. Після того вони знову посідали за стіл і пробули там цілісіньку ніч. Жоден не ліг спати. Брати сіли рядом і пошепки розмовляли про свою родину, тим часом як інші гості пили й розважались.

Луіс довго балакав з Мануелем і, відвівши мене після цієї розмови набік, сказав:

— Усі ці кавалери — челядь графа Монтаноса, якого король нещодавно настановив на віце-короля Майорки. Вони супроводять віце-королівську валку до Аліканте, відкіля поїдуть далі кораблями. Мій брат за управителя у цього сеньйора. Він запропонував мені поїхати з ним. Я сказав йому, що мені шкода кидати вас, і він відповів на це, що й вам він може дати добру посаду, аби тільки була охота мандрувати з нами.

— Раджу тобі, мій друже, не нехтувати цією пропозицією, — мовив він далі. — Поїдьмо разом до острова Майорки. Якщо нам житиметься гарно, зостанемось, а якщо не вподобається, вернемось назад до Іспанії.

Я охоче приняв цю пропозицію. Ми з молодшим Моралесом приєдналися до урядовців графа і на світанку виїхали з ними з корчми. Дуже побагату їдучи на день, ми прибули до Аліканте, де я перед відплиттям купив собі гітару і замовив дуже пристойний костюм. У мене тільки й думки було, що про острів Майорку, та й Луіс мав такий самий настрій. Здавалось, що ми зовсім відмовились від шахрайства. Треба сказати правду: нам хотілось зійти за чесних людей між тими кавалерами, до яких ми попали, і тільки це тримало в належній пошані наші таланти. Нарешті ми весело відплили, сподіваючись незабаром бути в Майорці, та ледве ми

виїхали з Алікантської затоки, як на нас налетів жахливий шквал. У цьому місці мого оповідання в мене є нагода зробити прекрасний опис бурі, змалювати повітря, що все в огні, вдари грому, завивання вітру, збурення хвиль тощо, але, відкинувши всі ці риторичні прикраси, скажу тільки, що гроза була просто несамовита. Вона примусила нас причалити до берега острова Кабрери.[129] На цьому пустинному острові була невелика фортеця. Її охороняли тоді п'ять чи шість солдатів на чолі з офіцером, що дуже чемно приняв нас.

Нам треба було пробути тут кілька днів, щоб полагодити паруси та снасть; тому ми, щоб не нудьгувати, намагались розважатись. Кожен робив це по-своєму: ті грали в приму, інші забавлялись якось інакше, а я гуляв по острову з тими кавалерами, що любили прогулянки. Це мені дуже подобалось. Ми плигали з скелі на скелю, бо місцевість там дуже нерівна, скрізь багато каміння і зовсім мало землі. Якось раз, коли ми споглядали ці сухі й безводні місця, дивуючися з примхи природи, то плодовитої, то зовсім безплідної, на нас несподівано війнуло приємними пахощами. Ми відразу повернулись на схід, звідки йшов цей запах, і здивовано помітили між скелями велику купу кущів каприфолія, прекрасного й пахучішого за той, що росте в Андалузії. Ми охоче підійшли до цього чудесного чагарника, що напахчував усе повітря навколо себе. Кущі обводили вхід до дуже глибокої печери. Вона була широка і не дуже темна. Ми зійшли вниз кам'яними східцями, що по краях прикрашені були квітами і утворювали самі собою кручені сходи. Опинившися внизу, ми побачили, що по піску, жовтішому за золото, крутиться кілька струмочків. Своїм джерелом вони мали

ті краплі води, які безперестань проступали з скель униз і незабаром губились під землею. Вода була така прекрасна, що нам захотілось попити її. Вона нам здалась такою свіжою, що ми надумали і завтра знову прийти на це місце, захопивши з собою кілька пляшок вина, певні того, що вип'ємо їх там не без насолоди.

З жалем покинувши таке гарненьке місце, ми вернулись до фортеці, де відразу ж стали вихваляти товаришам цю прекрасну знахідку. Але комендант фортеці сказав, що він по-товариському радить не ходити до печери, яка нас так зачарувала.

— Чому ж це?— спитав я в нього.— Хіба є чого боятись?

— Звісно, що так,— відповів він.— Алжірські та тріпольські корсари[180] причалюють часом до цього острова і запасаються водою з того джерела. Там одного разу вони схопили двох солдатів мого гарнізону і зробили їх невільниками.

Офіцер сказав це дуже серйозно, та йому не пощастило переконати нас. Нам здавалось, що він жартує, і другого ж дня я вернувся до печери з трьома кавалерами нашого екіпажу. Щоб довести свою хоробрість, ми пішли туди, не захопивши навіть вогнепальної зброї. Молодий Моралес не приєднався до нас, він волів, як і його брат, розважатись у фортеці.

Ми зійшли вниз до печери, як і напередодні, і освіжили в струмках кілька принесених із собою пляшок вина. Поки ми пили за грою на гітарі й веселою розмовою, раптом у печері з'явилось кілька чоловіка з буйними вусами, в тюрбанах і в турецькій одежі. Ми подумали, що це наші люди та комендант навмисно передяглись, щоб налякати нас. Упереджені такою думкою,

ми зареготали, зовсім не думаючи про оборону, хоч їх увійшло вже з десяток. Незабаром нам довелось сумно розчаруватись, бо ми взнали, що це з'явився корсар із своїми людьми, щоб викрасти нас.

— Здавайтесь, собаки!—крикнув він нам кастільською мовою,—абож ви всі зараз повмираєте!

Одночасно його супутники націлились на нас із своїх карабінів. Якби ми зробили хоч найменший опір, вони почастували б нас прекрасним випалом. Та в нас стало розуму не робити цього. Ми віддали перевагу неволі, а не смерті і кинули піратові свої шпаги. Він наказав закувати нас у кайдани й відвести на корабель, що стояв недалеко звідци, і незабаром, поставивши паруси, поплив до Алжіра.

Таким чином ми були справедливо покарані за те, що не послухали застереження гарнізонного офіцера. Корсар насамперед обшукав нас і забрав усі наші гроші. Добра здобич для нього! Двісті пістолів від пласенсійських буржуа та сотня, яку Моралес одержав від Хероніма де-Моядаса, були, на нещастя, при мені,— і все це без жалю пограбовано в мене. У моїх товаришів теж були тугенькі гаманці. Одне слово, то був чудесний улов. Це пірата наче дуже звеселило, але цьому катові мало було позабирати гроші, він став ще ображати нас своїм кепкуванням, яке мучило нас далеко менше, ніж доконечна потреба терпіти його. Після всяких жартів він, щоб поглузувати з нас трохи інакше, наказав принести ті пляшки вина, які ми освіжили в джерелі і які його люди не забули захопити з собою, і став спорожнювати їх разом з ними, насмішкувато випиваючи за наше здоров'я.

У моїх товаришів був такий вигляд, з якого можна

було догадатись про їх переживання. Їх тим більше обурювала неволя, що вони сподівались доїхати до острова Майорки і прекрасно влаштуватись там. Щодо мене, то я примирився з своєю долею і, менше засмучений від інших, став розмовляти з насмішником. Я навіть охоче відповідав на жарти. Це йому вподобалось.

— Я люблю, юначе, людей твоєї вдачі, — сказав він,— бо, по суті, краще озброїтись терпінням і скоритись долі, ніж побиватись та зітхати. Заграй лишень нам якоїсь пісні, — мовив він, побачивши в мене гітару,— подивімось, як ти вмієш це робити.

Ледве мені розв'язали руки, я послухався його і відразу ж почав грати на гітарі. Це вийшло в мене так непогано, що навіть він похвалив. Правда, грав я тоді досить добре на цьому інструменті. Я заспівав, і мій голос їм вподобався. Усі турки на кораблі захоплено показували жестами, як їм приємно мене слухати. Це примусило мене подумати, що вони мали смак до музики. Пірат сказав мені на вухо, що я не зазнаю тяжкої неволі, бо з моїми талантами можна сподіватись на таку посаду, яка зробить рабство зовсім нетяжким.

Мене трохи звеселили ці слова, та, поза всіма їхніми похвалами, я почував тривогу, не знаючи, на яку роботу натякав корсар.

Я боявся, що вона буде мені не до смаку. Прибувши до алжірського порту, ми побачили величезний натовп людей, що поприходили дивитись на нас. Корабель ще не причалив, а вони вже стали радісно кричати. Додайте до цього безладні звуки сурм, маврітанських[131] флейт та інших інструментів цієї країни, і ви знатимете, що це була скоріш бучна, ніж приємна симфонія. Таку радість викликала брехлива

чутка, що поширилась у місті. Ходили балачки, що ренегат Мегемет (так звали нашого пірата) загинув під час атаки на великий генуезький корабель. Почувши ж про його поворот, усі родичі й друзі поспішили засвідчити йому свою радість.

Ледве ми стали на землю, як мене, разом з моїми компаньйонами, відвели до палацу баші[32] Солімана, де писар-християнин, допитавши нас кожного окремо, записав наші прізвища, батьківщину, віру й таланти. Тоді Мегемет, показав на мене баші, став розхвалювати мій голос і, крім того, сказав, що я чудесно граю на гітарі. Більше нічого не треба було, щоб Соліман вибрав мене собі на службу. Отож мене призначили й відразу відвели до сералю,[133] де я мусив виконувати належну мені роботу. Інших бранців відвели на базар і, за звичаєм, продали там. Те, що віщував мені на кораблі Мегемет, здійснилось. Моя доля була щаслива.

Мене не запирали до в'язниці і не морили тяжкою роботою. З пошани до мене Соліман-баша наказав відвести мене в окреме місце, де жило п'ять чи шість благородних невільників, яких незабаром мали викупити і яким давали тільки легкі роботи. Мені доручили поливати в саду померанці та квіти. Приємнішої роботи не можна було й мати. Я дякував за це своїй зірці і передчував, сам не знаючи чому, що буду щасливим у Солімана.

Цей баша (треба змалювати його портрет) був чоловік сорока років, непоганий собою, дуже чемний як на турка. Фавориткою в нього була одна кашмірка,[134] що, завдяки своєму розуму й красі, мала повну владу над ним. Він любив її до обожнювання. Щодня якесь нове свято справлялось для неї — то кон-

церти із співів та гри, то вистава комедії в турецькому дусі. Це були драматичні поеми, в яких пристойністю і соромливістю однаково нехтувалось, як і правилами Арістотеля. Фаворитка, на ім'я Фаррухназ, надзвичайно любила ці вистави. Часом вона примушувала своїх покоївок грати перед башею арабські п'єски, в яких і сама виконувала ролі, зачаровуючи всіх глядачів грацією та жвавістю гри. Якось, коли я на одній такій виставі сидів між музиками, Соліман наказав мені в антракті грати на гітарі й співати. Мені пощастило вподобатись Соліманові, він не тільки заплескав, а й похвалив мене. І його фаворитка, як мені здалось, теж ласкавим оком глянула на мене.

Другого дня, коли я поливав помаранці в саду, біля мене пройшов євнух, що на ходу мовчки кинув записку до моїх ніг. Я підняв її з хвилюванням, змішаним з радістю й страхом. Боячись, щоб мене не помітили з вікон сералю, я ліг на землю і, сховавшись за помаранці, розгорнув записку. Там був досить коштовний бриліант і такі слова кастільською мовою:

„Дякуй богові за свою неволю, молодий християнине! Кохання й багатство зроблять тебе щасливим: кохання — якщо ти не будеш байдужим до вроди прекрасної особи, і багатство — якщо тобі не бракуватиме сміливості нехтувати небезпеками".

Я жодної хвилини не сумнівався, що це лист від султанші-фаворитки:[135] стиль та бриліант переконали мене в цьому. Я з природи небоязкий; до того ж пустославність зійтися з коханкою великого пана, а ще більше — надія витягти з неї вчетверо більше грошей, ніж треба було для мого викупу, примусили мене зважитись на цю пригоду, які б небезпеки не трапились

через неї. Я став знову працювати, думаючи про те, як забратись мені до покоїв Фаррухназ, або, вірніше, чекаючи, поки ця жінка сама покаже мені дорогу туди, бо прекрасно знав, що вона не спиниться на цьому і поведе діло далі. Я не помилився. Той самий євнух, який уже раз проходив повз мене, прийшов удруге і спитав:

— Чи ти, християнине, вже надумав? Чи стане в тебе сміливості йти за мною?

Я відповів згодою.

— Гаразд! — мовив він, — хай бог тебе береже! Завтра вранці ти знову побачишся зо мною. Будь готовий піти за мною.

Сказавши це, він пішов собі. Другого дня він справді з'явився о восьмій годині ранку і знаком покликав мене до себе. Коли я підійшов до нього, він відвів мене до якоїсь зали. Там лежав величезний згорток полотна, щойно принесений ним та ще одним євнухом. Цей згорток треба було понести до султанші для декорацій арабської п'єси, яку вона готувала для баші.

Бачачи, що я згоджуюсь на все, чого вони хочуть, ці два євнухи не гаяли марно часу. Розгорнувши полотно і поклавши мене на всю мою довжину в середину, вони ледве не задушили мене, коли знову згорнули його. Потім, узявшись кожен за край, вони безборонно принесли мене до тієї кімнати, де лежала прекрасна кашмірка. Вона була сама з старою відданою рабинею. Вони обоє розгорнули полотно, і Фаррухназ, побачивши мене, зраділа до захоплення, виявляючи цим вдачу жінок своєї батьківщини. Не зважаючи на свою природну сміливість, я трохи злякався, несподівано опинившись у таємних жіночих покоях. Пані від-

разу ж помітила це і, щоб розвіяти мій страх, сказала:

— Не бійтеся нічого, юначе! Соліман допіру виїхав до своєї сільської садиби і пробуде там цілий день. Ми можемо тут вільно з вами розмовляти.

Ці слова заспокоїли мене і так мене змінили, що радість фаворитки ще збільшилась.

— Ви вподобались мені, — мовила вона, — і мені хочеться зменшити тягар вашої неволі. На мою думку, ви гідні того почуття, яке я маю до вас. Навіть у рабському костюмі у вас благородний і гарний вигляд, — це доводить, що ви не проста людина. Розмовляйте щиро зо мною, скажіть, хто ви. Я прекрасно знаю, що благородні невільники криються з своїм походженням, щоб за дешевшу ціну викупитися з неволі; та вам немає чого боятися зо мною. Така обережність образила б мене, бо я обіцяю вам волю. Будьте ж щирі і признайтесь, що ви юнак гарного роду.

— Справді, пані, мені не годиться платити обманом за вашу добрість, — відповів я. — Ви хочете, щоб я неодмінно відкрився вам із своїм походженням? Хай буде так! Я син іспанського гранда.

Можливо, що я сказав правду; принаймні султанша повірила їй. Зрадівши, що її увагу привернув до себе такий значний кавалер, вона запевнила мене, що ми бачитимемось дуже часто насамоті. Ми довго балакали з нею. Мені ніколи не доводилось бачити такої цікавої жінки. Вона знала кілька мов і між іншим кастільську, якою розмовляла досить добре. Коли, на її думку, надійшов нам час розлучитись, я сів, з її наказу, у величезну вербову корзину, вкриту шовковою вишивкою її власної роботи. На її поклик прийшли

ті самі раби, що принесли мене сюди, і винесли мене, як подарунок для баші від фаворитки. Ця річ була священна для всіх тих стражників, що охороняли жінок.

Ми з Фаррухназ знайшли й інші способи розмовляти насамоті. І ця прекрасна невільниця поволі викликала таку любов, яку сама почувала до мене. Два місяці про наші відносини ніхто нічого не знав, хоч у сералях дуже важко довго ховати любовні таємниці від аргусів.[136] Але одна прикрість зовсім розладнала наше діло і змінила мою долю. Раз, коли мене принесли до султанші в тулубі штучного дракона, спеціально зробленого для вистави, і коли я став розмовляти з нею, з'явився Соліман, хоч ми думали, що його зараз немає в місті. Він увійшов так несподівано до покоїв фаворитки, що стара рабиня ледве встигла попередити нас про його прихід. Ще менше часу було в мене сховатись, я сам перший попався на очі баші.

Він нібито дуже здивувався, побачивши мене тут, і його очі раптом спалахнули злістю. Я вважав себе за людину, якій надійшла остання хвилина, і уявляв уже собі кару. Щодо Фаррухназ, то вона теж злякалась, але зовсім не думала признаватись у своєму злочині і просити помилування.

— Володарю,— сказала вона Соліманові,—перед тим, як висловлювати свій вирок, згодьтесь вислухати мене. Звісно, обставини проти мене, і я здаюсь вам зрадницею, гідною найжахливішої кари. Я приймала цього молодого невільника, а щоб провести його до моїх покоїв, вдавалась до таких хитрощів, які робила б, коли була б шалено закохана в нього. Проте заприсягаюсь вам нашим великим пророком, що, не зважаючи на

всі ці вчинки, я не зраджувала вас. Мені хотілось розмовляти з цим християнським невільником тільки для того, щоб відвернути його від його віри і прихилити до правовірних. Попервах він противився, та я цього й сподівалась. Але мені пощастило зламати його забобони, і він тільки но обіцяв мені перейти до магометанської віри.

Я визнавав, що мені треба заперечити брехню фаворитки, хоч становище моє було скрутне. Але, зворушений небезпекою коханої жінки і ще більше — страхом за самого себе, я з розпачу розгубився і зніяковів. Я не міг вимовити слова, і баша, переконаний з моєї мовчанки, що його коханка каже щиру правду, зостався без зброї.

— Пані, — відповів він, — мені хочеться вірити, що ви не образили мене і що тільки бажання зробити діло, приємне пророкові, примусило вас наважитись на такий сумнівний вчинок. Отже я прощу вам таку необачність, якщо цей невільник негайно надягне тюрбан.

Він відразу послав по марабута.[137] Мене одягли в турецьке вбрання. Я зробив усе, що вимагалось від мене, нічому не перечачи, та, краще сказати, через свій розпач я зовсім не відав, що творю. Скільки б християн у такому випадку повелось так само підло, як я!

Після церемонії я, під ім'ям Сіді Галлі,[138] вийшов із сералю, одержавши від Солімана якусь незначну посаду. Більше мені ніколи не довелось бачитися з султаншею, але раз до мене прийшов один з її євнухів. Він приніс мені від її імени коштовне каміння, вартістю в дві тисячі султанських червінців, і записку, в якій пані запевняла, що їй ніколи не забути тієї велико-

душної послуги, якою я врятував їй життя, ставши магометанином. Справді, крім подарунків, одержаних від Фаррухназ, я дістав, завдяки її впливові, посаду, значнішу за першу, і за якихось п'ять-шість років став одним з найбагатших ренегатів міста Алжіра.

Ви догадуєтесь, що, коли я ходив до мечетей на мусульманські молитви і виконував усякі інші закони їхньої релігії, то це був справжнісінький обман. Я непохитно поклав собі вернутись до нашої церкви, думаючи втекти колись до Іспанії або Італії з ощадженим багатством. У цій сподіванці я жив дуже весело. У мене був прекрасний будинок, чудесні сади, чимало рабів і вродливих жінок у моєму сералі. Хоч уживати вино заборонено в тих магометанських країнах, проте більшість населення таємно п'є його. Щодо мене, то я пив без сорому, як і всі ренегати. Пригадую, були в мене тоді два компаньйони на гулянках, з якими я часто просиджував за столом цілісіньку ніч. Один із них був єврей, другий — араб. Обидва вони здавались мені чесними людьми і, маючи таку думку, я зовсім не прикидався перед ними. Якось увечері я запросив їх до себе вечеряти. Того дня у мене здохла найулюбленіша моя собака. Ми вимили її тіло й поховали її з усіма похоронними церемоніями магометан. Це зробили ми зовсім не для того, щоб посміятися з мусульманської віри, то була тільки розвага і вдоволення примхи, що з'явилась у нас під час гульні, — віддати останню пошану собаці.

Проте цей вчинок, як ви далі побачите, ледве не занапастив мене. Другого дня до мене прийшов якийсь чоловік і сказав:

— Пане Сіді Галлі, мене до вас привела дуже важ-

лива справа. З вами хоче поговорити пан каді.[139] Потрудіться, будь ласка, цієї ж хвилини прийти до нього.

— Скажіть, прошу вас, чого він від мене хоче?— спитав я в нього.

— Він сам скаже,— мовив той.— Я вас можу тільки повідомити, що якийсь арабський купець, що вечеряв учора з вами, доніс про те блюзнірство, якого ви допустились під час похорону собаки. Ви прекрасно знаєте, про що йде мова! Ви мусите сьогодні ж з'явитись до судді; інакше, застерігаю вас, він карним порядком поведе проти вас справу.

На цьому слові він вийшов, приголомшивши мене своїм повідомленням. В араба не було й найменшого приводу скаржитись на мене, і я не розумів, чому цей зрадник зіграв таку штуку зо мною. Проте цей донос був вартий уваги. Я знав каді за людину, дуже сувору на вигляд, але по суті він був не такий сумлінний, як жаднючий. Поклавши дві сотні султанських червінців у гаманець, я пішов до судді. Він покликав мене до свого кабінету і неприязно сказав:

— Ви — безбожник, блюзнір, поганець! Ви поховали собаку, як мусульманина! Яке кепкування! Невже ви так шануєте наші найсвященніші церемонії? Ви стали, мабуть, мусульманином тільки для того, щоб глузувати з наших законів?

— Пане каді,— відповів я йому,— той араб, що зробив на мене такий гидкий донос, сам брав участь у моєму злочині, якщо так можна назвати ті почесті, з якими я поховав свого вірного слугу — тварину, в якої була тисяча всяких гідностей. Собака так любила чесних і благородних людей, що, вмираючи, захотіла довести їм свою дружбу. У своєму заповіті, якого

виконавець — я, вона відказала їм усе своє добро: одному — двадцять червінців, другому — тридцять. Вона і вас не забула, пане, — мовив я, витягши гаманця, — оці дві сотні султанських червінців доручено передати вам від її імени.

На цьому слові з каді враз спала поважність, він не міг утриматись від сміху. Ми були самі, тому він без усяких церемоній взяв гаманця.

— Ідіть, пане Сіді Галлі, — сказав він, відпускаючи мене, — ви прекрасно зробили, поховавши з такою помпою й такими почестями собаку, яка так шанувала чесних людей.

Отак я виплутався з цієї справи. Якщо це не зробило мене розважливішим, то я, принаймні, став обачнішим. Більше я не пиячив ні з арабом, ні з євреєм. Для випивок я вибрав собі одного молодого ліборнійського дворянина, який був невільником у мене. Прізвище його було Азаріні. Я ніяк не скидався на інших ренегатів, які гірше мучили християнських невільників, ніж самі турки. Усі мої раби терпляче чекали викупу. Правда, я з ними поводився так лагідно, що вони — як казали мені часом — більше боялись попасти до іншого господаря, ніж бажали вийти на волю, хоч у ній багато звабливого для тих людей, що опинились у неволі.

Одного разу кораблі баші вернулись з чималою здобиччю. Вони привезли понад сотню рабів обох статей, захопивши їх на іспанському побережжі. Соліман залишив їх собі дуже мало, а решту мав продати. Зайшовши на базар, де відбувався продаж, я купив собі одну іспанську дівчинку років десяти чи дванадцяти. Вона ридала й дуже побивалась. Мене здиву-

вало, що такого віку дівча таке чутливе до неволі. Звернувшись до неї по-кастільському і намагаючись зменшити її горе, я сказав, що вона попала не до поганого чоловіка, дарма що на мені тюрбан. Та дівча, як і раніш, було в розпачі і не слухало мене. Воно побивалось і скаржилось на свою долю, час од часу зворушливо скрикуючи:

— О, моя матінко! Навіщо ж нас розлучили! Я б усе стерпіла, якби ми були вкупі!—На цьому слові вона повернулась до якоїсь жінки сорока п'яти або п'ятидесяти років, що стояла за кілька кроків від неї, чекаючи з опущеними очима в смертельній мовчанці свого покупця. Я спитав у дівчини, чи та жінка, на яку вона дивиться, не її мати.

— Так, сеньйор!—відповіла вона мені.—Богом благаю вас, зробіть так, щоб ми не розлучалися з нею.

— Гаразд, моя дитино,—сказав я,—якщо вас утішить те, що ви не розлучитеся з матір'ю, то ви незабаром будете вкупі.

І я відразу пішов купувати ту жінку. Ледве я глянув на неї, як впізнав обличчя, власне обличчя Люсінди. Ви можете уявити моє хвилювання!

— Праведне небо, та це ж моя мати!—подумав я.—У цьому немає ніякого сумніву.

Щодо неї, то вона мене не впізнала. Може, пекучий біль злигоднів примушував її бачити в усіх людях самих ворогів, а може, я й сам змінився за ті дванадцять літ, що ми не бачилися з нею; але, можливо, причиною цього було й моє вбрання. Скінчивши з купівлею, я відвів її з дочкою до свого дому.

Там мені захотілось утішити їх признанням.

— Пані, невже моє обличчя не вразило вас?—спи-

тав я Люсінду.—Невже через тюрбан та вуса ви не могли впізнати свого рідного сина Рафаеля?

На цьому слові моя мати здригнула, стала вдивлятися в мене і впізнала. Ми ніжно обнялись. Потім я поцілував її дочку, що, мабуть, так само не чула про свого брата, як і я—про сестру.

— Признайтесь,—сказав я матері,—що в усіх ваших театральних п'єсах ніколи вам не доводилось переживати такого надзвичайного побачення, як це.

— Сину мій,—відповіла вона, зітхнувши,—поперва я зраділа була, побачивши вас, та радість моя обернулась на смуток. Як же це так! В якому стані застаю я вас! Моя неволя в тисячу разів менше мене мучить, ніж це осоружне вбрання...

— Їй-богу, пані,—перебив я її з сміхом,—я в захопленні від вашої делікатності! Ви дуже змінились, мамо, якщо моя метаморфоза справді так ображає вас. Не гнівайтесь на мене за цей тюрбан, а краще дивіться, як на актора, що грає на сцені роль турка. Хоч я й ренегат, проте з мене тепер не більший мусульманин, ніж тоді, як я був в Іспанії. В глибині душі я завжди був вірним своїй релігії. Коли вам стануть відомі усі ті пригоди, що трапилися зо мною в цій країні, то ви простите мене. Саме кохання довело до такого злочину, я приніс себе в жертву його богові. Попереджаю, я трохи похожий на вас. Друга причина повинна ще більше зменшити ваше невдоволення, викликане тим, що ви застали мене в такому стані,—додав я.—Ви сподівались, що в Алжірі вам доведеться терпіти тяжку неволю, а вашим господарем став ніжний, чемний син, досить багатий для того, щоб тримати вас у достатку, аж поки нам не трапиться нагода

безпечно вернутись до Іспанії. Згодьтеся ж з тим, що приказка, яка каже, що немає лиха без добра, дуже правдива.

— Сину мій, — сказала мені Люсінда, — якщо у вас є думка вернутись колись до своєї батьківщини і зректись там магометанства, то це мене втішає. Слава богу, я зможу привезти до Кастілії вашу сестру Беатрісу цілою й незайманою, — додала вона.

— Так, пані! — скрикнув я. — Ви зможете це зробити. Ми троє всі разом виїдемо звідси якомога швидше і приєднаємось там до решти своєї родини, бо ви зоставили, мабуть, в Іспанії ще й інші докази своєї плідності?

— Ні, — відповіла мати, — у мене тільки двоє дітей, до того ж Беатріса — дитина найзаконнішого шлюбу.

— Чому ж ви дали моїй маленькій сестричці таку перевагу надо мною? — спитав я. — Як ви наважились одружитись? Мені добрих сто разів доводилось у дитинстві чути від вас, що вродливій жінці не можна пробачити одруження.

— З іншим часом і інші клопоти, сину мій, — мовила вона. — Найстійкіші в своїх думках чоловіки, і ті відступаються, а ви хочете, щоб жінка була непохитною. Я зараз оповім вам свою історію після вашої втечі з Мадріда, — додала вона.

Тоді вона розказала оповідання, якого мені ніколи не забути. Мені не хочеться позбавляти вас такої цікавої повісті.

— Якщо ви пригадуєте, то вже майже тринадцять літ, як ви покинули молодого Леганеса, — говорила мати. — Якраз тоді герцог Медіна-Селі сказав мені, що йому хочеться повечеряти насамоті зо мною і при-

значив день. Я чекала цього пана. Він прийшов, і я йому вподобалась. Він поставив вимогу, щоб я принесла йому в жертву всіх його суперників. Довелось погодитися в надії, що він добре за це заплатить. Так і сталося. Другого ж дня мені принесли подарунки, за якими пішло багато інших. Я боялась, що мені не пощастить тримати довго біля себе людину такого високого стану. Я мусила побоюватись цього тим більше, що він не раз уже кидав найславетніших красунь, відразу ж розриваючи з ними, коли відчував на собі їх кайдани. Проте з дня на день йому чимраз більше подобалась моя догідливість; здавалось, він знаходив у ній нову насолоду. Одне слово, я вміла розважати й стримувати від зради його від природи легковажне серце.

Цілих три місяці він мене любив, і можна було сподіватись, що його кохання триватиме дуже довго. Але раз мені трапилось піти з однією своєю подругою на зібрання, де й він сидів із своєю дружиною. Тут був концерт, і ми прийшли послухати співи та музику. Випадково нам довелось сісти біля герцогині, яка вважала мою появу в тому місці, де була вона, за щось непристойне. Вона переказала мені через свою покоївку, щоб я негайно вийшла звідти. Моя відповідь цій посланиці була брутальна. Роздратована герцогиня поскаржилась своєму чоловікові, який сам підійшов до мене й сказав:

— Вийдіть, Люсіндо! Коли великі сеньйори сходяться з такими створіннячками, як ви, то забуватись не варт. Ми любимо вас більше за своїх жінок, зате своїх жінок ми більше поважаємо за вас. І кожного разу, коли через своє нахабство вам закортить рівнятися з ними,

то вас завжди присоромлять образливою для вас поведінкою.

На щастя, герцог сказав ці жорстокі слова так тихо, що їх ніхто не почув із тих людей, що сиділи біля нас. Засоромлена вкрай, я вийшла звідти і заплакала з досади, що мусила стерпіти таку образу. На ще більший жаль, комедіанти та комедіантки того ж вечора почули про цю подію. Можна сказати, що в цих людей є демон, якому дуже подобається оповідати одним те, що трапляється з іншими. Наприклад, комедіант під п'яну руку вчинив якусь надзвичайну річ, абож комедіантка щойно зійшлася з якимось багатим поклонником, — і відразу ж уся трупа поінформована. Отже, всі мої товаришки довідались про те, що сталось на концерті, і один бог знає, який сміх вони зробили собі з мене. Між ними панував саме той дух милосердя, який завжди виявляється в таких випадках. Проте я не зважала на їх пересуди і втішилась з утрати герцога Медіна-Селі, бо він уже не з'являвся більше до мене. Через кілька днів мені сказали, що його серце завоювала якась співачка.

Коли театральній дамі пощастить уславитись, коханці ніколи не будуть обминати її, а кохання великого сеньйора, хоч би воно тривало якихось три дні, надає їй нової ціни. Як тільки стало відомо в Мадріді, що герцог більше не бачиться зо мною, мене почали обсідати поклонники. Закохані більше ніж будьколи суперники, принесені йому в жертву, натовпом повернулись до мене; але я мала пошану й від багатьох інших людей. Ніколи ще я не була в такій моді. З усіх чоловіків, що домагались моєї ласки, найбільше старався один гладкий німець, дворянин із почту герцога

д'Оссуно. Він був не дуже приємний собою, але привернув мою увагу тією тисячею пістолів, яку назбирав на службі в свого пана і відразу ж перевів тільки для того, щоб опинитись серед моїх щасливих коханців. Цього добрягу звали Брутандорф. Поки він розкидався грішми, я ласкаво приймала його, та ледве він розорився, як мої двері зачинились для нього. Мій вчинок йому не вподобався. Він прийшов шукати мене в театрі під час вистави. Я якраз була в театрі. Він почав був докоряти мені, але я засміялась перед самим його носом. Це обурило його, і він дав мені ляпаса, як справжній німець. Я щосили зойкнула. Дія припинилась. Тоді я вийшла на сцену і, звернувшись до д' Оссуно, що сьогодні був у комедії з своєю дружиною, попросила в нього суду на таку німецьку поведінку його дворянина. Герцог наказав вести далі виставу і пообіцяв вислухати обох нас по закінченні п'єси. Після вистави я, дуже схвильована, з'явилась до герцога і зворушливо висловила перед ним свою скаргу. Щодо німця, то він небагато промимрив на своє виправдання: він, мовляв, зовсім не жалів про те, що вчинив, і признається, що ладен знову зробити те саме.

— Обидві сторони вислухано,— сказав герцог д'Оссуно німцеві,— я вас проганяю від себе, Брутандорф, і забороняю попадатись мені на очі, і це не за ляпас комедіантці, а за неповагу до свого пана і своєї пані. Ви насмілились в їхній присутності перебити виставу.

Цей присуд дуже вразив мене, і мені стало досмерті досадно, що німця прогнали не за те, що він мене образив. Мені здавалось, що таке ганебне поводження з комедіанткою треба так само суворо карати, як і злочин образи королівської величності, і я сподівалась,

що дворянин зазнає якоїсь тілесної кари. Ця прикра подія розкрила мені очі і довела, що світ не змішує акторів з тими ролями, які вони грають. Мені остогидів театр. Я надумала покинути його і оселитись десь подалі від Мадріда. Як на місце відпочинку, вибір мій упав на Валенсію, і я переїхала туди інкогніто з капіталом в двадцять тисяч дукатів у грошах і в коштовних самоцвітах. На мою думку, цього було більше ніж треба, щоб дожити свого віку, бо я гадала провадити самотнє життя. Я наняла у Валенсії невеличкий будинок і в челядь узяла собі покоївку та пажа, які зовсім не знали мене, як і інші люди цього міста. Я вдала з себе вдову офіцера королівської служби і казала, що оселилась у Валенсії завдяки її славі, як одного з найприємніших міст Іспанії: Я так мало з ким бачилась і так скромно жила, що ніхто й гадки не мав, що я колишня комедіантка. Проте, не зважаючи на мої намагання сховатись, я привернула до себе увагу одного дворянина, що мав за́мок десь біля Патерни. Він був вродливий собою кавалер тридцяти п'яти чи сорока років, але з тих дворян, що мають чимало боргів. Це нерідко трапляється не тільки у Валенсійському королівстві, а й по інших країнах.

Цьому сеньйорові гідальго я вподобалась, і він захотів узнати чи всім іншим я підходжу для нього. Щоб гаразд довідатись про мене, він розіслав шпіонів і мав утіху взнати з їх оповідання, що я не тільки лицем пригожа, а й багатенька вдова до того ж. Потім, поміркувавши, що я жінка, підхожа для нього, він надіслав до мене одну добру бабусю. Вона сказала від його імени, що він, зачарований моєю чеснотою і красою, пропонує свою руку і ладен повести мене до

вівтаря, якщо я не відмовлюся стати його дружиною. Я попросила собі три дні на відповідь і зібрала довідки про цього дворянина. Від мене не сховали його грошових справ, проте те гарне, що наказали про нього, примусило мене наважитись через деякий час одружитися з ним.

Дон Мануель де-Херіка (таке було прізвище мого чоловіка) насамперед відвіз мене до свого замку. Він дуже вихваляв його старовинність. За його словами, цей замок колись спорудили його предки, а з того виходило, що в усій Іспанії не було старішого роду за Херіка. Та цей прекрасний пам'ятник благородства незабаром мав зовсім зруйнуватись від часу. Замок, підпертий у кількох місцях, справді загрожував руїною. Яким щасливим був дон Мануель, одружившись зо мною! Половина моїх грошей пішла на ремонт, а решта — на розкішне життя. Отож я опинилась, так би мовити, в новому світі, ставши замковою красунею і парафіальною патронесою. Яка зміна! З мене була надто добра актриса, щоб не підтримати цієї величі, яку на мене накладав мій стан. Я напускала на себе поважний, навіть театральний вигляд; тому на селі були дуже високої думки про моє походження. От би стали потішатись, якби взнали правду про моє минуле! Околишні дворяни почали б глузувати, а селяни зовсім перестали б шанувати мене.

Шість років я дуже щасливо прожила з дон Мануелем, коли він помер. Після нього зостались дуже заплутані справи і ваша сестра Беатріса, якій тоді минув четвертий рік. Наше єдине майно, замок, на нещастя, був закладений у кількох позикодавців, з яких один мав прізвище Бернард Астуто.[140] Як личило йому

його прізвище! У Валенсії він виконував обов'язки прокурора. Як тямуща людина, він знався на судових справах, і так добре вивчив право, що сміливо міг творити неправедний суд. Жахливий позикодавець! Замок у кігтях такого прокурора — це однаково як голубка в пазурях шуліки. Отож ледве вмер мій чоловік, як сеньйор Астуто почав облогу замку. Він неодмінно пустив би його в повітря підкопами своїх позовів, якби не моя зірка. Моє щастя захотіло, щоб той, хто робив облогу, став моїм рабом. На побаченні, яке було в мене з ним з приводу його позовів, я зачарувала його. Признатися, я таки нічого не жаліла, щоб закохати його в себе, а бажання врятувати свій маєток примусило спробувати на ньому всі ті способи, які не раз вивозили мене. Не зважаючи на всю мою тямущість, я боялась відсічі. Він так поринув у свою професію, що, здавалось, був нездатним до кохання. Проте цей нелюд, цей писарчук, цей канцелярист мав більшу втіху дивитись на мене, ніж я думала.

— Я не вмію, пані, упадати,— сказав він мені,— я завжди такий заклопотаний роботою, що не міг узнати всіх законів і звичаїв упадання. Та суть справи мені відома. Щоб покінчити з цим, я вам скажу, що коли ви захочете одружитись зо мною, то ми спалимо всі позови. Я усуну всіх тих позикодавців, що разом зі мною вимагали продажу вашого маєтку. У вас будуть доходи, а у вашої дочки власність.

Мої та Беатрісині інтереси не дозволяли вагатись. Я згодилась на його сватання. Прокурор додержав своєї обіцянки, він повернув свою зброю проти інших позикодавців і забезпечив мені володіння за́мком. Це, мабуть, уперше за життя він зробив послугу вдові й сироті.

Отож я стала прокуроршею, залишившись також і парафіальною патронесою. Та цей новий шлюб позбавив мене поваги валенсійського дворянства. Значні жінки дивились на мене, як на жінку, що повелась непристойно, і не хотіли більше бачитись зо мною. Доводилось сходитися з міщанками. Попервах мені було трохи прикро робити це, бо за шість років я звикла до благородних дам. Та незабаром я втішилась, познайомившись з судовою секретаршею і двома прокуроршами, що були дуже смішної вдачі. Мене розважало, що в іхній поведінці було стільки чудного. Ці панійки не вважали себе за простих жінок.

— Увесь світ такий!—часом думалось мені, коли я бачила, як вони забувались.— Кожен думає, що він вищий за свого сусіду.— Мені здавалось, що тільки комедіантки багато думали про себе, але міщанки, як я побачила, теж не були розважливіші. Мені хотілося б, щоб за кару їх примушували тримати в своїх будинках портрети предків. Життям заприсягаюсь, що тоді вони ставили б їх у найтемніших закутках.

Після чотирьох років подружнього життя сеньйор Бернард Астуто несподівано занедужав і помер бездітним. З тим добром, яке він подарував на весіллі і яке в мене було до нього, я залишилась багатою вдовою; отож про мене й пішла така слава. Через цю чутку один сіцілійський дворянин, на ім'я Коліфічіні, поклав собі зв'язатись зо мною, шоб або розорити мене, абож одружитись зо мною. Треба було вибирати мені самій. Він приїхав з Палермо подивитись на Іспанію і, справившися з цим, чекав, як він казав, нагоди вернутись до Сіцілії. Тому кавалеру не було ще й двадцяти п'яти років. Він був статурний, хоч і невеликий на зріст

і обличчям своїм вподобався мені. Йому пощастило побалакати зо мною насамоті, і щиро вам признаюсь, що з першого побачення я просто збожеволіла. Та й цей шахрайчик теж прикинувся, що закохався в мою вроду. Якби смерть мого прокурора, що вмер зовсім недавно, дозволила мені тоді справити заручини, то ми негайно одружилися б. Але, приохотившись до шлюбів, я додержувала світських звичаїв.

Отже ми погодились почекати з одруженням до слушнішого часу. Проте Коліфічіні і далі упадав за мною. Його кохання зовсім не зменшувалось, а немовби з дня на день ставало дужчим. Сердешного хлопця не дуже обтяжали гроші. Я помітила це, і йому більше не бракувало їх. Бувши вдвоє старшою за нього, я не забувала, що замолоду мені доводилось брати данину з чоловіків, і тому на свою данину дивилась як на певну плату своєму сумлінню. Якомога терплячіше чекали ми, поки мине той час, який людська пристойність приписала вдовам перед новим одруженням. Ледве він минув, як ми пішли до вівтаря, де на віки вічні зв'язались одне з одним. По тому ми вернулись до мого замку і два роки прожили там, як ніжні коханці, а не подружжя. Та ба! Недовго нам судилось бути такими щасливими. Запалення легенів відняло в мене мого любого Коліфічіні.

На цьому місці я перебив свою матір.

— Невже, пані, і ваш третій чоловік помер? — спитав я.— Виходить, ви справді смертоносна людина.

— Що ж ви хочете, сину мій? — відповіла вона.— Хіба я можу продовжити життя, обмежене часом? Я зовсім непричетна до того, що втратила трьох чоловіків. За двома я дуже жаліла, але прокурора майже

зовсім не оплакувала. Мені дуже легко було втішитись з його втрати, бо одружилась я з ним для власної вигоди. Але,— мовила вона далі,— вернусь до Коліфічіні і скажу вам, що через кілька місяців після його смерті мені захотілось поїхати подивитись на його сільську садибу, що недалеко від Палермо. У нашому шлюбному контракті він відказав її мені, як частину для вдови. Я відплила з дочкою до Сіцілії, але в дорозі на нас напали кораблі алжірського баші. Нас довезли до цього міста. На щастя, ви застали нас на базарі, де нас виставили на продаж. Ми могли б потрапити до якогось варвара, який мучив би нас і в якого, може, нам довелося б пробути все життя в неволі. Можливо, що ви нічого й не знали б про нас.

Таке було оповідання моєї матері. Після нього, панове, я віддав їй найкращі покої в своєму будинку, давши волю жити, як їй заманеться. Це їй дуже вподобалось. Численні зв'язки зоставили їй звичку до кохання, тому вона не могла обійтись без коханця або чоловіка. Попервах вона кидала оком на деяких моїх рабів, але незабаром її увагу привернув до себе один грецький ренегат Галлі Пегелін. Вона, мабуть, ще більше покохала його, ніж колись Коліфічіні. Ця жінка так уміла подобатись чоловікам, що знайшла секрет причарувати і цього. Я удавав, що не помічаю їхнього кохання, бо думав тоді тільки, як би повернутись до Іспанії. Баша вже дозволив мені озброїти для рейду корабель і стати піратом. Я був дуже заклопотаний цим озброєнням і за тиждень до того, як воно мало скінчитись, сказав Люсінді:

— Ми незабаром, пані, виїдемо з Алжіра і навіки покинемо це ненависне вам життя.

На цьому слові моя мати зблідла і, задубівши, мовчала. Мене це надзвичайно здивувало.

— Що я бачу?— сказав я.— Чому у вас таке перелякане обличчя? Я наче не звеселив, а тільки засмутив вас? Мені здавалось, що для вас буде приємною новиною почути, що все готово до нашого від'їзду. Невже вам не хочеться вернутись до Іспанії?

— Ні, сину мій, не хочеться,— відповіла мати.— У мене було там стільки прикрості, що я навіки відмовляюсь вернутись туди.

— Що я чую?— розпачливо скрикнув я.— Скажіть же краще, що вас тримає тут кохання. Господи, яка зміна! Коли ви прибули до цього міста, вам усе, на що падав ваш погляд, було осоружним. Та Галлі Пегелін змінив вам настрій.

— Не заперечую,— відказала Люсінда,— я люблю цього ренегата і хочу, щоб він став моїм четвертим чоловіком.

— Що за намір!— з жахом перебив я її.— Ви одружитесь з мусульманином? Ви забули, що ви християнка, або, вірніше, тільки звались нею! Як ви дивитиметесь мені у вічі? Ви ж надумали занапастити себе! Ви з доброї волі робите те, до чого мене примусила неминучість.

Чимало всячини я їй казав, аби тільки відвернути її від такого наміру, та вся моя мова пішла на марне. Вона настояла на своєму. Їй мало було піти за своєю лихою пристрастю й покинути мене заради ренегата, вона ще хотіла забрати з собою й Беатрісу, та цьому я запротивився.

— Нещасна Люсіндо!— сказав я їй,— якщо ніщо не в силі вас удержати, то, принаймні, вдавайтесь самі в ту

безумну пристрасть, яка опанувала вас. Не затягайте молодої невинної дівчини в прірву, в яку вам хочеться кинутися!

Люсінда вийшла, не сказавши жодного слова. Я гадав, що рештки здорового розуму розкриють їй очі й відіб'ють охоту вимагати в мене дочку. Як я погано знав свою матір! Через два дні один з моїх невільників сказав мені:

— Будьте напоготові, сеньйор! Один невільник Пегеліна щойно сказав мені таку таємницю, яку вам чим швидше взнати, тим краще. Ваша мати перейшла до іншої віри і, думаючи покарати вас за те, що ви їй не віддали Беатріси, вирішила попередити про вашу втечу.

Я жодної хвилини не сумнівався, що Люсінда здатна зробити те, що сказав невільник. У мене був час вивчити цю даму, і я помітив, що вона через свої криваві ролі в трагедіях звикла до злочину. Якби мене спалили живим, то я думаю, що моя смерть зворушила б її не більше, ніж подібна катастрофа у якійсь театральній п'єсі.

Отож мені зовсім не хотілось нехтувати застереженням того невільника. Я поквапився відплити. За звичаєм алжірських корсарів, коли вони виходять у плавання, я взяв собі кількох турків, але взяв їх стільки, скільки треба було, щоб не збудити підозри, і з усіма своїми невільниками та сестрою Беатрісою якнайшвидше вийшов з порту. Ви догадуєтесь, що, разом з тим, я не забув захопити всі свої гроші й коштовне каміння. Їх могло бути на шість тисяч дукатів. У чистому морі ми насамперед забезпечили себе від турків. Їх не важко було закувати в кайдани, бо моїх рабів було

багато більше. Вітер дув такий сприятливий, що ми незабаром дістались до італійських берегів і щасливо прибули до Лібурнського порту. Наче все місто збіглось подивитись на наш приїзд. Був там і батько мого невільника Азаріні, що випадково або з цікавості опинився між глядачами. В міру того, як мої раби сходили на землю, він пильно розглядав їх, але не сподівався бачити свого сина, хоч і шукав його обличчя. Скільки в їхній зустрічі було радості й поцілунків, коли вони впізнали один одного!

Коли Азаріні сказав батькові, що це я привіз його до Лібурно, старий примусив мене з Беатрісою оселитись у нього. Я промину мовчанкою всі ті тисячі дрібниць, які мені треба було зробити, щоб повернутись до лона своєї церкви. Скажу тільки, що зрікся я магометанства з більшою охотою, ніж приймав його. Зовсім очищений від алжірської корости, я продав корабель і пустив на волю всіх своїх невільників. Щодо турків, то їх заперли в Лібурнській в'язниці для обміну на християн. Обидва Азаріні дуже чемно поводились зо мною, а син навіть одружився з Беатрісою, що, правду кажучи, була непогана молода для нього: вона була дочка дворянина і, крім того, мала замок Херіка, який моя мати перед від'їздом до Сіцілії здала в оренду одному багатому землеробові з Патерни.

Поживши якийсь час у Лібурно, я рушив відтіля до Флоренції, яку мені дуже хотілось побачити. Я приїхав туди не без рекомендаційних листів. У батька Азаріні були приятелі при дворі великого герцога, і він рекомендував мене їм, як свого родича, іспанського дворянина. Я додав до свого прізвища слово д о н, наслідуючи таким чином тих численних іспанців

з простолюду, що прибирають собі цей почесний титул десь за межами своєї батьківщини. Отож я безсоромно став називатися дон Рафаелем. Я бучно з'явився до двору, бо вивіз дещо з Алжіра і мав чим підтримати своє благородство. Кавалери, до яких написав старий Азаріні, казали всім, що я дуже благородна особа. Завдяки їхнім словам і моєму вигляду, мені не важко було придбати славу значної людини. Незабаром я заприятелював з найбільшими магнатами, які представили мене великому герцогу. Мені пощастило вподобатись йому. Намагаючись вивчити цього принца, я став упадати коло нього і дуже уважно прислухався до того, що казали йому старі двірські; завдяки їхнім розмовам я став розбиратись в його нахилах. Між іншим, я помітив, що він любить жарти, красні оповідання й дотепи. Приладнуючись до цього, я щоранку записував у своїй книжці всі ті історії, які мені хотілось оповісти йому за день. Я їх знав дуже багато, у мене їх була, як то кажуть, повна торба. Я їх дуже берІг, та проте моя торба потроху спорожнялась, і мені довелося б повторюватись або довести, що мої дотепи до краю вичерпались, якби не мій плодовитий на вигад геній. Я сам складав галантні й комічні оповідання, що дуже розважали великого герцога, і, як не часто трапляється з професіональними дотепниками, вранці записував до своєї книжки ті дотепи, які мав експромптом сказати після обіду.

Я навіть удав із себе поета і присвятив свою музу вихвалянню принца. Щиро признаюсь, що мої вірші були погані; отже їх і не критикували, але, коли б навіть вони були кращі, навряд чи великий герцог приймав би їх ласкавіше. Вони, здавалось, тішили його. Мож-

ливо, що їх зміст не дозволяв йому думати, що мої вірші погані. Що б там не було, але принц так уподобав мене, що двірські почали недовірливо ставитись до мене. Їм кортіло викрити, що я за чоловік, але не пощастило. Вони довідались тільки, що я був ренегатом. Сподіваючись пошкодити мені, вони сказали про це принцеві, але й це не дало ніяких наслідків. Навпаки, одного разу сам великий герцог попросив мене розказати йому правду про мою алжірську подорож. Я послухався його, і мої пригоди, з якими я зовсім не крився, надзвичайно розважили його.

— Дон Рафаель,—сказав він, коли кінчилось моє оповідання,— я почуваю приязнь до вас і, щоб ви не сумнівались, хочу довести це. Я роблю вас охоронцем моїх таємниць і, звіряючись на вас, скажу, що я закоханий у дружину одного мого міністра. Ця дама мого двору — найчарівніша, але й найчеснотливіша жінка. Замкнена в домашньому колі, закохана тільки в свого чоловіка, вона, здається, нічогісінько не знає про ту бучу, яку зчинила у Флоренції її врода. Судіть же самі, чи важка ця перемога! Та при всій її неприступності, цій красуні доводилось часом чути мої зітхання. Я знаходив способи розмовляти з нею без свідків. Вона знає про мої почуття. Але я не сподіваюсь закохати її в себе,— вона не дала й найменшого приводу до такої звабливої думки. Проте я не зневіряюсь уподобатись їй колись своєю потайливістю, якої намагаюсь додержуватись.

— Про мою пристрасть до цієї дами,— мовив він далі,— знає тільки вона сама. Я від усіх криюся з своїм коханням, замість без вагання піти за своїм чуттям і повестись, як це личить володареві. Я вважаю за свій

обов'язок таку обережність щодо Маскаріні, чоловіка моєї коханої. Його щирість і прихильність, його послуги й чесність примушують мене поводитись дуже таємниче й обачливо. Мені не хочеться завдавати смертельного вдару цьому бідоласі, оголосивши себе коханцем його дружини. Я хотів би, щоб він по змозі ніколи не знав про ту жагу, яка палить мене, бо певен, що він помер би з розпачу, якби довідався про те, що я звіряю на вас. Отож я приховую свої вчинки і надумав скористатися з вас, щоб з'ясувати Лукреції все те лихо, яке вона примушує мене терпіти через свій опір. Ви будете тією людиною, яка перекаже мої почуття. Не сумніваюсь, що ви чудесно виконаєте це доручення. Заприятелюйте з Маскаріні, постарайтесь придбати його дружбу, увійдіть в його дім, і ви зможете побалакати з його дружиною. Ось чого я сподіваюсь від вас і певен, що ви з потрібною спритністю й скромністю справитеся з такою делікатною роллю.

Я пообіцяв великому герцогу зробити все можливе щоб справдити його довіру і допомогти щастю його пристрасті. Незабаром я додержав слова. Я не пошкодував нічого, щоб уподобатись Маскаріні, і без труднощів досяг цього. Радий, що його дружби шукає улюбленець володаря, він сам зробив половину діла. Його дім був відчинений для мене, і я вільно бував у його дружини. Можна сказати, що я поводився так добре, що найменшої підозри не могло бути про доручені мені переговори.

Правда, як на італійця, то він був не дуже ревнивий. Міністр покладався на чесноту своєї Лукреції і, запираючись у кабінеті, часто кидав мене самого з нею.

Насамперед я щиро розказав їй усе. Розбалакався з нею про кохання великого герцога і признався, що прийшов до неї тільки для того, щоб поговорити про принца. Мені здалось, що вона зовсім не закохана в нього, проте я помітив, що пустославність завадить їй нехтувати його зітханнями. Їй подобалось слухати про них, хоч і не хотілось відповідати. У неї був розум, алеж вона була жінка, і я помітив, що її чеснота поволі поступається перед розкішною мрією бачити володаря в своїх путах. Врешті принц міг лестити себе, що ця Лукреція віддасться йому й без Тарквінієвого гвалтування.[142] Проте, як ви зараз довідаєтесь, один випадок, якого він найменше сподівався, зруйнував його надії.

Я з природи сміливий з жінками; цю гарну чи погану звичку я переняв від турків. Лукреція була прекрасна. Я забув, що мені треба виконувати тільки роль посланця. Я заговорив про самого себе. Найчемніше, як це можна було мені зробити, запропонував я цій пані свої послуги. Вона нібито не обурилась на мою зухвалість і відповіла без серця:

— Признайтесь, дон Рафаель, — сказала вона посміхаючись, — що великий герцог вибрав собі дуже відданого і дуже щирого агента. Ви служите так непідкупно, що й не нахвалишся.

— Пані, — мовив я таким самим тоном, — не будемо розглядати так сумлінно суть справи. Покиньмо, прошу вас, міркування. Я прекрасно знаю, що вони не сприяють мені. Але мене захопила пристрасть. Врешті, я не перший довірник принца, що зрадив свого пана в справах кохання. Великі володарі часто мають небезпечних суперників в особі своїх меркуріїв.

— Можливо, — відповіла Лукреція, — але щодо мене,

то я горда, і ніхто, крім принца, до мене не доторкнеться. Пристосуйтесь до цього,— сказала вона вже серйозно,— і змінімо розмову. Я ладна забути те, що ви мені допіру говорили, якщо ви ніколи більше не звертатиметесь до мене з подібними пропозиціями; інакше ви пожалієте.

Хоч з цього застереження і слід було б скористатись, проте я не перестав говорити дружині Маскаріні про свою пристрасть. Я навіть палкіше, ніж досі, настоював, щоб вона відповіла на мою ніжність, і знахабнів до того, що хотів дозволити собі незвичайності. Тоді ображена моїми словами і мусульманськими манерами, дама зовсім розгнівалась. Вона пригрозила дати знати великому герцогові про мою зухвалість, запевняючи, що попросить покарати мене по заслузі. Ці погрози роздратували й мене в свою чергу. Кохання змінилось на ненависть. Я надумав помститись за те, що мене так зневажила Лукреція. Відвідавши її чоловіка і приму-сивши його заприсягтись, що він не зрадить мене, я сказав про зв'язок його дружини з принцем, а щоб сцена стала ще цікавішою, не забув змалювати герцога дуже закоханим. Щоб уникнути будьякого випадку, міністр без усяких балачок запер дружину в таємні покої, де поставив на варту відданих людей. Тим часом як Лукреція була оточена аргусами, які охороняли її й заважали сповістити великого герцога, я сумно сказав принцеві, що годі йому думати про неї: Маскаріні, мовляв, усе виявив, бо надумав пильнувати дружину, і мені невідомо, з чого б це він запідозрів мене, бо я, по-моєму, поводився дуже спритно; хібащо сама пані призналась в усьому чоловікові і, умовившись з ним, дала себе замкнути, щоб уникнути домагань, страш-

них для її чесчоти. Принца нібито дуже засмутило моє оповідання. Його розпач зворушив мене, і я не раз жалів, що наробив такого, та було вже пізно. До того ж, признатись, я почував лиху радість, коли уявляв собі той стан, до якого довів гордуню, що понехтувала моїми благаннями.

Я безкарно тішився з своєї помсти, такої приємної кожному, а надто — іспанцеві, коли одного разу великий герцог, у присутності мене та п'яти-шести двірських, сказав:

— Як, по-вашому, слід би було покарати того чоловіка, що зловжив довірою свого принца і захотів відняти в нього кохану?

— Такого слід би було волочити четвіркою коней, — сказав один.

На думку другого треба його бити й примусити вмерти під палицею; а один з цих італійців, не такий жорстокий, який наймилосердніше поставився до винуватого, сказав, що досить скинути його з башти додолу.

— А дон Рафаель якої думки? — спитав тоді великий герцог. — Я певен, що іспанці не менш суворі, ніж італійці в таких обставинах.

Як ви догадуєтесь, я зрозумів, що або Маскаріні не додержав своєї присяги, абож його дружина якось сповістила принца про те, що сталось між нею і мною. З мого обличчя видно було тривогу, що хвилювала мене. Та дарма, що я був такий стривожений, я твердо сказав герцогові:

— Іспанці великодушніші, володарю! У такому випадку вони простили б довірника і цією добрістю викликали б у його душі вічний жаль за заподіяну зраду.

— Гаразд, — сказав мені принц, — я здатний на таку

великодушність! Я прощаю зрадника. Мені треба винуватити самого себе за те, що звірився на зовсім незнайому людину, якій — після всього того, що про неї сказано — була підстава не вірити. Отак, дон Рафаель, я хочу помститись на вас, — додав він. — Негайно виїздіть з моєї держави і не з'являйтесь сюди більше.

Не так засмучений цією неласкою, як радий з того, що так дешево спекався лиха, я відразу ж виїхав. Другого дня я відплив на барселонському кораблі, що йшов з Лібурнського порту, додому.

На цьому місці я перебив дон Рафаелеві його оповідання:

— Як на розумну людину, то ви зробили, по-моєму, велику помилку, не покинувши Флоренції відразу після того, як сказали Маскаріні про любов принца до Лукреції. Ви повинні були б догадатись, що великий герцог неодмінно дізнається про вашу зраду.

— Згоден, — відповів син Люсінди, — хоч міністр і запевняв, що не викаже мене принцеві, проте я й сам думав зникнути раніше.

Я прибув до Барселони з остачею вивезеного з Алжіра багатства, більшу частину якого прогуляв у Флоренції, удаючи з себе іспанського дворянина. Жив я в Каталонії недовго. Мені до смерті хотілось знову побачити Мадрід, мою чарівну батьківщину, і при першій нагоді я здійснив своє настійливе бажання. Приїхавши до цього міста, я випадково оселився в мебльованому готелі, де жила одна пані, на ім'я Камілья. То було дуже пікантне створіння, хоч і не дуже молоде. Це може засвідчити і сеньйор Жіль Блаз, якому довелось бачити її приблизно того ж самого часу. Але

вона була ще розумніша, ніж красива, і жодна авантюрниця не принаджувала дурнів талановитіше. Проте Камілья не скидалась на тих кокеток, які розживаються на подарунках коханців. Якщо їй щастило обібрати якогось ділового чоловіка, то вона поділяла здобич з першим кавалером із гральні, який припадав їй до смаку.

Ми з першого погляду закохались одне в одного, і подібність нахилів так тісно зв'язала нас, що в нас стало спільне добро. Правда, було його в нас небагато, і ми швидко проїли все. На жаль, ми думали тільки про те, як уподобатись одне одному, і зовсім не користалися з нашої здатності жити чужим коштом. Врешті, наші таланти, приглушені втіхою, прокинулись від злиднів.

— Мій любий Рафаель,— сказала Камілья,— давайте зробимо зміну. Киньмо цю руїнницьку вірність. Ви можете закрутити голову якійсь багатій вдові, а я — причарувати якогось старого сеньйора, бо, як ми й далі будемо вірні одне одному, то нещасна наша доля!

— Прекрасна Камілья,— відповів я,— ви випередили мене, я думав зараз зробити вам таку саму пропозицію. Згоден, моя королево! Так! Для того, щоб краще підтримати нашу взаємну жагу, попробуймо здобути вигідні перемоги. Наші зради стануть тріумфами для нас.

Угода була складена, і ми почали працювати. Попервах ми дуже старались, але не могли натрапити на того, кого шукали. Камілья знаходила тільки франтів, які хотіли стати коханцями, не маючи жодного шеляга, а я — жінок, які воліли збирати, а не платити контрибуції. Кохання відмовляло нам у наших потре-

бах, тому нам довелося вдатись до шахрайств, і ми стільки їх наробили, що про це прочув і корегідор. Цей суворий з біса суддя доручив арештувати нас одному з своїх альгвазилів, але альгвазил, людина добра і зовсім не така люта, як корегідор, за невеличку суму дав нам нагоду від'їхати з Мадріда. Ми подалися до Вальядоліда і оселились у цьому місті. Я найняв будинок, де став жити з Камільєю, яку, щоб уникнути скандалу, видавав за сестру. Спочатку ми загнуздали свій промисел і перед тим, як наважитись на будьщо, вивчали грунт.

Одного разу на вулиці до мене підійшов якийсь чоловік, дуже чемно привітався і сказав:

— Чи впізнаєте мене, дон Рафаель?

Я відповів, що ні.

— А я вас добре впізнаю,— мовив він.— Я бачив вас при тосканському дворі, де служив тоді у гвардії великого герцога. Вже кілька місяців, як я покинув службу в цього принца,— додав він,— Я приїхав до Іспанії з одним спритним італійцем, і ми вже понад три тижні у Вальядоліді. Живемо разом з одним кастільцем та галісійцем, які, певна річ, пристойні хлопці. Їмо й розважаємось, як принци. Якщо ви хочете пристати до нас, то мої побратими добре вас приймуть, бо ви мені завжди здавались гарною людиною, небоязкою зроду і гідною нашої корпорації.

Відвертість цього шахрая спонукала й мене до того ж.

— Ви щиро говорите зо мною, тому й мені слід повестись так само,— сказав я.— Справді, я не новак у вашій професії, і якби мені скромність дозволила оповісти про свої подвиги, то ви побачили б, що ваша думка про мене не дуже перебільшена. Але облишу

похвали і скажу вам, що, принявши запропоноване місце у вашому товаристві, я не понехтую нічим, щоб довести, чого я вартий.

Ледве цей мастак почув, що я згоден збільшити число його товаришів, як повів мене додому, де я й познайомився з ними. Ото в цьому місці я й побачив уперше славетного Амбросіо де-Ламелу. Ці панове почали мене розпитувати про вмілість спритно привласнювати добро своїх ближніх. Їм хотілось знати, чи відомі мені головні правила, але я їм показав такі штуки, про які вони й не чули, і це захопило їх. Ще більше здивувались вони, коли, нехтуючи спритністю рук, як річчю надто звичайною, я сказав, що мені доводилось відзначатись і в тих шахрайствах, де треба кмітливості. Щоб переконати їх, я оповів пригоду з Херонімо де-Моядасом, і, завдяки цьому простому оповіданню, вони відкрили в мене такий надзвичайний талант, що одноголосно обрали мене своїм начальником. Я справдив їх вибір безліччю шахрайств, які ми робили і в яких мені випадало бути, так би мовити, головним стрижнем. Коли нам треба було актриси для допомоги, ми користалися з Камільї, а вона чудесно грала доручені їй ролі.

Тим часом нашому побратимові Амбросіо закортіло побувати на батьківщині. Він поїхав до Галісії, запевнивши, що ми можемо сподіватись на його поворот. Він угамував своє бажання і назад вертався через Бургос, щоб і тут поживитись. Знайомий корчмар примістив його до сеньйора Жіль Блаза із Сантільяни, який відразу оповів йому про свої справи.

— Сеньйор Жіль Блаз,— мовив дон Рафаель, звернувшись до мене,— ви знаєте, як ми обібрали вас у

вальядолідському мебльованому готелі. Я не сумніваюсь, що ви підозрівали Амбросіо, як головне знаряддя в цій крадіжці, і ви мали рацію. По приїзді він відразу знайшов нас, з'ясував нам ваше становище, і панове антрепренери зважили на це. Але вам невідомі наслідки цієї пригоди. Зараз розкажу. Ваш чемодани з Амбросіо захопили і на ваших мулах подались до Мадріда, не обнявши ні Камільї, ні товаришів. Певна річ, вони здивувались не менше за вас, коли не побачили нас на ранок.

Другого дня ми змінили намір. Замість прямувати до Мадріда, відкіля я виїхав не без підстави, ми проїхали через Зебрерос і помандрували далі до Толедо. Першим нашим клопотом у цьому місті було одягтись якнайпристойніше. Потім, удаючи з себе двох братів галісійців, що подорожують з цікавості, ми познайомилися з багатьма статечними людьми. Я так звик грати значних панів, що легко було помилитись. Кидання грішми звичайно засліплює людей, тому ми всім чисто пустили пилу в очі, почавши справляти на честь дам розкішні свята. Між тими жінками, яких мені доводилось бачити, одна вразила мене. Я вважав її за красивішу і далеко молодшу, ніж Камілья. Мені хотілося взнати, хто вона. Я довідався, що звуть її Віоланта і що вона одружена з одним кавалером, який, стомившись від її пестощів, зв'язався з якоюсь куртизанкою. Більш не треба було нічого мені казати, щоб Віоланта стала найвищою дамою в моїх мріях.

Вона помітила свою перемогу. Я почав скрізь ходити за нею і робити безліч безумств, щоб переконати, що я домагаюсь тільки втішити її в зрадах її чоловіка. Красуня поміркувала про це, і я, нарешті, мав насо-

лоду довідатись, що мої наміри похвалено. Від неї надійшла відповідь на кілька моїх листів, передаваних одною з тих бабусь, які такі ласкаві в Іспанії та Італії. Дама повідомляла, що її чоловік щодня вечеряє в коханки і вертається додому дуже пізно. Я добре зрозумів, що це значило. Тієї ж ночі я підійшов до вікон Віоланти і почав з нею ніжну розмову. Перед тим, як розлучитись, ми умовились розмовляти так щоночі цієї години, без шкоди для інших утіх кохання, які в нас буде змога робити вдень.

Доти дон Бальтазар (так звали чоловіка Віоланти) спекувався мене дешево, але мені хотілось любити фізично. І якось увечері я підійшов під вікна дами з наміром сказати їй, що не зможу жити, якщо не побуваю з нею насамоті в такому місці, яке більше відповідало б надмірності мого кохання. Цього я ще не міг добитись від неї. Але, підійшовши, я побачив на вулиці якусь людину, що ніби стежила за мною. Справді, це був її чоловік. Він вернувся від своєї куртизанки раніш, ніж звичайно, і, помітивши якогось кавалера біля свого дому, не зайшов усередину, а прогулювався на вулиці. Якийсь час я не знав, що мені робити. Нарешті я надумав підійти до Бальтазара, з яким не був знайомий і якого не знав в обличчя.

— Сеньйор кавалере, звільніть, будь ласка, мені вулицю на цю ніч,— сказав я йому.

— Я, сеньйор, звертаюся з таким самим проханням до вас,— відповів він.— Я закоханий в одну дівчину, яку її брат пильно стереже і яка живе за двадцять кроків звідси. Мені хотілося б, щоб нікого не було на вулиці.

— Можна не заважати один одному і задоволитись

обом,— промовив я,— бо моя дама живе тут,— додав я, показуючи на його власний будинок.— Якщо на когось із нас нападуть, то другому треба допомогти.

— Згоден,— відповів він,— я йду на побачення, а в разі потреби ми станемо опліч.

На цьому слові він покинув мене, але тільки для того, щоб краще за мною стежити. Нічна темрява давала йому змогу робити це безкарно.

Щодо мене, то я спокійно підійшов до балкону Віоланти. Незабаром з'явилась і вона, і ми почали розмовляти. Я став благати мою королеву згодитись на таємне побачення в якомусь окремому місці. Вона трохи опиралась моїм домаганням, щоб надати більшої ціни тій ласці, якої я від неї домагався, але потім, кинувши записку, виняту з кишені, сказала:

— У цьому листі ви знайдете обіцянку того, чого так домагаєтесь,— і тоді сховалась, бо надходив той час, коли вертався чоловік. Я схопив записку і пішов туди, де, як сказав мені дон Бальтазар, у нього була справа. Але цей чоловік, який добре помітив, що я упадаю за його жінкою, вийшов мені назустріч і сказав:

— Ну, сеньйор кавалере, чи вдоволені ви з свого успіху?

— Маю підставу,— відповів я.— А ви? Як у вас справи? Чи сприяло вам кохання?

— Де там, ні!— мовив він.— Клятий брат моєї коханої красуні вернувся з сільської садиби, а ми думали, що він приїде звідти тільки завтра. Ця перешкода відлучила мене від утіхи, якою я манив себе.

Ми з дон Балтазаром дали один одному дружні засвідчення і призначили собі побачення другого ранку на великому майдані. Попрощавшись зо мною, цей

кавалер пішов додому і нічим не натякнув Віоланті, що знає такі новини про неї. Другого дня він був на великому майдані.

Я прийшов на мить після нього. Ми привіталися один до одного з дружніми вигуками, підступними з одного боку і щирими — з другого. І тоді хитрий дон Бальтазар оповів мені брехню про інтригу з тією дамою, яку згадував уночі. Він розказав мені довгу вигадану байку, і все це для того, щоб спонукати мене сказати в свою чергу, як я познайомився з Віолантою. Я відразу опинився в пастці, бо цілком щиро признався в усьому, навіть показав записку, одержану від неї, і прочитав ось що:

„Завтра я обідатиму в доньї Інеси. Ви знаєте, де вона живе. В будинку цієї відданої подруги я думаю побути насамоті з вами. Не можу відмовити вам у цій ласці, на яку ви, по-моєму, заслужуєте".

— Ця записка, справді, обіцяє вам нагороду за вашу прихильність, — сказав дон Бальтазар. — Заздалегідь вітаю з щастям, яке на вас чекає. — Проте, балакаючи так, він трохи розгубився, але легко сховав від мене своє замішання та зніяковіння. Я був такий захоплений надіями, що майже зовсім не приглядався до свого довірника, який, щоб, нарешті не виявити передо мною свого хвилювання, мусив покинути мене. Він побіг попередити свого шуряка про цю пригоду. Невідомо, що було між ними, знаю тільки, що дон Бальтазар постукав у двері доньї Інеси, коли я був з Віолантою у цієї дами. Ми догадались, що це він, і перед його приходом я втік задніми дверима. Ледве я зник, як жінки, спершу трохи стривожені несподіваним прибуттям цього чоловіка, заспокоїлись і приняли його

так безсоромно, що він не сумнівався, що мене сховали абож допомогли мені втекти. Не скажу, що він говорив доньї Інесі та своїй дружині,— це не дійшло до мене.

Проте, не догадуючись, що мене обдурює дон Бальтазар, я вийшов, проклинаючи його, і вернувся на великий майдан, де мав побачення з Ламелою. Його не було там. У нього теж були всякі дільця, і цей шахрай був щасливіший за мене. Чекаючи його, я побачив свого підступного довірника, що мав веселий вигляд. Він пристав до мене і крізь сміх спитав новини про побачення з моєю німфою у доньї Інеси.

— Не знаю, якому ревнивому демону подобається перешкоджати моїй утісі,— сказав я,— але поки я насамоті з дамою домагався, щоб вона ощасливила мене, її чоловік,— бодай йому пропасти,— постукав у надвірні двері. Треба було мерщій тікати. Я вийшов заднїми дверима, пославши до всіх чортів того обриду, що зводить нанівець усі мої заходи.

— Щиро сумую,— скрикнув дон Бальтазар, який нишком радів з мого лиха.— От нахабний чоловік! Раджу поставити йому роги!

— О, я здійсню вашу пораду,— відповів я,— і можу вас запевнити, що цієї ночі перепаде його честі. Його дружина, коли я її кидав, сказала, що нема чого боятись таких дрібниць. Я неодмінно прийду раніше, ніж звичайно, під її вікна. Вона надумала впустити мене до себе, але про всякий випадок, щоб не трапилось якоїсь несподіванки, порадила привести двох-трьох товаришів,

— Яка обачна ця дама!— мовив він.— Пропоную себе, як супутника.

— Ах, мій любий друже,— скрикнув я в радісному захоплені, обіймаючи дон Бальтазара,—як я вам вдячний!

— Я більше зроблю,— відказав він,— у мене є один знайомий юнак — справжній Цезар,[143] він буде з нами, і ви зможете тоді сміливо покластись на цю охорону.

Я не знав, як подякувати цьому новому другу, до такої міри зачарувала мене його щирість. Врешті, я приняв пропоновану допомогу і, призначивши побачення під балконом Віоланти, попрощався з ним. Він відвідав свого шуряка, того Цезаря, про якого йшла мова, а я до вечора прогуляв з Ламелою, який хоч і дивувався, що дон Бальтазар так близько взяв до серця мої справи, але розгадав його не краще за мене. Ми наосліп потрапили в тенета. Згоден, цього, справді, не можна пробачити таким людям, як ми. Коли, помоєму, надійшов час іти під вікна Віоланти, ми, озброєні добрими рапірами, вже були там і зустрілися з мужем пані і іншим чоловіком, які непорушно чекали нас. Дон Бальтазар підійшов до мене і, показуючи на свого шуряка, сказав:

— Ось, сеньйор, той кавалер, завзятість якого я так хвалив вам. Ідіть до вашої коханки, і ніяка турбота не завадить вам тішитись справжнім раюванням.

Після взаємних чемностей я постукав у двері Віоланти. Відчинила їх якась жінка, ніби дуенья. Я ввійшов і, не зважаючи на те, що робилось за моєю спиною, ступив до кімнати, де була ця дама. Поки я вітав її, ті два зрадники, увійшовши до будинку слідом за мною і зачинивши двері так несподівано, що Ламела зостався на вулиці, відкрились. Ви уявляєте, що треба було виплутатись. Вони обидва разом кинулись на мене, але я їм наробив клопоту. Кожному з них була робота,

вони, мабуть, жаліли за тим, що не вжили певнішого способу помсти. Я проткнув чоловіка. Побачивши, що тому вже не змагатись, його шуряк кинувся до дверей, які відчинили дуенья з Віолантою, тікаючи під час нашої бійки. Я гнався за ним по вулиці і пристав там до Ламели, який, не змігши витягти жодного слова з жінок, що бігли, не знав достеменно, що йому думати про цей галас. Ми вернулись до своєї гостиниці і там, узявши те, що мали кращого, сіли на мулів і виїхали з міста, не чекаючи світанку.

Ми добре розуміли, що ця справа не може обійтись без наслідків, що в Толедо почнуться розшуки, яких нам треба уникнути. Перша наша ночівля була у Вільярубії. Ми спинились у гостиниці, куди через деякий час після нас прибув купець, що їхав до Сегорби. За спільною вечерею він оповів трагічну історію чоловіка Віоланти і був такий далекий від думки, що ми причетні до цього, що ми сміливо розпитували його.

— Панове,— сказав він,— виїздивши сьогодні вранці, я прочув про цю подію. Скрізь шукають Віоланту, і мені казали, що корегідор — а він доводиться дон Бальтазару родичем — поклав собі нічого не жаліти, щоб викрити вбивць. Оце все, що я знаю.

Мене мало турбували розшуки толедського корегідора. Проте я надумав негайно виїхати з Нової Кастилії. Я зміркував, що Віоланту знайдуть, і ця дама признається в усьому, що вона опише мою особу правосуддю, та люди кинуться моїм слідом. Це була причина того, що вже другого дня ми з обачності почали уникати шляху. На щастя, Ламелі були знайомі добрих три чверті Іспанії, і він знав, як нам накидати круга, щоб дістатись до Арагона. Замість їхати нав-

простець до Куенси, ми пробрались у гори, що перед цим містом, і стежками, відомими моєму проводиреві, прибули до печери, яка, по-моєму, скидалась на скит. Справді, це було те місце, куди ви вчора ввечері приїхали просити притулку.

Поки я розглядав околиці, той чарівний пейзаж, що стелився перед моїми очима, мій компаньйон сказав:

— Шість років тому я проїздив тут. Тоді ця печера була пристановищем старого пустинника, що приняв мене з любов'ю. Він поділився зо мною харчами. Згадую, що це був святий чоловік,— його розмови навіяли мені думку відійти від світу. Може, він ще живий, піду зараз довідаюсь.

На цьому слові цікавий Амбросіо зліз з мула і ввійшов до скиту. Він трохи побув там, потім вийшов і, покликавши мене, сказав:

— Ідіть, дон Рафаель, гляньте на зворушливе видовище!

Я відразу став на землю. Ми поприв'язували мулів до дерев, і я з Ламелою пішов до печери, де помітив старого анахорета, що блідий лежав на полу і вмирав. Біла й густюща борода вкривала його живіт, і в його з'єднаних руках були великі посплітувані чотки. Почувши шарудіння наших кроків, він розплющив очі, які вже почала закривати смерть, і, оглянувши нас, сказав:

— Хто б ви не були, мої брати, візьміть у науку це видовище, що перед вашими очима. Я прожив сорок літ у світі і шістдесят у пустині. Ох! Зараз час утіхи здається мені довгим і, навпаки, літа, присвячені каяттю,— короткими! Та ба! Я боюсь, що суворість брата Хуана не цілком спокутувала гріхи ліценціата дон Хуана де-Соліса.

Він проказав ці слова і вмер. Нас приголомшила ця смерть. Такі речі справляють враження навіть на найбільших розпусників. Та недовго це нас зворушувало. Незабаром ми забули те, що він допіру казав, і почали перелічувати майно пустинника. Це була недовга робота. Оте, що можна було помітити в печері, і були всі його меблі. Та в брата Хуана не тільки погано було з меблями, ще гіршу мав він кухню. Ми знайшли в нього лише горіхий кілька окрайців черствого яшного хліба, якого, мабуть, ясна праведника не могли розжувати,— оце й були всі харчі. Я сказав — ясна, бо ми помітили, що в нього повипадали всі зуби. Усе те, що було в цьому пустинному житлі, усе те, що ми розглядали, примушувало нас дивитись на цього доброго анахорета, як на святого. Одне тільки прикро вразило нас: ми знайшли на його столі папірець, складений листом, у якому він просив того, хто читатиме цю записку, віднести його чотки й сандалії куенському єпіскопу. Ми не знали, чого ради цьому новоявленому пустинному отцеві захотілось зробити такий подарунок єпіскопу. Це, на нашу думку, ображало смиренність, і він видавався нам чоловіком, який корчив із себе блаженного. А може, в цьому виявилось тільки його простацтво. Про це нічого певного не можу сказати.[144]

Коли ми розмовляли про це, Ламелі спала досить потішна думка.

— Давайте лишень жити в цьому скиті,— сказав він.— Перерядімось на пустинників. Брата Хуана поховаємо; ви будете за нього, а я, під ім'ям брата Антоніо, ходитиму по містах та суміжних селах збирати милостиню. Крім того, що ми сховаємось від переслідування корегідора — бо не думаю, щоб нас шукали

тут,— у мене є в Куенсі добрі знайомства, які можна буде підтримати.

— Я похвалив цю дивовижину витівку не так ради доказів Амбросіо, як через примху зіграти роль у цій театральній п'єсі. За тридцять-сорок кроків від печери ми викопали яму і скромно поховали там старого анахорета, знявши з нього перед тим убрання, тобто звичайнісіньку рясу, стягнену посередині шкіряним поясом. Ми відрізали йому й бороду, щоб її можна було начепити мені, і, нарешті, після похорону, стали володіти скитом.

Першого дня довелось нам їсти дуже погано, треба було обходитись харчами небіжчика. Але другого ранку вдосвіта Ламела повів продати двох мулів до Торальви і повернувся звідти, обтяжений їством і іншими покупками. Він приніс усе потрібне для нашого перерядження. Сам він зробив собі цупку бавовняну рясу, руду борідку з кінської гриви, яку так майстерно прив'язав до ушей, наче вона була справжня. Немає в світі хлопця, спритнішого за нього. Він оправив бороду брата Хуана, приладнав її мені, і мій капюшон остаточно сховав сліди цих хитрощів. Можна сказати, що ніщо не виявляло нашого передягання. Ми обидва так чудно повбирались, що не могли без сміху дивитись на цю одежу, яка, справді, не личила нам. Разом з рясою брата Хуана я взяв його чотки й сандалії, яких не посовістився позбавити куенського єпіскопа.

Три дні ми вже були в скиті, і до нас ніхто не з'являвся, але четвертого дня до печери прийшло двоє селян. Вони принесли хліба, сиру та цибулі небіжчикові, якого вважали за живого. Ледве забачивши їх,

я кинувся на наше ліжко, і мені не важко було обдурити їх. Світло було не таке, щоб гаразд роздивитись моє обличчя, а поза тим, я по змозі краще удавав голос брата Хуана, останні слова якого мені довелось чути. У них не з'явилось жодної думки про це шахрайство. Вони тільки начебто здивувались, зустрівши тут другого пустинника, але Ламела, помітивши їх здивування, лицемірно сказав їм:

— Брати мої, не дивуйтесь, побачивши мене в цій пустині. Я покинув свій скит в Арагоні, щоб бути в товаристві чеснотного й скромного брата Хуана. Він через свою надзвичайну старість потребує собі товариша, який зміг би пособляти йому.

Селяни довго хвалили милосердя Амбросіо і сказали, що вони дуже раді з нагоди похвалитись двома святими в своєму краю.

Ламела з великою торбиною, яку він не забув купити, вперше пішов збирати милостиню до міста Куенси, що було за якусь милю від скиту. Завдяки тій надзвичайній побожності, яка була в нього зроду, і вмінню чудесно користуватись нею, милосердні люди неодмінно подавали йому. Він наповнив свою торбу їхніми дарами.

— Пане Амбросіо,— сказав я, коли він вернувся,— вітаю вас із щасливим талантом зворушувати християнські душі. Їй-богу, можна сказати, що ви були за брата-збирача в капуцинів.

— Я зробив кращу річ, ніж наповнив торбу,— відповів він. Я відкрив одну німфу, на ім'я Барба, яку кохав колись. Я застав її зовсім іншою: вона зробилась, як і ми, побожною. Живе вона з двома-трьома якимись святошами, що уславились у народі своєю праведністю, а самі живуть у розпусті. Вона спочатку

не впізнала мене. „Невже, пані Барбо, ви не призна-єте своїх колишніх друзів, вашого слугу Амбросіо?“ — сказав я.— „Слово честі, сеньйор Ламела, я ніколи не сподівалась бачити вас у цьому вбранні. З чого це ви стала пустинником?“— „Цього я не можу вам оповісти зараз,— відповів я.— Докладно описувати надто довго, але завтра я прийду і вдоволю вашу цікавість. Та це ще не все, я приведу з собою свого товариша, брата Хуана“.—„Брата Хуана?— перебила вона.— Цього доб-рого пустинника, що живе в скиті недалеко від міста? Та це дурниці; кажуть, що йому понад сто літ“.— „Правда,— сказав я,— він дійшов цього віку, але за кілька днів перед цим дуже помолодшав. Він не ста-ріший від мене“.—„Гаразд, хай приходить з вами,— відповіла Барба.— Бачу добре, що тут якась таєм-ниця“.

Другого дня, коли споночіло, ми не забули прийти до цих святош, які для кращого прийому приготували розкішну вечерю. Насамперед ми познімали собі бороди й костюми анахоретів і, не панькаючись, познайоми-лися з цими принцесами. З свого боку й вони, щоб бути цілком відвертими з нами, показали, на що здатні ханжі, коли не прикидаються. Цілу ніч ми про-бавили за столом і вернулись до печери на світанку. Незабаром ми знов відвідали їх; вірніше, ми робили це протягом трьох місяців і проїли з цими створін-нями дві третини своїх грошей. Але якийсь ревнивець, що дізнався про все, доніс правосуддю, яке сьогодні мало прибути до скиту й схопити наші особи. Вчора, збираючи милостиню в Куенсі, Амбросіо натрапив на одну з наших святош, яка дала йому записку й сказала:

— Одна з моїх подруг написала мені цього листа,

якого я думала відіслати кур'єром. Покажіть лишень його братові Хуану і вживіть заходів.

Цю записку, панове, Ламела вручив мені при вас, і це вона примусила нас покинути наше пустинницьке життя.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Яку раду радили дон Рафаель та його слухачі і яка пригода сталась, коли вони хотіли вийти з лісу

Коли дон Рафаель розказав свою історію, оповідання про яку видалось мені трохи задовгим, дон Альфонс із чемності засвідчив, що це його дуже розважило. Тоді сеньйор Амбросіо взяв і собі слово і, звернувшись до товариша своїх подвигів, сказав:

— Сонце вже сідає, дон Рафаель. Слід би поміркувати про те, що нам робити.

— Ви маєте рацію,— відповів його товариш,— треба вирішити, куди нам іти.

— Щодо мене,— промовив Ламела,— то моя думка — не гаючи часу, рушати, дійти цієї ночі до Рекени, і тоді завтра ми опинимось у Валенсійському королівстві[145], де дамо волю нашому шахрайству. Я передчуваю, що там нам пощастить.

Його товариш, який вважав його передчуття за певні, пристав на цю думку. Щодо дон Альфонса та мене, ми, поклавшись на цих двох статечних людей, мовчки чекали наслідків наради.

Отож вирішили йти рекенським шляхом. Наше товариство почало збиратись. Ми перекусили приблизно так, як і вранці, нав'ючили коня міхом та остачею харчів і потім, коли нічна темрява стала такою, що можна було мандрувати безпечно, хотіли вийти з лісу.

Але не зробили ми й сотні кроків, як побачили крізь дерева світло. Це примусило нас задуматись.

— Що це значить?— сказав дон Рафаель.— Чи це, бува, не шпіони куенського правосуддя, що пустились нашим слідом і, почувши нас у цьому лісі, розшукують тут?

— Не думаю,— сказав Амбросіо,— це, певно, подорожні. Їх несподівано застала ніч, і вони завернули до лісу чекати тут світу. Але,— додав він,— я можу помилитись. Зараз довідаюсь, у чому річ.

По цім слові він іде на світло, навшпиньки пробирається ближче, тихо розсуває листя й гілля, що заважає йому йти, і дивиться так пильно, як треба було на його думку. Він побачив на траві, коло свічки, яка горіла на скибі землі, четверо чоловіків. Вони сидячки доїдали пиріг і допивали величенький міх, до якого пригублювались по черзі. За кілька кроків від них він помітив якусь жінку й кавалера, прив'язаних до дерева, а ще трохи далі коляску, запряжену двома мулами з розкішними попонами. Він відразу подумав, що ті люди, які сиділи — злодії, а балачки, які чулись між ними, довели, що Ламела не помилився. Кожному з чотирьох розбійників однаково хотілось володіти дамою що попала до їх рук, і вони збирались тягти жеребка. Ламела, довідавшись про все це, приєднався до нас і правдиво оповів те, що бачив і чув.

— Панове,— сказав тоді дон Альфонс,— ця дама й той кавалер, яких злодії прив'язали до дерев, може дуже значні особи. Невже ми потерпимо, щоб вони стали жертвами варварства й брутальності розбійників? Нумо, нападімо на цих бандитів! Вони попадають під нашими вдарами!

— Згоден,— сказав дон Рафаель,— я однаково охоче роблю добрі й погані діла.

Амбросіо теж засвідчив, що він охоче пособить такому похвальному заповзяттю, за яке,— як він передбачав,— мовляв, добре буде заплачено. Насмілююсь сказати, що в цій пригоді небезпека ніяк не злякала мене, і що ніколи жоден мандрівний рицар не показав себе догідливішим до послуг дамам. Але, сказати правду, непевність була невелика, бо Ламела говорив, що зброя злодіїв лежить купою за десять-дванадцять кроків від них. Тому наш намір не важко було виконати. Ми прив'язали коня до дерева і тихенько підійшли до того місця, де були розбійники. Вони дуже запально розмовляли і вчинили такий галас, що це допомогло нам несподівано напасти на них. Поки злодії помітили нас, ми заволоділи їх зброєю і потім, вистреливши просто на них, поклали їх усіх на місці.

Під цю метушню свічка погасла і ми зостались у темряві, проте розв'язали чоловіка та жінку. Вони були такі перелякані, що в них не стало сили подякувати за це. Щоправда, вони не знали ще, чи дивитись їм на нас як на визволителів, а чи вважати нас за нових бандитів, які відбили їх зовсім не для того, щоб краще поводитися з ними. Але ми заспокоїли бідолах, сказавши, що проведемо їх до гостиниці, яка, за словами Амбросіо, була за півмилі звідси, і що там вони зможуть вжити потрібної обачності, щоб безпечно доїхати до свого місця. Вони начебто зовсім вдоволились цим запевненням і ми, посадивши цих людей у коляску, вивели їх із лісу, тримаючи мулів на поводі. Наші анахорети спорожнили кишені переможених. Потім ми пішли по коня дон Альфонса, взяли також і тих коней, яких

злодії поприв'язували до дерева недалеко від бойовища і, ведучи з собою усіх цих коней, рушили за братом Антоніо, який сів верхи на одного з мулів, щоб провести коляску до корчми. Прибули ми туди, проте, тільки через дві години, хоч він і запевняв, що вона недалеко від лісу.

Ми щосили постукали у ворота. В домі вже всі спали. Корчмар та корчмарка мерщій повставали і ніяк не розгнівались, що їх відпочинок порушило прибуття екіпажа з людьми, які, на їх думку, мали витратити в них багато більше грошей, ніж вийшло на ділі. Враз засвітилась уся корчма. Дон Альфонс і славетний син Люсінди подали кавалерові й дамі руки, щоб допомогти зійти з коляски. Вони навіть допомогли їм дійти до самої кімнати, до якої привів їх господар. Тут багато говорилось чемностей, і ми дуже здивувались, що допіру врятували графа де-Полана та його дочку. Не можна описати, як здивувались вони і дон Альфонс, коли вони зустрілись. Граф був такий заклопотаний іншими справами, що не звернув на це уваги. Він став нам оповідати, як напали на нього злодії та як схопили його з дочкою, забивши кучера, пажа й камердинера. Наприкінці він сказав, що почуває велику зобов'язаність перед нами і що коли нам захочеться відвідати його в Толедо, де він буде через місяць, то ми взнаємо, чи вдячний він чи ні.

Дочка цього сеньйора теж не забула подякувати нам за щасливе визволення. Рафаелю та мені здавалось, що ми потішимо дон Альфонса, якщо дамо йому змогу побалакати насамоті з цією молодою вдовою. Тому ми старалися ввесь час розмовляти з графом де-Поланом.

— Прекрасна Серафіно,— сказав пошепки дон Аль-

фонс дамі,— я не скаржусь більше на долю, що примушує мене жити як вигнанця з суспільства, бо мені пощастило допомогти в такій важливій послузі для вас.

— Так,— відповіла вона, зітхнувши,— ви врятували мені життя і честь. Це вам ми з батьком так завдячені! Ах, дон Альфонс, навіщо ви вбили мого брата?

Вона не сказала більш нічого, але з цих слів і з тону, яким вона їх вимовила, дон Альфонс догадався, що коли він шалено кохає її, то й вона його — не менше.

Кінець першого тому

ПРИМІТКИ

ПРИМІТКИ ДО І ТОМУ

[1] Stulte nudabit animi conscientiam — „Оголить нерозумно зміст свідомості" — цитата з „Байок" Федра, славетного римського байкаря першої половини І в.

[2] По-кастільському: кастільський діалект (діалект Кастілії, центральної області Іспанії) ліг в основу іспанської літературної мови; тому її часто називають в Іспанії „кастільською", а так само й тут (як і взагалі в Лесажа).

[3] Ліценціат — учена степінь чи звання в іспанських університетах. Ліценціат — степінь вища ніж „бакалавр" (див. прим. 22) і нижча ніж „доктор"; це звання дає право викладати в університеті, бути адвокатом, посідати певні судові та церковні посади.

[4] Горацій — Квінт Горацій Флакк (64 — 8 до христ. ери), славетний римський лірик і сатирик; тут мається на увазі його відома думка (у віршованому трактаті „Про поетичне мистецтво", вірші 343), що в поезії —

> всім до вподоби той, хто з'єднав приємне з корисним,
> хто, читача напутивши, так само його і розважив.

[5] Овєдо — головне місто Астурії, області (колись королівства) на північному узбережжі Іспанії, що була в XVII в. далеко від політичних, економічних і культурних центрів країни.

[6] Зброєносець (французький „екюйє", іспанський „ескудеро") — вже втратив у XVII в. функції рицарської доби; в Іспанії

Лесажа — це просто посада довіреного слуги з дуже різноманітними функціями, які, проте, всі більш-менш стосуються охорони особи, честі і майна його господаря. Такий „зброєносець“ обов'язково мав бути людиною літнього віку й дворянського походження (або, принаймні, колишнім військовим, як от батько Жіль Блаза); тому він посідав поміж слуг певне почесне місце і цим відрізнявся від звичайного „лакея“.

[7] Каноні к — у католицькій церкві священик вищого рангу (при певному соборі), що має право на певну частку церковних прибутків і здебільшого належить до церковної ради при єпископі — до капітулу.

[8] Іберні я — давня (латинська) назва Ірландії; автор, описуючи тут насправді французький, а не іспанський побут, має на увазі ірландських католицьких священиків, що, в зв'язку з певними репресіями британського уряду проти католиків, у великій кількості емігрували у Францію після другого повалення династії Стюартів (1688); вони відзначались проти французького католицького духовенства своїм надзвичайним фанатизмом, відсталістю та пристрастю до абстрактно-догматичних диспутів.

[9] Саламанка — головне місто області (колись королівства) Леон у центрі Іспанії; Саламанкський університет славився в XVII — XVIII в. своїм ортодоксально-церковним напрямом.

[10] Реал — старовинна іспанська срібна монета (приблизно 10 коп.); дукат і пістоль — старовинні іспанські й італійські золоті монети (дукат приблизно 10 крб., пістоль — 8 крб.).

[11] Ескопета — старовинна рушниця з дуже коротким стволом.

[12] Погоничмулів: в Іспанії XVII — XVIII в. приватні особи не могли користуватись державною поштою і подорожували або на власних конях чи мулах, або на найманих; погоничі мулів мали репутацію людей брутальних, грубіянів (див. щодо цього розд. 3 книги I).

[13] Восьме диво світу — в античності нараховували сім (архітектурних та скульптурних) „чудес світу“.

[14] Антей — в античній міфології син Геї (Землі), що залишався неподоланним, поки торкався землі; Геркулес задавив його, відірвавши його від землі і піднявши в повітря.

[15] Сцілла й Харібда — в античній міфології два страхіття, що містились одно проти одного на протилежних берегах якоїсь

протоки (пізніше ототожненої з Мессінською протокою між Італією й Сіцілією) і нищили мореплавців; „потрапити від Сцілли до Харібди", чи навпаки (прислів'я) — уникаючи одного лиха, ускочити в інше, ще гірше.

[16] Астурійська Лукреція: за давньоримською історичною легендою, Лукреція, дружина римського сенатора Тарквінія Коллатіна, бувши згвалтована Секстом Тарквінієм, сином останнього римського царя Люція Тарквінія Гордого, вбила себе, щоб уникнути сорому, і це, мовляв, призвело до повалення й вигнання Тарквініїв (510 до христ. ери); про Астурію див. прим. 5; про Енея — прим. 78.

[17] Свята германдада — власне, „святе братство" — іспанська середньовічна міська міліція, що спочатку мала обороняти міську буржуазію від рицарів - феодалів і бандитів; в XVII — XVIII в. — іспанська державна поліція, підпорядкована інквізиції (церковному суду).

[18] Маври — мусульмани (араби й бербери), що завоювали Іспанію 711 р. і протримались у її південній частині аж до 1492 р.

[19] Гренада — місто і область (колись королівство) на крайньому півдні Іспанії; Арагон — область (колись королівство) в східній частині Іспанії.

[20] Пелагій (або Пелайо) — іспанський князь, що при завоюванні Іспанії маврами відбив у них частину північного узбережжя Іспанії і заснував королівство Астурію (719 — 737).

[21] Ганімед — в античній міфології син троянського царя Троя; верховний бог Зевс, спокушений красою Ганімеда, наказав своєму орлу перенести його на небо, дарував йому безсмертя і призначив його виночерпієм богів, замість своєї дочки Геби (богині втілення вічної молодості), яка того часу виконувала цей обов'язок.

[22] Бакалавр — в іспанських університетах нижча учена степінь чи звання, що не дає ще права на самостійне викладання в університеті, проте все ж надає ряд привілеїв.

[23] Корегідор — головна адміністративна й судова посада певного міста або провінції.

[24] Лабіринт — будівля з багатьма приміщеннями, так розташованими, що з неї важко вийти.

[25] Орфей — в античній міфології співець, що своїми співами та грою на лірі примушував рухатись дерева та скелі, причаровував

диких звірів. Орфей причарував і Цербера — триголового пса, охоронця підземного царства мертвих, коли намагався вивести, звідти свою дружину Еврідіку.

[26] Домініканці — наймогутніший в Іспанії чернечий орден, заснований св. Домініком (1170 — 1221) спеціально для боротьби з єресями та оборони католицької ортодоксальності; він був щільно зв'язаний з інквізицією.

[27] Agnus dei — „агнець божий" — образ, який католики носять на шиї, так само як і скапулярії — клаптики освяченої церквою тканини.

[28] Альгвазили — в Іспанії XVII — XVIII в. поліцаї і судові служники.

[29] Фец — в XVII — XVIII в. столиця Марокко.

[30] Галісія — область (колись королівство) в північно-західному кутку Іспанії; галісійці мали традиційну репутацію рішучих і завзятих людей.

[31] Сенека — Люцій Анней Сенека (2 — 65), римський філософ-еклектик, мораліст і політичний діяч, страчений Нероном; тут мовиться про його славетні „Утішні послання" (до друзів).

[32] Лівр — старовинна французька монета в 20 су; су — 0,05 франка.

[33] Сусанна — героїня біблійської легенди (книга Даніїла, розд. 13), за якою двоє старих що на їхні залицяння вона не піддалася, обмрехали її в порушенні шлюбної вірності, а пророк Даніїл довів її невинність.

[34] Універсалії — основні логічні категорії в середньовічній філософії; метафізичні ступені — категорії понять, істинність яких, мовляв, не залежить від матеріальної природи речей. (Метафізика — галузь ідеалістичної філософії, яка трактує про „незмінну сутність явищ").

[35] Ціцерон — Марк Туллій Ціцерон (106 — 43 до христ. ери), славетний римський оратор, філософ і політичний діяч.

[36] Менелай — в античній міфології цар Спарти, чоловік прекрасної Єлени, яку в нього викрав троянський царевич Паріс, що й призвело до легендарної облоги Трої греками.

[37] Фонтанель — у медицині XVII — XVIII в. штучна виразка, яку робили для постійного витягання „зіпсованої крові" або інших шкідливих соків.

[38] Гіппократ — славетний грецький лікар з острова Коса, засновник европейської наукової медицини (приблизно 460 — 356 до христ. ери). Твори, що збереглися під ім'ям Гіппократа (серед них є чимало підроблених), мали величезний авторитет у медицині ще XVII — XVIII в.

[39] Парки — в античній міфології три богині, що керують життєвою долею кожної людини — мовляв, прядуть її „життєву нитку" і перетинають її в момент смерті.

[40] Цельз — Авл Корнелій Цельз, римський учений першої третини I в., від якого зберігся великий трактат „Про медицину".

[41] Александр — Александр Македонський, завойовник Персії (356 — 323 до христ. ери); мається на увазі приписуваний йому вислів після його розмови з філософом-циніком Діогеном (404 — 323 до христ. ери): „Якби я не був Александром, то хотів би бути Діогеном". (На пропозицію Александра зробити Діогену якусь ласку, Діоген відповів проханням не застувати йому сонця).

[42] Термополії — в античності крамниці чи корчми, де продавали вино, змішане з гарячою водою (автор помиляється щодо їх функцій).

[43] Косити великий луг — гребти на галерах (галери — старовинні веслові судна, на яких гребли каторжники).

[44] Віргілій — Публій Віргілій (або Вергілій) Марон, найбільший епічний поет давнього Рима, автор славетної „Енеіди" (70 — 19 до христ. ери); тут мовиться про приписувану йому відповідь на плагіат, зроблений у нього поетом Батіллом:

Сам я ті віршики склав, а іншому слава дісталась:
так не для себе і ви мостите гнізда, птахи;
так не для себе і ви носите, вівці, хутра;
так не для себе і ви, бджоли, збираєте мед;
так не для себе і ви тягнете плуга, воли.

[45] Кермес — хемічна речовина, добута з певних комах, широко вживана в медицині XVII — XVIII в.

[46] Облога Трої — легендарна війна між союзом грецьких царів і троянцями, що виникла в наслідок викрадення прекрасної Єлени Парісом (див. вище прим. 36), тривала десять років і закінчилась здобуттям і знищенням Трої.

[47] Пілад — у давньогрецькій міфології вірний друг і супутник нещасного матеревбивці Ореста, зразок вірної дружби взагалі.

[48] Театр Принца — іспанський державний театр XVII — XVIII в.

[49] Хуан де-Завалета — іспанський письменник-мораліст XVII в.

[50] Луіс Велес де-Гевара (1570 — 1644) — славетний іспанський драматург і романіст; у нього Лесаж запозичив сюжет свого сатиричного романа „Кривий біс" (1707).

[51] Педро де-ла-Фуенте: є рація гадати, що під цим ім'ям Лесаж описав стиль і побут Бернара Ле-Бов'є де-Фонтенеля (1657 — 1757), відомого французького поета, філософа й історика, який жив на кошти герцога Філіппа Орлеанського (1674 — 1723), регента Франції (1715 — 1723).

[52] „Дон" ставити перед своїм ім'ям „дон" (власне, „пан") і „донья" (власне, „пані") мали право в Іспанії тільки дворяни і дворянки; але це часто порушувалось уже в XVII — XVIII в. (як і відповідне правило щодо дворянського приростка „де" перед прізвищем у французів).

[53] Senore scudero — „сеньйор ескудеро" — пан зброєносець (див. вище прим. 6).

[54] Маркос де-Обрегон — герой романа „Життя Маркоса де-Обрегона" іспанського поета й романіста Вісенте Еспінеля (1551 — 1634), звідки Лесаж запозичив сюжет цього розділу.

[55] Дуенья — в Іспанії дама-компаньйонка літнього віку.

[56] Купідон (або Амур) — в римській міфології крилатий бог кохання.

[57] Св. Антоній (251 — 356) — напівлегендарний єгіпетський пустинник; церква його уславляє за суворість аскетичного життя і приписує йому багато спокус, які він нібито переміг.

[58] Пенати — у давніх римлян боги домашнього вогнища.

[59] Albo dies notanda lapillo — „день, який слід позначити білим камінцем" (давньоримське прислів'я): римляни, що вірили в „щасливі" й „лихі" дні, позначали в календарі перші з них білим, а останні — чорним камінцем.

[60] Плутон (або Аід) — в античній міфології бог смерті й володар підземного царства мертвих.

[61] Argenti pallebat amore (латинська цитата) — „блідий був з любові до грошей".

[62] Арістіпп із Кірени — давньогрецький філософ V — IV в.

до христ. ери, засновник античного гедонізму (вчення, що вбачає життєву мету в почуттєвій насолоді).

[63] Лівія — давня (грецька) назва Африки.

[64] Connubio junxit stabili propriamque dicavit — трохи змінена латинська цитата з „Енеіди" Віргілія (див. вище прим. 44), де це речення стоїть у майбутньому часі (книга 1, вірш 73):

Шлюбом тривалим зв'язав і віддав чоловіку, як власність.

[65] Пастораль — поетичний або музично-драматичний твір в умовно-сентиментальному дусі, де дійовими особами були пастухи та пастушки.

[66] Finis coronabit opus (латинське прислів'я) — „кінець увінчає справу".

[67] Мулей-Буджентуф — такого володаря в Марокко ніколи не було; але можливо, що тут мається на увазі відомий своїми війнами й жорстокістю Мулей-Ісмаід (1672—1727); в усякому разі, в сюжеті цієї п'єси Лесаж пародіює сповнені кровопролиття та інших „страхіть" трагедії французького поета Проспера Кребійона (1674—1762), дуже популярні за його часів.

[68] Ut ita dicam (латинське) — „так би мовити".

[69] Арістотель (384—322 до христ. ери) — славетний давньогрецький філософ і учений, один із засновників античного ідеалізму; його теорія поезії — „Поетика" — була дуже авторитетною і в XVII—XVIII в.

[70] Лапіфи — у давньогрецькій міфології легендарне плем'я в північній Греції; „бенкет лапіфів" — весільний бенкет, на якому сп'янілі кентаври (міфічні напівлюди-напівконі) намагались викрасти жінок у лапіфів і були перебиті ними в кривавому бою.

[71] Шпіон португальского короля: автор нібито забуває тут про те, що Португалія 1581—1640 р. р. перебувала під іспанською владою (в формі династичної унії); якщо ж датувати цей епізод якимось роком до 1581, то це надавало б Жіль Блазові наприкінці твору, тобто після падіння графа д'Олівареса (1643), аж вісімдесятлітнього віку!

[72] Як Александр на свого лікаря: за античним анекдотом, Александр Македонський, завойовник Персії (356—323), одержавши листа з доносом, нібито його лікар Філіпп підкуплений персами й хоче отруїти його, передав цього листа Філіппу і, поки той читав його, випив приготовлену Філіппом мікстуру, пильно дивлячись йому в обличчя. Донос, як виявилось, був невправдивим.

[73] Каталонці — жителі Каталонії, найсхіднішої області Іспанії, що за своїми мовно-національними ознаками ближчі до провансальців, ніж до іспанців. Протягом усього існування іспанської монархії вони раз-у-раз повставали проти неї, борючись за свою незалежність.

[74] Камердинер — лакей, що особисто прислуговує своєму господарю.

[75] Гранд — іспанський аристократ найвищого рангу.

[76] Стікс — в античній міфології річка в підземному царстві мертвих; присягання Стіксом було незламним для богів і навіть для верховного бога — Зевса.

[77] Et caetera (латинське) — „і так далі".

[78] Карфагенська цариця — Дідона, міфічна цариця давнього Карфагена (поблизу теперішнього Туніса), що нібито заснувала його в IX в. до христ. ери. Трагічне кохання Дідони й Енея, міфічного родоначальника римлян, становить сюжет IV книги „Енеіди" Віргілія (див. вище прим. 44) і, очевидно, названої тут трагедії.

[79] Байка — це байка п'ята книги V „Байок" Федра (див. вище прим. 1).

[80] Бій биків — різка невідповідність місця — іспансько-португальський бій биків при польському дворі у Варшаві! Пояснюється це тим, що в першому виданні „Жіль Блаза" вся дія цього розділу відбувалась не в Польщі, а в Португальському королівстві; у виданні 1735 р. Лесаж змінив (з хронологічних міркувань, зазначених вище в прим. 71) Португалію на Польщу, Ліссабон на Варшаву, маврів на турків і португальські імена на польські, нічого, проте, не змінивши в змісті й деталях оповідання.

[81] Адоніс і Венера: в античній міфології Адоніс — смертний коханець Венери (або Афродіти), богині краси й кохання, несподівано забитий диким кабаном під час полювання.

[82] „Економіка" Арістотеля (див. вище прим. 69) — в двох книгах, що з них мабуть лише перша належить самому Арістотелеві — користувалась чималим авторитетом ще у XVII—XVIII в.

[83] Юпітер у римлян (у греків — Зевс) — бог неба, грому й блискавки, верховний бог античної релігії; про Стікса та присягання Стіксом див. вище прим. 76.

[84] До Америки — натяк на те, що французький уряд на по-

чатку XVIII в. висилав проституток до своїх американських колоній. Нова Іспанія — давня назва іспанських колоній в Америці.

[85] Єгіпетська царівна — легендарна єгіптянка Родопіс; оповідання про неї позбавлені всякого історичного значення.

[86] Товариство — натяк на акторів французького державного театру в Парижі (Comédie - Française), які вперто обстоювали своє право зватись „товариством" (compagnie), а не „трупою" (troupe).

[87] Senor caballero (іспанське) — „сеньйор кавалер".

[88] Карлос Алонсо де-ла-Вентолеріа — під цим ім'ям Лесаж висміює тут дуже відомого за своїх часів французького актора (і автора комедій) Мішеля Барона (1653 — 1729).

[89] Сатурн (або Кронос) — в античній міфології батько й попередник Юпітера (див. вище прим. 83), бог давньої давнини, часу і легендарного „золотого віку".

[90] Меркурій (або Гермес) — в античній міфології бог торгівлі красномовства і всякої спритності взагалі, виконує обов'язок посланця богів; звідси „меркурій" — слуга, посланець (зокрема в любовних справах).

[91] Дванадцять французьких перів — легендарні дванадцять перів короля франкського і імператора Карла Великого (768 — 814); пери — в середньовічній Франції феодальні князі найвищого рангу.

[92] Пріам — міфічний останній цар Трої (див. вище прим. 46), що мав, за легендою, п'ятдесят синів і стільки ж дочок.

[93] Мессаліна — Валерія Мессаліна, жінка римського імператора Клавдія (41 — 54), відома через свою розпусту; страчена 48 р.

[94] Гарпократ — одна з відмін давньоєгіпетського бога Гора (власне, „Гор - дитина"), що її давні греки й римляни хибно зрозуміли, як бога (і уособлення) мовчання та мовчазності.

[95] Оргазм — тут автор висміює історичну суперечку між двома паризькими лікарями його часів — Нікола Андрі (Андрос) і Філіппом Еке (Окетос) — про справжнє значення медицинського терміна „оргазм" (тобто „набухання", „набрякання").

[96] Рогер, король Сіцілії — очевидно, Рогер II (1128 — 1154), перший з норманських володарів Сіцілії й Південної Італії, що прийняв королівський титул; він багато воював із своїми родичами і феодалами. Проте, майже нічого історичного в цій вставній новелі немає.

[97] Коннетабль — власне, „великий конюший" — головна військова посада в середньовічній Франції, Сіцілії та деяких інших країнах.

[98] Канцлер — у середньовіччі сановник, що редагував, зберігав і стверджував державною печаттю державні акти.

[99] Інфант — титул королівських синів в Іспанії і Португалії (проте не в Сіцілії, як тут хибно сказано).

[100] Король Карл — особа так само вигадана, як і всі інші (крім короля Рогера) дійові особи цього епізоду.

[101] Із благородного Анжуйського дому — історична помилка Лесажа, бо Анжуйська династія заволоділа — в особі Карла Анжуйського — Південною Італією й Сіцілією далеко пізніше (1264), при чому Сіцілію вона вже 1282 р. втратила назавжди.

[102] Дитина від того шлюбу — різкий анахронізм, оскільки король Рогер (отже й вигаданий Сіффреді) жив у першій половині XII в., а дія в „Жіль Блазі" відбувається наприкінці XVI чи на початку XVII в.

[103] Новий переклад Горація — автор має тут на увазі французький переклад єзуїта Тартерона (Париж, 1710); про Горація див. вище прим. 4.

[104] Гуйомар — під цим ім'ям автор висміює тут ректора Паризького університету філософа Гійома Дагуме.

[105] Чапіни — іспанські жіночі сандалії, які надягають на черевики.

[106] Остеологія — та частина анатомії, що трактує про кістки.

[107] Нестор — легендарний цар Пілоса в Південній Греції, найстаріший з грецьких царів, що брали участь у троянській війні (див. вище прим. 46), зразок розважливого й красномовного старого володаря.

[108] Турнір — у середньовіччі збройне змагання рицарів, здебільшого в формі поєдинку; в XVI в. турніри мали вже тільки декоративне значення, а в XVII — зовсім зникли.

[109] Весталки — в давньому Римі жриці-богині родинного огнища Вести, що мали зберігати дівоцтво під страхом смертної кари.

[110] Німфи — в античній міфології безсмертні чарівні дівчини, жительки (і уособлення) дикої природи — гір, лісів, річок і т. д.

[111] Субретка — в старовинних комедіях амплуа жвавої й моторної покоївки, довірниці своєї господарки.

[112] Інфанта — в Іспанії і Португалії титул королівських дочок (тут вживано іронічно).

[113] К о р и ф е й — власне, ватажок хору ; в переносному значенні— зразкова в якомусь відношенні людина, що має в чомусь першенство.

[114] Д у к а т — старовинна італійська й іспанська золота монета.

[115] О д а — ліричний твір, присвячений великим історичним подіям або історичним особам; е к л о г а — те ж саме, що й „пастораль" (див. вище прим. 65) ; с о н е т — лірична поезія з 14-ти віршів, певної складної будови.

[116] П а ж і — в XVII — XVIII в. в. почесні прислужники дитячого віку, обов'язково дворянського походження.

[117] К а б а л і с т и к а — середньовічне єврейське магічне вчення, засноване на містичному тлумаченні слів і літер у біблії.

[118] С к и т — пустинницьке житло для самотнього перебування одного або дуже обмеженої кількості ченців.

[119] П а х о м і й — напівлегендарний засновник монастирів та скитів у Єгипті (292 — 348).

[120] Н і м е ц ь к а г в а р д і я — іспанські королі з дому Габсбургів тримали в себе німецьку почесну гвардію за звичаєм, заведеним Карлом V, що був (1519 — 1555) разом іспанським королем і германським імператором.

[121] Н і д е р л а н д и належали Іспанії з 1516 р.; північна частина Нідерландів (Голландія) відпала від Іспанії 1579 р., але південна (Бельгія) залишилась під іспанською владою аж до 1714 р.

[122] П р а д о — місце для гуляння в Мадріді.

[123] А н а х о р е т — пустинник.

[124] Е с т р а м а д у р а (чи Е с т р е м а д у р а) — іспанська область, що межує з Португалією.

[125] Г о м е р — напівлегендарний давньогрецький поет, що його вважають за автора епопей „Іліада" та „Одіссея" (мабуть, IX в. до христ. ери) ; тут автор має на увазі характеристичні для гомерівської поезії конкретні й детальні порівняння, запозичені з життя тварин.

[126] Ф е н і к с — легендарний птах, який нібито спалює себе на вогні і відроджується з власного попелу ; тут — у переносному значені — „чудо", „диво".

[127] А н д а л у з і я — область у південній частині Іспанії (головне місто — С е в і л ь я).

[128] А л ь к а д — в Іспанії міський чи сільський старшина з адміністративно-судовими функціями.

[129] К а б р е р а — невеличкий острів на південь від Майорки.

[130] Корсари — тут те ж саме, що й пірати. Піратство становило для жителів арабсько-берберських держав Північної Африки (Марокко, Алжір, Туніс, Тріполі, що здебільшого перебували під верховною владою турецького султана) певну професію; його розвиток у XVI—XVIII в. в. чимало перешкоджав середземноморській торгівлі Іспанії, Франції та Італії.

[131] Мавританія — давня назва Марокко.

[132] Баша — те ж саме, що й паша (урядовець генеральського рангу в турків), але в арабській вимові (бо в арабській мові немає звуку *п*); тут мовиться про турецького губернатора Алжіра.

[133] Серальо — внутрішні покої в палаці (на Сході).

[134] Кашмірка: Кашмір — країна на півночі Індії; поява кашмірки в Алжірі не становить тут нічого дивного, бо торгівля невільницями була в XVI—XVIII в. в. дуже поширена в Туреччині та залежних від неї країнах.

[135] Від султанші-фаворитки — „султанша" тут (і далі) в переносному значенні, бо Соліман-баша — не султан, а тільки намісник турецького султана.

[136] Аргуси — невсипущі сторожі (за ім'ям міфічного Аргуса, що мав сто очей, з яких чергова половина завжди була розплющена).

[137] Марабут — мусульманський священик при мечеті (в Північній Африці).

[138] Сіді Галлі: „сіді" означає, власне, по-арабському „пан".

[139] Каді — суддя в мусульманських країнах.

[140] Астуто — „хитрий", „лукавий", „підступний" (по-іспанському).

[141] При дворі великого герцога — велике герцогство Тоскана (з столицею Флоренцією) було незалежною державою 1569—1860 р. р.

[142] Ця Лукреція і т. д. — натяк на давньоримську Лукрецію (див. вище прим 16).

[143] Справжній Цезар — тобто найвідважніша людина, за ім'ям відомого своєю відвагою Юлія Цезаря, римського полководця й політика, фактичного засновника Римської імперії (101 — 44 до христ. ери).

[144] Про це нічого певного не можу сказати — за первісним наміром Лесажа, в цих сандаліях мали зберігатись зашиті в них спогади брата Хуана.

[145] Валенсія — область (колись королівство) на східному узбережжі Іспанії (головне місто теж зветься Валенсія)

ЗМІСТ

Стор.

Проф. О. І. Білецький. „Жіль Блаз" і буржуазний реалістичний роман 5
Історія Жіль Блаза із Сантільяни 37
Заява автора 39
Жіль Блаз читачеві 40

КНИГА ПЕРША

Розділ перший. Про народження Жіль Блаза та про його виховання 43
Розділ другий. Про переляк, який з ним трапився в дорозі до Пеньяфлора; про те, що він зробив, прибувши до цього міста, та з якою людиною повечеряв 46
Розділ третій. Про спокусу, що спіткала погонича мулів у дорозі; які були її наслідки та як Жіль Блаз опинився в Харибді, намагаючись уникнути Сцілли 54
Розділ четвертий. Опис підземелля та які речі побачив там Жіль Блаз 57
Розділ п'ятий. Про приїзд інших злодіїв до підземелля та про ту приємну розмову, що вони мали між собою . . . 60

Стор.

Розділ шостий. Про те, як Жіль Блаз спробував утекти і як йому повелося в тому 69
Розділ сьомий. Про те, що вчинив Жіль Блаз, не мавши змоги зробити краще 72
Розділ восьмий. Жіль Блаз виїздить разом із злодіями. Який подвиг чинить він на шляху 74
Розділ дев'ятий. Про серйозну подію, що сталася після цієї пригоди 78
Розділ десятий. Про те, як злодії повелися з дамою. До якого великого плану додумався Жіль Блаз та що вийшло з цього 81
Розділ одинадцятий. Історія доньї Менсії де-Москера . 87
Розділ дванадцятий. Про те, як неприємно перебили розмову Жіль Блаза з дамою 96
Розділ тринадцятий. З якої нагоди Жіль Блаз, нарешті, вийшов із в'язниці та куди він подався 100
Розділ чотирнадцятий. Про те, як приняла його в Бургосі донья Менсія 104
Розділ п'ятнадцятий. Яким чином одягся Жіль Блаз, як приняла його вдруге дама та в якому екіпажі він виїхав з Бургоса 108
Розділ шістнадцятий. Який доводить, що не треба надто покладатись на багатство 113
Розділ сімнадцятий Що вчинив Жіль Блаз після пригоди в мебльованому готелі 120

КНИГА ДРУГА

Розділ перший. Фабріцій відводить і приміщує Жіль Блаза до ліценціата Седільо. В якому стані був цей канонік. Портрет його економки 131
Розділ другий. Як лікували недужого каноніка; що сталось з цього і що він відказав Жіль Блазу в своєму заповіті . . 138
Розділ третій. Жіль Блаз наймається до доктора Санградо і стає відомим лікарем 145

Стор.

Розділ четвертий. Жіль Блаз лікарює з успіхом, що відповідає його здібності. Пригода з знайденим перснем 151
Розділ п'ятий. Продовження пригоди з знайденим перснем. Жіль Блаз кидає медицину і Вальядолід 163
Розділ шостий. Куди пішов Жіль Блаз із Вальядоліда та який чоловік приєднався до нього в дорозі 170
Розділ сьомий. Історія учня з голярні 173
Розділ восьмий. Про те, як Жіль Блаз і його товариш зустрілися з чоловіком, що розмочував скоринки в джерелі, та про розмову з ним 199
Розділ дев'ятий. В якому стані Діего застав свою рідню та після якої гульби Жіль Блаз розлучився з ними 203

КНИГА ТРЕТЯ

Розділ перший. Про приїзд Жіль Блаза до Мадріда і про першого господаря, до якого він нанявся в цьому місті . . 211
Розділ другий. Про те, як здивувався Жіль Блаз, зустрівши в Мадріді капітана Роландо та про ті цікаві речі, які йому оповів цей злодій 220
Розділ третій. Жіль Блаз кидає дон Бернардо де-Кастіль-Бласо і наймається до франта 227
Розділ четвертий. Про те, як познайомився Жіль Блаз з лакеями інших франтів; про розкриту ним чудесну таємницю, що навчає, як легко можна придбати репутацію розумної людини, та про ту дивну присягу, що вони взяли з нього за це 237
Розділ п'ятий. Жіль Блаз стає щасливим бабником. Він заводить знайомство з гарненькою особою 244
Розділ шостий. Про розмову кількох сеньйорів про комедіантів із Трупи Принца 254
Розділ сьомий. Історія дон Помпейо де-Кастро 259
Розділ восьмий. Який випадок примусив Жіль Блаза шукати собі нової посади 268
Розділ дев'ятий. Кому Жіль Блаз почав служити після смерті дон Матіаса де-Сільви 274

Стор.

Розділ десятий. Який не довший від попереднього . . . 278
Розділ одинадцятий. Про те, як жили комедіанти між собою та як вони поводилися з письменниками 282
Розділ дванадцятий. Жіль Блаз захоплюється театром, вдається в розкоші театрального життя і незабаром почуває огиду до нього 288

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Розділ перший. Не змігши призвичаїтись до звичаїв комедіанток, Жіль Блаза кидає службу в Арсенії і наймається до пристойнішого дому 293
Розділ другий. Як Аврора приняла Жіль Блаза та про що вони розмовляли між собою 299
Розділ третій. Про велику зміну, що сталася в домі дон Вінсента, і про дивне вирішення, яке взяла з кохання прекрасна Аврора 301
Розділ четвертий. Шлюб із помсти 310
Розділ п'ятий. Що зробила Аврора де-Гусман, коли приїхала до Саламанки 339
Розділ шостий. До яких хитрощів вдалась Аврора, щоб закохати в себе дон Луіса Пачеко 350
Розділ сьомий. Жіль Блаз переміняє посаду і наймається до дон Гонсало Пачеко 360
Розділ восьмий. Якої вдачі була маркиза де-Чавес і які люди звичайно приходили до неї 371
Розділ дев'ятий. З якого випадку Жіль Блаз покинув маркізу де-Чавес і що з ним сталося 377
Розділ десятий. Історія дон Альфонса та прекрасної Серафіни 382
Розділ одинадцятий. Що за чоловік був цей старий пустинник і як Жіль Блаз побачив себе в знайомому товаристві 398

Стор.

КНИГА П'ЯТА

Розділ перший. Історія дон Рафаеля 403
Розділ другий. Яку раду радили дон Рафаель та його слухачі і яка пригода сталась, коли вони хотіли вийти з лісу . . 478
Примітки до I тому 485

Надруковано з готових матриць друкарні ВРШ ім. Г. І. Петровського. Харків. Друкарня ім. Фрунзе, Харків, Донець - Захаржевська, 6. Уповноважений Головліту № 5356. Зам. 429. Тираж 8.000. $15^{1}/_{8}$ друк. арк. Видання № 261. Папір ф. $^{4}/_{32}$ 82×110—48 кг. $7^{1}/_{2}$ пап. арк. 1 пап. арк 102.000 літ. Здано в роботу 15/XI 1934 р. Підписано до друку 10/IX 1935 р.